ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

Наукові записки

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 2

ТЕРНОПІЛЬ
2002

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 2. – 172 с.

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
від 28.05.2002 р. (Протокол № 9).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 726Л/7 (477.82)

Валентина Петрович

ОБОРОННІ ТА ЖИТЛОВО-ГОСПОДАРСЬКІ СПОРУДИ ДИТИНЦЯ ТА ОКОЛЬНОГО ГРАДА КНЯЖОГО ВОЛОДИМИРА.

На базі вивчення оборонних, житлових і господарських споруд та археологічних знахідок в статті була зроблена спроба з'ясувати основні етапи історико-соціальної топографи княжого Володимира.

Серед давніх міст Волинської землі провідне місце впродовж століть посідав Володимир. На базі вивчення його оборонних, житлових і господарських споруд та археологічних знахідок спробуємо з'ясувати основні етапи історико-соціальної топографії княжого міста.

Первісний городок княжого Володимира був розташований на підвищеній території в південній частині Володимира-Волинського. На нашу думку, спочатку це була невелика фортеця, яка ймовірно, лише наприкінці XI ст. перетворилася на класичне ранньофеодальне місто.Центральна частина укріплень Володимира – дитинець (його називають Замком) – це добре збережене городище «волинського типу», для якого характерна форма проміжна між колом і квадратом. Воно розташоване на плоскій місцевості, причому його майданчик лежить на 7 м вище заболоченої рівнини, яка прилягає до дитинця з півдня, і на 4 м вище від площі, що лежить північніше. Західна і східна сторони дитинця прямолінійні, а південна складається з двох прямих відрізків і з'єднується із західною та східною під прямим кутом. Заокруглену форму має лише північна сторона. Потужні вали піднімаються над майданчиком у північній частині дитинця на 6 м, а в південній – на 8 м. Розмір майданчика понад 150 м завдовжки і 80 -100 м завширшки, тобто загалом площа його сягає 1, 5 га. З південного боку до дитинця підступає болотиста долина р. Луги. Зі сходу й півночі поблизу валу протікає річка Смоча, з західного боку підвищення дитинця відрізане від подальшого природного пагорба глибоким і широким ровом. Землю з цього рову, як вважає О.М.Цинкаловський, було використано для спорудження валу з східного боку. Від півночі дитинця, в урочищі Підзамче, також був викопаний рів, земля з якого пішла на підсипку валу, а штучним ровом з півночі і заходу було пропущено воду р.Смочі [12: 199] Отже, дитинець був укріплений валом і ровом, заповненим водою. В'їзд знаходився з північного боку, але існував ще додатковий невеликий прохід з південного боку, з боку р.Луги. Про оборону укріплення замку кінця XI ст. (в 1098 році) довідуємося з «Повісті минулих літ», де описуючи облогу міста князем Давидом Ігоровичем, літописець згадує такі складові частини замку, як вежі, заборола та суважини-бійниці [7: 246–247].

Влітку 1976 року давньоруська експедиція Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, керована М.М.Кучинком, провела перевірку оборонних валів давнього Володимира-Волинського. Сучасна висота валу дитинця в цілому досягає 8 м. При в'їзді на дитинець з північного боку навіть без спеціальної зачистки видно, що вал був цілком насипаний з глини і не мав у середині жодних конструкцій, досить частих у тогочасних містах центральних земель давньої України. Луцькі археологи перевірили також конструкцію рову дитинця. З цією метою було закладено траншею в рові на відстані 10 м на схід від валу дитинця на правому березі р.Смочі. Траншея площею 20 кв. м перетинала рів у напрямку схід-захід.

Культурний шар складався з суцільного чорнозему. В східній частині траншеї, ближче до берега р.Смочі, виявлено чотири забиті в землю стовпи, загострені зверху. Діаметр їх: 15 см одного і 20 см інших. Висота 1, 5 – 1, 6 м. Відстань між ними була 1 – 1, 5 м. Очевидно, їх призначенням було додатково ускладнити просування ворога до дитин-

ця. В траншеї знайдо два скелети коней, фрагменти пізньосередньовічної і давньоруської кераміки (XII–XIII ст.), мідний дзвіночок від збруї, залізну прямокутну пряжку з язичком, фрагмент бронзової прикраси та втульчасте вістря стріли. Названі знахідки походять з глибини 0,4 – 1,5 м. На глибині 1, 5 м почала дуже виступати вода і розкопки припинили, тим більше, що знахідок уже не було. Аналогічну траншею закладено з південної сторони валу дитинця. Площа її 20 кв.м, вона орієнтована по лінії північ-південь. Знято шар ґрунту товщиною 0,8 м. На всьому протязі йшов чорний болотистий ґрунт. Керамічного матеріалу та інших знахідок майже не було [1: 8].

Розглянемо дитинець як місце стародавнього поселення. Згаданою вище експедицією були розкопані залишки двох жител та двох господарських споруд. Перше житло площею понад 20 кв.м являло собою напівземлянку, заглиблену в ґрунт на 0,5 м. Підлога її була вимазана глиною. Судячи з ямок від стовпів виявлених по кутах, житло мало стовпово-каркасну конструкцію стін. Вхід до оселі був у південній стіні, а в протилежному куті знаходилась кругла глиняна піч. Поруч з напівземлянкою знаходилась господарська яма-погріб для зберігання продуктів, яка входила до житлового комплексу. За знайденим матеріалом житло може бути датоване рубежем X–XI ст. [2: 322]. А це час імовірної закладки дитинця літописного міста.

Інше житло являло собою прямокутну напівземлянку площею 20 кв.м, заглиблену в ґрунт на 0, 5 м, з добре утрамбованою і підмазаною долівкою. З уваги на відсутність ям від стовпів, можна вважати, що стіни були зрубними. На цьому ж рівні виявлено розвал глиняної печі, що знаходилася в передньому від імовірного входу куті житла. Очевидно, житло згоріло, що підтверджується залишками заваленого даху. В заповненні споруди виявлено уламки керамічних горщиків, голубу пастову намистину, скляний браслет, залізну шпору, кістяну проколку. В комплексі матеріал дозволяє датувати житло кінцем XI – XII ст. [3: 349]. Ряд житлових будівель були відкриті також Архітектурно-археологічною експедицією Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР під керівництвом М.В.Малевської в 1975–1976 рр. В шарі княжого періоду простежено рештки трьох різночасових наземних зрубних жител і одного – напівземлянкового. За матеріалом і стратиграфічними даними напівземлянка датується межею X–XI ст., два наземних житла належать до XI ст., а третє – першою половиною XII ст. В будівлях знайдено кераміку, скоби, цвяхи, ключі, вістря стріл, шиферні прясла до веретена, намистини – речі, які й дозволили визначити час функціонування житлових будівель [5: 327].

Крім того, слід відзначити інші споруда, виявлені тут. Перша з них, що знаходилась в передматериковому шарі, на глибині 4, 2 м від сучасного рівня, датується на основі кераміки кінцем X – початком XI ст., що до певної міри співпадає з часом заснування дитинця. Аналогічна півземлянка розміром 2,6 х 2 м і глибиною 0, 5 м відкрита поруч. Вона, судячи з матеріалу, співіснувала з першою [3: 349]. Названі будівлі мали господарсько-побутовий характер, і з уваги на їх незначну відстань від жител становили цілісний житлово-господарський комплекс володимирського городянина рубежу X–XI ст.

Ще одну споруду, найімовірніше виробничого призначення, розміром 3, 8 х 4, 2 м виявлено на глибині 2, 4 м від давньої поверхні. Сама будівля заглиблена на 0, 6 м, а ЇЇ підлога утрамбована. В північно-західному куті знаходилось вогнище діаметром 1, 2 м. По всьому колу воно було оббите дерев'яними кілками, очевидно, для того, щоб не розсунулося. Саме вогнище викладене камінням і обмазане глиною, яка обпалилась до оранжевого кольору. На відстані 0, 5 м від нього, з боку східної стіни знаходилась лава, сліди якої представлені у вигляді двох стовпових ямок у долівці. У заповненні споруди було згоріле перекриття від даху, у вигляді обвуглених колод і плах, зібрано фрагменти горщиків, у тому числі і з клеймами на денцях, кілька уламків скляних браслетів та аморфні шматки заліза. Викликають інтерес напівфабрикати з рогу, серни, просвердлена кістяна пластинка, кістяне шило, амулет з ікла вепра. Крім того, знайдено точильний кам'яний брусок та шматки шкіри. За матеріалом (кераміка, скляні браслети) ця споруда датується XII – серединою XIII ст. Вона могла мати виробниче призначення, найімовірніше була майстернею. Судячи з характеру матеріалу, а також виявлених слідів великої пожежі, вона могла згоріти під час монгольської навали 1241 р. [1: 5–6]. Знайдений ре-

човий матеріал дозволяє охарактеризувати заняття і побут мешканців дитинця Володимира.

Розкопки 1975–1976 рр. на території дитинця підтвердили, з одного боку, час заснування міста, а з іншого – вивчення стратиграфії дитинця. Під час археологічних досліджень вивчені оборонні укріплення дитинця і його житла давньоруського періоду.

Володимир – столиця Волині – був у княжому періоді великим містом і належав до міст із складною системою оборони. Він, як і багато інших руських міст, складався з дитинця і окольного града. Судячи з топографічних і археологічних даних, володимирський дитинець жодних змін у своїй плановій структурі не зазнав і до нашого часу зберігся у своєму первісному вигляді. Отже, виникає питання: якою була роль дитинця Володимира і якою – окольного граду ? Як слушно зауважував відомий фахівець з питань історії руських міст П.О.Раппопорт, безсумнівний зв'язок окольного міста з торгово-ремісничим посадом не дає нам права спрощено розглядати дитинець як аристократичний центр, а окольний град, як осередок ремісників і торгівців. Мабуть, картина заселення міст була значно складнішою. В багатьох випадках будинки, виявлені на дитинці, були біднішими, ніж в окольному місті. І в той же час на території окольних градів археологи неодноразово знаходили залишки монументальних храмів і багатих аристократичних будинків. До того ж суттєвими є в різних містах коливання в розмірах самих дитинців. Наприклад, дитинець Володимира, як уже зазначалося, має площу близько 1, 5 га, а дитинець Галича – біля 20 га. Різниця вражаюча і, мабуть, пояснення цього феномену слід шукати в соціальній топографії стольних міст Волинської і Галицької земель. З'ясування цих питань, на думку вченого, може бути здійснена лише за результатами широких археологічних розкопок [8: 187]. Одначе стосовно Володимира деякі міркування, пов'язані з історичною і соціальною топографією можна висловити вже сьогодні, базуючись на археологічних дослідженнях, які були здійснені вже після того, як це писав П.О.Раппопорт.

Характер житлового будівництва на дитинці ми подали вище, спираючись на дані розкопок М.М.Кучинка і М.В.Малевської. Вони свідчать, що це були рядові житла з доволі бідним, ординарним матеріалом. Якихось коштовних речей, типових для князівсько-боярського побуту тут не виявлено.

Археологічні дослідження фіксують найбільш ранні житлові споруди дитинця Володимира і пізніші за часом житлові, промислові і господарські споруди. Давньоруське житло за станом археологічного матеріалу й може бути класифіковано як суто міське, або сільське, воно має лише локальні риси, притаманні конкретній місцевості у конкретний проміжок часу.

В контексті вивчення забудови дитинця літописного Володимира постає питання, чи були тут, крім жител і господарських споруд, інші будівлі? Думку про те, що на дитинці могли існувати княжі тереми і замкова церква Іоакима та Анни висловлював у середині 80-х років XX ст. М.М.Кучинко [4: 3]. Із значною мірою впевненості наявність на дитинці церкви стверджувала М.В.Малевська [6: 355].

Щодо локалізації на території дитинця княжого палацу, то це питання досить складне. Сьогодні значна частина площі всередині валів опинилась під капітальною будівлею, що була споруджена на початку 90-х рр. XIX ст., як тюремне приміщення, і де нині знаходиться районний протитуберкульозний диспансер. Ця будівля розміщена в самому центрі дитинця. Якась частка території знаходиться під господарськими будівлями, а основна – під фруктовим садом. У принципі можна б погодитися з припущенням М.М.Кучинка про те, що палац міг бути в центрі, можливо, під капітальною будівлею колишньої тюрми, а нинішнього диспансера, але перевірити це неможливо. Отже, палац слід шукати в іншому місті. У з'ясуванні цього питання допомогли реставраційні роботи в Успенському соборі, розпочаті в 90-х рр. XIX ст. архітекторами Г.І.Котовим та І.В.Сусловим. У західній частині храму є хори, на які треба було підніматися сходами, проте, не дивлячись на ретельні архітектурні дослідження, жодних слідів стародавніх сходів виявлено не було. Натомість з'ясувалось, що в давнину вхід на хори вів через двері, що знаходились на південному фасаді. Ці двері були збережені при реставрації, хоч і частково замуровані нині слугують вікном. Отже, на хори можна було потрапити лише ззовні, з південного боку храму, з якоїсь іншої будівлі. А оскільки жодних слідів да-

вньої галереї навколо собору не виявлено, то напрошується цілком логічний висновок: двері хорів вели до переходу на другий поверх палацу. Таким чином, на думку професора П.О.Раппопорта, яка здається нам дуже слушною, княжий палац у Володимирі, очевидно, знаходився не на дитинці, а за його межами, поруч з собором [9: 20], тобто на території окольного міста.

Що ж до усипальні, яка пізніше, в XV-XVI ст. згадується як церква Іоакима та Анни, «што в замку Володимерском» [10: 142], то для її пошуку в південно-західній частині дитинця М.В.Малевською було проведено розкопки в 1975–1976 рр. XX ст. Спочатку дослідниця була впевнена, що натрапила на рештки церкви у вигляді брущатої цегли зі слідами цем'янки, двох фрагментів поливних плиток, шматків свинцю від покрівлі і частини бронзового дзвону [6: 355]. Для уточнення контурів, гіпотетичної церкви було закладено сім траншей і проведена геомагнітна розвідка, одначе, попри всі старання, церкви виявити не вдалося [5: 328]. Чи не тому, що її там взагалі не було? Можливо, як і палац, вона знаходилась не в дитинці, а в окольному місті. Для остаточного з'ясування локалізації названої літописної церкви необхідні нові пошукові роботи і передусім – археологічні, причому на великій площі.

Отже, Володимир – стольний град Волині – був великим містом і належав до числа міст із складною системою оборони. Він складався з дитинця, короткий опис якого даний вище, і окольного міста, мова про яке йтиме нижче.

Окольне місто з трьох боків було захищене валом і ровом, а з четвертого – рікою Лугою. До наших днів збереглися лише мізерні залишки валів і ровів, що оточували його. Спробу реконструкції плану давніх укріплень окольного міста Володимира в 30-х рр.. XX ст. зробив О.М.Цинкаловський. Вони починалися від сходу, з урочища Михайлівщина від вулиці Поплавської, згодом Пролетарської (нині Дулібської) і тягнулися до Луцького тракту, де знаходилась Київська брама. Звідти вал ішов у північному напрямку до болота-озера, що тяглося на північ від міста, від півночі місто було захищене тим болотом, яке ще наприкінці XIX ст. було абсолютно непрохідним. В урочищі Шкаратани, розташованому на півострові, що вклинюється в ці болота від півночі, в частині найбільш наближеній до міста, також проходить вал. Далі на північ знову починалися болота, які захищали місто з цього боку. Потім лінія валу повертала на захід і доходила до Ковельського тракту, відділяючи від міста передмістя Зап'ятниче. На Ковельському тракті знаходилась П'ятницька брама. Свою назву вона дістала від П'ятницької церкви, що стояла одразу за нею, але вже на передмісті Зап'ятниче. Далі вал ішов на захід, перетинаючи (пізніші) Капуцинські мури, де він зберігся на відрізку близько 60 м завдовжки, 8–10 м завширшки і до 5 м заввишки. Нарешті він повертав на південь у напрямі вулиці Водопійної (нині Князя Романа), відділяючи передмістя Завалля, і тягнувся вздовж вулиці через пагорб, де знаходився Спаський монастир, доходячи до р.Луги [12: 199–200]. Отже, з плану О.М.Цинкаловського видно, що лінія оборони окольного міста у вигляді валів і ровів має майже правильну півкруглу форму. Окольне місто було велике, його довжина 1 км при найбільшій ширині біля 800. Лінія земляних валів, мабуть, охоплювала місто суцільним півкільцем і не мала розривів. Лише на одній ділянці в північно-східній частині міста ця лінія пересікала «болото Смоч», і тут, можливо, валів і ровів не було. Судячи із старовинних планів, вали окольного міста мали велику потужність, а з північного, найбільш заболоченого боку проходило навіть дві лінії паралельних валів і ровів [8: 69–71; 4: 3–4].

О.М.Цинкаловський на своєму плані наносить ще додаткові вали, зокрема, на схід від міста, в урочищі Провалля. Це місце захищене зі сходу валом завдовжки 200 м, а від півдня – 150 м, а також ровами, що йдуть вздовж цих валів. На розі і закінченнях валів помітні земляні підсипки у формі квадратів розміром 6 м. Вали і рови перетинає зі сходу Луцький тракт. З заходу і півночі ця ділянка захищена р.Рилавицею. Це укріплене місце з'єднувала з містом гребля, на якій був водяний млин. О.М.Цинкаловський говорить про існування ще одного валу, що знаходився на лівому березі р.Луги, на Заріччі. Він розпочинається в долині ріки і проходить на відстані 150–200 м на південь від самого передмістя, тягнеться в західному напрямку, відділяючи від Заріччя урочище Завалля. Вал проходить вздовж Валової дороги і доходить до Білих Берегів [12: 200]. Так подає оборонні укріплення окольного града О.М.Цинкаловський, як очевидець, фіксуючи їх стан у

30-х рр. XX ст. Проте слід зауважити, що П.О.Раппопорт, який проводив топографічні обстеження Володимира-Волинського в 60-х рр., вважає, що зображена на плані О.М.Цинкаловського лінія валів за р.Лугою ніякого стосунку до давніх оборонних укріплень не має [8: 68]. На своєму плані ці вали він не пов'язує з окольним містом.

В наш час залишки укріплень окольного міста збереглися лише у вигляді невеликих, дуже розрізнених ділянок земляних валів. Час спорудження укріплень окольного міста поки що точно не визначено, але, очевидно, не пізніше середини XII ст. [8: 71].

У валах, що оточували місто було кілька воріт, з яких у Руському літописі під 1157 р. названі Київські і Гридшині [7, 486]. Очевидно, назва «Гридшиних» воріт походить від князівських дружинників – гридей.

О.М.Цинкаловський вважає, що їх слід шукати на Устилузькому тракті, що вів до Червенських градів [12, 200]. Про Київські ворота сказано, що вони знаходились біля р.Луги, тобто вони були воротами окольного міста. Про умісцевлення цих воріт О.М.Цинкаловський, пише, що вони знаходились поблизу млина на вул.Поплавській (тепер на стику вул.Луцької і Дулібської). До речі, це літописне повідомлення чітко говорить про ворота окольного міста. І їх не слід пов'язувати з єдиними воротами дитинця, адже вони знаходилися в північній стіні, напрямок з яких був у бік протилежний річці Лузі.

Літописні повідомлення досить-таки скупі і невиразні і не дозволяють з'ясувати питання історичної топографії оборонних укріплень. Отже, на допомогу їм мають прийти археологічні джерела, як найбільш об'єктивні і вірогідні. А для цього необхідно провести стаціонарні археологічні розкопки. В 1976 році давньоруською експедицією Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки під керівництвом М.М.Кучинка, були проведені археологічні дослідження на території окольного міста і передусім зроблено обміри і розріз оборонного валу окольного міста, що знаходиться на відстані 800 м на північ від дитинця. Вал зберігся лише частково за приміщенням пожежної команди Володимир-Волинського. Він тягнеться в напрямку схід-захід. Зберігся його фрагмент довжиною 62 м. Висота валу від сучасного рівня досягає 2,9–3 м, однак розріз який був проведений археолами з його торця показав, що стародавній рівень основи валу знаходився нижче на 1, 5 м, тобто висота валу виносила колись 4,4 м. Зачистка свідчить, що вал мав значну висоту і був потужний.

Археологічні та картографічні дані дозволяють з достатньою ймовірністю говорити про планування давньої забудови та історичну і соціальну топографію міста. В кінці XI–XII ст. Володимир територіально дуже поширився. В цей період загальною особливістю забудови міста було радіально-кільцеве планування вулиць, що півколом охоплювали дитинець і єпископський замочок і вели до ріки Луги. Головні радіальні вулиці тягнулися по давніх Луцькому, Ковельському та Устилузькому трактах.

Спорудження у Володимирі єпископського замку як другого центру укріплень ускладнило цю схему додатковими вулицями, які зв'язали єпископську резиденцію з містом і замком.

З метою вивчення давньої забудови окольного міста та з'ясування його топографії і стратиграфії в 1976 р М.М.Кучинком проведені невеликі розкопки. Траншея була закладена на відстані 120 м у північному напрямку від валу дитинця, на подвір'ї Володимир-Волинського СПТУ № 3 по вул.Жовтневій (нині Данила Галицького). В результаті розкопок знайдено фрагменти давньоруської кераміки, датовані археологами XII–XIII ст. Виявлено також залізні цвяхи і одне рожеве шиферне пряслице біконічної форми. Матеріал виявився типовим для ранньосередньовічного міста.

Цікаві матеріали в плані вивчення історичної топографії давнього Володимира виявлені археологами на території окольного міста, на лівому березі р.Смочі. Тут, на відстані 100 м на схід від дитинця львівськими археологами В.С.Терським і С.В.Терським виявлене житло напівземлянка другої половини XI ст. Розміри його 3х4 м, глибина 0,4 м, в правому південному куті знаходилась піч розміром 1,5х1,5 м. Вхід до будівлі у вигляді східців знаходився в північній стіні. В самому житлі археологами знайдено глиняні горщики, залізні ножі, гачок та інший матеріал типовий для рядового руського городянина [11: 71]. Житло свідчить, що в другій половині XI ст. окольне місто Володимира вже було досить щільно забудоване.

Неподалік від цього місця луцьким археологом ММ.Кучинком було виявлено матеріали дещо пізнішого часу, які вказують на безперервність проживання людей на березі р.Смочі. Йдеться про господарську прямокутну споруду розміром 3 х 5 м і глибиною 0,5 м з добре утрамбованою підлогою. Стіни її, судячи з ямок по кутах, були стовпово-каркасної конструкції [2: 6–7].

В межах окольного града, в урочищі Підзаче, по вулиці К.Маркса (нині Устилузькій, 12) в котловані під новий будинок на глибині 3 м було виявлено дві житлові будівлі і господарську яму-льох.

Цікаві факти такої історико-соціальної топографії зафіксовані також у північній частині окольного міста.

В 1999–2000 рр. археологічною експедицією Львівського державного історичного музею під керівництвом С.В.Терського були проведені розкопки в урочищі Апостольщина, на території ЗОШ №24 по вул. 20 Липня (колишня Островецька), на південному березі болота Озеро. Це місце здавна відоме знахідками цегли з зображенням тризуба та хрестиків-енколпіонів [12: 204]. Дослідником тут відкрито аж 16 житлово-господарських об'єктів, що датуються у межах Х – середини XIV ст. Серед них до Х–ХІ ст. можна зарахувати чотири будівлі, до XII – середини XIII ст. – три і до XIII – XIV ст. – дев'ять споруд. Вони свідчать, що цей район окольного міста функціонував безперервно впродовж 400 років: орієнтовно з середини Х – до середини XIV ст.

Поруч з житловою будівлею у Володимирі на цьому ж горизонті існували господарські споруди, які становили цілісний житлово-господарський комплекс. Це були побутові виробничі будівлі, ями для зберігання харчових продуктів та іншого призначення.

Отже впродовж XI – середини XIV ст. у Володимирі сформувалася цілісна міська система з її невід'ємними складовими частинами – оборонними укріпленнями, житловими, господарськими та виробничими комплексами. Все це визначило статус Володимира як потужного економічного, військового, а також політико-адміністративного та культурного центру Волинської землі.

Список використаних джерел

1. Кучинко М.М Звіт про археологічні дослідження у Володимирі-Волинському в 1976 р. //Науковий архів кафедри археології та джерелознавства ВДУ. – 1976/77. 2. Кучинко М.М. О работах во Владимире-Волынском// АО 1976. – М., 1977. 3. Кучинко М.М. Раскопки древнего Владимира-Вольшского //АО 1975 г. – М., 1976. 4. Кучинко М.М. Стародавній Володимир-Волинський. – Луцьк: Знання, 1987. 5. Малевська М.В., Шолохова Е.В. Архитектурно-археологические исследования во Владимире-Вольшском // АО 1976. – М., 1977. 6. Малевська М.В., Шолохова Е.В. Раскопки архитектурньїх памятников в Любомле й Вдадимире-Вольгаском // АО 1975. – М., 1976. 7. Полное собрание русских летописей.» Ипатиевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературн, 1962. – Т. 2. 8. Раппопорт Г.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XTV вв. //МИА. – 1967. – №140. 9. Раппопорт П.А. Мстиславов храм во Владимире-Волынском //Зограф. – Белград, 1977. – № 7. 10. Теодорович Н.И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии. – Нечаев, 1913. П.Терський В.С., Терський С.В. Охоронні дослідження у Володимирі-Волинському // Минуле і сучасне Волині. – Луцьк, 1988. 12.Цинкаловський О. Матеріали до археологи Володимирського повіту //Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1937. – Т. CLIV.

Valentyna Petrovych

DEFENSIVE, LIVING AND HOUSE-HOLD BUILDINGS OF THE DYTYNETS AND SUBURB GRAD KNIGHT VOLODYMYR

On the basis of learning of the defencive, living and house-hold buildings in the article was made an attempt to clear up me main stages of the historical social topography of the knight Volodymyr.

УДК 3710434481

Павло Вівчар, Володимир Возьний

МАТЕРІАЛИ ДЕПАРТАМЕНТУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІЦІЇ – ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ЕМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЧОРТКІВЩИНІ

На основі недавно відкритих для дослідників матеріалів департаменту державної поліції зроблено спробу розкрити суть, інтенсивність еміграційних процесів на Чортківщині, порядок оформлення документів і виїзду за кордон, географію еміграції жителів Чортківського повіту у 20–30–х роках.

Централізація поліції в австрійських володіннях Габсбургів почалася в 1744 році. В лютому 1789 року, проводячи реформи в дусі освіченого абсолютизму, імператор Йосиф II організував Міністерство поліції на чолі з графом Перченом. З тих пір надмірна цікавість і батьківська турбота освічених абсолютиських урядів про своїх підлеглих в Галичині, бажання бути в курсі справ про всі сторони їх життя не мали межі, з кожним роком все збільшувались.

В листопаді 1918 року Західна Україна була захоплена Польщею і на землях Галичини стала використовуватись стара поліція і жандармерія для захисту політичного режиму.

В прифронтових територіях Тернопільського і Станіславського воєводств на основі Указу Головного коменданта державної поліції від 18 травня 1920 року була заснована округжна команда державної поліції «Всхуд», яка входила до львівської округи.

1 березня 1921 року на основі указу від 3.12.1918 року команда державної поліції «Всхуд» переводиться до м. Тернополя і перейменовується в окружну команду держполіції IX округи. 05.05.1925 року Тернопільська окружна команда на основі Указу МВС Польщі від 10.03.1925 року «Організація окружних команд держполіції» реорганізована в Тернопільську воєводську команду держполіції. Очолив Тернопільську команду держполіції комендант, який був підзвітний коменданту Головної поліції у Варшаві, останній – Міністру МВС Польщі.

Тернопільській воєводській команді держполіції були підлеглі 17 повітових команд, 219 постерунків, 1 міський комісаріат, 3 слідчих управління в місті Тернополі, Чорткові, Золочеві. В справі несення служби поліція підпорядковувалась місцевій адміністративній владі – Тернопільському воєводському управлінню. Воєводська команда держполіції, як виконавчий державний орган польської держави, вела боротьбу проти соціального і національно-визвольного руху, переслідувала діяльність політичних партій і рухів, а також окремих членів різних політичних організацій.

Однією з функцій держполіції, зокрема, слідчого відділу, була і функція керівництва еміграційними процесами в Галичині. Поліція видавала так звані кваліфікаційні свідоцтва, закордонні паспорти, дозвіл на виїзд за кордон і т. п.

До недавнього часу фонди Державного архіву Тернопільської області, які зберігають матеріали, що стосувались діяльності поліції, були закриті для дослідників. І тільки в наш час є можливість відтворювати історичну правду.

Згідно з інструкціями, громадянин, який хотів би виїхати за кордон, звертався до коменданта поліції із заявою такого змісту:

«*Я, нижче підписаний, ЛЮІС Олександр, народжений 24.08.1910 року в місті Чорткові, житель міста Чорткова від 1923 року, по вулиці Ринок, 23, прошу про видачу мені свідоцтва кваліфікаційного з метою одержання пашпорта на виїзд до Франції на навчання.*

До заяви додаю:

1. Фотографію.

2. Свідоцтво про народження.

3. Сертифікат приналежності.
4. Картку ідентичності.
5. Свідоцтво моральності.
6. Бланк свідоцтва кваліфікації.
7. Квитанцію про оплату.
8. Просьбу до старости.»

Заяву громадянина комендант поліції висилав до постерунку для перевірки зазначених даних.

Постерунковий, на підставі перевірки, висловлював свою думку відносно доцільності видачі закордонного паспорта, а також характеризував відношення заявника до військової служби, описував кількість орної землі в його користуванні, лісу, угідь і т.д. Крім того, кожний, хто виїжджав за кордон, повинен був пред'явити посвідчення моральності, яке видавалось, як свідчить печатка, Європейським комітетом в Чорткові, для людей єврейської національності.

«*Зі сторони комітету, на підставі зізнання свідків, встановлено, що Бронштейн Халія, 18 років, іудейської релігії, виходець з міста Одеси, жителька міста Чорткова, в антиморальних і антиполітичних вчинках не замічена, не належить до терористичних партій, їй можна дозволити виїзд за кордон до Куби на постійне місце проживання.*

Чортків, дня 27 лютого 1923 року» [1: арк.94].

Плата за закордонний паспорт була дуже великою. Як свідчить документ, завірений печаткою каси скарбової, претендент на одержання пашпорту платив 15 тисяч марок [2: арк.74].

Громадянин писав заяву до повітового коменданта державної поліції в Чорткові про видачу свідоцтва кваліфікаційного. Заявник вказував: прізвище, ім'я, по батькові, місце фактичного проживання останніх 16 місяців, наявність дітей, молодших 14 років. Свідоцтво кваліфікаційне на ім'я Бронштейма Лейби, сина Мелеха поділене на 3 частини:

ПЕРША – ліва частина була відриваним талоном;

ДРУГА – містила детальний опис заявника;

ПРАВА – сторона, містила номер документа, місце проживання заявника, точну адресу, місце реєстрації народженого.

Окрема глава гласила:

«*Зі сторони поліції заперечень на видання пашпорта немає.*

Дата і підпис посадової особи».

За першу половину 1925 року з 05.02. в Чортківському повіті одержали заграничні пашпорти 132 особи, з них – 80% єврейської національності. Найбільша кількість заяв поступила з міста Чорткова, сіл – Ягольниці, Росохача, Білобожниці, Улашковець. З 1923 року по 1930 рік пашпорти одержали 2156 осіб.

Мета виїзду різноманітна: заробіток, навчання, лікування і т. п. Аналіз заяв громадян за 1930 рік дає можливість встановити географію еміграційних процесів: найбільше заяв поступило на виїзд у Францію – 16 заяв; в Австрію – 10, до Канади – 12, до Чехословаччини – 14, США – 6 і т. д. Згадуються також і країни – Австралія, Німеччина, Аргентина, Уругвай, Нова Зеландія, Голландія, Бельгія, Румунія, Колумбія, Англія і інші.

Характерно, що майже всі громадяни просили дозволу на виїзд у всі європейські країни, за винятком Росії і Африки.

У слідчому управлінні збереглося немало справ і про нелегальний перехід кордону.

Так, 28 жовтня 1928 року в околиці села Постолівка нелегальним способом перейшли кордон і подалися до совітської Росії громадяни: Шпунярський В.І., Доленга А., які мали рідних братів в Росії. Обоє безпосередньої причини переходу не назвали.

Подається в інформації детальний опис порушників [3: арк.81].

20 листопада 1924 року заарештовано гр. Кузьму р. за спробу перейти кордон і віддано до Злочева: 29 листопада 1924 року були заарештовані Немес І.І., Матейко А. за аналогічне порушення. За нелегальний перехід кордону заарештовано 10 осіб, які перейшли з різних районів Росії. 22 січня 1932 року складено протокол № 9 про нелегальний перехід кордону словацького підданого Йозефа, 1904 року народження, уроженця

Чехословаччини, греко-католицького віросповідання, слюсара, жителя міста Праги, жонатого, на утриманні одна дитина.

Як свідчить протокол затримання, він перейшов чесько-польський кордон з наміром перебратися до Росії. Після переходу кордону біля Ворохти пішов у напрямку Делятина, Коломиї, Городенки, Борщова, Іванкова. Через поле дійшов до радянсько-польського кордону, перейшов кордон в районі Скали-Подільської, був доставлений в Кам'янець-Подільський, де пробув на становищі арештованого 26 днів. Крім нього, в ДПУ сиділи втікачі з Польщі – Вереш, Пантелюк, Вінківчук, Люстальський, Касюк, Вейсмал, Каз, Мальований, Радис.

Після допитів арештованих відправили до невідомої застави на Збруч і сказали: «*Йдіть до Польщі*». Ранком порушників затримали у Скалі-Подільській, а звідти відправили до Чорткова [4: арк. 19].

Таким чином, матеріали департаменту державної поліції дають можливість судити про стан і інтенсивність еміграційних процесів Чортківщини, порядок оформлення документів і виїзду за кордон, географію еміграції жителів Чортківського повіту.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 283. – Оп.1. – Од. зб. 277. – Арк. 94. 2. Там само. – Ф. 285. – Оп.1. – Од. зб.238. – Арк. 74. 3. Там само. – Ф. 283. – Оп.1. – Од. зб. 309. – Арк. 81. 4. Там само. – Ф. 284. – Оп.1. – Од. зб. 445. – Арк. 19.

Volodymyr Voznyi, Pavlo Vivchar

THE DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL THOUGHT IN UKRAINE AS HISTORIC GROUND OF PRESENT CONSTITUTION

On the basis of state police department materials, recently open for the researchers, the attempt has been made to open the essence, intensity of emigratory processes of Chortkiv district, the order of documents registration and departure abroad, geography of emigration of the inhabitants of Chortkiv district.

УДК 94(477)

Тамара Нагорна

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТ У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті основна увага приділена діяльності православних сект ХІХ ст.

У науковій історичній та релігієзнавчій літературі з проблем православного сектантства знаходимо лише розрізнені відомості про стосунки між державою і православними сектами. Адже об'єктом дослідження виступають особливості ідеології, віровчення, ритуалів, обрядовості сект. Тому доцільно узагальнити інформацію, яка міститься у періодичних виданнях, монографіях, збірниках статей стосовно цього питання.. Хоча у певний хронологічний період держава і церква сприймалися і розглядалися сектантами як єдине ціле і тоді спостерігаємо аналогічне ставлення з боку сектантів до влади і церкви (про це буде йти мова далі).

У ХІХ ст. духовна влада звертала особливу увагу на боротьбу з єресями та «суєверіями». Деякі заходи по боротьбі з ними можна розглянути на прикладі білгородської єпархії [1: 1–21].

На Київщині у XIX ст. даних про православні секти у періодичних виданнях цього часу не знаходимо [2: 1–16]. Особливого поширення набувають протестантські секти, що виникають на основі баптизму, а на українських землях – штунди [3: 305–320]. Хоча у пізніший хронологічний період і в цьому регіоні стануть відомими окремі напрямки, толки і згоди православних сект.

Знаходимо конкретні відомості про спроби ліквідації секти хлистів у Калузькій та Московській губерніях. Священик Костянтин Іванов за підтримки місцевої влади ввійшов у довіру до одного із сектантських діячів, внаслідок чого секту було розкрито, широкому загалу повідомлено основні принципи віровчення, а над її членами відбувся суд [4: 179–229].

У Чернігівській губернії стає відома інша православна секта – молокани. Але за доносом генерал-губернатору князю Долгорукову її було розкрито. У доносі говорилося, що міщани Жуков, Никифор та Іван Щекатуріни Анастасія Щекатуріна «совратились» у секту молокан. Членів цієї секти було покарано. По відношенню до них місцева влада вжила таких заходів: позбавлення прав на майно, заслання в Закавказький край. Неповнолітніх, які перебували в секті, вирішили піддати «суждению совестного суда» [5: 172].

У 1802 р. було видано імператорський указ, який передбачав у випадках «разобщения духоборов православних» і з метою «погашения их ереси» висилати сектантів у Мелітопольський повіт на місцевості по р. Молочній. Саме сюди була переселена значна частина духоборів із Катеринославської, Харківської та інших губерній [6: 380].

О.Титов зазначає, що духобори самі дають згоду на переселення, але до такого висновку приходять лише після тривалої «настановчої» бесіди. Справа закінчилася поданням сектантами прохання виселити їх для компактного проживання в одному поселенні. На кожного з них відводилося по 15 десятин землі, гроші в сумі 100 грн. і на декілька років вони звільнялися від сплати податків [7: 247].

Масове переселення тривало до 1817 року. У 1820 р. Сектантам було дозволено отримувати додатково ще 5,236 десятин землі. Із середини 20-х років спостерігається тенденція до скорочення кількості переселенців (хоча точні дані про це не знаходимо).

Але розрахунок влади виявився невірним. Ті сектанти, які були переселені у відповідну місцевість не припинили сповідання основних положень своєї ідеології, але й залучили на свій бік прихильників із різних місць (такі дані наводить Лєбєдєв).

Провідником такої політики самодержавства і церкви є установи світської і духовної цензури, створені Миколою І. Їх утвердження відбулося 22 квітня 1828 р. Появу цензурного нагляду не слід розглядати як нововведення. Оскільки він існував і раніше, проте його ієрархічна структура оформилася лише в І половині XIX ст. [8: 463].

Згідно уставу духовної цензури при Петербурзькій та Московській духовних академіях створювалися 2 головних духовно-цензурних комітети, що мали всеросійське значення і знаходилися у віданні Синоду. У Києві та Казані утворювалися духовно-цензурні комітети місцевого значення [9: 463].

Але духовна цензура боролася не лише з релігійним вільнодумством, але й мала не допускати творів «не только противных христианству и религии, но и правительству».

Доцільно розглянути також указ від 20.10.1830 р., який передбачав заходи по відношенню до тих сектантів, які мали на меті подальше поширення своєї єресі. Адже в указі зазначалося, що духоборці – одна з найбільш « вредних» єресей. Повністю заборонялася проповідь духоборчеської ідеології, що каралося в судовому порядку. Основним заходом було виселення в Закавказький край і зарахування до кавказького корпусу. Духоборів не допускали до громадських посад. До того ж державна влада врахувала свої попередні помилки і заборонила їм виселятися у Таврійський край.

1835 року було створено комісію для «расследования дел о духоборцах и открытия множества преступлений».

17.02.1835 р. – рік прийняття «Высочайшего повеления» про те, щоб всі духобори переселилися із р. Молочної у Закавказький край. Від цього звільнялися лише ті, хто визнав свої помилки і возз'єднався з православною церквою.

У середині XIX ст. було прийнято спеціальний документ, який мав на меті регулювати стосунки держави і православного сектантства.

По-перше, чітко визначилися секти, які вважалися «вредными» і «раскольничьими». До них належали: духобори, молокани, жидовствуючі, скопці (тобто представники православного сектантства).

Основними методами боротьби з представниками цих сект визначалися переселення у Закавказький край після розгляду кожної справи у судовій інстанції. Були передбачені також умови такого переселення. По-перше, члени секти допускалися до переселення не інакше як цілими сім'ями. По-друге, якщо сім'я мала більше 5 десятин землі на душу, то переселення мало здійснюватися лише після сплати всіх податків і повинностей. По-третє, керівництво Закавказького краю не повинно селити сектантів компактними групами, а відводити окреме місце подалі від православних сімей. По-четверте, переселенцям заборонялося говорити про ідеї свого віровчення. Виселення сектантів мало здійснюватися на загальних підставах, як і державних селян, під наглядом місцевих палат державного майна. Пільги і податки переселенці мали сплачувати як і корінні поселенці Закавказького краю. Передбачалося притягнення до кримінальної відповідальності і з'ясування справи в суді у випадку поширення єресі серед населення Закавказького краю.

До того ж переселенці мали нести військову службу у Закавказькому корпусі. У випадку непридатності до військової служби, сектанти користувалися правами як переселені сюди державні селяни. Добровільні переселення повністю були заборонені 30 листопада 1853 р. [10: 170–171].

На передодні прийняття цих «Правил…» граф Баранов робив ревізію Олонецької губернії. Із метою послабити в ній розкол він запропонував відкрити навчальні заклади, щоб діти в них виховувалися і приносили у свої сім'ї священні почуття православного учіння.

Після схвалення цієї пропозиції імператором Миколою II Святіший Синод виробив «Правила первоначального обучения детей поселенских, особенно раскольничьих» [11: 173].

Слідкувати за учнями доручалося приходському духівництву. Заняття мали проводитися у будинку когось із духовенства «домашнім чином». Планувалося навчати читання церковних книг та «громадського друку», а бажаючі могли навчатися і писати.

Основними підручниками були азбука, часослов, псалтир.

Починати навчання слід із дітей православних, поступово залучаючи і дітей із сімей сектантів. Навчання тривало від закінчення осінніх польових робіт до початку весняних (1.09–1.05). У літні місяці учні мали збиратися у свята та після обіду для повторення молитов, священної історії.

«Достатньо навчені» діти повинні були складати іспит при місцевому священику. Був заведений навіть спеціальний журнал, де ця процедура скріплювалася підписом присутніх осіб і представлена результатами єпархіальному архієрею [12: 176].

Таким чином, стосунки держави із православним сектантством у XIX ст. складалися не найкращим чином. Це пояснюється, на думку А.І.Клібанова тим, що влада в особі чиновників виконувала охоронні функції по відношенню до феодально-абсолютиського устрою, намагалася боротися з вільнодумством у різних галузях, в т.ч. і в релігії [13: 29]. Таку позицію держави повністю підтримала православна церква. Позицію останньої можна пояснити усвідомленнями необхідності боротьби з побутовим православ'ям. Під цим терміном слід розуміти особливості багатьох православних сект, обумовлених характером та відмінними рисами праці і побуту безпосередніх виробників матеріальних благ селян [14: 566].

Наслідком такої позиції держави і церкви стали переслідування і висилання із Закавказзя у значній кількості православних сектантів і зокрема духовних християн [15: 71].

На користь думки про об'єднання церкви і держави в єдине ціле наводимо цитату із листа В.Бонч-Бруєвича М.В.Дудченко: «До революции при самодержавии всякий сектант интересовал меня больше потому, что каждый из них своим сектанством как таковым отколом от православия становился уже в опозицию к ортодоксальной церкви, которая всегда была в союзе с самодержавием» [16: 312–315].

У кінці XIX ст. по відношенню до сектантів проводилася так звана «народна політика». Так 3 червня 1883 р. був прийнятий закон «Про розкольників», який дозволяв старообрядцям перетворювати існуючі споруди у будинки для молитов, здійснювати «общественную молитву» в приватних будинках, наголошував на недопущенні переслідування духовних осіб сектантів [17: 90–102].

Проте чиновники цей закон практикували неоднозначно, внаслідок чого постраждало багато старообрядців. До того ж обер-прокурор Святішого Синоду Костянтин Побєдоносцев створює «особливу комісію», яка мала на меті розгромити старообрядців.

8 грудня 1899 р. К.Побєдоносцев проводить секретну нараду, на якій старообрядці визнаються «вредною» сектою, приймається рішення про заборону старообрядницькими архієреями виїздити із міст для того, щоб не допускати самочинних старообрядницьких соборів [18: 92].

Старообрядці у відповідь на такі рішення написали «чолобитну», зібравши 47523 підписи у 117 губерніях. Микола II приймає старообрядців, оголошує про анулювання програми К.Побєдоносцева та про недоторканість закону від 3 червня 1883 року [19: 96–102].

Якщо у XIX ст. православні секти більшість радянських дослідників розглядали як форму соціального протесту існуючого режиму, часто настроєних радикально і проти держави, і проти церкви [20: 29], то І.Малахова на поч. XX ст. визначає позицію духовних християн до влади як нейтральну [21: 25]. Про це свідчить рішення з'їзду христовірів 1905 р. у Ростові-на-Дону: «Мы, верные сыны царя и отечества, отбываем все требы, установленные законом, а также и воинскую повинность, уважаем начальство, нуждаемся в покровительстве закона от насилия и несправедливости… по нашему вероучению, великое возмущение против государственного строя и крамолы – противны Господу» [22: 25].

Старообрядці по відношенню до влади стають на нейтральну позицію дещо пізніше. Лише з сер. 20–х років спостерігаємо лояльне ставлення до влади, підтримка і впровадження в життя заходів, ініційованих державою [23: 96].

Отже, аналізуючи стосунки держави і церкви впродовж XIX – поч. XX ст., констатуємо факт про недостатнє їх висвітлення у науковій літературі, наявність «білих плям», відсутність хронологічної послідовності вкладу і т.д.

Таким чином, підводячи загальний підсумок, слід відмітити, що позиція сектантів по відношенню до органів державної влади і навпаки була різко негативною. Приймалися спеціальні документи, офіційні розпорядження, які мали на меті регулювати цей процес. Передбачалося також відкриття спеціальних шкіл, де діти православних сектантів мали здобувати освіту.

Період початку XX століття характеризується неоднозначністю та невизначеністю позицій кожної з сторін. Хоча, простежуючи їх стосунки, доцільно виділити такі етапи у ставленні сектантів до влади. Період XIX – поч. XX ст. характеризується різко негативним ставленням, радикальними настроями, виразом соціального протесту.

У ставленні влади до сектантів період XIX – поч. XX ст. позначений відкрито ворожими настроями, хоча сектантам і вдалося добитися ряду поступок від держави (див. додаток). Із 1905 р. починається період приховано ворожих настроїв до сектантів, створюючи законне підґрунтя для їх існування, проте переслідування продовжується.

Список використаних джерел

1. О борьбе духовных властей в бывшей епархии белгородской с суевериями //Київська старовина. – 1890. – №1. – С.1–21. 2. О сектантах в Киевщине //Київська старовина. – 1902. – №10. – С.1–16. 3. Матеріали для історії виникнення і поширення штунди на півдні Росії //Київська старовина. – 1884. – №10. – С.305–320; Европейский баптизм – родоначальник малороссийской штунды //Київська старовина. – 1885. – №2. – С.635–650. 4. Высоцкий Н.Г. Дело о секте, называемой «христовщиной», как последователи оскопляют себя //Русский архив. – 1915. – №2. – С.179–229. 5. О секте молокан в Новгород-Северском уезде Черниговской губернии //Труды Полтавской Учёной Архивной комиссии. – Вып. 7. – С.172. 6. Никольский Н.М. История русской церкви. – М: Политиздат,

1985. – С.380. 7. Титов О. О секте духоборцев // Миссионерское обозрение. – 1897. – № 1 – 3. – С. 247. 8. Русское православие: вехи истории /Науч. ред. А.И.Клибанов. – М: Политиздат, 1989. – С.463. 9. Там само. 10. Правила о переселении раскольников вредных ересей в Закавказский край. Высочайшее утверждение 14 декабря 1842 года //Труды Полтавской Учёной Архивной комиссии. – Вып. 7. – С.170–171. 11. О школах для раскольничьих детей //Труды Полтавской Учёной Архивной комиссии. – Вып. 7. – С.172–174. 11. Там само. – С.173. 12. Клибанов А.И. Из мира религиозного секстанства. – М: Политиздат, 1973. – С.176; 13. Клибанов А.И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем. – М: Наука, 1973. – С.29; Русское православие: вехи истории /Науч. ред. А.И.Клибанов. – М: Политиздат, 1989. – С.463. 14. Там само. – С.566. 15. Белов А.В. Секты, сектанство, сектанты. – М: Наука, 1978. – С.71; Полонська-Василенко Н. Українська православна церква до 1917 р. //Наукові записки. – Мюнхен, 1984. – Ч.11–12. – С.3–28. 16. Бонч-Бруевич В.Д. Из письма М.В.Дудченко //Избранные произведения. – М: Мысль, 1973. – С. 312–315. 17. Бонч-Бруевич В.Д. Старообрядчество и самодержавие //избранные сочинения в 3–х томах. – Т.1. – М.: Из-дво АН СССР, 1959. – С.90–102. 18. Там само. – С.92. 19. Сектанты и К. Победоносцев //Избранные сочинения в 3–х томах. – Т.1. – Из-дво АН СССР, 1959. – С.138–152. 20. Клибанов А.И. Религиозное сектанство в прошлом и настоящем. – М.: Наука, 1973. – С.29; Клибанов А.И. Религиозное сектанство и современность. – М.: Наука, 1969. – С.42. 21. Малахова И. Духовные христиане. – М.: Политиздат, 1970. – С.25. 22. Цит. за: Там само. 23. Федоренко Ф. Секты, их вера и дела. – М.: Политиздат, 1965. – С.96.

Tamara Nagorna

LEGAL BASIS OF ORTHODOX SECTS ACTIVITY IN 19TH CENTURY

In the article the main attention is paid to the activity of orthodox sects in 19th century.

УДК 94(477)

Інна Дутчак

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСЬКОГО ТОВАРИСТВА «СОЮЗ» У ЧЕРНІВЦЯХ (1875 – 1914 РР.)

У статті розкрито організаційні засади діяльності українського студентського товариства "Союз" у Чернівцях (1875–1914 рр.).

З відкриттям університету у Чернівцях серед українських студентів з'явилася думка про заснування власного національного товариства за зразком подібних об'єднань у Львові та Відні. Остаточно рішення про це було прийнято 7 жовтня 1875 р. на нараді, яка відбулася у приміщенні «Руської Бесіди» при участі Д.Вінцковського, В.Ступницького, І.Семаки, О.Кисилевського, Ю.Війчука, О.Шушковського, В.Вільчинського [1: арк.2]. На чергових засіданнях цей комітет склав статут, прийняв назву товариства «Общество Русскихъ академиковъ Союзъ в Чернôвцяхъ» та закликав студентів-русинів вступати до нього. Зібравши 22 підписи, він передав 20 жовтня 1875 р. Крайовому управлінню статут для затвердження. Через чотири тижні, не одержавши ніякої відповіді, згідно з австрійським законодавством, товариство розпочало свою роботу, влаштувавши 18 листопада

вечір з танцями на якому зібралося багато гостей, щоб привітати новостворене товариство, що було взагалі першим студентським об'єднанням у Чернівецькому університеті.

25 листопада 1875 р. Крайове управління затвердило поданий йому статут «Союзу» [2: арк.8]. Мета товариства у ньому визначалася так: «удосконалення наукове, підтримка духа товариського між членами товариства, моральна і матеріальна допомога; політичні тенденції виключаються» [3: арк.3]. Отже, таке загальне формулювання, яке було стандартним для усіх студентських об'єднань, визначало головним завданням товариства культурно-просвітницьку та благодійницьку діяльність. Засобами досягнення мети служили різного роду наукові дослідження, часописи та літературні видання, які одержувало товариство, створена відповідно до потреб членів бібліотека, різноманітні організовувані товариством заходи, матеріальна допомога малозабезпеченим членам.

Товариство складалося з дійсних членів, членів-засновників, почесних та спомагаючих членів. Дійсним членом міг бути «кожний русин або русинам сприяючий словянин» – студент Чернівецького університету упродовж періоду навчання, а також протягом трьох років після закінчення. Він міг користуватися всіма засобами товариства, голосувати на зборах, вносити пропозиції та запитання, мав право активного та пасивного вибору до виділу, тощо. Дійсні члени також повинні були виконувати ряд обов'язків: сприяти своєю діяльністю досягненню мети товариства, сплачувати щомісячний внесок, відвідувати збори, підкорятися статутові, рішенням зборів, виділу та мирового суду, тощо. Членом-засновником ставав кожен, хто заплатив до каси 20 з.р. або пожертвував певне майно на таку суму. Почесними членами були особи, що «оказали великі заслуги для руського народу взагалі або для товариства зокрема». Спомагаючі члени матеріально підтримували товариство. До двох останніх категорій належало чимало колишніх дійсних членів «Союзу», які й надалі не забували про товариство та всіляко його підтримували.

Керівними органами товариства були збори, виділ та комісії. Збори поділялися на головні та місячні. Звичайні головні збори проходили на початку кожного навчального року, а згодом – двічі на рік – у кінці жовтня – на початку листопада та у кінці березня – на початку квітня. Звичайні місячні збори проходили раз на місяць. За власною ініціативою, але у порозумінні зі секретаріатом або за письмовою вимогою половини дійсних членів товариства голова скликав надзвичайні головні або місячні збори. Порядок денний зборів визначали голова та секретар або ті члени, які вимагали їх скликання. Головні збори приймали звіт про роботу членів виділу, літературної та наглядової комісій, звільняли їх від виконання обов'язків, обирали нових, іменували почесних членів, ухвалювали зміну статуту, приймали ряд інших загальноважливих рішень. Останні ставали чинними при згоді абсолютної більшості, а в справах зміни статуту та розпуску товариства – ¾ присутніх членів товариства. Головні збори, як звичайні, так і надзвичайні, відбувалися за присутності 2/3 усіх дійсних членів (при першому скликанні), загальної більшості (при другому скликанні) та за будь-якої кількості присутніх (при третьому скликанні) [4: арк.4]. Місячні збори приймали та виключали дійсних членів за згодою 2/3 присутніх, організовували на практиці досягнення мети товариства, управляли маєтком, приймали місячні звіти окремих членів виділу, усували від роботи при невиконанні ними своїх обов'язків, відповідали на запити окремих дійсних членів, приймали в спомагаючі члени та члени-засновники, тощо. Рішення місячних зборів ставали чинними після прийняття їх більшістю усіх дійсних членів. Невідкладні справи вирішувалися навіть за присутності 2/3 членів виділу [5: арк. 8–9].

Повсякденною роботою товариства керував виділ, до якого входили: голова, його заступник, один або два секретарі, касир, бібліотекар, господар, один або два контролери та троє заступників виділових. Обрані до виділу самі таємним голосуванням розподіляли між собою посади. Ті троє, що одержали найменшу кількість голосів, ставали заступниками виділових. Голова товариства скликав збори, мав право вирішального голосу при рівності голосів під час голосування, підписував протоколи та всі листи, які висилало товариство, слідкував за виконанням усіх рішень зборів, представляв усюди товариство назовні, тощо. Заступник голови допомагав голові, а також повністю виконував усі його обов'язки у разі його відсутності. Секретар вів протоколи, листування, вписував у спеціальну книгу нових членів усіх чотирьох колегій, підписував разом з головою всі

документи. Касир через книгу розрахунків фіксував усі доходи та витрати товариства загалом та окремо всіх членів, зберігав розписки, квитанції та інші фінансові документи і щомісяця звітував перед виділом. Безпосередньо у своєму розпорядженні він мав лише незначну суму грошей готівкою, а всі кошти зберігалися у Буковинському Крайовому банку. Бібліотекар вів облік наявних у бібліотеці книг та журнал видачі книг з бібліотеки. Він визначав перелік необхідних товариству часописів, домовлявся з їхніми редакціями про умови надсилання примірників. Виділ час від часу визначав певну квоту, призначену для закупівлі книг, але в основному бібліотека поповнювалася за рахунок пожертв добродіїв. Господар через інвентарну книгу обліковував усе майно товариства і регулярно звітував про його стан перед виділом. Контролер слідкував за роботою інших членів виділу у фінансових питаннях, здійснював ревізії та перевірки стану майна товариства. Тому на цю посаду обирали, зазвичай найдосвідченішу та найавторитетнішу особу. Якщо хтось із членів виділу складав свої повноваження, то його обов'язки перебирав на себе перший по черзі із заступників виділового, або ж останній просто ставав дійсним членом виділу, а обов'язки перерозподілялися. Під час великих свят або вакацій справами товариства займалася комісія у складі трьох осіб, до складу якої обов'язково входив хоча один із членів виділу. Її дії обмежувалися вирішенням лише найнеобхідніших справ [6: арк.10–12].

Разом із виділом головні збори обирали також літературну та наглядову комісії, кожна з яких складалася з двох членів. Літературна комісія повинна була дбати про піднесення наукового рівня членів товариства. Вона також займалася виданням та розповсюдженням тих літературно-наукових досліджень членів товариства, які заслуговували на увагу широкого загалу. Наглядова комісія приймала та затверджувала звіти членів виділу і слідкувала за ретельним виконанням ними своїх обов'язків. Суперечки між членами товариства вирішував мировий суд, до складу якого кожна сторона призначала одного суддю, а ті обирали третього арбітра.

Відзнакою «Союзу» спочатку була синьо-біло-червона стрічка (а з 1885 р. – синьо-золото-синя), в якій члени товариства повинні були з'являтися на всіх заходах, репрезентуючи у такий спосіб своє об'єднання. Товариство мало власну печатку з надписом «Общество Русскихъ академиковъ «Союзъ» в Чернôвцяхъ». У разі розпуску товариства його майно повинно було перейти на користь «Руської Бесіди» в Чернівцях.

Одним із проявів демократизму у товаристві було ведення «Книги запису розпоряджень і об'яв голови товариства та зауваг членів товариства щодо біжучої роботи», де як голова, так і будь-який інший член товариства міг висловити свої пропозиції та зауваження щодо функціонування товариства загалом та щодо роботи окремих його членів зокрема. Крім того, усі, хто відвідували «Союз» залишали свої автографи та побажання у спеціальній книзі.

У перші роки існування дане товариство, яке складалося переважно з колишніх членів «Согласія» та «Братнього Союзу», було під впливом старорусинів. Крім того, руськими студентами університету одразу ж заопікувався російський консул, покладаючи на них великі надії у справі поширення москвофільства. Багато з них одержували стипендію від консула у сумі 300 з.р. на рік. Отже, матеріальне заохочення відігравало, мабуть, не останню роль у прихильності студентства до москвофільства. Щоправда, були серед них і такі, що справді просяклися «російським духом», іменували себе росіянами та після завершення навчання поїхали до Росії, щоб залишитися там назавжди. Але до цієї категорії належала невелика кількість членів товариства. Позицію решти з них досить влучно охарактеризував О. Попович: «Наше москвофільство (кацапство) не виходило за межі «вищої» чи «образованої» мови, тобто мови «святої Русі», яка була в нашій уяві не Росія, а земля і громада усіх русинів» [7: 17].

З самого початку існування товариства у ньому велася так звана «філологічна» суперечка. Мова протоколів залежала від того, яку групу представляв секретар, чи старорусинів-москвофілів, які відстоювали етимологічний правопис, чи народовську групу, яка боролася за наближення мови протоколів до народної. Останні на надзвичайних загальних зборах 13 (25) січня 1877 р., скликаних для внесення змін до статуту відповідно до розпорядження Міністерства внутрішніх справ від 1 червня 1876 р. № 2209, запропону-

вали зробити також правописні поправки. Але рішенням більшості у статуті було замінено лише окремі терміни: «університет» на «всеучилище» та «академиков русскихъ» на «слушателей всеучилища», як того вимагало Крайове управління, а питанням правопису повинна була зайнятися спеціально створена комісія у складі Д.Вінцковського, Д.Козаріщука, Г.Війчука [8: арк.1–8]. Але у подальших протоколах зовсім не згадується про роботу цієї комісії. Це свідчило про те, що не дивлячись на активізацію народовської групи, перевага у товаристві на той час залишалася на боці москвофілів.

Переломними стали 80-ті роки. Після того, як старші народовці взяли під свій контроль основні товариства, активізувалася народовська молодь усередині «Союзу». На місячному засіданні 5 липня 1885 р. вони поставили питання про виключення з товариства касира Є.Козака, звинувативши його у фінансових зловживаннях, а також підбурюванні буковинців проти галичан, православних проти греко-католиків. На знак протесту разом з ним із товариства виступили й інші москвофіли, зокрема І.Кучковський, І.Клим, Є.Баланович, К.Ферлієвич [9: арк.43–44]. Новообраний виділ (голова Є.Тарновецький, заступник голови Г.Ганкевич, секретар Є.Ганкевич, касир С.Видиновський, бібліотекар І.Семака, господар М.Никорович, контролери С.Дашкевич і М.Лукашевич) одразу же вніс зміни до статутів, які передбачали, перш за все, посилення контролю за касою, бібліотекою та читальнею з боку контролерів, а також за діяльністю функціонерів – з боку наглядової комісії. Відзнакою членів товариства стала синьо-золото-синя стрічка, а у разі розпуску «Союзу» його майно повинно було перейти на користь товариства «Руський Народний Дім» у Чернівцях [10: арк.2]. Разом з тим москвофіли, які покинули «Союз» намагалися дискредитувати його народовський виділ, але безуспішно. Тоді, пообіцявши не вести антинародовську пропаганду, вони повернулися у «Союз», але досить швидко знову взялися за стару справу. У відповідь виділ товариства на надзвичайному місячному засіданні 12 (24) березня 1886 р. постановив виключити з «Союзу» найактивніших москвофілів (Є.Козака, Є.Никоровича, І.Клима, Т.Коцовського, В.Лисинського та ін.), заборонивши їм назавжди повернення назад [11: арк. 56–57]. Подальші кроки в діяльності товариства засвідчили, що ті, хто залишилися в ньому стояли на народовських позиціях. На засіданні виділу 17 грудня 1886 р. вирішили «писати усі офіційні листи в язиці малоруском і притримуватися граматики Осадци» [12: арк. 72], а вже 20 червня 1887 р. було здійснено перші кроки у справі запровадження фонетичного правопису у діловодстві товариство [13: арк.76–77], але загалом ще деякий час притримувалися граматики Осадци». Згідно з рішенням загальних зборів товариства від 18 жовтня 1890 р. статут переписали фонетичним правописом, змінили також назву на «Академічне товариство «Союз» в Чернівцях» [14: арк. 24–26]. Взагалі колишні слов'янофільські симпатії зовсім зникли, і навіть один з членів запропонував викинути із статуту пункт про те, що «до товариства можуть належати крім українців й інші слов'яни, які сприяють українцям». Щоправда, така поправка не була прийнята, зважаючи на тогочасний кризовий стан «Союзу», який через матеріальні нестатки втратив чимало колишніх членів. «Союз» постійно наголошував на своїх народовських позиціях і, ведучи активну пропагандиську роботу серед населення, здобув прихильність до себе. Так, звичайні загальні збори «Союза» 9 грудня 1894 р. постановили, «щоби товариство завше маніфестувалось яко руске і кореспондувало виключно в рускім язиці» [15: арк.5], а виділове засідання від 24 січня 1895 р. вирішило запровадити для членів товариства іспити з руської історії та літератури [16: арк.143].

З 90–х р.р. український студентський рух почав виразно політизуватися. Основні програмні вимоги молоді стали стосуватися змін соціально-економічного та політичного ладу на українських землях, передбачали повну ліквідацію національного поневолення України Російською та Австро-Угорською імперіями, запровадження цивілізованих основ суспільно-політичного життя українського народу на демократичних засадах. Звичайно, нові радикальні погляди знайшли своїх прихильників і серед українських студентів Чернівецького університету. Але їх сприйняла лише частина членів «Союзу». І чим далі, тим більше у товаристві поглиблювався конфлікт між так званими «народовцями» і «радикалами» із забарвленням земляцтва. Першу групу представляли «автохтони-буковинці», які дотримувалися курсу, виробленого старшими народовцями, разом з тим, їм імпонували німецькі звичаї, вони вважали, що якщо і варто змінити організаційні засади «Сою-

зу», то зразком повинні бути інші студентські громади краю. Інші ж, переважно «галичани», були настроєні радикальніше і орієнтувалися в організаційному плані на «Академічну Громаду». Відносини між двома групами поступово загострювалися. Про те, щоб одна сторона змогла переконати іншу, не було й мови. Вони навіть проводили окремі засідання, щоб визначитися, яку позицію з того чи іншого питання відстоювати на спільних зібраннях. Врешті-решт обидві сторони почали задумуватися над тим, щоб відокремитися від опонентів. Першими це вирішили зробити «автохтони-буковинці». Вони планували розпустити «Союз», створити нове товариство «Буковина», яке б мало новий статут, складалося б із колишніх членів «Союзу», але лише тих, хто дотримувався курсу старших народовців. Маючи більшість у товаристві, «народовці» сподівалися перетягнути на свій бік ще кількох опонентів і тоді, запровадивши незначні нововведення, змусити решту членів погодитися з думкою більшості і все ж таки уникнути розколу. Але «радикали» були налаштовані на кардинальні зміни. Вони домоглися скликання 22 листопада 1900 р. надзвичайних загальних зборів і поставили на порядку денному питання про розпуск «Союзу». Як заявив його голова П.Лушпинський, «в такім товаристві вже далї годї бути, основи товариства лежать на підвалинах кацапських» [17: арк. 143]. Але не всі погодилися з тим, що єдиним виходом із даної ситуації є розпуск «Союзу». Тоді так звані «радикали» заявили про свій виступ із товариства. Ті, хто залишилися в «Союзі», всього – 15 чоловік, обрали новий виділ: О.Кобилянський – голова, М.Грушкевич – заступник, Е.Ярушинський – перший писар, І.Ясенський – другий писар, М.Догомила – бібліотекар, І.Вишньовський – контролер, Аурел Артемович – господар, Агенар Артимович – касир.А ті, хто виступили зі «Союзу» створили нове товариство «Молода Україна». На їхньому інавгураційному концерті голова чернівецького «Союза» О.Кобилянський «зложив заяву в імені членів сього товариства, впевняючи, що союзанам присьвічують тії самі народні та суспільні ідеали, що союзани підуть рука в руку з прочою українською молодїжиюю по шляху, який веде до національної та політичної самостійности України» [18: 443]. Але дуже швидко, під впливом старших народовців побажання якнайкращого розвитку замінили компроментація та фінансові претензії (членам нової спілки, що не повернули боргів «Союзові», погрожували судом). Окремі «союзани» наполягали на тому, щоб порозумітися з «Молодою Україною», «бо насамперед незгода, засїяна раз між обома товариствами буде тревати цїлими роками. Між обома товариствами будуть вічні ворогування, котрі зовсїм не причиняться до добра жадного з двох товариств. Відтак вже те саме не буде гарно виглядати, що Русини жиють з Нїмцями, а між собою не можуть погодитись». Але більшість підбурені старшими, стверджували, «що вже сам виступ «Молодоукраїнців» з «Союза» свідчить о неможливій згоді з ними».Та з часом стосунки між обома товариствами почали нормалізовуватися в міру того, як між «Союзом» і старшими народовцями з'явилися власні непорозуміння, і відносини між ними стали напруженими. Студентські організації зблизили також спільні акції у справі боротьби за український університет у Львові. Обидва товариства примусив задуматись і той факт, що майже усі колишні гімназисти, які стали у 1901 р. студентами Чернівецького університету, вступили до москвофільського товариства «Карпат», лише тому, що не бажали втягуватися у протистояння між «Молодою Україною» і «Союзом». Уже в жовтні 1901 р. пішла мова про об'єднання двох товариств, але при умові, що вони саморозпускаються і їхні колишні члени утворять нову спілку з новою назвою і новими відзнаками [19: арк.131]. Але як «молодоукраїнці», так і більшість «союзан» розуміли, що штучне злиття не буде результативним поки між ними є значні ідейні розбіжності. Тому ще певний час обидва товариства існували окремо, діючи або спільно, або на користь одне одному, поступово зближуючись. У червні 1902 р. «Молода Україна» надіслала «Союзові» офіційного листа, в якому закликала до об'єднання. Усю підготовку вела спеціально створена комісія, до складу якої увійшли А.Сабат, П.Клим, Л.Токарик як представники «Союзу» та В.Сімович, М.Харжевський, В.Войнаровський як представники «Молодої України». Вона запропонувала назву «Січ» та синьо-жовту ленту як відзнаку, а також розробила статут, взявши за основу головні положення статуту «Союзу». 26 жовтня 1902 р. «Союз» і «Молода Україна» саморопустилися та відбулися перші загальні збори товариства українських студентів «Січ». Від імені членів-засновників їх відкрив М.Левицький. У своїй промові він зазначив: «Нинїшний ранок був

для обох дотеперішних товариств часом смутку та жалю. Але сей смуток і жаль перемогла желїзна конечність, конечність що примусила нас наново сконцентрувати наші сили в одно товариство. Наші вороги концентруються, тому ми мусимо також всї наші сили сконцентрувати, щоби противникови ставити завзятий і сильний опір на цїлій боєвій лінії і на кождій точці. З огляду на єго конченість на звалищах «Союза» і «Молодої України» виросла «Січ» як товариство поступової українськоі молодїжи [20].

Уже перші загальні збори товариства показали, що всередині «Січі» теж триватиме боротьба між двома групами: «галичан» і «буковинців». І хоча існувала поверхнева згода, протиріччя між ними виринали час від часу. А 3 грудня 1903 р. група студентів подала до Крайового управління заяву про відновлення академічного товариства «Союз» та статут цього товариства від 1894 р. для затвердження [21: арк.1, 4–6], і, одержавши 28 січня 1904 р. дозвіл, провела 4 лютого 1904 р. загальні збори товариства, започаткувавши 58 семестр його існування. До виділу товариства увійшли: В.Данчул – голова, П.Клим – заступник, П.Мігуля – писар, С.Радик – контролер, В.Ганкевич – бібліотекар, О.Ластовецький та М.Копачук – заступники виділових.

«Січ» нічого не мала проти появи нового товариства, але щодо так званого «відновлення «Союзу» було категорично заявлено ось що: «Товариство українських студентів «Січ» у Чернівцях, будучи спадкоємцем академічного товариства «Союз», заснованого 1875 р. і розпущеного добровільно на його загальних зборах 26 жовтня 1902 р., так як у результаті прийняття рішень про перехід прав і майна того товариства до новоствореного товариства «Січ», застерігається проти безпідставних претензій усіх інших академічних товариств, начебто вони були приємниками традицій розпущеного «Союзу». «Січ» протестує, ще й тому, що ще й тепер належать до «Січі» 8 колишніх членів старого «Союзу» і серед них його останній голова; головою «Січі» зараз є саме колишній «союзанин»; між тим, як новий «Союз» має лише 3 і то наймолодших членів колишнього «Союзу», а головою його є член колишнього товариства «Молода Україна» [22: 527–528]. Саме за цю традицію йшла найбільша суперечка між обома товариствами, а точніше новий «Союз» вважав себе спадкоємцем давнього «Союзу» з його традиціями, а «Січ» не хотіла цього визнавати.

На початку ХХ ст. з «Союзу» виділилися ще два студентські товариства. У 1904 р. студенти-богослови, які належали до «Союзу» почали думати про заснування окремого українського богословського товариства, яке б поєднувало національні та церковно-духовні цілі. Вони створили спеціальний гурток під назвою «Т.К», який повинен був займатися підготовчою роботою. 2 липня 1907 р. члени гуртка подали заяву до студентського товариства «Союз», у якій повідомили про свій виступ і висловили сподівання, що між «Союзом» і «Православною Академією» будуть дружні відносини [23: 12–13].

З початку ХХ ст. студентська молодь Чернівців стала захоплюватися так званими «буршівськими» товариствами, у яких на чільне місце висувалися питання дотримання кодексу честі – так званого «Кодексу Бальгара», і тому першочергову роль відводили загартуванню духу і тіла. Багато українських студентів, приваблені їхньою войовничістю та блиском, вступали до чужинецьких «буршеншафтів», переважно до найбільших з тих корпорацій – «Австрії» та «Готії». Тоді студент С.Григорович виступив з ініціативою створення української корпорації за зразком німецького «буршеншафту», але з дотриманням традицій козацьких часів, що б надавало їй чисто українського характеру. Українську корпорацію «Запороже», перші загальні збори якої відбулися 14 вересня 1907 р., сформували колишні члени «Союзу», а також ті українські студенти, які раніше перебували по чужинецьких «буршівських» товариствах.

Отже, одночасно із створенням університету у Чернівцях постало і перше студентське товариство на Буковині – «Союз» за зразком національних земляцтв, що існували уЛьвові та Відні. Спочатку перевагу в «Союзі» мали москвофіли, але після того, як старші народовці взяли під свій контроль основні товариства, активізувалася народовська молодь усередині «Союзу». З 1886 р. товариство остаточно відмежувалося від москвофільства, твердо заявивши про свої народовські позиції. Але на початку ХХ ст. частина членів «Союзу», яким імпонували ідеї, проповідувані львівським часописом «Молода Україна», і орієнтування в організаційному плані на «Академічну Громаду», створили нове товариство – «Молода Україна». У 1907 р. з «Союзу» виступили студенти-богослови і

заснували товариство греко-православних богословів «Православна Академія», яке поєднувало національні та церковно-духовні цілі. Того ж року частина членів «Союзу» перейшли до української студентської корпорації «Запороже», у якій, як і в інших «буршівських» товариствах, першочерговим було дотримання кодексу честі, і тому значна увага приділялася загартуванню духу і тіла. В організаційному плані «Запороже» орієнтувалося на німецькі «буршеншафти», але з дотриманням традицій козацьких часів. Ті ж, хто залишилися у «Союзі», продовжували дотримуватися курсу, визначеного старшими народовцями. В організаційному плані товариство орієнтувалося рівнозначно як на українські молодіжні організації Галичини, так і на інші національні молодіжні товариства Буковини.

Список використаних джерел

1. Протоколи засідань виділових і загальних зборів тов. «Союз» 1875–1881 р.р. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк.2. 2. Переписка об утверджении устава общества украинских студентов «Союз» г. Черновцы 1875 г. – ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 10195. – Арк. 8. 3. Статути академічного товариства «Союз» в Чернівцях. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3. 4. Там само. – Арк. 7. 5. Там само. – Арк. 8–9. 6. Протоколи засідань виділових і загальних зборів тов. «Союз» 1875–1881 р.р. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп. 1. – Стр. 2. – Арк. 9–12. 7. Попович О. Відродження Буковини. – Львів: Червона калина, 1933. – С. 17. 8. Переписка с правлением общества русских студентов «Союз» г. Черновцы о проведении общего собрания и утверджении устава. Устав. 1877 г. – ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 10865. – Арк. 1–8. 9. Протоколи загальних зборів товариства 1881–1887 рр. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 43–44. 10. Заключенное направление Магистрату гор. Черновцы по прошению украинского общества «Союз» об утверждении измененного устава общества 1885 г. – ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 3286. – Арк. 2. 11. Протоколи загальних зборів товариства 1881 – 1887 рр. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп.1. – Спр. 3. – Арк. 56–57. 12. Там само. – Арк. 72. 13. Там само. – Арк. 76–77. 14. Книжка протокольна тов. «Союз» 1887 – 1894 р.р. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 24–26. 15. Переписка с просветительным обществом г. Черновцы «Союз» об утверждении устава общества. Устав. 8 декабря 1894 г. – 24 июня 1899 г. – ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 18235. – Арк. 5. 16. Книга протоколів засідань комітета укр. руського акад. тов. «Союз» в Чернівцях. 3 грудня 1894 р. – 27 жовтня 1902 р. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп.1. – Спр. 5. – Арк. 29. 17. Там само. – Арк. 143. 18. На зеленій Буковині // Молода Україна. Часопись української молодїжи. – 1900. – Грудень. – Ч. 12. – С. 443. 19. Книга протоколів засідань комітета укр. Руського акад. тов. «Союз» в Чернівцях. 3 грудня 1894 р. – 27 жовтня 1902 р. – ДАЧО. – Ф. 1027. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.151. 20. Академічний день // Буковина. – 1902. – 18 (31) жовтня. 21. Переписка с Черновицким городским магистратом об утверждении устава украинского просветительного общества «Союз» гор.Черновцы. Устав. 2 декабря 1903 – 28 января 1904 г.г. – ДАЧО. – Ф. 3. – Оп.2. – Спр.20667. – Арк. 1, 4–6. 22. Сімович В. Розвиток студентського житя в Чернівцях // «Січ». Альманах в память 40–их роковин основання товариства «Січ» у Відні. – Львів, 1908. – С. 527–528. 23. П.К. Історія «Православної Академії» // На зустріч волї. Альманах у память 15–их роковин існування укр. акад. тов. гр. – пр. богословів «Православна Академія» в Чернівцях (1907 – 1922). – Чернівці, 1922. – С.12–13.

Inna Dutchack

ORGANIZATION BASIS OF UKRAINIAN STUDENTS SOCIETY "SOJUZ" IN CHERNIVTSI (1875–1914 YEARS)

The article runs about organization basis of Ukrainian students society "Sojuz" in Chernivtsi (1875–1914 years).

УДК 94(477)

Іван Куций

ОМЕЛЯН ПАРТИЦЬКИЙ: ТЕОРІЯ ГЕТО-ФРАКІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ`ЯН

У статті проаналізовано внесок О.Партицького у наукове вивчення стародавньої історії України. Проаналізовано його погляди на проблему походження слов`ян.

В українській історіографії Галичини XIX століття найменш дослідженим періодом національної історії була стародавня епоха, тобто часи, що передували утворенню Давньоруської держави. Достатньо навести той факт, що до середини 90-х років цього століття у Галичині не було жодної спеціалізованої узагальнюючої монографії, у якій було б подано цілісну картину історичного минулого краю в докиївський період. Перша спроба окреслення концепції стародавньої історії належить відомому галицькому науковцеві та культурно-просвітницькому діячеві Омеляну Партицькому. Цей дослідник був єдиним у свій час, хто обрав стародавню історію України як головний предмет своїх наукових зацікавлень. Дослідження цих поглядів О.Партицького і є головною метою цієї статті.

Саме постать О.Партицького належить до маловідомих у сучасній українській науці. Лише короткі відомості про його наукову діяльність маємо у некролозі, автором якого був Іван Копач [3], та у рецензії М.Грушевського на монографію «Старина історія Галичини» [1]. Пропонована стаття є спробою глибше з`ясувати питання про місце й роль О.Партицького в дослідженні стародавньої епохи історії України та його погляди на походження слов`ян.

Здобуття О.Партицьким теологічної та філологічної освіти, ґрунтовне знання багатьох мов – німецької, латинської, грецької, румунської та більшості слов`янських – визначальним чином вплинули на подальші напрями та методи його наукової діяльності.

Історичні студії О.Партицький розпочав із публікації розвідки «Червоная Русь в часах пред-історичних» у 1863 р., у якій він висунув тезу про гетів як предків галицьких русинів [3: 7]. З цього часу й аж до кінця життя стародавня історія України стала провідною темою його наукових зацікавлень. Окремим її аспектам учений присвятив ряд спеціалізованих популярних статей, поміщених в основному у часописі «Діло» [5, 6, 7, 9].

У 1889 році О.Партицький видав працю «Велика слов`янська держава перед двома тисячами літ», яка була присвячена дослідженню Скіфії [4]. Пізніше, у 1894 році, вчений видав велику узагальнюючу монографію «Старинна історія Галичини», яка стала своєрідним підсумком багаторічних студій автора [8]. Хронологічні рамки цієї праці охоплюють події з VII ст. до н.е. до початку II ст. н.е. Книга задумувалась автором як перший том великого видання, де виклад подій мав сягнути часів виникнення Давньоруської держави, однак автор не встиг здійснити ці плани.

На окрему увагу заслуговують наукова методологія та методика О.Партицького. В основу джерельної бази своїх досліджень він поклав матеріал «язиковий» (лінгвістичний), не приділяючи достатньої уваги при цьому іншим видам історичних джерел. Особливо помітним є нехтування з боку вченого археологічними джерелами, які зрозуміло, для дослідження історії стародавніх часів мають чи не першорядне значення. Варто зазначити, що на середину 90-х років XIX ст. археологія вже могла похвалитися певними здобутками. Аналіз праць О.Партицького показує, що їх автор проявляв неабияку обізнаність із усною народною творчістю, міфологією, звичаями та обрядами слов`янських народів а також відзначався ґрунтовним знанням античних, візантійських, давньоруських і західноєвропейських писемних пам`яток. Однак при цьому він у більшості випадків не здійснював усестороннього розгляду всіх цих джерел, а використовував їх переважно у якості матеріалу для свого «язикословного» аналізу. Опираючись на лінгвістичний матеріал вчений обгрунтував більшу частину своїх історичних гіпотез та теорій. Головний

зміст історико-дослідницької діяльністі О.Партицького полягав насамперед в аналізі топонімів, етнонімів, власних назв історичних або міфічних перонажів. При цьому часто траплялося, що лише співзвучність назв, які відносились до різних історичних періодів чи епох й стосувалися різних місцевостей, приводила дослідника до думки про спільність походження цих назв. Так, генетичні корені русинів він шукав серед племен і народів стародавньої епохи лише на основі подібності їхніх назв із сучасною географічною номенклатурою. Деяка подібність звичаїв та обрядів стародавніх племен та українців за середньовічних чи нових часів була для нього достатнім аргументом для зарахування цих племен до числа безпосередніх предків свого народу. Помітним є прагнення дослідника довести причетність всіх стародавніх етносів, що проживали на території України чи суміжних регіонах, до процесу етногенезу українського народу.

Намагаючись давати ствердні відповіді на суперечливі чи дискусійні питання, вчений неодноразово робив неаргументовані й сумнівні висновки. Вже навіть для сучасників очевидною була хибність багатьох його наукових положень.

Тогочасні критики О.Партицького помічали у нього довільність й необережність у наведенні історичних аналогій та висновків, догматизм, «брак об`єктивної критики джерел й огляду на відповідну літературу, безоглядність у ставленні гіпотез й оперування ними як певними фактами науковими», але водночас відзначали у нього «самостійність висліду, любов до свого предмету…, прозорість викладу і рішучість виводів» [1: 4; 3: 8]. Щодо рішучості висновків, то в цьому О.Партицький серед кола своїх попередників та сучасників не мав собі рівних. Ніхто до О.Партицького не висунув такої кількості власних оригінальних гіпотез та теорій, які так сміливо суперечили б загальновизнаним науковим авторитетам та історіографічним традиціям.

Основу історичної концепції О.Партицького становить теорія про фракійців («траків») як предків слов`ян. Співставивши свідчення античних, візантійських та давньоруських пам`яток про суспільний устрій, побут, звичаї та обряди, міфологію та релігію фракійців і слов`ян та віднайшовши у них чимало подібностей, дослідник дійшов висновку про тотожність цих двох етнічних спільностей. «Людям, що привикли Траків і Слов`ян уважати за два окремі народи, – стверджував вчений, – годі якось освоїтися з думкою, що у Слов`ян переховуються в традиції старотрацька історія, мітольогія, поезія» [8: 25]. Багато уваги він приділяв вивченню давньофракійської міфології, де віднаходив персонажів-відповідників пізнішої слов`янської міфології.

З-поміж численних фракійських народностей дослідника цікавило насамперед плем`я гетів, яких він вважав за безпосередніх предків русинів, твердячи, що «лиш Русини можуть історію Гетів уважати своєю» [8: 285]. Учений спростував поширену думку про появу гетів на півночі від Дунаю лише у IV столітті й доказував, що вони там проживали вже за часів Геродота. Гети, на його думку, були нащадками кімерійців-таргітів, які перед натиском азіатських скіфів («сколотів») відійшли у межиріччя Дністра та Дунаю. Як бачимо, О.Партицький заперечив твердження Геродота про переселення кімерійців у Малу Азію: «Гети були отже тим народом, що зразу заселяв всю Скитію, а котрий лиш в пізніших часах, тиснений Сколотами, обмежитися мусів на краї, що лежали на захід від Дністра» [8: 82].

Ще більш сміливою може видатися інтерпретація дослідником Геродотової розповіді про скіфо-перську війну. На його думку, війну із персами вели саме гети, й описані Геродотом події відбувалися у межиріччя Дунаю та Дністра [8: 268, 276–277]. Вчений подає також своє бачення причин хибних повідомлень Геродота: «Мовчання про Гетів на північ Дунаю дає ся єдино тим вияснити, що за часів Геродота Гети не становили окремого державного организму, але підвластні були Скитам-Скольотам… отже за Геродота часів існували на сході Європи дві могущі держави: Тракія і Скитія. Одвітно до тих двох державних организмів Геродот всіх Гетів, як трацьке плем`я, умістив в Тракії (на полудне Дунаю), бо неможливо видавалось йому, щоби і в Скитії могли також жити Траки» [8: 80].

Не можна оминути увагою погляди О.Партицького на місце й роль скіфів в національній історії, адже цій проблемі він присвятив навіть окрему монографію. Аналізуючи опис Скіфії Геродота, дослідник виокремлював власне скіфів («скитів») та сколотів. Останні були, за О.Партицьким, іраномовними племенами азіатських кочовиків, що виті-

снили із Північного Причорномор`я кімерійців-таргітів. Після захоплення цих земель сарматами сколоти переселились у прибалтійський регіон. На думку вченого, саме литовський та латиський народи є прямими нащадками сколотів [8: 214–217, 220]. Основну ж частину населення Скіфії (тобто власне «скитів») О.Партицький ототожнював із слов`янами, що були етнічно споріднені із гето-фракійцями: «Трацьких Гетів, що мешкали на північ Дунаю, Геродот зачисляє до народу Скитів. А Траки і Скити – то лиш окремі політичні організми, нарід той сам. В старину Гетів часто називали Скитами, не лиш в значеню географічнім, але і народнім» [8: 29]. Він висунув гіпотезу, що етнонім Скити походить від перекрученої греками назви Гети або Гіти [4: 100]. Геродотових скіфів-землеробів О.Партицький називає скитами-полянами, вбачаючи в них предків давньоруського племені полян [8: 197]. Скіфію, як і Фракію, він вважав прабатьківщиною слов`ян [8: 13].

Геродотове плем`я андрофагів О.Партицький ототожнював із пізнішими літописними ятвягами [8: 239–241], а кробизів із кривичами [8: 282]. На його думку фракійське плем`я трибалів після розгрому його римлянами переселилось у Галичину, про що свідчить назва міста Теребовля та гір Медоборів («Недоборів», що походить від назви племені, якого «не доборoли» римляни) [8: 310]. О.Партицький вважав бойків нащадками стародавнього кельтського племені боїв, що після розгрому його даками осіло у Карпатах [8: 315], а гуцулів – нащадками германського племені готів [8: 364]. В західноукраїнському регіоні вчений локалізував племена карпів, гівінів та будинів, про які повідомляв Птолемей. Будинів він ототожнював із літописним племенем бужан [8: 354]; як аргумент на користь версії про проживання в краї карпів він наводить назви гір Карпат та річки Коропець в Галичині [8: 355]; гівінів або звинів О.Партицький обгрунтовував топонімами Звенигород, Звиняч, Звинячка [8: 356–357]. На думку вченого на заході Галичини розміщувалось плем`я вінів – предків скандинавських фінів. Ця назва згодом закріпилася за місцевістю й трансформувалася у пізніші етноніми слов`ян (венеди, в`ятичі) та вестготів (тервінги). Звідси він також виводив і назву Червенські городи [8: 366–367].

До числа предків русинів О.Партицький відносив також і гунів («унів»), яких він локалізував між річками Дніпро та Дністер [8: 369]. Назва «уни», на його думку, була видозміненою формою слів «юни», «юнаки» й походить вона від «юних» гетів і даків, що переселялись у ці краї перед натиском римлян. «Оповідання істориків про Гунів-Монголів, – твердив дослідник, – належить до ряду безсовісних байок» [8: 20].

Наукову вартість історичних досліджень О.Партицького історики оцінювали неоднозначно. Так, Д.Дорошенко, згадуючи про «Старинну історію Галичини», зазначив, що вона не мала наукового значення [2: 183]. М.Грушевський, попри критичні зауваги, у своїй рецензії звернув увагу і на позитивні сторони цієї праці, маючи на увазі насамперед обширність поміщеного тут історичного, етнографічного і лінгвістичного матеріалу. Він також вказав на наукову значимість деяких дослідницьких спостережень та розвідок. Критикуючи наукові методи та підходи О.Партицького, М.Грушевський разом з цим висловлював до нього повагу та симпатію за його невтомну, совісну, тяжку й невдячну працю й посвячення до науки [Див.: 1: 4–5]. Можна погодитись із критичною думкою І.Копача про те, що праці О.Партицького «важні для нас більше зводом матеріалу й духом самостійності та енергії, чим своїми заключеннями» [3: 9]. Наукове значення історичних поглядів О.Партицького варто оцінювати у контексті розвитку науки ХІХ-го століття. Так, у 60–х роках, коли науковець-початківець опублікував свою першу історичну розвідку, його наукові підходи та висновки видавались тоді час цілком сучасними, адже в них вбачали вплив поширеної в цей час анатомістичної школи Шляйхера [3: 9]. Однак на час виходу «Старинної історії Галичини» ці самі погляди автора у зв`язку із поступом науки уже сприймались як очевидний анахронізм. Як бачимо, спроба О.Партицького створити цілісну, завершену картину історичного процесу на території України в стародавню епоху виявилась невдалою з декількох причин: насамперед через однобічні наукові підходи та спричинені ними хибні висновки; через непослідовність, безсистемність викладу матеріалу, нечіткість чи суперечливість висловлюваних думок. Історична схема О.Партицького хронологічно доведена лише до початку ІІ-го століття, а другого тому своєї праці автор так і не встиг написати. Мало що прояснюють його погляди на історію ІІ-ІХ століть, ви-

кладені в окремих невеликих статтях. Тому О.Партицький, як і його сучасники, не зумів логічно об`єднати в єдиний, цілісний процес гето-скіфо-сармато-римський та києво-руський періоди національної історії. Більше того, його теорія гето-фракійського походження слов`ян не узгоджувалась цілком із поширеною серед тогочасних галицьких істориків думкою про придунайсько-ілірійську прабатьківщину слов`ян, некритично перейняту із твору Нестора. Досить помітною є невідповідність назви та змісту «Старинної історії Галичини», адже автор здебільшого веде мову про події, що відбуваються поза межами Галичини та й України загалом. Слід зазначити, що під Галичиною автор тут розумів територію між Дністром та Дунаєм [8: 94].

Такий підхід О.Партицького був цілком нетиповим для тогочасної історичної свідомості галичан.

«Старинна історія Галичини» досить недовго залишалась єдиною узагальнюючою працею про цей період в галицькій історіографії. Вже у 1898 р. вийшов перший том «Історії України-Руси» М.Грушевського, який хоч і користувався тим самим переліком джерел та критичної літератури, однак зумів запропонувати набагато досконалішу та реальнішу картину стародавньої історії України.

Таким чином, історико-дослідницьку діяльність О.Партицького не можна оцінювати однозначно. Попри очевидну неаргументованість, суперечливість, хибність багатьох його тверджень він все-таки залучив до наукового обігу значну кількість джерельного матеріалу, насамперед лінгвістичного; деякі його наукові узагальнення і спостереження мають і на сьогодні неабияку наукову вартість. Незважаючи на те, що О.Партицького як історика не визнавали його сучасники і наступники, праці ученого залишаються цікавим джерелом для вивчення розвитку історичної думки Галичини XIX ст.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Партицький Омелян. Старинна істория Галичини //Записки НТШ. – Т. V. – Кн. 1. – 1895. – С.3–5. 2. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К.: Українознавство, 1996. – 257 с. 3. Копач І. Омелян Партицький (Некролог)//Записки НТШ. – Т.V. – Кн.1. – 1895. – С.5–10. 4. Партицький О. Велика славянська держава перед двома тисячами літ. – Львів, 1889. – 100 с. 5. Партицький О. Галичина і Поділє в другім віці по Христі//Діло. – 1891. – Ч.262. 6. Партицький О. Германські впливи на наш нарід в III і IV віці по Христі//Діло. – 1892. – Ч.147. 7. Партицький О. Гуни – предки Русинів//Діло. – 1890. – Ч. 105, 107, 109, 110. 8. Партицький О. Старинна історія Галичини. – Т. I. (Від VII-го віку перед Христом до року 110 по Христі). – Львів, 1894. – 372+XVI с. 9. Партицький О. Трацка історія в традиції Слав`ян//Діло. – 1891. – Ч.140.

Ivan Kutsyy

OMELYAN PARTYTSKYJ: THE THEORY OF GEDAES-THRACIENS ORIGIN OF THE SLAVS

In clause O.Partytskyj`s contribution to the study of Ancient History of Ukraine and the analysis of his views at the origin of the Slavs are characterized.

УДК 94 (477)

Ірина Федорів

РОЛЬ МИРОНА КОРДУБИ У НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ БУКОВИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті автор висвітлює буковинський період діяльності М.Кордуби. Зроблено спробу визначити місце історика у громадсько-політичному, культурному та науковому житті Буковини на початку ХХ ст. Особлива увага звертається на діяльність М.Кордуби під час революційних подій 1918–1919 рр.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на західноукраїнських землях відбувається утвердження української нації через духовну єдність та моральну відповідальність за будівництво незалежної держави. Йде процес вироблення нових орієнтирів діяльності всього українства, нових ідейно-методологічних засад культурно-освітянської праці та принципів формування громадсько-політичних структур і відносин. Іншими словами, відбувається національне відродження. І хто знає, чи були б його результати такими значними, якби не діяльність когорти істориків, очолюваних М.Грушевським. Вчений залишив незгладний слід в українській історичній науці, що проявилося в низці учнів та послідовників, серед яких яскраве місце займає видатний український історик, географ, етнограф, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, професор Львівського і Варшавського університетів, консул західноукраїнського посольства у Відні, член буковинської делегації Крайового комітету Західноукраїнських національних зборів – Мирон Кордуба (1876–1947).

З 1901 по 1919 рр. – буковинський період діяльності історика. Зазначимо, що у цей час М.Кордуба уже доктор філософії, захистив дисертацію у Віденському університеті на тему «Історія і відносини в Галицькому князівстві до половини ХІІІ ст.» Приїхавши до Чернівців, успішно складає іспити, що тривали більше року при комісії у складі таких професорів, як Кайндль, Герцберг, Гільберг, на право викладання у другій державній чернівецькій гімназії [1]. Відтак, М.Кордуба стає викладачем географії, історії, німецької та руської мов [2:36].

Проте, у цей період чи не на перше місце виходить національно-політична робота як організатора і особливо публіциста. Тільки до початку Першої світової війни в Чернівцях з-під його пера вийшло понад 70 публікацій. Згадаймо хоча б такі, як: «Наші дезідерати на полі буковинської історіографії» (1903), «Хто ми?», «Дещо з бувальщини міста Чернівців»(1909), «Де живуть українці?» (1912) [3:21], «Українське життя в Чернівцях» (1918) [4], «Переворот на Буковині» (1923) [5], «Територія і населення України» [6]. Ці статті торкаються не тільки усіх сфер громадського й культурного життя на Буковині, а й питань етнонаціонального розвитку українського народу і є неоціненним джерелом вивчення тодішньої ситуації у цьому краї. Додамо також, що під редакцією М.Кордуби виходить Буковинський православний календар, політичний часопис «Україна», просвітницькі «Бібліотека для молоді, селян і міщанства» [7:137], «Читальня», «Січове слово», «Наша Школа», у котрих описана історія Буковини в найкращий час її розвитку. Певний час історик був директором друкарні «Народного Дому» в Чернівцях [8:2].

М.Кордуба – один із засновників «Історичного товариства» (12 липня 1902 року), метою якого було згуртувати українську інтелектуальну еліту, підтримувати розвиток історичних, статистичних, етнографічних досліджень, особливо з українського буковинознавства. Великою популярністю серед членів товариства користувався цикл виступів М.Кордуби «Історія Руси» (княжий період), його дослідження з топонімії, етнології та історико-географічної тематики [9:284].

У 1910 р. у М.Грушевського виникає ідея створити спеціальний розділ у «Записках НТШ» – «Буковініка», в якому передбачалось вміщення рецензій та бібліографічних оглядів праць про Буковину, виданих іноземними мовами. М.Кордуба мав вести історичні й політичні видання. Але, на жаль, цей проект не було реалізовано, вийшли лише окремі матеріали [10:343]. І аж у 1935 р. М.Кордуба подав в «Українську Загальну Енциклопедію» багатий буковинознавчий матеріал [11:13].

Злободенно політичне спрямування мають такі розвідки історика, написані у буковинський період, як «Ілюстрована історія Буковини» [12], «Територія і населення України» [6], «Молдавсько-польська границя на Покутті до смерті Стефана Великого» [13]. Вони продиктовані об`єктивною необхідністю показати, як власному народові, так і європейській громадськості, що державницькі устремління України мають глибоку історичну традицію, яка повністю пов`язана з політичними процесами, що відбувалися на Європейському континенті [3:21].

Зазначимо, що на початку XX століття в історичній науці були значні розходження в оцінці історії Буковини молдавського періоду (кінець XIV ст. – друга половина XVIII ст.). Більшість румунських істориків цілком заперечували автохтонність та постійне проживання українського населення на території між Карпатами і Дністром від доби антів, тиверців, через княжі часи і молдавський період. Вони стверджували, що українці прийшли на Буковину тільки після захоплення цієї країни Австрією у 1774 році. Особливо захищав дану теорію Іон Ністор, який у своїй праці «Romanii si Rutenii in Bucovina» (1915) цілком відкидає історичні аргументи про існування українського елементу на схід від Карпат перед приходом румунів [14:84].

Такої ж думки були і Н.Йорга та Т.Балан, а останній навіть заперечував вживання української мови при сучавському дворі, як офіційно державної.

Поширювалась і теорія «зукраїнізованих румунів», основоподожниками якої були барони Євдоксій та Константин Гурмузакі, що в середині XIX ст. вели українофобську політику, намагаючись довести, що румуни на Буковині – це потомки дако-римлян, і що молдавська історія – це історія тільки молдавського періоду [14:85].

Тому так важливо, що М.Кордуба над проблемами молдавського періоду в історії Буковини працював з українського боку.

Щоб довести, що ще перед приходом румунів на Буковину тут вже існувало українське населення, про живі зв`язки між українцями під Молдавією та Польщею та про український культурний процес у молдавській державі – М.Кордуба провів велику науково-дослідну працю. На підставі історичних даних вчений дійшов до таких висновків: «Первісним корінним населенням не лише в нашому краї (Буковині), але й в цілій Молдавії були українці. Правда, напади половців і татарське володіння відсунули їх переважно на захід і північ, але після заснування молдавської держави вони знову почали приходити з Галичини і Поділля, частково як полонені воєнні бранці. Волохи прибули сюди вже пізніше. Їхні оселі були на східному Покарпатті беззаперечно вже в часи української держави, але вони губилися серед маси українців. Головний наплив волохів з Семигороду почався в середині XIV ст. і спричинив заснування молдавської держави. Хоча утворення окремої молдавської держави розірвало політичний зв`язок земель між Карпатами і середнім Дністром з рештою України, – все ж таки стосунки між обома частинами, між польською і молдавською Україною були доволі живі. Не лише місцеве українське населення Молдавії, але й волохи попали під культурний вплив України. Українська мова стала урядовою мовою при дворі воєвод, нею говорили і писали молдавські бояри і духовество. Всю вищу освіту брали вони з України, з якою їх єднала православна віра» [15:187].

Таким чином, М.Кордуба доводить, що:

Перші румуни прийшли на Буковину аж після походу Драгоша і пізніше Богдана в 1359 р., де вони застали місцеве українське населення.

2. Молдавія не захопила відразу всієї Буковини, окупація почалася в середині XIV ст. і продовжувалася до кінця XV ст.

3. Український елемент відігравав велику роль у формуванні молдавської держави.

4. Українська мова і культура були панівними в молдавській державі.

5. Румуни постійно приходили із Семигороду й витискали українців з їхніх земель [14:85].

М. Кордуба ґрунтовно прослідкував і етапи колонізації Буковини молдавським воєводством у своїй праці «Молдавсько-польська границя на Покутті до смерті Стефана Великого», опублікованій у «Науковому збірнику НТШ», виданому на честь М.Грушевського у 1906 р. у Львові. Історик зазначає, що молдавське воєводство займало Покуття, Шипинську землю і області на південь від неї аж по Карпати з XIV ст. У XVI ст. молдавани займали також землі між Дністром і Карпатами від Колочина і Черемоша аж по Галич і р.Лукву [16:79].

Окрема сторінка – це ділові стосунки М.Кордуби з видатним вченим, громадсько-політичним діячем Буковини – Степаном Смаль-Стоцьким. У березні 1910 року він організував курси вищої освіти для селян у Чернівцях. Серед викладачів працював і Мирон Кордуба [11:116]. Метою курсів було пробудити у свідомості селянства відчуття приналежності до української нації, патріотичного запалу.

Суспільне життя в передвоєнний період на Буковині слабо вивчене в українській історіографії. Одним із джерел є мемуари О.Поповича «Відродження Буковини», в яких ці часи описані упереджено, однобоко і неточно [7]. М.Кордуба написав на них свою рецензію – «У кривім джеркалі», маючи на увазі передусім саме висвітлення передвоєнних подій. «Для всіх тих, що пережили ці часи на Буковині, буде ця частина споминів справжньою ревеляцією! Бо ж в дійсності справа представляла зовсім інакше!», – зазначав він [11:117].

Слід згадати і про рух «Буковина для буковинців», який посилюється напередодні Першої світової війни. Це було відкрите протиставлення вихідців з Буковини вихідцям з Галичини. Тепер його активно почали підтримувати буковинські вчителі й студенти, які боялися, що галичани займуть високооплачувані посади. Нагадаємо, що після підвищення заробітної плати вчителям Буковини вона стала найбільшою в порівнянні з іншими краями імперії. Активним покровителем автохтонства в цей час став О.Попович [11:118].

Звичайно, що подібні настрої тільки послаблювали національні сили. Проти цього так званого «провінціалізму», «обласного автономізму» виступили М.Грушевський, С.Смаль-Стоцький і М. Кордуба, котрий перебував у цей час у таборі народовців [10:344].

Тому особливо великого значення для буковинської інтелігенції мала стаття М.Грушевського «Галичина і Україна», яка була передрукована кількома чернівецькими газетами. У ній історик писав, що «такі розділи задають болючі удари не тільки нашим національним почуттям, але й національним силам». Звичайно, що М.Грушевський ставив на перше місце загальноукраїнські національні інтереси [10:343]. На жаль, ці виступи історика сприймалися не всіма місцевими політиками.

Планувалося, що «рішуче поборювати буковинське автохтонство, висуваючи на його місце все українство», має газета «Україна» [10:344]. Отримавши матеріальну і моральну підтримку в цій справі від М.Грушевського, С.Смаль-Стоцький почав об`єднувати навколо «України», перший номер якої з`явився 26 грудня 1912 р., своїх союзників. Видавав газету окремо заснований комітет на чолі з М.Ісопенком та М.Кордубою [11:126]. У листі до М.Грушевського З.Кузеля так писав про нове видання: «Опозиційний часопис «Україна» поставив собі за мету: 1) знищити теперішню систему на Буковині, репрезентовану послом М.Васильком; 2) ліквідувати місцеву корупцію і безхарактерність» [10:127].

Як член товариства «Руська Бесіда», М.Кордуба реорганізовує його бібліотеку україністики. Як виходець з Галичини, активно сприяє налагодженню українського шкільництва на Буковині, вивченню української мови в середніх і вищих школах [15:293].

Те, що розвиток освіти в Україні входить у загальну програму державотворчих процесів, підтверджує праця історика «Утраквізм в гімназії», написана в Чернівцях у 1904 році [17]. У ній мова йшла про шкідливість викладання в гімназіях та вищих школах німецькою мовою таких предметів як історія, географія, математика, філософія, грецька мо-

ва, тощо. Це приводило до механічного заучування матеріалу, втрати інтересу до предмету, зрештою, до забуття рідної мови [17:20].

Ця проблема постала настільки гостро, що було скликано засідання центрального товариства «Руська Школа» 2 лютого 1905 року, яке відбулося у приміщенні «Народного Дому». На ньому вирішено вислати до міністерства просвіти петицію з вимогою скасування утраквізму в другій державній чернівецькій гімназії. До петиції долучалася й брошура д-ра Кордуби [18:3].

Під час Першої світової війни історик бере участь у формуванні української армії, активно співпрацює з Союзом Визволення України, веде національно-просвітницьку роботу у таборі Зальцведені серед полонених українців, що служили в російській армії.

1918–1919 роки – стали найяскравішими у діяльності М.Кордуби на Буковині. Він очолює редакційну комісію Крайового Комітету Української Національної Ради, посол до Києва для координації дій з Галицькою делегацією Національні Ради у Львові та урядом Української держави у Києві [15:494]. Найчастіше ім`я М.Кордуби згадується у зв`язку з подіями 2–3 листопада 1918 р. у Чернівцях, коли готувалось Буковинське народне віче.

Український Крайовий Комітет з самого початку свого існування вирішив скликати в Чернівцях 3 листопада всенародне віче з представників усієї Буковини, яке мало б затвердити рішення Української Національної Ради за 18 жовтня. Українці хотіли заманіфестувати свою силу перед іншими народами, особливо румунами і німцями.

Напередодні віча, 2 листопада 1918 року єврейське населення направило своїх представників-посередників Я.Пістінера і д-ра Вендера для переговорів між українським Крайовим комітетом і Румунською Національною Радою з метою поділу влади в місті і краї. Українці вимагали поділу на етнографічній підставі, румуни хотіли, щоб австрійський уряд передав їм всю Буковину, а вони з часом передадуть українцям, «беззаперечно українську» частину краю. Але Крайовий Комітет відкинув ці умови. Було вирішено, що основою для поділу мав стати перепис населення від 31 грудня 1910 року [15:307].

Мирон Кордуба разом з Омеляном Поповичем, Осипом Безпалком, Іллею Семакою, як представники Крайового Комітету, вели переговори у президента О.Ецдорфа з румунськими послами А. Ончулом, Г.Григоровичем, Гурмузакі з метою погодити обидва народи щодо лінії розмежування української і румунської частини краю. Тоді засідання не дало ніяких результатів, оскільки румуни відмовились взяти на себе відповідальність, посилались на відсутність повноважень у Григоровича підписувати угоду, заперечували етнографічний принцип, вказуючи на географічний і стратегічний критерії для поділу Буковини [15:307].

Втративши надію на дипломатичний шлях вирішення майбутнього України – національні сили 3 листопада скликали Буковинське народне віче. На нього прибули тисячі людей. М.Кордуба називає цифру 8–10 тис. чоловік. Віче проходило у чотирьох місцях: українському Народному домі та його подвір`ї, де промовляли І.Семака та М.Кордуба; Робітничому Домі і в Музичному Товаристві, де виступали О.Попович та Є.Пігуляк [15:308].

Основна дискусія точилася навколо питання, у склад якої держави має увійти українська частина Буковини [19:14]. З цього приводу в Музичному Товаристві навіть був інцидент: коли посол Є.Пігуляк, виголошуючи постанови Української Національної Ради від 18.10.1918 року, згадав про українську автономну провінцію під Австрією, присутні перервали його промову окликами: «Не хочемо Австрії!» [15:308]. М.Кордуба про цей випадок пише, що І.Попович запевнив народ так: «Ми очевидно пристаємо до Києва» [5:234].

Цю заяву й було прийнято. Після віча відбулася велика маніфестація учасників головними вулицями Чернівців: Вірменською, Панською, Ринком – до площі Єлизавети перед міським театром. Там після промови О.Безпалка, в якій він висловив волю усіх присутніх про приєднання Буковини до України, співом «Ще не вмерла Україна» і «Не пора» закінчився цей здвиг української Буковини [5:234].

Цей факт є доказом великої політичної зрілості українського буковинського населення, для якого гасла соборності не було пропагандивним кличем, а мірилом всіх політичних дій. Бажання буковинських мас приєднатися до існуючої держави в Києві – УНР –

йшло всупереч офіційній політиці і галицьких, і буковинських західних українських політиків, які проголосили 1 листопада 1918 р. ЗУНР [15:494].

Сьогодні вагомого політичного значення набирає стаття М.Кордуби як співтворця цих історичних подій «Переворот на Буковині» [5], що поруч із спогадами Іллі та Омеляна Поповича, С.Канюка, Л.Семаки, Ю.Зав`янського, містить цінні матеріали.

М.Кордуба так оцінює цю подію: «Такого здвигу народу Чернівці ще не бачили. На чужих маніфестація зробила величезне враження, як виявлення карності, солідарності і сили українського населення Буковини. Після такого організованого виступу всі чужинці почали вважати українців панами краю і чим раз то частіше зверталися до Українського Крайового Комітету, як до діючого уряду Буковини. Того ж таки 3 листопада відбулася нарада з провідними людьми українських громад, на якій складено план переобрання влади на провінції та створення української міліції. На окремому засіданні Крайовий Комітет вирішив організувати українську національну армію на Буковині [5:234–235].

У ході наступу румунських військ на територію Буковини та порушення ними права недоторканості української території у першій декаді листопада, Мирон Кордуба разом із сотником Радомським очолювали українську делегацію до Глібоки і передали компетентним румунським військовим чинам різкий протест [15:315].

Крім того, Українська Крайова Національна Рада 9 листопада 1918 р. вирішила вислати М.Кордубу і О.Безпалка до Києва для переговорів з українським урядом з приводу допомоги. Делегати працювади у Києві майже місяць [15:315].

Проголошення повної самостійності у IV Універсалі Центральної Ради та укладання Брестського мирного договору відгукнулися і на Буковині. В Чернівцях зібрався гурток учителів, який замовив в уніятській церкві святкове богослужіння, у залі «Народного дому» відбулася академія. М.Кордуба тоді прочитав ряд лекцій, в яких пояснював значення тих подій [4:2].

Як бачимо, український переворот на Буковині був доказом великої національної зрілості буковинських українців, у вирішальний час зникли партійні та «земляцькі» непорозуміння і під час творення української влади в повній згоді співпрацювали соціаліст О.Безпалко, радикал І.Попович, націоналіст О.Попович та з групи С.Смаль-Стоцького – М.Кордуба.

Після закінчення війни історик повертається до Львова, де продовжує активну громадсько-політичну та наукову діяльність.

Звичайно, що в особі М.Кордуби ми бачимо у першу чергу науковця, але саме глибокі знання проблем зовнішньої політики, дипломатичних відносин, давньої і тогочасної історії України дали можливість проявити йому себе і активним громадсько-політичним діячем та публіцистом у період національного відродження Буковини на початку ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Матеріали про прийняття державних іспитів у студента філософського факультету Кордуби Мирона // Державний архів Чернівецької області. – Чернівецький університет. – Ф.216. – Оп.2. – Спр.125. – 144 арк. 2. Kozak K. VI. Jahresbericht des K.K. zweiten Staatsgumnasiums in Czernowitz veroffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1902/1903. – Czernowitz, 1903. – S.36. 3.Білинський Б. Мирон Кордуба як політик державницького напрямку // Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип.12. – Тернопіль, 2001. – С.20–24. 4.Кордуба М. Українське життя в Чернівцях // Буковина. – 1918. – 23 серпня. – Ч.24. – С.2–3. 5. Кордуба М. Переворот на Буковині // Літературно-науковий вісник. – Т. XI. – Львів, 1923. – С.233–239. 6. Кордуба М. Територія і населення України. – Відень, 1918. – 24 с. 7. Попович О. Відродження Буковини. Мемуари // Буковинський журнал. – № 1. – 1992. – С.123–151. 8. Буковина. – 1905. – 19 лютого. – Ч.16. – С.2. 9. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с. 10. Макар Ю., Добржанський О. М.Грушевський і українська інтелігенція Буковини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // М.Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125–й річниці від дня народження М.Грушевського. – Львів, 1994. –

С.340–345. 11. Даниленко В., Добржанський О. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. – Київ – Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1906. – 232 с. 12. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. – Чернівці: Руська Рада, 1906. – 87 с. 13. Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутті до смерті Стефана Великого // Науковий збірник, присвячений проф. М.Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці у Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 158 – 184. 14. Жуковський А. Історія Буковини. – Ч.1. – Чернівці: Редакційно-видавничий відділ Чернівецького облполіграфвидаву, 1991. – 119 с. 15. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина. Її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с. 16. Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2001. – 127 с. 17. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. – Чернівці, 1904. – 44 с. 18. Рух в руских товариствах // Буковина. – 1905. – 12 лютого. – Ч.13. – С.3. 19.Буковинське народне віче. 3 листопада 1918. – Чернівці, 1990. – 47 с.

Iryna Fedoriv

THE ROLE OF MYRON KORDUBA IN BUKOVYNA`S NATIONAL AND POLITICAL LIFE IN THE EARLY XX CENTURY

In the article the author investigates the Bukovyna period of M.Korduba`s activity. An attempt is made to define the place of the historian in social, political, caltural and scientific life of Bukovyna in the early XX century. Particularly attention is paid to M. Korduba`s creative activity during revolutionary events of the 1918–1919 s.

УДК 94(477)

Віктор Савенко

МІЖНАРОДНІ ЗВ`ЯЗКИ НТШ ПРОТЯГОМ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТСТ.

В статті розглянуто основні проблеми співробітництва НТШ з міжнародними науковими і громадськими установами протягом останньої чверті ХІХ початку ХХ ст.

Голова НТШ М. Грушевський багато зробив для того, щоб українська наука і НТШ, як її єдиний всеукраїнський репрезент, вийшли на міжнародний рівень. Важливим кроком в цьому напрямку була його політика взаємообміну наукових видань Товариства на видання багатьох національних академій наук і вступ бібліотеки НТШ до міжнародної спілки бібліотек Академій Наук [1: 6]. Саме з цією метою «Хроніка НТШ» видавалася на двох мовах: крім української ще й німецькою (німецька мова вважалася в цей час міжнародною мовою науки). Підтвердженням того, що ці плани були втіленими в життя, служать листи від більш ніж двісті наукових установ, які пропонували взаємообмін власними виданнями. Серед наукових установ, що виступили з даною пропозицією, були представники багатьох країн: Австрії, Австралії, Аргентини, Бельгії, Бразилії, Болгарії, Великобританії, США, Нідерландів, Німеччини, Франції, Мексики, Перу, Уругваю, Єгипту, Китаю, Канади, Ватікану, Італії, Швеції, Югославії. Подібні листи надходили від товариств української діаспори з Бразилії, США, Канади, Німеччини, Югославії, Китаю, від редакції газети «Ukrainische Rundchau» і студентського товариства «Січ» у Відні та «Українського бюро» у Лондоні [2: 286–943].

Але, все ж таки, найбільша кількість подібних пропозицій надходила від установ Російської імперії. Серед них найбільш авторитетні такі як: «Императорская Академия Наук, отделение русского языка й словесности», «Императорская Академия художеств», «Историко-филологический институт в Санкт-Петербурге», «Императорская археологическая комиссия», «Императорский российский исторический музей», «Императорское общество Истории й Древностей Российских», «Общество Археологии, Истории й Этнографии при императорском Казанском университете», Этнографический отдел императорского общества любителей Естествознания, Археологии й Этнографии, состоявший при Московском университете, Императорский Варшавский университет, університети Москви, Санкт-Петербурга, Казані, Києва, Харкова, Одеси. А також Литовское научное общество, Минский церковний историко-археологический комитет, Историческое Общество Нестора-летописца, Императорское Одесское общество Истории й Древностей, Его императорского высочества князя Михайла Николаевича Уральское общество любителей естествознания, Волынское церковно-археологическое общество, Общество изучения Амурского края, Петровское общество исследователей Астраханского края, Славянское вспомагательное общество в Москве, Подольское церковное историко-археологическое общество, Киевское Литературно-Артистическое общество, Киевское общество грамотности, Виленская комиссия Древних Актов, Императорская публичная библиотека, Библиотека императорской академии наук, Киевская общественная библиотека, Журнал министерства народного просвещения, Кубанские обласньїе ведомости, «Оренбургская газета», «Рьжский вестник», історичний журнал «Киевская Старина», ежегодник «Геология й Минералогия» та десятки інших університетських і публічних бібліотек, музеїв, редакцій газет і журналів, губернських архівних комісій та земельних управ і інших різноманітних установ з усіх кінців імперії [3: 140–159].

Такий взаємний обмін літературою тривав і з науковими установами Австро-Угорщини: КК. Statistische Zentrallkommission, Імператорська академія наук, Географічне товариство у Відні та інші академії, університети та редакції газет і журналів імперії [4: 140–145].

Серед найбільш відомих наукових установ Європи і Америки, які надіслали листи НТШ з проханням надсилати їм літературу можна назвати такі: University of London, Kings Kotlego, Interastional society of medical Hydrology (London), Philisophical Society (England), Commonwealth of Australia, Colooical Surver of new south wales. Academy scices (New York), Acedemia virciciana (Mantova) coschen verias handlung Leipzig, Pre... sche Academic (wissenschaften), Museo Nacional de Costa Rica (San Jose) та багато інших, не менш відомих установ, музеїв, національних бібліотек [5: 134–159].

Неодноразово запрошувалися делегації НТШ для участі в урочистих заходах з нагоди ювілеїв наукових установ багатьох країн. Від Товариства такі делегації брали участь в 1904 р. у святкуванні ювілею «Императорского общества истории й древностей» в Москві, в 1909 р. – «Общества любителей российской словесности при императорском Московском университете» [6: 1–5]. На святкуванні в 1900 р. 500–річчя Ягелонського університету у Кракові в привітальному листі від НТШ говорилося, що Ягелонський університет тісно пов'язаний з Україною і що з самого початку свого заснування в його стінах здобуло освіту багато русинів та, одначе, і професорами від його заснування і до теперішніх часів було багато українців» [7: 3].

Коли в 1923 р. НТШ відзначило своє 50–річчя, зі святом його привітали багато наукових та громадських організацій Європи і Америки [8: 1–12].

Окремо слід відзначити те велике значення, яке надавали друкованій продукції НТШ наукові установи інших слов'янських народів. Серед кореспондентів НТШ зустрічаємо такі: Міністерство народної просвіти Болгарії, Світовий «нищенський» союз (Болгарія), Національна бібліотека в Софії, Земський архів (Краків), Чеська академія наук ім.Франца Йосифа, Сербська королівська академія та інші [9: 913–917].

НТШ відносило взаємини з науковими установами та центрами інших країн до своїх першочергових завдань, вважаючи їх однією з основ демократизму науки як форми суспільної свідомості. Це був один з вихідних постулатів стратегії «Товариства, у рамках якого воно вирішувало два принципові питання. По-перше, організація національної нау-

ки з її виходом на європейський рівень. Для цього була вкрай необхідна теоретична база, з допомогою якої можна було б вирішувати поточні завдання Товариства як наукової установи, а також узагальнювати накопичені віками історико-гуманітарні матеріали. В Україні на той час вже сформувався значний кадровий потенціал, були, хоч і обмежені австрійською демократією, умови для наукової праці, але бракувало досвіду теоретичної і практичної роботи. По-друге, перед Товариством стояла мета заявити про свій народ. У тій складній ситуації, що випала на долю розчленованої України, демонстрація історичної єдності українського народу, його території, мови, побуту і взагалі культури становила не лише важливий науковий, а й політичний захід» [10: 127].

На початках взаємин Товариства із зарубіжними науковими установами, центрами, школами та окремими вченими здійснювалися через літературу. Члени Товариства постійно знайомилися з новою зарубіжною науковою літературою і рецензували її у своїх періодичних виданнях. З середини 90–х років активізуються контакти НТШ з зарубіжними науковими установами через офіційне листування Виділу Товариства. З цього часу широко застосовується приватне листування його членів. Наприкінці XIX ст. з'являється нова форма взаємин – Товариство замовляє зарубіжним вченим праці на теми, які повинні були заповнити прогалини в українознавстві. Паралельно з цим, члени Товариства публікують свої роботи за кордоном. Багато з них власне вперше заявляють про себе як науковці. І це стосується не лише метропольних видань Санкт-Петербурга чи Відня, але й їхні праці друкуються у Німеччині, Франції й Італії [10: 128].

Загальне визнання Товариства світовою наукою створювало умови для активної участі його членів у закордонних наукових конгресах, симпозіумах, на які їх систематично запрошували з 1900 року [11: 68].

Різносторонній характер наукових зв'язків НТШ з науковими установами й центрами зарубіжних країн є прямим показником високого академічного рівня Товариства. В цих взаєминах НТШ вбачало основу розвитку національної науки, а разом з тим важливий засіб для консолідації, самовизначення і поступу власного народу.

Товариство опікувало і безплатно надсилало літературу українцям в еміграції. Серед установ української діаспори, що підтримували широкі зв'язки з НТШ, можна назвати такі: Консисторіальний Уряд самостійної Руської Церкви в Канаді, Загальна Книгарня (Монреаль), Головний уряд укр. Пост. Роб. О. «Гайдамаки» в Америці, Орган руського народного союзу в Америці «Свобода», «Український Союз» в Бразилії, Студентське товариство «Січ» та газета «Ukreinische Rundchau» у Відні, «Українське бюро» у Лондоні [12: 896–897].

У листах, що надходили від цих товариств, разом з подяками вказувалася та особлива роль НТШ у збереженні та піднесенні національної самосвідомості українських емігрантів на всіх кінцях земної кулі [12: 866–897].

Таким чином, НТШ, перш за все завдяки його голові М.С.Грушевського, перетворилося у всесвітньо визнану наукову установу, а його наукові праці бажали отримати більшість наукових установ Європи і Америки. Особливо велике значення мала його друкована продукція для піднесення національної самосвідомості серед української діаспори.

Список використаних джерел

1. Дорошенко В. Українська національна бібліотека (бібліотека НТШ у Львові) – Львів. – 1936. – 23 с. 2. ЦДІАУ у м. Львові – Ф. 309. – Оп. 1. Спр. 286–297, 908–915, 920–921, 943. 3. Так само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 140, 144, 154–159. 4. Так само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 140–145. 5. Так само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 140, 144, 154–154. 6. Так само. – Ф. 309. – Оп.1. Спр. 106. – Арк. 1–5. 7. Так само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 105. – Арк. 3. 8. Так само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 104 – Арк. 1–12. 9. Так само. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 913–916. 10. Купчинський О. Зв`язки НТШ із зарубіжними науковими установами і центрами // Т. Шевченко і українська національна культура. – Львів, 1990. – 155 с. 11. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки. // Наукове товариство ім. Шевченка і українське національне відродження. – Львів. – 1990. – 221с. 12. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 896–897.

Victor Savenko

INTERNATIONAL CONNECTIONS OF SCIENTIFIC ASSOCIATION NAMED AFTER T. SHEVCHENKO FROM THE LAST QUARTER OF XIX TILL XX CENTURIES

In the article the main branches of cooperation of the scientific association named after T. Shevchenko with international scientific and public institutions from the last quarter of XIX till XX centuries.

УДК 94(477)

Богдан Трофим'як

РОЗБУДОВА «СОКОЛОМ-БАТЬКОМ» УКРАЇНСТВА ГАЛИЧИНИ В ДОБУ ПОЛЬСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1919–1939 РР.)

У статті вперше в українській історіографії розкрито роль старшини товариства «Сокіл-Батько», зокрема дир. М. Заячківського та дир. М. Хронов'ята у формуванні національної генерації української еліти, становленні і розбудові сокільського видавництва та війська у міжвоєнний період.

Поразка в українсько-польській війні, окупація Галичини Польщею з 1919 року не означали ще повної капітуляції. Західне українство розпочало новий етап боротьби за свою національну культуру й свободу, пройшовши в роки боротьби серйозне випробування національної свідомості, одностайності народу щодо необхідності побудови власної Української держави, творити своє життя без будь-якого чужого втручання.

Проте треба відзначити, що період до 1925 року – це час пошуку доріг розбудови українськими політичними партіями організаційних, ідеологічних засад, виходячи з умов нової колоніальної доби. Українська спільнота Галичини була настільки деморалізована, що було надзвичайно важко в перші окупаційні роки розпочати серед молоді працю з відновлення колишніх товариств «Сокола-Батька», а ініціаторам загрожувало з боку польської влади тюремне ув'язнення. Українські громадські організації, в тому числі «Сокіл-Батько», трималися адміністрацією під особливим наглядом, переслідувалися, заборонялися і так аж до розпуску їх за будь-яких причин. У 1922 році з 52 товариств Західної України польська влада ліквідувала 21. Відчутно не вистачало досвідчених Провідників сокільського життя. Старі сокільські довоєнні кадри зазнали відчутних втрат, залишившись на полях змагань, частина з них покинула рідні землі, подавшись на чужину, немало опинилося в таборах для інтернованих.

Немалий довоєнний доробок українського сокільства в кадровому, матеріальному забезпеченні було помітно знищено на місцях, чимало Провідників вивезено до Сибіру. Під час Першої світової війни в гімнастичному залі львівського «Сокола-Батька» по вул. Руській, 20 стояли коні мадярських гонведів, а пізніше – й російської кавалерії. Гімнастичні прилади, устаткування та меблі в недавно збудованому спортивному залі тернопільського «Міщанського Братства» (сьогодні філармонія) було вщент поламано російськими солдатами, а саме приміщення зруйновано.

Однак можна твердити, що завдяки старшому поколінню, яке повернулось на рідну землю з поля бою, таборів інтернованих, вихованому на сокільській ідеї, його відданій, жертовній і наполегливій праці у 20-х роках на Західній Україні у вкрай несприятливих умовах окупаційного режиму сокільський рух, ідея, морально-політичний стан галицьких

українців відроджувалися й міцніли. Зокрема, нехтуючи небезпекою опинитися в тюрмі, колишні довоєнні члени старшини «Сокола-Батька» одразу після закінчення українсько-польської війни (1918–1919) взялися за відновлення життя Товариства. 10 листопада 1920 року старшина «Сокола-Батька» збирається у Львові на своє перше повоєнне засідання, на якому головою було обрано колишнього отамана УГА, захисника українського життя, спортивного діяча, відомого адвоката д-ра Степана Шухевича. До цього часу обов'язки голови неофіційно виконував урядовець Микола Левицький. З 18 листопада 1920 року його на цій посаді замінює адвокат Михайло Волошин, один із довоєнних заступників голови «Сокола-Батька» Івана Боберського.

Голови Старшини Українського спортивно-гімнастичного товариства «Сокіл-Батько» у Львові у міжвоєнний, польський період (1918–1939 рр.)

21. 11. 1918 – 10. 11. 1920 – Микола Левицький, урядовець.

10. 11. 1920 – 18. 11. 1920 – д-р Степан Шухевич, адвокат.

18. 11. 1920 – 24. 03. 1922 – д-р Михайло Волошин, адвокат.

24. 03. 1922 – 23. 04. 1933 – дир. Микола Заячківський, економіст.

23. 04. 1933 – 22. 04. 1934 – Іван Свірський, інженер.

22. 04. 1934 – вересень 1939 – дир. Михайло Хронов'ят, інженер.

Треба відзначити, що діяльність перших трьох голів старшини «Сокола-Батька» на перших порах не виходила за межі Львова, оскільки це були роки особливо посилених польських розправ та репресій, що проявилися в умовах їхньої перемоги в українсько-польській війні, невизначеного ще остаточного політичного рішення держав Антанти щодо окупації українства Галичини. Однак, найбільш нелегка і тривала ноша активного керівництва українським сокільством у колоніальний період випала на долю 10–річного головування «Соколом-Батьком» Миколи Заячківського та 6–річне – Миколи Хронов'ята.

Про активне керівництво директора «Народної Торгівлі» М. Заячківського галицьким українським сокільством у складний повоєнний час санаційної («оздоровчої») політики польської шляхти в «Малопольщі», обраного 24 березня 1922 року головою Товариства, свідчили успішні справи сокільства. Вивезений під час Першої світової війни на Сибір як заложник м. Львова військовою владою російського царя Миколи ІІ, він 1918 року щасливо повернувся на рідну землю. Тут після 2–річного праці в кооперації Києва (1918–1920) він поринає у сокільське життя, якому віддає 29 літ у його довоєнному становленні та подальшому розвиткові. Під його вдалим керівництвом сокільство гідно витримує непрості, часом трагічні, випробування на моральну, політичну, фізичну стійкість, вагомо спричинюється до подальшого розвитку національної ідеї, свідомості й гідності, об'єднання навколо цих прикмет широких мас українського народу з метою його духовного й фізичного оздоровлення. Тому зрозуміло, що зовсім не випадково широка громадськість Львова, Українське Сокільство краю 15 листопада 1930 року так урочисто відзначили 60–річчя голови «Сокола-Батька» Миколи Заячківського (1870–1938).

Визначальним за роки його керівництва був поступ сокільства, незважаючи на постійні штучні перепони, утиски, заборони та розпуски з боку окупаційної влади щодо українського сокільства, проте вони не стали на заваді конкретним заходам Старшини Товариства. Помітно відбувалося його організаційне зміцнення та поширення на місцях, започаткування видавничої справи, матеріального забезпечення, будівництво спортивних споруд, відродження та впровадження національних традицій українського народу, формування молодої генерації української еліти. Зокрема, чисельність Українського Сокільства у 1928 році сягнула найвищого розквіту в умовах польського окупаційного режиму і становила майже 32 тисячі соколів і сокілок у 585 гніздах». З 4 березня 1923 року для них було запроваджено єдиного крою і кольору сокільські однострої. Того ж року Руханковою секцією Товариства «Сокіл-Батько» було видано у Львові перший підручник «Український Впоряд», у підготовці якого взяли участь колишні старшини УСС галичани Т. Барусевич, Л. Лепкий, р. Купчинський, проф. І. Сітницький, проф. Т. Франко, О. Добротворський та проф. Шенкірик (двоє останніх – придніпрянці). Йшлося про потребу привести до єдиної української термінології накази, команди, способи їх виконання у лавах соколів, січовиків, пластунів, клубах Українського Спортового Союзу, вчителями шкільної руханки. Адже до цього часу в цих руханково-спортивних структурах термінологія була

різною. Як зазначалося у «Впоряді», «… того всього мусимо оминути, коли розумно думаємо і почуваємося не як Придніпрянці чи Придністрянці, але як українці». Однак, принагідно скажемо, що новий «Впоряд» виявився для польської адміністрації ще одним приводом для розв'язання старих та заборони створення нових сокільських та інших українських гімнастичних товариств, спортивних клубів. Польська влада вбачала у застосуванні для вишколу українських команд антидержавну і військову підготовку.

Важливою подією у житті старшини «Сокола-Батька» щодо відновлення повоєнного українського сокільства було завершення будівництва довоповерхової трибуни з допоміжними приміщеннями різного призначення на спортивному майдані «Сокола-Батька», посвячення якої відбулося в неділю 25 квітня 1926 року. Це була справді велика заслуга старшини Товариства, очолюваної М. Заячківським. Адже в тогочасних репресивних умовах окупаційної влади, байдужості, а часом і якоїсь апатії й атрофії з боку українського загалу до громадського, сокільського життя, старшина зуміла все-таки на позичені 1000 доларів послідовно, з сокільською енергією завершити намічену справу. Наближалася визначна історична дата – 10 річниця Листопадового Чину 1918 року, встановлення ЗУНР, ювілей яких готувалася гідно відзначити одна з найбільш заслужених, впливових і найстаріших гімнастично-спортивних установ Західної України – Товариство «Сокіл». Для відзначення цієї знаменної події з Канади до Львова прибуває батько сокільства проф. І. Боберський, щоб у колі галицьких побратимів і посестер відсвяткувати ювілей. З цієї нагоди 1928 року вперше почав виходити у світ після довоєнного часопису «Вісти з Запорожа» орган Українського Сокільства – щомісячний часопис «Сокільські Вісти», який за 10 років видавництва відіграв немаловажну роль для розвитку сокільського життя не лише в Галичині, але й далеко за її межами. В квітневому номері часопису за 1928 рік голова Старшини «Сокола-Батька» М. Заячківський спільно з членами Старшини Т. Франком – секретарем та С. Коцюбою – начальником Товариства публікують наказ-звернення до повітових товариств, сокільських «гнізд» краю, в якому наголошується, що 1928 рік присвячений пам'яті полеглих героїв українського народу. Старшина «Сокола-Батька» з цієї нагоди наказує провести масові публічні сокільські свята, Здвиги, торжествену панахиду за полеглих Героїв. На сокільських майданах, спортивних площах планувалися виступи соколів, сокілок і доросту з вільними гімнастичними вправами та вправами зі списами. Однак з цього року польська влада починає масово розв'язувати товариства, забороняти їх діяльність на основі того, що масові сокільські свята, присвячені пам'яті Героїв українського народу, налякали польську адміністрацію і так вороже налаштовану до галичанського українства. Апогеєм, що виразив ставлення окупантів щодо сокільства, стало спалення 2 листопада 1928 року, в ювілей ЗУНРу, польськими шовіністами новозбудованої спортивної споруди «Сокола-Батька» по вул. Стрийській.

Директор «Маслосоюзу» інж. Михайло Хронов'ят – останній голова «Сокола-Батька» (1934–1939 рр.)

Кермо і відповідальність за долю Українського Сокільства перебрав у найважчі роки (з квітня 1934 року) для українського громадського життя під Польщею відомий громадський і кооперативний діяч, один з директорів «Маслосоюзу» у Львові, в 1943–1945 рр. член Військової Управи дивізії «Галичина», де очолював відділ поповнень інж. М. Хронов'ят. З самого початку керівництва він поринув у вир боротьби сокільських товариств за виживання під польською адміністрацією, яка продовжувала послідовно ліквідовувати сокільські «гнізда», чисельність яких помітно зменшилась. На початок 1935 року їх залишилося всього 182, що об'єднували 23 тисячі соколів і сокілок, а в 1928 році їх було відповідно 585 і 31 тис. членів.

Нелегкий життєвий шлях пройшов інженер-агроном М. Хронов'ят (18.01.1894 – 20.07.1981) родом із с. Роботичі Добромильського повіту, що на Львівщині. В 1906–1914 роках навчався в українській гімназії Перемишля. З початком Першої світової війни він зголосився до легіону Українських Січових Стрільців, де був сотенним інструктором. Військовий вишкіл пройшов в австрійській армії, а в Безінгу (Австрія) закінчив з відзнакою військову школу. За успіхи в боях був відзначений Золотою медаллю Хоробрости. В 1917 році отримав звання поручника (обер-лейтенанта) і як сотенний командант брав участь в бойових діях на російському та італійському фронтах. На початку 1918 року від-

поручник-інструктор української Дивізії Сірожупанників, сформованої у Володимир-Волинському з колишніх полонених українців. 1 листопада 1918 року, – згадує М. Хронов'ят, – застало мене у відпустці в рідних Роботичах. Тут з першого для сформував курінь і зводив успішні бої під Нижанковичами. З 27 листопада 1918 року до травня 1919 року командир запасного Самбірського куреня та Старшинської школи в Самборі. Самбірський курінь влився до XI бригади 3–го корпусу УГА і під командуванням М. Хронов'ята брав участь у Чортківській офензиві (наступі). За успішні бої курінь був названий «Найкращою частиною УГА» і отримав похвального листа від генерала К. Кравса.

Перебуваючи на військовій посаді в штабі XI бригади, разом з іншими опинився на «чотирикутнику смерті» широких степів України. Був полонений поляками і опинився в таборі у Проскурові, з якого втік та перейшов до частин генерала Удовиченка в Могильові над Дністром. Наприкінці серпня 1920 року з групою генерала К. Кравса перейшов Карпати та опинився в таборі інтернованих у Ліберці (Райхенберг), а відтак – у Йозефові (Чехословаччина).

З 1921 до 1026 року навчався у Вищій Технічній Школі Праги на відділі агрономії, після закінчення якої нелегально перейшов чесько-польський кордон у Тещині, а з вересня 1926 року приступив до праці в Крайовому Молочарському Союзі («Маслосоюз») у Стрию. З переходом дирекції до Львова – начальник відділу, управитель Молочарської школи. З 1932 року – перший заступник директора «Маслосоюзу», а в 1937 – один з трьох членів його дирекції у Львові. Усі сили віддавав справі реорганізації кооперативного молочарства Західної України і разом з тим був членом Головної Ради товариства «Сільський Господар», «Просвіти», Управи Товариства Українських Інвалідів.

З квітня 1934 року до початку Другої світової війни М. Хронов'ят очолює старшину централі «Сокола-Батька», на яку польська влада дивилася як на вогнище націоналізму, небезпеки для спокою держави. Адміністрація чинить все так, щоб знищити сокільське життя, а його вплив на українство Галичини звести до мінімуму. Після проведення т. з. пацифікації, кривавого умиротворення 1930 року, ліквідації в тому ж році гімнастично-патріотичного елітного товариства «Пласт» Рада Міністрів спільно з МВС приймають наприкінці 1934 року новий закон про товариства, спорт і Союз Пожежної Сторожі, який був скерований на різке обмеження організації й діяльності сокільських товариств. Згідно з цим законом вони повинні були влитися до структури польських пожежних, спортивних установ. Враховуючи вищевказані обмеження, Старшина «Сокола-Батька» ще в квітні 1934 року змінила назву товариства з «пожежно-гімнастичного» на «спортивно-гімнастичне» і статут передала у воєводство, щоб воно направило його до МВС на затвердження. Всім сокільським товариствам «Сокіл-Батько» пропонував перейти з 1 червня 1935 року на новий статут зі зміненою назвою. Однак, прохання старшини Товариства щодо затвердження нових статутів влада навмисно притримувала роками, щоб підпорядкувати сокільські «гнізда» польській шовіністичній ідеології, втягнути їх до владних структур, а заснування нових товариств у створених умовах було б неможливим. Протягом 1936–1937 років Старшина неодноразово зверталася до Президії Української парламентської репрезентації – депутатів польського сейму і до посла Володимира Цілевича з проханням посприяти щодо затвердження нового статуту, отримання дозволу на використання сокільських одностроїв в прапора, відзнаки, на проведення свят і здвигів. Однак, все безуспішно.

У 1938 році влада зареєструвала лише 6 сокільських «гнізд» і не дозволила жодного свята навіть місцевого значення або спортивного змагання, а також проведення IV Крайового Сокільського Здвигу, мотивуючи цю відмову загрозою безпеці і спокою в державі. До складу Старшини «Сокола-Батька» 1938 року, в цей надзвичайно важкий час, входили: М. Хронов'ят – голова, А.Палій – заступник, проф. О. Карпинський, В. Сав'як, отець І. Гриньох – сокільський духівник, проф. Е. Жарський, Л. Огоновський, В. Бродевич.

Керівництво фізичним вихованням у краї в той час старшина «Сокола-Батька» здійснювала за допомогою фахових секцій: руханкової, спортивної, лещетарської та руханкових вправ, які очолювали відповідно Т. Білостоцький, О. Козачок, О. Вальчик.

Останні Загальні збори Товариства «Сокіл-Батько» було проведено 5 березня 1939 року, на яких було зроблено перегляд 45–річної діяльності Організації. Розпочалися збори з відправи Служби Божої у каплиці Успенської Церкви сокільським духівником о. Іваном Гриньохом. На збори прибуло 140 членів «Сокола-Батька». В дискусії після звітів багато уваги приділялося сокільській площі – «Українському Городу», що став «сіллю в оці» польському урядові і згодом був відібраний в українців.

Вперше нагоду виступити у дискусії сокільський духівник о. д-р І. Гриньох, який поставив перед соколами і сокілками три завдання: вірити, слухати, перемагати. Треба вірити, що правда, наша правда, мусить перемогти. Слухати наказів своєї обраної Старшини, не критикувати, – наголошував І. Гриньох, – тоді, напевно, прийде це трете – перемога. На завершення зборі виступив Михайло Хронов'ят, який у своїй промові наголосив, що соколів чекає велика праця, одного за десять, бо такі настали часи. У нашій праці, – говорив він, – має проявлятися точність, народність, солідність і педантизм, бо наше Товариство має виховати людей, на яких можна буде покластися в кожній громадській праці.

Збори проходили дуже врочисто, поважно, по-діловому, наче відчувалося, що це останні сокільські збори «Сокола-Батька». Закінчилися вони виконанням сокільського гімну. А після зборів польський уряд за посередництвом львівського воєводи повідомив Старшину «Сокола-Батька» окремим листом від 24 березня 1939 року про те, що площу – «Український Город» військова влада забирає для своїх цілей і її необхідно звільнити за 48 годин. Це був прямий, відкритий грабунок, скерований на самоліквідацію найсильнішої на той час організації української молоді.

Польща переживала політичну кризу. Війна була не за горами. Відносини між Німеччиною і Польщею склалися дуже напружені. А Польща до війни була не готова. І тоді напередодні Другої світової війни львівський воєвода Білик запрошує до себе представників усіх українських установ, щоб вони заявили про свою лояльність до польської держави і задекларували солідну суму грошей на т. з. «Фундуш Народови». На цей примусовий «візит» було запрошено і голову «Сокола-Батька» М. Хронов'ята. Коли прийшла черга висловлювати своє ставлення, М. Хронов'ят заявив українською мовою: «Уважаю, що сталося грубе непорозуміння, що запрошено сюди Товариство «Сокіл-Батько» після того, як насильно, без будь-якої винагороди (відшкодування) забрали йому площу, яка була єдиною, де українська молодь могла вправляти, а рівночасно вона була єдиним джерелом приходів товариства з її винайму під різні культурні імпрези. Гадаю, що це дуже не продумано, – продовжував голова старшини, – коли після того всього вимагають від нас, щоб ми заявили, скільки дамо на «Фундуш Народови».

Заява справила помітне враження на присутніх і воєводу, який не зміг вже помститися через брак часу, оскільки вибухнула Друга світова війна і всі державні мужі Польщі мусили втікати до Румунії, а прихід «визволителів»-більшовиків на західні землі України повністю доконав Українське Сокільство на більше ніж півстоліття.

«Красная армия освободителей» Галичини змусила М. Хронов'ята еміґрувати на захід, де він знову займається справами відродження «Маслосоюзу», громадсько-політичною роботою разом з проф. В. Кубійовичем в Українському Центральному Комітеті, налагоджує тісні зв'язки з емігрантами Галичини, очолює відділ Військової Управи дивізії «Галичина».

Маючи за собою вагомий досвід активної старшинської військової служби та боротьби у Першій світовій та українсько-польській війнах, М.Хронов'ят, приступивши до керівництва Товариством, мріяв і робив все для того, щоб створити українське сокільське військо. Він був переконаний, що українцям необхідно мати національні Збройні Сили. Невипадково заступником голови «Сокола-Батька» М. Хронов'ят призначає свого колегу, одного з директорів «Маслосоюзу» Андрія Палія, колишнього сотника УГА.

На урочистому акті посвяти дивізійників «Галичини» у Львові 28 квітня 1943 року член Військової Управи М. Хронов'ят говорив: «Під час Першої світової війни ми вступили у збройну боротьбу з нашим ворогом під прапором австрійських поляків, а крім того сформували тоді добровольчий український легіон. У 1918 році, коли для інших війна вже скінчилася, ми за короткий час сформували стотисячну Українську Галицьку Армію».

Однак, на думку голови «Сокола-Батька», формування дивізії «Галичина», в умовах, що склалися у Другій світовій війні, було акцією запізнілою.

З 1945 року М. Хронов'ят живе у Німеччині. Захистивши кандидатську дисертацію, до 1953 року працює доцентом кафедри Українського Технологічного Господарського Інституту (УТГІ) в Регенсбурзі. 1953 року переїжджає до Клівленда, згодом – до Лос-Анджелеса (США), де очолює низку українських фахових, громадсько-політичних організацій. Після двох серцевих нападів змушений був покинути суспільну працю. Був одружений, мав сина і внука. На 87 році життя 20 липня 1981 року у Лос-Анджелесі перестало битися невтомне серце визначного Провідника Українського Сокільства, останнього на Західній Україні голови гімнастично-спортивного товариства «Сокіл-Батько».

Список використаних джерел

1. Трофим'як Богдан. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – С.4, 66-171 2. «Сокіл-Батько» спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994. – Львів: РВО «Основа», 1996. – С. 90, 187 // Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 366, оп. 1, спр. 12, арк. 81; Ф. 312, оп. 1, спр. 12. 3. «Сокільські Вісти». – 1928, квіт. 4. «Сокільські Вісти». – 1928, квіт. 5. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 688. – Арк. 1, 140. 6. Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 34, 35. – Арк. 41. 7. Краківські Вісті. – 1943, 1 трав. – Ч.89. 8. Хронов'ят М. Життєпис // «Сокіл-Батько». Спортивно-руханкове товариство. – С. 54–56. 9. Колісник Р. Військова Управа та Українська дивізія «Галичина». – Торонто-Нью-Йорк, 190. – С. 39.

Bohdan Trofymyak

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN WAY OF LIFE OF GALYCHYNA BY «SOKIL-BATKO» (HAWK-FATHER) COMMUNITY DURING THE POLISH INVASION (1919–1939)

The article is the first in Ukrainian historiography that shows the role of directorate of community «Sokil-Batko» (Hawk- Father), specially directors M. Zayachkivsky and M. Hronovyat, in formation of young national generation of Ukrainian elite and foundation and development of publishing-house for Sokil army in the time between wars.

УДК 94 (477)

Іван Зуляк

ПОСИЛЕННЯ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1919–1939)

У статті основна увага звернена на посилення антиукраїнської політики польської влади на західноукраїнських землях протягом 1919–1939 рр.

З 1919 року під польською окупацією опинилися 125, 7 тис. км^2 земель Східної Галичини та Західної Волині, що становило майже третину земель усієї площі тодішньої Польської держави [1:429]. Польські панівні кола для зміцнення одержаної після Першої світової війни державності обрали вкрай небезпечний шлях асиміляції національних меншин. Міжнаціональні відносини внаслідок цього різко загострилися.

Внутрішня політика Польщі була спрямована на поглинення «кресів» – земель із переважно непольським етнографічним складом. Поглинення мало бути поетапним: спо-

чатку державним, а вже потім – етнічним. Державна полонізація означала підпорядкування непольського населення установам, обов'язкам і правилам, які існували в усій Польщі, а також витіснення на периферію суспільного життя або й цілковиту ліквідацію організацій, створених українцями на попередньому історичному етапі. Етнічна полонізація була розрахована на тривалий період і передбачала передусім вплив на свідомість українського населення, а етнічна строкатість населення використовувалася польською владою для проведення наступальної політики національно-культурної асиміляції українців.

Польська держава не мала наміру полонізувати національні меншини, в яких не бачила загрози своєму існуванню в реальних кордонах. Люди різних національностей, якщо вони жили розсіяно серед поляків, могли розвивати свою культуру, розбудовувати шкільництво. Проте українці на території «східних кресів» цілком обґрунтовано не вважали себе національною меншиною й не збиралися миритися із втратою національної державності. Усвідомлюючи небезпеку «українського фактора» для державних інтересів Другої Речі Посполитої, польська політична еліта готова була вдатися до найбільш недемократичних методів, щоб полонізувати Схід.

Концепція ендеків «Польща для поляків» стала основою державної політики в українському питанні. Згідно з цією концепцією українське населення уряд розглядав як потенціальний об'єкт асиміляції шляхом зміни національної структури Галичини і Західної Волині, а також відповідним чином спрямованої господарської, мовної та освітньої політики [2:158–159].

Заходи, спрямовані на державну полонізацію західноукраїнських земель, почалися одразу після їх захоплення в 1919 р. Радянсько-польська війна перешкодила їх реалізації, однак уже під час ризьких переговорів Ю.Пілсудський розпочав ліквідацію діючої в реґіоні української адміністрації. Варшава поспішала з цими заходами, щоб поставити Європу перед доконаними фактами й добитися міжнародної санкції на включення Східної Галичини до складу Польської держави.

Зрозуміло, що ці землі стали для Польщі не лише новим джерелом сировини, дешевої робочої сили, але зумовили загострення зовнішніх і внутрішніх чиників, які у свою чергу призвели до дестабілізації ситуації. У статті «Польська політика на «кресах», зазначалося, що «креси для Польщі – це невичерпний фонд землі, її багацтв, ліса, людей і т. д. За те населення тих «кресів» є на кожнім полі крайно покривджене. Отже «креси» для польських фінансистів існують, але «меншости» доля польської політики не існують» [3:2].

Польща розпочинала своє правління на західноукраїнських землях в умовах воєнного стану, який вона оправдовувала польсько-українською війною. На думку деяких істориків офіційна польська політика в українському питанні пройшла у своєму розвитку три етапи [1:429–437].

З одного боку, воєнний стан означав ніби природний крок до миру, з другого ж – ставав брутальним порушенням цивілізаторської місії Варшави на Сході не лише самою нею, а й західними демократіями, які санкціонували окупацію Східної Галичини та Волині. З огляду на це Польща прагнула створити враження, ніби вона діж не тільки силовими методами, а так чи інакше готується до введення автономного статусу західноукраїнських земель та дотримання прав національних меншин [4:324–325].

У «Політичної конвенції між Україною і Польщею» від 21 квітня 1920 року наголошувалося на тому, що «Уряд Української з одного боку і Уряд Річі Посполитої Польської з боку другого – в глибокому пересвідченню, що кожний нарід посідає природжене право на самоопреділення та окреслення своїх стосунків з сусідами і однаково виходячи з бажання уґрунтувати підстави для згодного і приязного співжиття на добро і розвиток обох народів, погодились на слідуючі постанови:

1. Визнаючи право України на незалежне державне істнування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть опреділені договорами Української Народньої Республіки з її пограничними, з тих сторін сусідами. Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за Верховну Владу Української Народньої Республіки.

2. Кордон між Українською Народньою Республікою і Річю Посполитою встановлюється слідуючий: на північ від річки Дністра вздовж річки Збруча, а далі вздовж б.кордону між Австро-Венгрією та Росією до Вишегрудка, а від Вишегрудка на північ через узгіре Кременецькі, далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж східного адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністраційного бувшої губернії Мінської, до схрещення його р. Припяттю до її устя.

Щодо повітів Рівенського, Лубенського і частини Кременецького, які зараз відходять до Річі Посполито-польської, то пізніше має наступити стислійше порозуміння.

Докладне окреслення кордонної лінії повинно бути переведено спеціяльною українсько-польською комісією, складеною з відповідних фахівців.

3. Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону зазначеного в арт. 2 цієї умови, до кордонів Польщі з 1772–го року (передрозборових), які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипльоматичним.

4. Польський Уряд зобов’язується не заключати жадних міжнароднiх умов, направлених супроти України; до того ж самого зобов’язується Уряд Української Народньої Республіки супроти Річі Посполитої Польської.

5. Права національно-культурні, які Уряд Української Народньої Республіки забезпечить громадянам польської національности на території Української Народньої Республіки, будуть в неменшій мірі забезпечені громадянам національности української в межах Річі Посполитої Польської і на відворот.

6. Заключаються спеціяльні економічно-торговельні умови між Українською Народньою Республікою і Річю Посполитою Польською. Аграрна справа на Україні буде розв’язана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національности на Україні – оперділюється згодою між Річю Посполитою і Українською Народною Республікою.

7. Заключається Військову Конвенцію, що ставить інтегральні частини цієї умови» [5:71–72].

Одержавши від Антанти мандат на тимчасову окупацію Східної Галичини, Польща одразу ж перетворила її у свою колоніальну провінцію, назвавши «Східною Малопольщею». Мешканців провінції було поділено на дві нерівноправні категорії: поляків визнано громадянами польської держави, які користувалися всіма правами і свободами, проголошеними конституцією 1921 р., а українці вважалися «ворожим населенням», якому не гарантувалися громадянські права, хоч вони водночас зобов’язані були виконувати усі повинності та побори, в тому числі і військову службу [6:35].

У польській конституції 1921 р. проголошувався курс на вільний розвиток національних меншин, який мав забезпечуватися автономним устроєм і місцевим самоврядуванням. Демократичні засади цієї конституції були важливим аргументом, який висували польські правлячі кола перед Антантою, коли вимагали визнати результати територіального розмежування після всіх воєн. Коли східний кордон Польської держави дістав міжнародну легітимність (СРСР не претендував на західноукраїнські і західнобілоруські землі згідно з умовами Ризького мирного договору 1921 р.), наступ на національні права українців посилився [7:278].

Польська влада не тільки не дала Східній Галичині автономії, а навпаки обмежила її. У 1921 році цю територію було включено до складу Польщі як її інтегральну частину. З цією метою було ліквідовано посаду намісника та його апарат у Львові, утворено три воєводства, котрі безпосередньо підпорядковувались Варшаві. У зв’язку з такими діями влади активні учасники українського визвольного руху стали жертвами воєнних судів, понад 250 тис. галичан (кожен восьмий житель краю) було заарештовано й інтерновано до 25 концентраційних таборів [8:5].

Населення українських територій, які раніше входили до складу Російської імперії, не могло розраховувати на захист Антанти. За умовами Ризького миру ці землі стали частиною Польської держави. Щоб не допустити впливу політично розвинутої східногалицької інтелігенції на населення Волинського воєводства, власті штучно зберігали так званий сокальський кордон між Східною Галичиною й північно-західними землями. У минулому це був державний кордон між Російською та Австро-Угорською імперіями.

Розпочалася великомасштабна аграрна колонізація і так перенаселеного краю. Міжнаціональні відносини особливо загострювалися колонізаційною політикою польських урядів, спрямованою на «осадження» у Західній Україні максимально великої кількості поляків – демобілізованих солдатів, відставних чиновників, а потім усіх бажаючих. Сільським осадникам надавалися кращі землі, що обурювало українських селян, які страждали від малоземелля. Багато українців змушені були емігрувати за океан, до Канади і США. Вони не могли прогодувати свою сім'ю з тих клаптиків землі, які їм належали. За міжвоєнний період виїхало близько 200 тис. чоловік [7:279].

Усі ці та інші заходи були спрямовані на те, щоб показати творцям Версальної системи, ніби-то українське населення становить у краї етнічну меншість і тим самим прискорити визнання західними державами суверенітету Польщі над Східною Галичиною [6:35–36].

Особливо активізувала свою діяльність польська влада у ліквідації української мови, культури і шкільництва зокрема, після прийняття 31 липня 1924 року закону про мову навчання. План ліквідації української мови передбачав запровадження навчання польською мовою, починаючи від третього класу народної школи, перетворення українських вчительських семінарій в утраквістичні, викладання польської мови, історії і географії, заміни директорів-українців поляками тощо [9:12–13]. Мова навчання визначалася через шкільні плебісцити (волевиявлення загалу певної території у справі державної приналежності цієї території чи визначення її міжнародного статусу) [10:1073]. Якщо у певному населеному пункті декларації щодо навчання дітей рідною мовою подавали 40 і більше батьків, то в школі залишалася українська мова навчання, а якщо декларацій було менше, то в школі залишалася державна (польська) мова навчання, якщо ж батьки більш як 40 учнів подавали декларації про навчання своїх дітей рідною мовою, а батьки 20 учнів – про державну (польську) мову навчання, то школа перетворювалася в утраквістичну (двомовну). Польська влада для відкриття середніх шкіл з українською мовою вимагала декларацію від батьків 150 учнів [11:28].

Поляки вважали себе господарями й розраховували на швидку полонізацію краю. Ці розрахунки базувались на тому, ніби привабливість польської культури велика й очевидна і українці з готовністю прийматимуть її, а національний рух фактично зламаний у роки російської окупації і визвольних змагань [12:25].

Економічна політика Польщі в українських землях переслідувала мету гальмування розвитку і перетворення їх на аграрно-сировинний придаток до корінних польських земель. Внаслідок такої політики економіка Західної України була доведена до катастрофічного стану. Так, на чотири воєводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське – припадало 25 % території і 28 % населення Польщі, але тільки 16, 6 % промислових підприємств і 9, 8 % робітників. Штучне стримування промислового розвитку створювало труднощі в аграрному секторі. Надлишок робочої сили і малоземелля посилювали аграрне перенаселення. У 1921 р. питома вага малоземельних селянських господарств (до 5 га) становила в Західній Україні 81, 1 %, а в центральній Польщі – 53, 7 %. Таке становище посилювалося так званим осадництвом, коли кращі землі, вилучені у поміщиків, віддавалися полякам, переважно відставним військовим. Осадники мали сприяти ополяченню українців і в разі потреби виконувати каральні функції. Впродовж 1919–1929 рр. 77 тис. осадників отримали тут понад 600 тис. га землі [13:305].

Ухвалений у липні 1919 р. польським сеймом закон «Основи земельної реформи» передбачав створення «*сильних, придатних для інтенсивного виробництва селянських господарств, що ґрунтуються на приватній власності»*. Держава зобов'язувалася скуповувати поміщицькі землі, ділити їх на дрібні ділянки (парцели) й продавати через банк усім бажаючим. Це була звичайна схема аграрної реформи ринкового типу, яка гарантувала в недалекому майбутньому істотний економічний прогрес у сільському господарстві.

Однак у липні та грудні 1920 р. сейм затвердив закони, які значною мірою спрямували аграрну реформу в бік планомірної колонізації «східних кресів» польськими військовими й цивільними осадниками. Осадники могли розраховувати на істотну допомогу держави. За законом від 17 грудня 1920 р., колишні воїни та інваліди, які відзначились у

боях або вступили до війська добровільно й служили у фронтових частинах, могли безкоштовно отримати з державного земельного фонду до 45 га землі.

Уряд запланував надзвичайно високі темпи «осадження» колоністів на «східних кресах»: у 1921 р. – 8 тис., у 1922 – 12 тис., у 1923 – 20 тис. У тривалій перспективі передбачалося збільшити питому вагу польського населення на сході країни до 30%.

За 1921–1922 рр. осадникам на Волині було виділено 112 тис. га, на Поліссі – 113 тис. га, у Східній Галичині – близько 200 тис. га [14:289]. В цих реґіонах, які завжди страждали від малоземелля, така політика уряду викликала колосальну соціальну й національну напруженість. Нерідко самі осадники не витримували ворожнечі, яка оточувала їх звідусіль, і поверталися додому. Ще частіше вони не справлялися з господарством і змушені були відмовлятись од своїх наділів. Державна допомога надходила невчасно і не в повному обсязі.

У 1922 р. на постійне проживання в східні воєводства прибуло 5557 сімей, у 1924 – 3223, у 1925 – 788, у 1926 – 773 сім'ї військових осадників. Отже, реальні цифри поселених колоністів були далекі від затверджених планів, та й осідали на землі далеко не всі [14:290].

Хоч політика осадництва тривала весь міжвоєнний період і підтримувалася майже всіма впливовими політичними силами польського суспільства, її підсумки не були значними. На кінець 30-х рр., як свідчить статистика, в Західній Україні налічувалося 47 тис. осадницьких господарств. Цього було замало, щоб істотно вплинути на національний склад населення «східних кресів». Правлячі кола Другої Речі Посполитої добилися протилежного: розхитали внутрішню стабільність держави й посилили міжнаціональну напруженість у суспільстві.

Політика осадництва мала лише частковий успіх. Нерідко колоністи продавали землю своїм сусідам-українцям і поверталися на старе місце проживання. Світова економічна криза 1929–1933 рр. тяжко вплинула на сільське господарство. Ціни на зернові культури істотно впали, зокрема на поширення посівних площ основних сільськогосподарських культур суттєво скоротилися.

Влада змушувала українське православне і греко-католицьке населення Східної Галичини святкувати римо-католицькі свята, хоча офіційно урядового розпорядження ще навіть і не було. «Примус святкування свята латинського свята після латинського обряду не є ще нині обнятий ніяким законом, а сойм у Варшаві розглядає щойно проєкт закону відносно примусу святкування латинських свят в промислово-торговельних підприємствах. Польська поліція береже страшно цього примусу і змушує українських громадян греко-кат. і православного обряду – промисловців, ремісників і купців залишати працю в всі польські свята, а так само українські кооперативи та инші наші промислові і торговельні інституції. Поліція замикає силою наші склепи і підприємства в часі латинських свят, а властителів Українців, або начальників українських інституцій подає до суду...

Увільняючі судові вироки, як пр. в справі Нар. Торговлі в Тернополі, якого звільнено від вини і кари правосильним вироком суду повітового в Тернополі з 22. марта 1923 за це, що дня 8. грудня 1922 не замкнув склепу Нар. Торговлі, не мають на поліцію ніякого впливу і вона протизаконно змушує дальше наших промисловців, ремісників і купців святкувати польські свята» [15:7].

Хоча військова влада нехтувала українськими релігійними святами. «Минулого вівторка (4 вересня 1923 – примітка автора) саме в той день, коли ціла чисто українська околиця Лютовиск і містечко святкували торжество Успенія ПР. Богородиці, військова влада зі Самбора вкупі з ліським староством немов на глум запорядили додатковий перегляд неасентерованих новобранців. По церквах правилось богослуження, а товпи людей мусіли ждати своєї черги під асентерунковим льокалем. Ось так шанують наші «культурні» сусіди національні почування українського народу!» [16:3].

Цікаве розпорядження видала поліція до українських установ: не вільно співати «Ще не вмерла Україна» і «Не пора», всі товариства мають повідомити поліцію про свої засідання Виділів, сходин чи зборів, афіші мають бути двомовні» [17:5]. Часопис «Політика» писав: «Три области має національне життя: політичну, суспільно-господарську і культурну. На першій нація здобуває, удержує й поширює свій вплив на державну владу, на

другій вона збільшає свої богацтва, індивідуальні і громадські, третя доставляє нації моральних цінностей. Для уважного обсерватора українського національного життя по сім і по тім боці европейського провалля не може бути найменшого сумніву, що дерево української культури на наших очах усихає...» [18:19–20].

Посилюючи свої зусилля на знищення українського культурно-просвітницького руху, «Польське міністерство внутрішних справ взялося «пацифікувати» окраїни при помочі ось яких засобів: 1) в пограничній полосі мається вирубувати ліси, заборонити засівання пограничних полос збіжжам, головно високопенним; 2) енерґійна будова будинків для пограничної поліції, що має уможливити дисьлокацію поліційних сил і зміцнення телеґрафічної сіти (в найблищих місцях мається побудувати здовж границі нових около 50 будинків); 3) скріплення піхотної і кінної поліції; 4) розбудова телєфонічної сіти; 5) постійна інспекція діяльности поліції» [19:2].

Таким чином, антиукраїнська спрямованість окупаційних дій, невирішеність національного питання в умовах реакційної польської колонізаційної та асиміляторської політики щодо українського населення західноукраїнських земель поглибили гостроту українсько-польських стосунків. Примусова полонізація, обмеження прав українського населення, були проявами послідовної і продуманої концепції, спрямованої на максимальне обмеження, а в перспективі на остаточну ліквідацію українського національно-культурного розвитку.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 656 с. 2. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с. 3. Діло. Виходить щоденно рано. Ч. 209 (10090). Рік XLI. – Львів, четвер 27. грудня 1923. – 4 с. 4. Історія України: нове бачення. Під ред. В. А. Смолія. – К., «Альтернативи», 2000. – 464 с. іл. 5. Україна в XX столітті (1900–2000): Зб. Документів і матеріалів / Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. Ю. Король та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 351 с. 6. Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) //Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 35–64. 7. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с. 8. Крівава книга. – Відень, 1919. – Ч. 1. – С. 5. 9. Учитель. – 1923. – Ч. 1. – С. 12 – 13. 10. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл. – кор. НАНУ М. Попович. – Київ: «Ірина», 1999. – VII+1551 с.: іл. 11. Podreczny poradnik dla kierownikow i nauczycieli szkol powszechnych. – Lodz, 1935. – 125 s. 12. Ковба Ж. М. «Просвіта»-світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993. – 128 с., іл. 13. Історія України: Посібник / За ред. Г. Д. Темка, Л. С. Тупчієнка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 480 с. 14. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с. 15. Баран С. Примус святкування латинських свят // Діло. Виходить щоденно рано. Ч. 119. (10.000). Рік XLI. – Львів, четвер 30. серпня 1923. – 8 с. 16. Поліція забороняє співати український національний гимн // Діло. Виходить щоденно рано. Ч. 123. (10.004). Рік XLI. – Львів, вівторок 4. вересня 1923. – 4 с. 17. Діло. – Ч. 118 (12.484). – Львів, субота 31. травня 1930. – 6 с. 18. Ратуймо національну культуру // Політика двотижневий огляд національного життя. Виходить у Львові 10–го і 25–го кождого місяця. Видав: В. Панейко. Редагує комітет. Рік 1. – Ч. 1. – 10–го жовтня 1925. – 24 с. 19. З польських справ // Діло. Виходить щоденно передпол. Видає: Видавнича Спілка «Діло». – Рік XLII. – Ч. 104 (10.197). – Львів, середа 14. травня 1924. – 4 с.

Ivan Zuljak

AMPLIFICATION OF THE ANTIUKRAINIAN POLITICS OF THE POLISH AUTHORITY TO THE WESTERN UKRAINE THE GROUNDS (1919–1939)

In articles the basic attention inverted on amplification of the antiukrainian politics of the Polish authority in western Ukraine during 1919–1939.

УДК 94 (477.8) «19»

Іван Шумський

ДІЛОВЕ ОБ`ЄДНАННЯ ПОСТУПОВОГО СТУДЕНТСТВА У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА ЕМІГРАЦІЇ

У статті розкрито основні аспекти організаційно-виховної діяльності західноукраїнського ліворадикального студентського об`єднання ДОПС у 20–і роки XX ст.

У 1924 році для посилення організаційної і виховної діяльності серед західноукраїнської молоді у дусі марксистсько-ленінського світогляду була створена напівлегальна прокомуністична молодіжна організація «Ділове об`єднання поступового студентства» (ДОПС) [1: арк. 8–9 зв.]. Активними її діячами були Іван Вантух, Степан Тудор, Павло Шах та ін. ДОПС видавало нелегальний журнал «Поступ», що виходив за кордоном і пересилався на західноукраїнські землі [2: 88].

ДОПС задекларувало себе як найширша, масова, радянофільська, легальна організація всього поступового, революційного і активного студентства, що бореться за визволення Західної України і возз`єднання з Радянською Україною.

Головними завданнями лідери ДОПСу вважали:

- згуртовувати навколо себе та організовувати студентські маси на грунті боротьби з панською Польщею, спираючись на працюючі маси Західної України;
- поширювати і популяризувати у найширших колах західноукраїнського студентства заклики КПЗУ, які, безперечно, повинні зачіпати інтереси студентства;
- втягувати західноукраїнських студентів у суспільно-політичне життя краю, брати у цьому житті найактивнішу участь, на ділі, а не тільки на словах, долучаючись до перемоги робітничого класу, який також бореться і за інтереси студентства [3: 22; 4: арк. 8].

Лідери ДОПСу у липні 1924 р. пояснювали своїм однодумцям причини розриву з іншими західноукраїнськими студентськими організаціями тим, що не вдалося досягти співпраці з несоціалістичним студентством на професійному чи культурному полі, не вдалося не з їх вини створити сильне професійно-культурне об`єднання всього українського студентства за кордоном і у Західній Україні. Стало зрозуміло, що для того, щоб розвінчати облудливі фрази заможної молоді про «професіоналізм», «загальнонаціональні справи», «хату без змісту», «безкласовість», «безпартійність» потрібно роз`єднатися. Після двох років важких зусиль по налагодженню спільних контактів і дій з Цесусом керівництво ДОПСу вирішило стати на новий шлях – створення союзу поступового студентства [5: арк. 5].

У доповідній записці ДОПСу від 4 серпня 1924 р. пояснювалася назва товариства. У ній говорилося, що, приймаючи назву поступового студентства, лідери ДОПСу мали на увазі не тільки неможливість легального існування і праці в організаціях комуністичного характеру в теперішніх формах польської держави, але і неможливість роботи в організаціях соціалістичного характеру. Тому і вибиралася не занадто гостра назва, щоб не відлякувати і не відштовхувати від себе нестійкі студентські маси [6: арк. 2].

Уже на другий день, тобто 8 липня 1924 р., після того як незгідні з політикою з`їзду Цесуса студенти покинули його засідання, була утворена поки що тимчасова організація всього українського поступового студентства західних земель України і еміграції. Було вирішено, що у склад цієї організації могли входити усі поступові, тобто без різниці щодо партійної приналежності, студентські організації, які не ставилися вороже до прорадянських симпатій українського працюючого народу на західних землях України. Задекларовано заяву, що нова організація не може бути одночасно членом Цесуса, поскільки та залишається студентською організацією дрібнобуржуазного, міщанського табору [7: арк. 9].

3 липня 1925 р. керівництво ДОПСу зробило інформаційне повідомлення для своїх прихильників, у якому, зокрема, йшла мова про те, що 4–27 травня 1925 р. допсівці взяли участь у черговому з`їзді Профорусу, який відбувся у Львові в умовах фактичної ліквідації Таємного українського університету, де виділилися у окрему групу прорадянського студентства числом 18–25 чоловік. Через три тижні роботи стало зрозуміло, що порозумітися з національно-демократичними і радикально-націоналістичними студентськими групами не вдасться [8: арк. 4–6].

Після 27 травня, одразу ж по завершенню з`їзду Профорусу, відбулася крайова конференція ДОПСу, у якій взали участь делегати з місць, довірені особи українського студентства північно-західних земель та закордонні делегати. Роботу конференції було поділено на дві частини: підсумки роботи ДОПСу в краї за минулий рік з її негативними і позитивними сторонами та створення організаційної структури і плану роботи на майбутнє. На початковому етапі планувалося зібрати найбільш свідомих, налаштованих у прорадянському дусі західноукраїнських студентів навколо осередку у Львові. На другому етапі здійснити повільний перехід більшої частини студентів краю у сторону ДОПСу. Усіма делегатами підкреслювалася кінцева необхідність вироблення якнайшвидше програми праці, щоб ДОПС як організація поступова, соціалістична, радянофільська не замикала себе тільки у вузькі студентські рамки, не опускалася до безпредметного «поступового» студентського політиканства, а поширила свою культурно-освітню працю і на гімназійну молодь, щоб і з неї також створити тип нового громадянина-радянофіла, який би стояв у рядах широких народних мас, як помічник, а не як сторонній спостерігач [8: арк. 7].

Надзвичайно важливим завданням ДОПС вважав налагодження контактів і спільної праці із студентством Радянської України. Тому було дано доручення у серпні 1924 р. відправити делегацію до радянських студентів і призначити постійного представника від ДОПСу для зв`язків з ними. З огляду на перехід західноукраїнського студентства на навчання у польські вищі учбові заклади, тобто відмову від їх бойкоту, конференція доручила керівництву ДОПСу звернути більшу увагу на західноукраїнське студентство у цих закладах і утворити нову групу ДОПСу у польських вищих учбових закладах у Львові. Таким чином, конференція заявила про перехід від першої підготовчої стадії розвитку до стадії зміцнення своїх позицій, розгортання практичної діяльності серед студентства Західної України [8: арк. 7–9].

22–25 жовтня 1925 р. відбулося перше пленарне засідання Центральної Ради ДОПСу під фактичним керівництвом і контролем з боку КПЗУ [9: арк. 3]. На цей час ДОПС об`єднував західноукраїнських студентів у краї та в еміграції, складався з гуртків по 5–6 чоловік, які повинні були б через зв`язкового тримати контакт з керівництвом. Центральна Рада прийняла ряд постанов, зокрема, про уконституювання, розмежування функцій обох частин Центральної Ради, ліквідацію закордонної експозитури ДОПСу у Празі [10: арк. 26].

На засіданні була розроблена організаційна схема ДОПСу окремо для Західної України, окремо для закордонних структур. Зокрема, ЦР ДОПСу за основну одиницю організації приймає допсівські фракції у масових легальних західноукраїнських організаціях і товариствах. Усі ці організації ДОПСу через зв`язкових зносяться з керівництвом. Також був прийнятий план культурно-освітньої роботи. Вказувалося, що основний тягар такої праці переноситься в окремі гуртки. Інформаційним органом ДОПСу вважати журнал «Новий Шлях» з редколегією у Відні. У кінці засідання було вирішено готуватися до скликання з`їзду ДОПСу з наступним порядком денним: про політичне положення у Західній Україні, характер ДОПСу і його завдання, роль прогресивної інтелігенції в сучасних умовах, програмні акції на найближчий період, організаціийні справи тощо [10: арк. 29–30].

У 1926 р. у Гданську відбулася замість з`їзду нелегальна конференція ДОПСу, в роботі якої взяли участь відомі львівські студенти І. Хаба, Б. Дудикевич, секретар ЦК КПЗУ Й. Крілик (Васильків), Б. Копач (Ковальський), який пізніше працював секретарем ЦК КСМЗУ. У нових умовах неможливості розгортання легальної діяльності ДОПСу конференція вказала на найбільш доцільні форми і методи роботи із врахуванням конкретних

умов: організація лекцій на політичні теми, пропаганда марксизму-ленінізму, переправлення і розповсюдження нелегальної комуністичної літератури з-за кордону [11: 38–39].

Список використаних джерел

1. Бюллетень ДОПСа Західної України та еміграції від серпня 1924 р. – ЦДАВОВ України. – Ф. 4465. – Оп.1. – Спр. 1084. – Арк. 1–12. 2. Дудикевич Б.К. Під бойовим прапором комсомолу // На чолі визвольної боротьби. – К.: Політвидав України, 1965. – С. 85–102. 3. Проект статуту, резолюції ДОПСа. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 1 -24. 4. «Новий Шлях». – 1925–26. – №5–6. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 207. – Арк. 1–14. 5. Стаття «На новий шлях». – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 114. – Арк. 3–5 зв. 6. Доповідні записки, резолюції ДОПСа. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 1–45. 7. І.М. Чому твориться нова студентська центральна організація та які її завдання. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 114. – Арк. 8–9 зв. 8. Інформаційні повідомлення про стан і роботу ДОПСа у Празі за 21 липня 1924 – 3 липня 1925 р. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 1–9. 9. Протокол першого пленарного засідання Цетральної Ради ДОПСа за 22 – 25.10.1925 р. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 3 – 25. 10. Постанови Централі ДОПСа, винесені на пленарних засіданнях 22 – 25.10.1925 р. – ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 26 – 30. 11. Твердохліб В.Ю. Молодь Західної України у боротьбі за возз`єднання (1919 – 1939). – Львів: Вища школа, 1983. – 136 с.

Ivan Shumskyi

BUSINESS UNION OF PROGRESSIVE STUDENTS IN WESTERN UKRAINE AND AT EMIGRATION

The main aspects of the organization-educational activity of Westernukrainian leftradical students union DOPS in twenties of the 20th century are disclosed.

УДК 94 (477)

Оксана Шміло

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРУКТУРИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 20–30-Х РОКАХ ХХ СТ.

В статті на основі аналізу архівних матеріалів та публікацій науковців розглянуто особливості еволюції соціально-економічної структури західноукраїнського села в 20–30-х роках ХХ ст.

Розвиток капіталізму в Західній Україні супроводжувався змінами у соціально-економічній структурі села. Для даного регіону характерним було переважання середнього та дрібного землеволодіння.Українці в галицьких і волинському воєводствах Польщі на початку 30-х років були власниками 72,3% (991800) селянських господарств і 72,6% (3607, 1 тис.га) селянської землі. Господарство до 5 га становили 73,6% від загальної кількості господарств і володіли 43, 9% селянської землі, 5–10 га – відповідно 17,6% і 32,7%, 10–50 га 8,8% і 23, 4% [1:132].

За даними перепису в Польщі в 1921 році серед великих землевласників переважали польські: 92, 8% (всіх 590) у Тернопільському, 88, 1% (948) у Львівському, 73, 1%(426) у Станіславському воєводствах, 252 українські родини становили відповідно у воєводст-

вах 0, 7%, 0, 9% і 1, 2%.Їм належало 181, 17 тис. га землі (1921р.), на кожних 100 га землі українських власників 98 га припадало на дрібну власність, 2 га – на велику власність [2:90].

Саме в цей період у Тернопільському воєводстві нараховувалося 143 великих панських маєтків, розміри яких перевищували 1000 га, 6768 господарств володіли наділами від 10 до 50 га. Більшість землевласників була польської національності. У воєводстві 18 маєтків, що належали українським землевласникам, мали у середньому по 245 га землі. Менш як двома гектарами землі володіло 138 941 господарство або 55, 2%, від 2 до 5 га – 78 474 господарства; 978 землевласників воєводства, що становило 0, 4% всіх господарств, володіло 45, 1% землі, а 138 941 бідняцькому господарству належало лише 10, 5% земельних угідь [3:243]. Характерним було малоземелля та безземелля. Наприклад, у Ланівцях (Тернопільське воєводство) у 1931 проживало 2667 жителів, налічувалося 270 будинків, 325 господарств. Дві третини землі належало двом великим землевласникам та 10 осадницьким господарствам, 105 бідняцьких господарств зовсім не мали польової землі. Уніатська церква мала 41 га землі, священик – 34 [3:257].

Особливістю аграрних відносин була колонізація українських земель польським населенням під час парцеляції державних і приватновласницьких земель. Польська осадницька політика в Західній Україні була підтверджена законом від 31 липня 1920 р. Відповідно до цього закону повне право придбання землі в Східній Галичині отримали поляки, тоді як права українських селян на придбання розпарцельованої землі обмежувалися необхідним дозволом державних органів. У звітах земельних управлінь зазначалося, що Головний земельний уряд у Варшаві допускає продаж землі українцям тільки «для ока». Польська окупаційна влада станом на 1 липня 1921року зуміла сколонізувати в Східній Галичині 170 000 га землі (23% всього земельного резерву). Протягом 22 місяців близько 1/4 земельного запасу Східної Галичини опинилися в руках польських осадників. Тоді як українське парцеляційне товариство «Земля» у Львові змогло розпарцелювати лише 1/60 або 0, 6% від загальної площі розпарцельованої землі [13:арк.17, 23].Колонізаційна політика Польщі не сприяла забезпеченню господарської самостійності українців, різними способами перешкоджала їм збільшувати площу земельних наділів, тоді як заохочувала присутність осадників на західноукраїнських землях. Так, зокрема, 20 липня 1923року в Львові було створено «Союз осадників», який тільки за один рік своєї діяльності в південно-східних воєводствах об'єднав 10260 польських колоністів.Організації цього союзу були в усіх воєводських центрах Східної Галичини й в 41 повіті з гуртками на місцях [14:арк. 3–4].

Специфіка великого землеволодіння у західноукраїнському селі полягала в тому, що власником землі була і церква. На початку 20-х років уніатська та православна церкви володіли 72, 2 тис.га орної землі, що становило 319 маєтків [1:133].

Внаслідок використання сільськогосподарських машин та удосконалення реманенту відбувається інтенсифікація господарства великих землевласників, а це в свою чергу викликало заміну відробітків працею найманих робітників. Селянські господарства існували переважно за рахунок власної праці. Найом робочої сили був незначним порівняно з усією затраченою працею: 2, 3% господарств – до 2 га, 4, 5% – від 2 до 5 га, 6, 9% – від 5 до 10 га, 11, 1% – від 10 до15 га. Виняток становили господарства понад 15 га – 17%, але їх було менше 4% від загальної кількості [1:126]. Запровадження машин у сільському господарстві вимагало значних капіталів і було доступне лише великим господарям, тоді як незаможні селяни використовували у своїх господарствах примітивні знаряддя. У господарствах Галичини з площею від 0, 5 до 2 га налічувалося тільки 12% дворів, що мали по одному коневі, плугу і бороні, а 14, 6% господарств – по одному возу. У решти дворів цієї групи лопата та граблі були єдиними знаряддями для обробітку землі. Половина дворів дрібних селян (2–5 га) була позбавлена навіть орного та перевізного реманенту, робочої худоби, і тільки у дворах середніх селян (5–10 га), залежно від площі їхньої орної землі, відсутність простого реманенту була винятком [1:119]. Щодо вживання культиваторів, сівалок, жниварок, віялок і зерноочисних знарядь, то на заході України налічувалося 16, 7% селянських господарств, які мали хоча б одне з вказаних знарядь, а молотарками та кінними приводами володіли 4, 2 селянських дворів. Водночас 54, 7% гос-

подарств селян не мали не тільки будь-яких сільськогосподарських машин, а й звичайних плугів. У 1935 році сівалками користувалися у Волинському воєводстві 8% господарств, у Львівському і Станіславському – 9%, у Тернопільському – 14% [1:120]. Використання сільськогосподарської техніки не обходилося без постійного наймання робочої сили заможними господарями.

Соціальна та економічна диференціація селянства відбувалася також за умов наявності великої рогатої худоби і тяглової сили. Значна кількість дворів не мала або мала недостатньо для продуктивного господарювання домашніх тварин. Не мали корови 15, 7%, одну корову тримали 65, 9% селянських господарств, не мали крім корови, інших тварин 34, 6%. Безкінних дворів у Станіславському воєводстві було 57, 5%, Львівському – 45, 3%, Тернопільському – 46, 5%, загалом безкінних і однокінних господарств у Західній Україні – 72, 4% [2:96].Зокрема, у Тернопільському воєводстві лише 27, 3% селянських господарств мали по одному коневі, 18, 3% господарств не мали корів, 63, 4% господарств володіли по одній корові. [3:243].

За підрахунками українського вченого Ю. Павликовського, пересічне галицьке село мало понад 1000 га орної землі та 250 господарств, з них 170 карликових – до 2 га. Загальний дохід становив – 500 – 600 тис. злотих щорічно, з них частка карликових – 70–100 тис. злотих, малоземельних (2, 5 га) – 250 тис. злотих, середніх (5–10 га) – 200 тис. злотих, понад 10 га – 50 тис. злотих., обсяг товарної продукції села – 45 % виробленого на чотири п'ятих за рахунок тваринництва [12:22–23].

За таких обставин не можливо було швидкими темпами подолати економічну кризу, яка охопила у 1929–1933 роках і сільське господарство Східної Галичини. Глибина кризи в аграрному секторі цього регіону визначалась низькою товарністю сільськогосподарської продукції. Так, у 1936 році селяни громад продали продукції лише на 80–90 тис. злотих, а це зменшувало грошові надходження до 68 злотих на одну особу і 340 злотих на господарство [2:101]. Відповідно до такого стану сільськогосподарського виробництва зменшуються можливості накопичення виробничих ресурсів у селянських господарствах, що не сприяло еволюції останніх в ринковій економіці.

Розвиток капіталістичних відносин привів до соціального розшарування українського селянства. В залежності від площі земельної ділянки, яка перебувала у власності селян їхні господарства можна поділити на три типи: бідняки (до 2 га землі) – 73, 6% середняки (до 10 га) – 17, 6% і заможні селяни (від 10 до 50 га) – 8, 8%. Бідняки володіли 43, 9 % (1583, 6 га) землі, тоді як заможні селяни – 844 тис. га і відповідно 23, 4% [1:132].

На становище західноукраїнського селянства впливали несприятливі умови економічного розвитку Польської держави, а саме низькі ціни на сільськогосподарські продукти, вузький ринок збуту, низькі доходи землеробів, дорогий кредит, обтяжливі борги та податки – все це зумовлювало гальмування розвитку продуктивних сил. Соціально-економічну еволюцію села стримували також значні феодально-кріпосницькі пережитки. Селяни змушені були працювати на меліоративних роботах, залісненню непридатних для обробітку земель, спорудженні громадських будинків, доріг тощо. Така форма обтяження селянина носила назву шарварок. Теоретично польська влада обґрунтовувала це можливістю селянина таким чином відробити державні та місцеві податки [4:100].

У поліпшенні становища селян, а саме забезпечення їх кредитами, розширенні ринків збуту сільськогосподарської продукції і підвищення їх цін, постачанні без посередників сільськогосподарських машин та інших знарядь праці велика роль відводилася кооперації. На думку Івана Калиновича кооперація «виховує нових людей з новим світоглядом, привчає дивитися вперед, формує почуття взаємності, а принцип «моя хата з краю...» замінює на нову кооперативну релігію, девіз якої: «один за всіх і всі за одного» [18:арк.23]. Великі надії у питанні виведення сільського господарства з кризового стану покладалися на сільськогосподарські кооперативи, які створювалися за національною ознакою. На кінець 1933 року в Польщі існувало 10 677 українських кооперативів – 46, 9% всіх кооперативів держави (22 734). З усіх 10677 кооперативів на українській етнографічній території і на повіти галицьких воєводств припадало 8093 (75, 8%), на повіти північно-західних земель 2584 (24, 2%) [5:326].

За характером кооперація в 20-х роках XX ст. була хліборобською, сільськогосподарською, тому що 89, 8% загальної кількості кооперативів об'єднувало селянство. Так, зокрема 1933 році В Польщі діяло 3411 українських кооперативів, з них 3065 становили сільськогосподарські кооперативи. (89, 8%). В структура сільськогосподарських кооперативів основне місце займали кооперативи для загального закупу та збуту, тобто найбільш поширеною в Західній Україні була споживча кооперація – 82, 4%. Якщо порівнювати структуру українських сільськогосподарських кооперативів з польськими, то для останніх характерним є переважалися кредитної кооперації – 66%, тоді як споживча кооперація становить – 8% [4:27–28]. Найслабшим місцем української кооперації була організація грошового обігу та кредиту. При аналізі вкладів в кредитних кооперативах у Польщі протягом 1930–1934рр. спостерігаються найвищі пересічні вклади на кооператив і вкладника серед німецьких кооперативів (139 тис. зл. і 1401 зл.), а найнижчі – серед українських (відповідно 12 тис. зл. і 113 зл.) [16:120].

У міжвоєнний період існувала централізована організація українських кооперативів різних форм, об'єднаних у повітові союзи, які підпорядковувалися Центросоюзу, «Народній торгівлі», Маслосоюзу і Центробанку. На вершині цієї піраміди знаходився РСУК (Ревізійний союз українських кооперативів) [15:арк.6].

Відповідно до вимог Кооперативної Ради у Варшаві для реєстрації кооперативу необхідна була певна кількість членів та відповідний капітал. Так, наприклад, жителі села Драгоманівка у Тернопільському воєводстві для заснування свого кооперативу «Згода» повинні були мати 100 членів і 800 злотих основного капіталу [6:арк.1].

Загальний скрутний матеріальний стан спонукав різні групи людей у селах до організації грошової допомоги. У селах самостійно відкривалися кредитні відділи при споживчих кооперативах і окремі кредитні кооперативи. У 1934 році в Західній Україні діяло 422 райфайзенки [7:103]. Райфайзенки являли собою своєрідні селянські каси взаємодопомоги, які об'єднували жителів одного чи двох сіл і надавали селянам довгостроковий кредит, спираючись на власний капітал [8:арк.16]. В Східній Галичині райфайзенки іноді носили назву «кас Стефчика» [9:арк.2].

Наприкінці 1938 року у Східній Галичині діяло 688 кредитних кооперативів, які мали оборот лише на 40 млн. злотих, що було дрібницею у загальному обігу капіталу. Вони не представляли великої матеріальної сили, але для українського народу такі кредитні кооперативи мали особливе суспільне значення як єдиний засіб створення національного капіталу і організації національного кредиту в умовах несприятливої політики польського уряду.

Кооперативи створювалися і для піднесення культурно-освітнього рівня своїх членів. В статуті Подільського союзу кооперативів в м. Тернополі зазначалося, що кооператив повинен «заохочувати своїх членів до просвіти й науки, засновувати бібліотеки, читальні, проводити спеціальні курси» [10:арк.11]. За період з 1921 по 1930 р. силами місцевих кооперативних організацій та при матеріальній і організаційній допомозі РСУК у Львові в Західній Україні було проведено 217 кооперативних курсів [11:248]. З метою пропаганди кооперативної ідеї з грудня 1938 року до лютого 1939 року в 39 населених пунктах Східної Галичини було продемонстровано фільм «Для добра і краси» [17:арк..33]. Сільськогосподарську освіту (1935р.) у трьох галицьких воєводствах можна було здобути у 15 польських нижчих школах і в чотирьох – з українською мовою навчання. Але освітній та кваліфікаційний рівень сільськогосподарських виробників залишався низьким. У 1921 році письменними були 55, 8% мешканців Галичини, серед українців – 44, 9% [2:98].

Еволюція соціально-економічної структури західноукраїнського села в 20–30-х роках XX ст. залежала від структури селянського господарства та організації сільськогосподарського виробництва. Селянин виступав основним виробником сільськогосподарської продукції і для піднесення аграрної культури необхідні були відповідні ресурси, до яких можна віднести фінансування, запровадження раціональних технологій, здійснення землевпорядних робіт з метою зменшення аграрного перенаселення у Східній Галичині, а це можливо було здійснити при відповідній законодавчій базі, яка б визначалася сприятливими умовами для розвитку українського села.

Список використаних джерел
1.Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918–1939). – Львів: Вища школа, 1978. –192 с. 2. Рева-Родіонова Л. Українське товариство «Сільський господар».1899–1944 рр. Історія. Досвід. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 368с. 3. Стрішинець М. Економічна історія Тернопільщини. – Тернопіль: Астон, 2001. – Т.1. – 309 с. 4. Кооперативна республіка. – 1935. – №8. – С.100. 5. Жук А. Національний склад кооперативів на українській етнографічній території в Польщі після стану 1.10.1934р. // Кооперативна республіка – 1935. – №8. – С.325–327. 6. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.120. – Оп.1. – Спр.172. 7. Голуб Г. Розвиток кредитної кооперації на західноукраїнських землях у 20–30–х роках XX ст. (на прикладі молочарства)// Історія народного господарства та економічної думки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К. – 1994. Вип. 26–27. – С.87–94. 8. ДАТО. – Ф.120. – Оп.1. – Спр.48. 9. ДАТО. – Ф.120. – Оп.1. – Спр.43. 10. ДАТО. – Ф. 120. – Оп.1. – Спр.1. 11. Кооперативна республіка. – 1931. – Липень-серпень. – С.248–257. 12. Павликовський Ю. За землю Батьківщини. – Львів: накладом т-ва « Сільський господар», 1936. 13. ЦДІА України м. Львів. – Ф. 462. – Оп.1. – Спр.252. 14. Центральний державний історичний архів України м. Львів (далі – ЦДІА). – Ф.171. – Оп.2 – Спр.3590. 15. Ф.320. – Оп. 1. – Спр.5. 16. Жук. А. Вклади в кредитових кооперативах у Польщі в 1930–1934рр.// Кооперативна республіка. – 1935р. – №8. – С.115–121. 17. ЦДІА України м.Львів. – Ф.320. – Оп. 1. – Спр. 2. 18. ЦДІА України м.Львів. – Ф.403. – Оп. 1. – Спр.12.

Oksana Shmilo

PECULIARITIES OF SOCIAL-ECONOMICAL EVOLUTION OF THE WEST-UKRAINIAN VILLAGE IN THE PERIOD OF THE XXTH CENTURY (20–30 YEARS)

Peculiar features of social-economical evolution of the west-Ukrainian village in the period of the XXth century (20–30 years) are analyzed in this article taking to the consideration the archives documents and scientific works.

УДК 940.52 (477)

Василь Ухач

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНОЇ РЕФЕРАНТУРИ ПРОВОДУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ПУН)

У статті розкрито роль Олега Ольжича-Кандиби в організаційному оформленні, розробці теоретичних основ та практичній діяльності культурно-освітнього сектора ПУН.

У 1929 році окремого культурно-освітнього сектору не було передбачено, але завдання і компетенції його значною мірою зросли з обов’язками ідеологічного й пропагандивного секторів, пересікаючись місцями з компетенцією суспільно-політичного [1:84].

Окреслюючи напрями діяльності утвореної в 1937 році з ініціативи та підтримки Є.Коновальця культурної референтури ПУН, необхідно наголосити, що Організація Українських Націоналістів надавала їй великої ваги. Адже відродження національної Української Держави, до чого змагала ОУН, було немислиме не лише без відродження культурних надбань минулого, але й без створення нової, справді національної культури [2:62.]. Завдання українського мистецтва націоналісти вбачали у «виведенні всіх тих

цінностей, які б скріплювали, а не розслаблювали душу нації... Бо мистецтво має велике і прекрасне завдання: виховувати сильних людей української нації, що вміють жити, творити і вмирати для своєї батьківщини» [3:212].

Вагомий внесок у її організаційне оформлення, у розробку теоретичних основ культурно-освітньої політики ОУН та у практичну діяльність організації належить О.Ольжичу-Кандибі [4:122].

У 1929 році О.Ольжич вступає в ряди ОУН, яку назвав «військом незримим поневоленої нації» [5:159]. Історичною була зустріч талановитого поета [6:156] науковця [7:35] з головою Проводу Українських Націоналістів Є.Коновальцем, що побачив у молодому вченому людину глибоко обізнану з тодішнім станом речей в Україні, з культурними процесами, грунтовними знаннями і тонким розумінням духовно-культурного фактора у визвольно-революційному процесі державного та національно-духовного відродження українського народу. У підсумку розмов полковник Є.Коновалець, впроваджуючи О.Ольжича в члени Проводу, доручив йому організацію та розбудову культурно-освітньої референтури ПУН.

У завдання культурно-освітньої референтури входило: 1) оформити духовний сектор праці ОУН, надавши йому філософсько-світоглядний фундамент; 2) визначити план праці й черговість завдань на майбутнє; 3) знайти людську базу для її діяльності [8:137].

Окреслюючи філософські та ідеологічні основи нової референтури, аналізуючи культурні процеси та духовний стан України, О.Ольжич у статті «В авангарді героїчної доби» писав, що український націоналізм творитиме культуру героїчної доби – культуру націоналістичну, що значить українську культуру – найбільше і найглибше українську. «Визначатимуть її дві координати: національність і героїчність. У цьому зміщається тверде опертя на національній традиції» [9:159].

Духовно-історична боротьба української нації, що проходить у формі націоналістичного руху, творить всебічно нову дійсність у всіх ділянках суспільного життя, а отже, і свою відмінну культуру, резюмує О.Ольжич. Героїчна духовність українського націоналізму є духовністю героя [10: арк.1–6].

Аналізуючи український культурний процес, О.Ольжич писав, що кожний великий рух творить своєрідний новий тип культури, опертий на націоналістичних джерелах духовності народу. Тільки національна культура, оперта на духовній природі та історичній традиції, взмозі забезпечити органічний вияв творчих сил кожної людини й нації в цілому [11:159].

О.Ольжичем-Кандибою визначено основні засади організації націоналістичної культурної політики. По-перше, важливою засадою культурної політики ОУН визнавалася стимуляція, а не «адміністрування» мистецтвом і наукою, бо джерелом мистецтва є творча воля [12:159]. По-друге, необхідність становлення націоналістичної теорії мистецтва та організація його масового споживання [13:159].

Увагу привертають розроблені О.Ольжичем конкретні завдання Організації Українських Націоналістів у культурно-освітній ділянці. Так, у ділянці літератури ставилося завдання духовної організації письменницьких кадрів та допомога їхньому творчому зростанню; становлення націоналістичної теорії літератури, критики та бібліографії тощо [14:159.]· У галузі науки – духовна організація та становлення націоналістичної філософії наукових дисциплін, налагодження науково-дослідницької роботи [15:159]. В освітньо-просвітянській сфері, яка мала б слугувати закріпленню в найширших масах народу націоналістичної духовності, нагальною поставала проблема організації навчально-виховної системи, опертої на засадах національної традиції [16:159].

Важливого значення надавав О.Ольжич питанням навчання і виховання української молоді на національних засадах. У його розумінні, націоналістичне виховання молодого покоління має на меті виплекати гармонійний, цілісний та сильний тип людини-українця. Основною рисою цього виховання мала бути національність змісту і форми [17:215]. Освітній матеріал у націоналістичній педагогіці повинен бути підпорядкований етично-виховним завданням. Це не «освіта для освіти», а використання знання для формування духовного типу і характеру та озброєння знання для життєвої боротьби [18:159].

О.Ольжич наголошував, що виховання від дошкільного віку і до повноліття має бути нерозривним процесом з єдиною розвитковою лінією та продуманою системою, взаємодоповненням таких складових: домашнє виховання, шкільне виховання (дитсадок, народна, середня і вища школи), виховна система молодіжних організацій, інших суспільних чинників (дитяча преса, книга, театр, кіно і т.п.). Отже, українська молодь повинна «зазнати» національного виховання [19:159].

Вказуючи на важливість дошкільного виховання (діти від 4 до 7 років), в основі якого повинна лежати народність, О.Ольжич підкреслював, що уже з цього віку необхідно починати розбудову національного виховання молоді й цілого народу. Народна пісня, музика, читане і писане слово, дитячий театр, вертеп, образотворчі засоби – все, що складає національну самобутність, кращі зразки світової літератури, повинні всеціло ввійти в щоденне життя дитини. Виховання українського дошкілля повинно бути за формою і змістом, своїм спрямуванням справді українським, національним, невід'ємну основу якого має складати народна культура [20:159]. У дошкільнят, писав О.Ольжич, необхідно плекати такі риси характеру як волю, активність, мужність, справедливість, почуття обов'язку та відповідальності, товарискість, пошану й любов до батьків і родини, що є одним із істотних виховних завдань, релігійні почуття.

За О.Ольжичем, в основі навчання і виховання доросту (8–16 років) має лежати історична традиція українського народу з її героїкою та романтикою княжої, козацької доби. У цьому віці актуальним є колективна праця в молодіжних організаціях. Освітній матеріал у цьому віці має бути «безглядно вартісний та виховний» [21:159].

Період юнацтва (15–18 років) є найвідповідальнішим, оскільки відбувається остаточне формування особистості. Література, лекції, спорт, наполеглива самостійна праця, активна участь у молодіжних організаціях повинні ввійти в життя юнака як невід'ємна основа, – висловлювався О.Ольжич. У цьому віці юнак (-чка) мають з розумінням аналізувати процеси світової сучасної дійсності, пізнавати глибини національної культурної спадщини [22:159].

Отже, можна мати критичні зауваження до ряду культурно-освітніх положень О.Ольжича, виходячи з інших світоглядних позицій; можна дискутувати щодо оригінальності його концепції культурної політики, оскільки перед ним висловлювали подібні міркування Д.Донцов (щодо цілості українського культурного процесу), Є.Маланюк (щодо літератури), але не доводиться оспорювати заперечувати нарисів О.Ольжича як схеми культурної політики одного політичного середовища (ОУН), як складника загальнонаціонального культурного процесу. Він бачив культурні завдання українського націоналізму складовою частиною загальнонаціонального процесу, хоча і виходив з княжих часів як маяку для виховання української молоді.

Вагома роль О.Ольжича полягала у послідовності здійснення практичної діяльності культурно-освітнього сектору ОУН та в оперативності людського апарату референтури [23:137].

Центром культурників стало м.Прага, де на той час зосереджувався поважний творчий український потенціал. Ядро культурної референтури складали найближчі соратники О.Ольжича: Демо-Довгопільський, І.Ірлявський, М.Михалевич, О.Теліга, О.Штуль, А.Хмарчук, М.Чирський; літературно-мистецькі сили, що працювали над реалізацією конкретних завдань референтури, хоча не були пов'язані з ОУН: У.Самчук, О.Лятуринська, р.Лісовський, Н.Геркен-Русова, М.Мухин [24:122], а також ціла низка професорів вищих шкіл, які, опинившись в дуже обмежених за роки німецької окупації можливостях наукової роботи, очікували зайнятості та заробітку з українських джерел, не знаходячи його в м.Кракові чи у м.Львові. Відзначимо співпрацю з культурно-освітнім сектором ПУН-ОУН професора Є.Онацького в м.Римі зі своїми співробітниками, які навчалися або ж проживали в Італіїї, в США – О.Неприцького-Грановського, професора університету в м.Міннеаполісі, у м. Берліні – В.Панченка-Юревича та Б.Кентржинського [25:69].

Система праці культурно-освітньої референтури базувалася на тому принципі, що виключно власними силами вона не в змозі виконати завдання, що їх диктувала культурна необхідність і політична доцільність. З цією метою мобілізовувалися наявні позаор-

ганізаційні сили. Здійснювано це методом перенесення ряду завдань реферантури, зокрема наукового характеру, на співзвучні суспільно-громадські організації [26:69]. Класичним зразком такої співпраці була домовленість між Проводом Українських Націоналістів і Головною Управою Українського Національного Об'єднання (УНО) в Німеччині про працю в культурній галузі, що в 1940–1944 роках дало можливість не лише поставити на легальну базу деякі задуми культурної реферантури, але й створити для них належне фінансове підгрунтя [27:227]. Відзначимо, зокрема діяльність 15 фахових комісій державного планування, що працювали з початку 1940 року на фінансовій базі УНО та в постійному контакті з культурною реферантурою, під керівництвом професорів П.Герасименка і Л.Білецького. Так, найбільш продуктивно працювали комісії: шкільна, господарська, фінансова, промисловості та торгівлі [28:148].

Із здобуттям незалежності Україною вся їхня наукова спадщина мала бути перенесена на рідні землі. Заходами реферантури засновано культурно-наукове видавництво (КНВ) УНО [29: арк. 10], що працювало від 1941 по 1944 роки під керівництвом М.Галагана. Зокрема КНВ УНО видало збірник «Сільське господарство України» (Прага, 1942 р.) за редакцією професора К.Мацієвича, «Кобзар» (Прага, 1943 р.) за редакцією професора Л.Білецького, «Чужинці про Україну» В.Січинського (Прага, 1943 р.).

Наступним кроком була діяльність Секцій митців, письменників і журналістів УНО (СМПЖ), що діяли від 1939 по 1944 роки у Празі. Основне завдання Секцій полягало у влаштуванні літературно-мистецьких рефератів, виданні популярних ідеологічно-виховних посібників. Очолював СМПЖ, до виїзду на Волинь, У.Самчук.

Окреслюючи ідеологічні основи діяльності культурно-освітнього сектору ОУН, аналіз культурних процесів тодішньої наукової, освітньої, мистецької палітри як України так і еміграції, суттєво наголосити на багатоплановості поставлених О.Ольжичем завдань. До них, зокрема, належало: щотижневе надання матеріалів з культурної хроніки й оглядів з України та українського життя на Заході, статей з культурної тематики ідеологічно-співзвучним пресовим органам в Європі й Америці («Українське слово» в Парижі, «Наш клич» у Буенос-Айресі, «Націоналіст « у США, «Хлібороб» у Бразилії); систематичні досліди над культурною тематикою в УРСР [30: арк. 2–20 зв]. Результатом праці у цій ділянці була поява в 1937–1942 роках ряду теоретичних праць, які аналізували культурні процеси в Радянській Україні і досі не втратили своєї актуальності. Серед них – дві роботи С.Николишина: «Культурна політика большевиків і український культурний процес» (Прага, 1939р.) [31: арк. 2–20 зв] та «Націоналізм у літературі на Східних українських землях» (Париж, 1938р.) [32:138], а також збірники радянської української прози «Ненависть» і «Чотири шаблі» (Париж, 1938р.) [33:140]. До завдань входила також організація праці культурно-мистецьких сил, зокрема в галузі театрального, образотворчого мистецтва. Так, з ініціативи О.Ольжича в Празі у 1937–1939 роках діяв авангардно-героїчний театр «Аполло мілітанс» під керівництвом Н.Геркен-Русової. На Закарпатті, на противагу побутовій «Новій сцені», плідно працювала «Летюча естрада», очолювана Демо-Довгопільським [34:5]. У галузі образотворчого мистецтва під керівництвом М.Михалевича, співробітничали Н.Білецька, р.Лісовський, Ю.Вовк та ін. [35:19].

У період 1941–1944 років культурно-освітній сектор ОУН виконував основний тягар роботи з організації навчання українських дітей в національній школі, праці культурно-мистецьких закладів, пропаганді національно-державницьких ідей.

Самостійницька позиція, добротна теоретична та практична база, наявність професійних, досвідчених кадрів, дали змогу ОУН налагодити боротьбу за збереження української національної культури та освіти та оптимізувати процеси майбутньої системи національної освіти і виховання.

Список використаних джерел

1. Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – С.94. *Реферантура – відповідний сектор (в установі чи організації), галузевий відтинок чи підрозділ. 2. Дороговказ. Поезії О.Теліги та О.Ольжича. – К., 1994. – С.6. 3. Теліга О. Збірник. – Детройт – Нью-Йорк – Париж, 1977. – С.64. 4. Лащенко О. О.Ольжич – творець культурної реферантури ПУН. За героїчну духовність: Матеріали конференції «Зарево» на оселі ім. О.Ольжича в Лігайтоні, Пе-

нсільванія. – Нью-Йорк, 1977. – С.51. 5. Незнаному воякові. –К., 1994. – С.365. 6. Ольжич О. Величність. Поезії і поеми. – Чікаго, 1969. – 176 с. 7. Винар Л. Наукова діяльність д-ра О.Кандиби // Український історик. – 1985. – Ч.1–4. – С.49–74. 8. Маруняк В. Культурна Реферантура ПУН в рр. 1937–1942 // Український історик. – 1985. – №1–4. – С.76. 9. Кардаш Д. В авангарді героїчної доби / До проблеми націоналістичної культури // Незнаному воякові. – К., 1994. – С.233. 10. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.2. – Спр.31. – Арк.1–6. 11. Кардаш Д. Українська культура // Там само. – С.204. 12. Кардаш Д. Облога культури // Там само. – С.203. 13. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Там само. – С.227–228. 14. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму // Там само. – С.230. 15. Ольжич О. До проблем культурної ділянки // Там само. – С.186. 16. Там само. – С.230–231. 17. Ухач В. Олег Ольжич як культурно-освітній діяч // Українська національна ідея: історія і сучасність: Науковий збірник. – Житомир: Журфонд, 1997. – С.53. 18. Кандиба О. Виховання молоді. В кн.: Незнаному воякові. – К., 1994. – С.134–135; Виховання молоді // Уманський Голос. – 1941. – 11 вересня. 19. Там само. – С.135. 20. Кардаш Д. Українське дошкілля // Там само. – С.132–134. 21. Ольжич О. Весняні ігрища молоді // Там само. – С.130. 22. Кандиба О. Виховання молоді // Там само. – С.137–138; М.К. До нашого національного виховання // Національна Думка. – 1924. – Ч.1. – С.26–27. 23. Маруняк В. Культурна Реферантура ПУН в рр. 1937–1942 // Український історик. – 1985. – №1–4. – С.76. * Тут, а також у деяких інших випадках (див.далі) у документах і наукових виданнях відсутні ініціали. 24. Лащенко О. О.Ольжич – творець культурної референтури ПУН. За героїчну духовність: Матеріали конференції «Зарево» на оселі ім. О.Ольжича в Лігайтоні, Пенсільванія. – Нью-Йорк, 1977. –С.56; Листи О.Кандиби до Є.Онацького // Український історик. – 1985. – №1–4. – С.146. 25. Жданович О. Революційний шлях О.Ольжича // Розбудова Держави. – 1955. – №2. – С.107. 26. Жданович О. Революційний шлях О.Ольжича // Розбудова Держави. – 1955. – №2. – С.107. 27. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід. – Львів, 1991. – С.6. 28. ОУН у війні 1939–1945. – Б.м., Б.р. – С.42. 29. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.79. – Арк.10. 30. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.199. – Арк.2–20 зв. 31. ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.199. – Арк.2–20 зв. 32. Николишин С. Націоналізм у літературі на Східних українських землях. – Париж, 1938. – 48 с. 33. Наріжний С. Українська еміграція // Культурна праця еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1938. – С.328. 34. Наступ. – 1939. – 4 березня. 35. Український історик. – 1985. – №1–4. – С.80.

Vasyl Uhach

THE ACTIVITY OF CULTURAL REVIEWER'S DEPARTMENT OF THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS (OUN)

The role of Olzhych-Kandyba in organization, in treatment of theoretical basic and practical activity of cultural-educational department OUN is described in the article.

УДК 93(477) (18)

Леся Костюк

ДІЯЛЬНІСТЬ О. КАНДИБИ-ОЛЬЖИЧА В КУЛЬТУРНІЙ РЕФЕРАНТУРІ В ПАРТІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

У статті авторка розкриває та аналізує місце і роль О. Кандиби-Ольжича в діяльності культурної реферантури в партії українських націоналістів

Поет, вчений, археолог, державно-політичний діяч. Усі три ділянки творчої діяльності Ольжича хоч і різнилися своїм змістом, служили одній великій справі – українській національно-державній справі, величі українського народу в поході до привернення його національно-державної суверенності і духовно-національного відродження. Поет нагадував і закликав, що «Державу не твориться в будучині, державу будується нині» [1:5].

У 1929 році О.Кандиба-Ольжич вступає в ряди Організації Українських Націоналістів, яку назвав «військом незримим поневоленої нації». Історичною була зустріч талановитого поета, науковця в 1938 році з головою Партії українських націоналістів полк. Є.Коновальцем, що побачив у молодого вченого людину, глибоко обізнану з тодішнім станом справ в Україні, культурними процесами. Він побачив у О.Кандиби-Ольжича людину з великими знаннями і тонким розумінням духовно-культурного фактора у визвольно-революційному процесі державного і національно-духовного відродження українського народу. У висліді розмов Є.Коновалець, впроваджуючи О.Кандибу-Ольжича в члени Проводу, доручив йому організацію і розбудову Культурної Реферантури Партії українських націоналістів, що відіграла велику роль в діяльності ОУН. В завдання Культурної Реферантури входило: а) оформити духовний сектор діяння ОУН, надавши їй філософічно-світоглядні фундаменти; б)визначити план праці й черговість завдань на майбутнє; в) знайти людську базу для її діяльності. Усі ці завдання, покладалися на О.Кандибу-Ольжича, як першого культурного референта Партії українських націоналістів [2:76].

Ідеологічні основи нової реферантури викладені Ольжичем у статті «В авангарді героїчної доби». «Україна перестала бути ідейною провінцією, її духовність відтоді самобутня і самовистачальна, післанство цієї духовності – в майбутньому. Зрісши у висоти і з них узрівши постоліттям чітко непилі національні традиції, вона знову нав‘язала до цієї традиції. Вона ідейно рівна з найкращими виявами. Іншими очима дивимося тепер і на нашу фольклорну традицію, що донедавна була ще предметом «етнографічного підходу». Бачимо в ній основи національної культури, схоплюючи її могутній етичний та героїчний зміст. …Національна духовність, зроджена з глибокої повоєнної кризи, відбиває весь патос віднайденої правди нації. …Український націоналізм творитиме, отже, культуру героїчної доби – культуру націоналізму, що значить українську культуру – найглибше і найбільше українську. Визначають її координати: націоналізм і героїчність. У цьому зміщається тверде опертя на національні традиції» [3:242].

Центром Культурної Реферантури була Прага. У Чехії, а головне в Празі міжвоєнного періоду, існували три вищі українські навчальні заклади, визнані міністерством освіти ЧНР. Прага була тоді найсильнішим скупченням українських інтелектуальних кадрів і студентства. Там був зосереджений поважний творчий український потенціал, який випромінював свій вплив на цілісність українського культурного життя.

Про масштабність діяльності культурної реферантури дає виразне уявлення Л. Череватенко: «Керована О. Кандибою-Ольжичем культурною реферантурою, розгорнула бурхливу ідеологічну, освітню, видавничу пропагадитську діяльність. Зокрема, діяли 15 комісій державного планування – шкільна, фінансова, промисловості і торгівлі, експлуатації природних багатств. Видавалися газети і журнали, забезпечені інформації як з України так і з всього світу» [4:381].

Діяльність культурної референтури Партії українських націоналістів проходила декількома руслами: з одної сторони заприсяжених членів ОУН (О. Теліги, О. Штуль, А. Хмарчук), що творили хребет культурної референтури; з другого боку – літературно-мистецькі сили, що працювали над реалізацією конкретних завдань Культурної Референтури, хоча не були пов'язані організаційними вузами (У. Самчук, О. Лятуринська, р. Лісовський), з третього боку – професори вищих шкіл, які опинилися в дуже обмежених за роки окупації можливостях наукової роботи і очікували заангажування і заробітку з українських джерел, не знаходячи його в Києві чи у Львові.

До цінних співробітників О. Ольжича поза Прагою належав професор Є.Онацький в Римі зі своїми співробітниками, що студіювали чи перебували в Італії або в США – О. Неприцький-Груновський, професор університету в Мінніаполі, в Берліні – В. Панченко-Юревич та Б. Кентржинський до свого виїзду в Фінляндію [5:381].

Система праці культурної референтури базувалася на принципі, що виключно власними силами вона не стані виконати її завдання, що їх диктувала культурна необхідність і політична доцільність, тому треба було мобілізувати наявні поза організаційні сили. Здійснювалось це методом перекидання деяких завдань культурної реферантури, зокрема наукового характеру, на співзвучні суспільно-громадські організації. Класичним прикладом такого симбіозу було «тихе» домовлення між Партії українських націоналістів і Головною Управою Українського Національного Об'єднання в Німеччині про тісну співпрацю в культурній галузі, що в роки 1940–1944 дала можливість не лише поставити на легальну базу деякі задуми культурної реферантури, але й забезпечити для них і фінансове підгрунтя. Виявом такого походження було кількарічне існування установ, що позитивно вписалися не тільки в хроніку діяльності Культурної Реферантури, але й в широке українське життя воєнного періоду і дало велику кількість корисних матеріалів до рук Похідних Груп ОУН на центральних українських землях.

Класифікація їх за важливістю – була така: комісія планування, що діяла на початку 1940 року на фінансовій базі ОУН і в постійному контакті з культурною реферантури і працювала під керівництвом П. Герасименка і Л.Білецького. Членами комісії були фахівці з ряду празьких професорів. Таких фахових комісій було 15 (які я вже перераховані в другому розділі).

Основний захід культурної референтури – наукове видавництво УНО діяло від 1941 до 1944 року під керівництвом доктора М.Галана, який, схоплений більшовиками в Празі, загинув у київській тюрмі у 1945 році КНВ видало збірник «Сільське господарство України» (Прага, 1942) за редакцією професора К.Мацієвича, «Кобзар» (Прага, 1943) за редакцією професора Л.Білецького, «Чужинці про Україну» (Прага, 1943). Інші видавничі плани КНВ (готові до друку) не пощастило реалізувати з огляду на німецькі утиски і скорочення постачання паперу.

Секція митців, письменників, журналістів УНО існувала від 1939 до 1944 року в Празі. Вони вважали своїм основним призначенням охопити працівників пера і пензля і дати їм хоча б частковий верстат праці. Секція була запланована О. Ольжичем для влаштування літературно-мистецьких рефератів і видання популярних ідеологічно-виховних книжок. СМПЖ видала друком до 1944 року 16 двоаркушевих книжок з різної тематики (згадуємо для прикладу «Чотири з тисячі» Д. Довгопільського (про Карпатську Україну 1939 р.). Головою СМПЖ до від`їзду на Волинь був У. Самчук. До категорії аналогічних інституцій мав належати Український Науковий Інститут в Америці, зініційований О.Ольжичем як інститут нового профілю, але вибух Другої світової війни перекреслив цікаву ідею. Під фірмою цього інституту пощастило видати єдиний науковий збірник в Празі у 1939 році [2:77].

Тягар щоденної праці культурної референтури лежав на вузькому колі членів ОУН. Їхнє навантаження не було легке, бо трудова програма О. Ольжича була широка. До їхніх завдань належало:

а) щотижневе обслуговування матеріалами ідеологічно-співзвучних пресових організацій в Європі і в обох Америках» і «Українське слово» – Париж, «Хлібороб» – Бразилія, «Націоналіст» – США. Точніше – доставляти редакціям культурну хроніку й

огляд з українського життя на Західних землях, які були під радянською владою і статті з культурною тематикою;

б) майже кожен член культурної референтури мав обов'язок систематично слідкувати за вузькою ділянкою культурного життя в УРСР; періодично давати огляд з тієї ділянки, що в свою чергу вимагало відвідування слов'янської чи університетської бібліотек, де можливо було користуватися київською періодикою;

в) у тій слов'янській бібліотеці з її багатющими українськими і російськими відділами, треба було вишукувати і розшифровувати потрібні абзаци з літописів для книг «Золоте слово», що його видала культурна референтура в Празі у 1941 році;

г) особливий наголос поставив О. Ольжич на індивідуально-дослідницьку роботу над культурною тематикою УРСР. Як наслідок кількарічної праці появилися у 1937–1942 роках заходами культурної референтури такі друковані праці: збірники радянсько-української прози «Ненависть» і «Чотири шаблі» (Париж, 1938) [102:326].

Працюючи в культурній референтури О.Кандиба-Ольжич багато пише. Він – автор «численних праць з історії, літератури, літературної критики, археології, політології, праць з ідеології українського націоналізму» [56:76]. У 1939 році в Празі з'явилася книжка «Євген Коновалець», зредагована О.Ольжичем і О. Сеником [7:53].

З 1936 по1942 роки О. Кандиба-Ольжич друкується в цілому ряді видань: журнал «Прибоєм», «Студентський вісник», «Самостійна думка» (фактично редактором цього чернівецького часопису був сам Олег), альманах «Сурми», «В авангарді». Саме там з'являється його публіцистика – більшість статей пов'язана з розробкою ідейно-культурного спрямування [8:142].

У галузі образотворчого мистецтва провідна роль належала М. Михайлевичу. Найближчими співробітниками культурної референтури в тій галузі були: А. Романчук, р. Лісовський, О. Лятуринська, Ю. Вовк, Н. Білецька. Культурна Референтура бачила своє основне завдання в прикладному використанні образотворчого мистецтва, (залишаючи митцеві повну ініціативу для індивідуального виявлення), що мало три ділянки: виготовлення портретів і листівок видатних історичних постатей, мистецьке оформлення сцен для національно-історичних дат, влаштування збірних мистецьких виставок (наприклад, виставка української графіки у Римі 1938). Щодо першого завдання, то слід підкреслити виготовлення низки портретів і листівок історичних постатей роботи М. Михайлевича, А. Лисянської, з другого боку – опрацювання в окремій брошурі, видання низки ідеологічних гасел, а по-третє – влаштування в 1937 році в Римі збірної виставки української й картографічної виставки там же [9:5].

Як керівник культурної референтури ОУН Олег Кандиба направляється на Закарпаття, де йшла боротьба за українську державність. З його ініціативи була створена організація «Летюча Естрада», завданням якої було ведення пропаганди українських самостійницьких ідей серед місцевого населення [10:4]. Також Ольжич створює літературно-мистецьке товариство «Говерла», яке видавало одноіменний місячник, редактором якого був сам Ольжич [11:15].

Початок Другої світової війни зумовив нові напрямки діяльності ОУН і її культурної референтури. В цей час він виконує функції організатора, створюючи у Києві Спілку письменників, музикантів, лікарів, музейних працівників та інженерів. Олена Теліга налагодила випуск нелегального журналу «Літаври». Крім того, певний час видавалися часописи «Розбудова нації» та «Український вісник». При редакції газети «Українське слово» було створено видавництво з тією ж назвою, а також політичний клуб інтелігентів ім. гетьмана Павла Полуботка. Газета «Українське слово», на думку Юрія Бойка, почала виходити у вересні 1941 року в Житомирі [12: 5].

Редактором «Українського слова» став член ОУН Іван Рогач. Ця газета з великою сміливістю розкривала основні духовні проблеми українства і практичні завдання для створення української держави.

Керовані О. Ольжича похідні групи ОУН, незважаючи на вкрай обмежені можливості робили спроби налагодити книговидавничу справу [13:243]. Більшою мірою це їм вдалося у Львові, меншою – в Києві та інших містах Лівобережжя. Зокрема, видано збірки пое-

зій Т. Осьмачки «Сучасникам», Ю. Клема «Каравели» та інші. Тиражі книг були невеликими і були невідомі широкому загалу.

У квітні 1942 року за рішеннями київської міської управи було засновано новий музей – «Музей – архів переходової доби», який очолив професор О. Оглоблин. Завдання музею було збирати фото, газети, документи, листівки, письмові свідчення «про панування більшовиків у Києві, їхній терор та руйнування». Музей мав бути свідченням відродження українського національного життя в усіх його проявах [14:5].

В ряді міст України – Львові, Києві, Харкові, Дніпропетровську, Житомирі, Тернополі, Станіславі, Полтаві було відкрито кілька театрів – музично-драматичних і драматичних. Репертуар цих театрів складався із п'єс «Запорожець за Дунаєм», «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля».

В страхітливих умовах фашистської окупації О. Ольжич прагнув відновити і «Просвіту». Вони, як правило, діяли легально і в основу їх діяльності було покладено традиції просвітянських товариств на всьому шляху їх історичного існування. Тут об'єднувалися українські націоналісти різних політичних напрямів, що боролися за самостійність України [15: 35].

Просвітянські гуртки виступали з аматорськими спектаклями, намагалися взяти під свій контроль роботу шкіл, влаштовували лекції, концерти, відзначали релігійні свята. Наприклад, Харківська «Просвіта» на свято Різдва 1942 року організовувала урочисті збори, колядування, святковий стіл [16:145].

Підсумовуючи значення доробку О. Кандиба-Ольжича в культурній референтурі партії українських націоналістів, слід відзначити, що він був плідним у житті вченого. Його незвичний талант виявився у різних напрямках: видавничій, організаторській і публіцистичній. Завдяки найактивнішій участі О. Кандиби-Ольжича у діяльності культурної референтурі партії українських націоналістів, авторитет організації зріс як на Україні, так і за її межами.

Список використаних джерел:

1. Культурна Референтура ОУН у Києві у боротьбі на фронті духу та ідеї // Українське слово. – Париж, 1992. – 22 березня. 2. Маруняк В. Культурна Референтура Партії українських націоналістів, в роках 1937–1942 // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1985. – №4. – С.76. 3. Червак Б. Національна ідея на маргінесах історії (До питання О.Ольжич і український націоналізм) // Розбудова держави – 1995. – №3. – С.57. 4. Череватенко Л. Я камінь з Божої пращі // О. Ольжич Незнаному Воякові. – К. – 1994. – 432 с. 5. Олесь О. Твори в двох томах – К. – 1990. – Т.1. – 520 с. 6. Шляхтиченко К. Біографія О. Кандиби // Український історик – 1987. – ч. 3. – 95 с. 7. Ольжич О.: Про нього // Славутия Яр. Розстріляна муза – К. – 1992. – 354 с. 8. Іванишин П. О. Ольжжич – герольд нескореного покоління – Дрогобич, 1996. – 220 с. 9. Основні віхи життя і творчості О. Ольжича // Тернистий шлях – 1994. – 28 травня. 10. Зодорожний В., Вегеш М. Карпатська Україна у світлі нових документів // Сучасність – 1993. – №4. – С. 42. 11. Вегеш М., Задорожний В. Карпатська Україна в 1938–1939р.р. деякі аспекти соціально-економічного й політичного розвитку// Український історичний журнал – 1995. – № 2. – С. 15. 12. Боцко Ю. «Українське слово» в Києві 1941 року пропагатор українського націоналізму на Осередньо-Східних землях // Українське слово – Париж, 1991. – 10 листопада. 13. Баган О. Основні віхи життя і творчості О. Ольжича // Гузар З., Баган О., Червак Б. Українські письменники націоналісти «Празька школа» – Жидачів, 1993. – 399 с. 14. Фонд Центрального державного історичного архіву у м. Львові Творчість О.Ольжича // Обрії – 1947. – 5 травня. 15.Ольжич О. // Гроно нездолених співців – К. – 1997. – 410 с. 16. Продан І. До портрета О. Ольжича // Дієслово – 1994. – №12. – 69 с.

Lesya Kostuk

ACTIVITY O. KANDYBA-OLZYCH IN CULTURAL REFERANTURA PUN

The artical deals with the analysis of the role and place of O. Kandyba-Olzych in activity Cultural Referantura PUN.

УДК 94(477)

Володимир Пащенко

ЯРОСЛАВ ГАЛАН. МІФИ І ФАКТИ БІОГРАФІЇ І ТВОРЧОСТІ

У статті розкрито деякі факти з біографії і творчості Я. Галана.

За радянських часів вітчизняна преса, публіцистка були своєрідним лакмусовим папірцем тих чи інших подій. Памфлети і фейлетони Ярослава Галана не виняток. Їх можна охарактеризувати як важку артилерійську підготовку напередодні Львівського собору Української греко-католицької церкви 1946 року та сильний наступальний удар на завершальній стадії розгрому конфесії, коли потрібно було переконувати рядових віруючих у правильності акції органів влади. Така спрямованість творів Я. Галана викликала неоднозначність оцінок творчої спадщини письменника за його життя, і після трагічного вбивства як радянськими авторами, так і опонентами.

Радянські автори почали одразу після смерті аналізувати сутність поглядів Я. Галана, зокрема на релігію та церкву. Так, Ю. Мельничук надрукував схвальну статтю в «Літературній газеті» в листопаді 1949 року. 1951 року він видав першу узагальнюючу брошуру «Ярослав Галан», в якій зазначав, очевидно, під враження злочинів, скоєних фашистами проти людства за роки їх перебування при владі та під час Другої світової війни, що письменник ще в 20-ті роки відчув «у своєму серці невгамовну образу і лють до коронованого представника інтересів Бога (у текстах аналізованих нами радянських авторів термін «Бог» завжди вживається з малої літери. – В.П.) на землі – папи римського, а також до всього очолюваного ним кодла католицьких алілуйників, які співали «многії літа» народженій імперіалізмом фашистській тварюці, благословляли її на страхітливі злочини. З пристрастю більшовицького публіциста Ярослав Галан протягом чверті століття викривав махінації V ватиканського блазня, котрий проповідуючи культ з'єднання власного Бога, замість традиційної чаші вина волів пити людську кров, яку щедро точили для нього фашистські упирі».

Не раз, за словами Ю. Мельничука, духовенство закликало Я. Галана припинити виступи проти Ватикану і католицької церкви, пропонуючи взамін мовчання долари. Коли все це не принесло очікуваних результатів папа відлучив революціонера від церкви. У відповідь «нищівним ляпасом пролунали слова письменника: «Плюю на папу!». І мстивий ватиканській спрут вирішив знищити свого супротивника, оголосивши це «волею Бога» [1: 21].

Оцінюючи значення творчості Я. Галана, Ю. Мельничук наголошує, що памфлети письменника спрямовані проти папи римського, католицької реакції та уніатства. Він відкривав перед читачем неопубліковану ганебну історію католицизму, який завжди був «виразником і вірним прислужником найгіркішої, найпаскуднішої реакції. Католицька церква, в особі свого зверхника-папи римського, законодавче відрощувало крила німецькому і італійському фашизмові, переживала разом з ним його успіхи і невдачі, благословляючи фашизм на всесвітній розбій».

Таке «вірне союзництво і лакейство католицької церкви не залишилося поза увагою американських імперіалістів, які обрали биті фашистські шляхи своїми магістралями для всесвітнього панування. Довгорічна гармонійна співпраця між нацистами і Ватиканом була тепер чудовою знахідкою для американської реакції» [2: 88–90].

Подрібний лайливий тон притаманний і монографії того ж Ю. Мельничука «Ярослав Галан», виданій у Львові в 1953 році. Не жаліючи фарб, автор виключно у негативному плані змальовує не лише історію католицької церкви, а і сучасний стан церкви, вибираючи з творів Я. Галана найдошкульніші оцінки на адресу опонентів.

Здається, що оцінки, дані Ю. Мельничуком поглядам Я. Галана на релігію, церкву, духовенство та архієреїв, надто емоційні, такі, що не завжди відповідали як історичній

правді, так і реаліям недалекого минулого, стали класичними, оскільки фактично залишалися незмінними і в наступні роки та десятиліття. Немає потреби зайвий раз повторюватись. Виділимо лише хіба що імовірно, мимовільне зізнання Б. Буряка, зроблене у вступній статті до чотиритомного зібрання творів Я. Галана, яка стане в пригоді в процесі нашого аналізу його спадщини. Постійно говорячи про документальність, органічний зв'язок його памфлетів, фейлетонів із сучасним суспільно-політичним життям Західної України, Б. Буряк раптом заявляє, що Я. Галан *уміло поєднує аналіз історичних подій, конкретний матеріал з домислом* (виділено нами. – В.П.), використовує біографічні дані конкретної особи [3:]. Але ж протягом десятиліть читачам нав'язувалася думка про об'єктивність викладеного Я. Галаном матеріалу.

На наш погляд, у радянській літературі чітко вимальовалися наступні оцінки діяльності і творчості спадщини Я. Галана:

1. Ярослав Галан – письменник високої комуністичної ідейності і кришталевої духовної чистоти. Він зв'язав своє життя з боротьбою за комунізм, з реалізацією ідей Великої Жовтневої соціалістичної революції, відстоював дружбу російського та українського народів. Уся його творчість була безперервною боротьбою проти українських та польських націоналістів, фашистів, американських та англійських імперіалістів, розвінчувала зв'язок церкви з націоналізмом.

2. Памфлети і фейлетони Я. Галана залишаються видатним зразком радянської публіцистики. Вони спрямовані проти Ватикану, уніатської церкви, пап римських та греко-католицького митрополита А.Шептицького. Я.Галан відкрив читачеві ганебну історію римо- та греко-католицької церков. Ватикан, із точки зору письменника та коментаторів його творчості, є центром світового мракобісся, борцем проти соціалізму і народної демократії, митрополією гангстеризму. Ватикан запопадливо відрощував крила італійському та німецькому фашизмові, благословляв на світовий розбій, а після Другої світової війни став на службу імперіалістів США та Англії.

3. Історія УГКЦ – це історія зради народних інтересів. Церква виступила проти соціалістичних перетворень на селі. Вона спільно з митрополитом А.Шептицьким готувала війну проти Радянського Союзу, а з часом підтримувала бандерівських бандитів. До того ж, архієрей був шпигуном. Його меценатство – показне, розраховане на зовнішній ефект.

4. Критикуючи УГКЦ, Ярослав Галан протиставляв їй Російську православну церкву, її духовенство як послідовних борців за повернення західних українців до віри предків.

5. Письменник усе життя залишався вірним марксистсько-ленінському вченню, атеїзмові, ідеї якого проходять через його памфлети і фейлетони.

Протилежної точки зору дотримуються дослідники з числа української діаспори. Так, П.Терещук у монографії «Історія одного зрадника (Ярослав Галан)», виданій у Канаді, гостро критикує Ю.Мельничука, В.Беляева, С.Даниленка, інших радянських авторів і звертає увагу на багато фактів, які ними замовчувалися або фальсифікувалися. Щодо самого Я.Галана та оцінки його творчості й діяльності, то стисло вони виглядають наступним чином.

Я.Галан мав підлабузницьку натуру і служив тому, від кого міг дістати гроші. Навчаючись у Віденському та Краківському університетах, іспитів не складав і диплома про вищу освіту не отримав. Із чисто матеріальних мотивів одружився на сільській дівчині і в майбутньому досить часто жив коштом її батьків та родичів. Перша дружина Ганна Геник виїхала в Харків на навчання в медичному інституті і її долею Ярослав не цікавився і не знав, де вона зникла. До 1939 року Я.Галан був подвійним агентом – польським і більшовицьким, що призвело до арештів і страт справжніх українських патріотів. У 1931 році розсварився зі своїми колегами за поділ грошей, що їх отримував часопис «Вікна».

«Несамовитий егоїст, егоцентрик, грошолюб і наклепник, інтриган, цинік і провокатор, агент двох розвідок, людиноненависник і фальшівник, спекулянт і донощик, – наголошує П.Терещук, – ось те все, що складається на Я.Галана» [4: 5]. У своїх памфлетах він з позиції москвофіла засуджує діяльність кращих представників української інтелігенції, церковних архієреїв, творчих об'єднань. Проте жодного разу Я.Галан не виступив

проти москвофілів, які вилуговувались перед поляками і не став на захист українців, яких нищив більшовицький режим у 30-х роках.

За словами П.Терещука, Я.Галан був охрещений у католицькій церкві, але в зрілому віці став непримиренним ворогом кожної церкви. Як відступник і атеїст належав до патологічних типів, своєрідних маніяків на підставі ненависті до власних земляків, церкви і народу. Я.Галан, «безсоромний безвірник, підшився під прізвище Володимира Росовича, під нібито завзятого сповідника православної віри і від імені оборонців православ'я відкрив атаку на Українську Католицьку Церкву, її ієрархію та священиків, Ватикан, унію тощо».

Переповідаючи історію виникнення церковної унії 1596 року, Я.Галан, згідно з офіційним курсом Москви, вдався до дуже примітивного трюкарства, спрямовуючи головний удар проти митрополита А.Шептицького. Він був активним учасником ліквідації УГКЦ, а тому має нести відповідальність за переслідування і смерть владик, священиків, вірних і багатьох українських патріотів, що стали жертвами його доносів [5:64, 69].

Хто ж правий в оцінці діяльності і творчої спадщини Я.Галана? У П.Терещука, як бачимо, переважають емоційні чинники, відсутність належної джерельної бази, особливо коли йдеться про службу Я.Галана на користь польської та радянської розвідок, взаємини з дружиною Г.Геник тощо. Водночас і радянські автори, на наш погляд, не відповіли на ряд принципових питань, а саме:

1. Як зміг син дрібного службовця-українця, русофіла навчатися спочатку у Віденському, а потім Краківському університетах, маючи комуністичні переконання, ставши одним із засновників і керівників прогресивної організації українських студентів у Кракові «Пролом» та членом Комуністичної партії Польщі (звичайно, якщо все це не домисел самого Я.Галана та його біографів. – В.П.)? Чи була насправді Польща за часів Ю.Пілсудського фашистською країною, котра проводила відверто дискримінаційну політику щодо українського населення? Чому мовчав СРСР, залишаючись стороннім спостерігачем?

2. Чому Я.Галан друкував чимало своїх творів протягом 30-х років під псевдонімом Яга, а в 40-х роках – Володимир Росович? Причому вони мали яскраво виражений антикатолицький характер або були спрямовані проти українського націоналізму, котрий в умовах тодішньої Польщі об'єктивно захищав інтереси українського населення, його літературу, культуру взагалі.

3. Чим пояснюється той факт, що Я.Галан надрукував декілька оповідань прорадянського змісту в Польщі, яку радянські автори постійно звинувачували у ворожому ставленні до Країни Рад, залишаючись фактично безкарним, як і те, чи видавала група українських письменників часопис «Вікна» дійсно на власні кошти?

4. Чому Я.Галан, ставши членом Компартії Західної України в 1924 році і Компартії Польщі у 1926 році, до лав Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) заяву подав і був прийнятий лише в 1949 році?

5. Чим пояснюється надмірна увага Я.Галана до римо- та греко-католицької церков, пап римських, митрополита А.Шептицького, інших архієреїв УГКЦ саме в другій половині 40–х років, їх обвинувачення у співробітництві з фашистськими режимами в Італії, Німеччині, адже на цей час Німеччина та її союзники капітулювали. Зв'язки гітлерівців із Ватиканом, якщо вони були такими тісними, як про це писав Я.Галан, втратили свою політичну гостроту. Митрополит А.Шептицький помер у 1944 році, а сама УГКЦ припинила офіційне існування. Причому праці письменника мали яскраве політичне, а не наукове забарвлення, що цілковито пояснювало б інтерес до зазначених проблем. Взагалі, наскільки об'єктивними за змістом були зазначені публікації?

6. Які справжні причини вбивства Я.Галана? Хто насправді стояв за конкретним убивцею письменника?

Хоча частина цих запитань стосується нашої теми лише опосередковано, для об'єктивнішого її розкриття варто спробувати знайти відповідь і на них, звернувшись до самої спадщини письменника, зіставивши її з суспільно-політичною обстановкою того часу, конкретними історичними подіями і фактами, оцінку яким давав Я.Галан.

Молодий Ярослав Галан друкувався спочатку переважно у маловідомому і малопопулярному літературно-художньому, мистецькому та громадсько-політичному щомісячнику «Вікна», який видавала у Львові група українських письменників із листопада 1927 року по вересень 1932 року, котрих у радянській літературі характеризували як революційних.

В одній із перших публікацій (1930 рік) рецензії на книгу В.Лопушанського «Хи-хи-хи», автор, по-перше, визначив тональність, яка стала фактично пануючою для переважної більшості його статей, памфлетів, фейлетонів. Це різкі оцінки на адресу опонентів, які нерідко переходять у лайку і свідчать, що до культури дискусій відстань досить значна.

Так, представники української літератури, журналісти, проти яких виступав Я.Галан, – «спекулянти пера», «дрібна наволоч із великими вимогами», яка идеть кудись, товпиться в сліпій вулиці і пнеться на смітник старий, що на ньому злинялий прапорець». Їх сатиричний журнал – це «помийниця, повна кінських дотепів, брудних наклепів та найзвичайнісіньких ординарних доносів. Їхнє культурне середовище – це невеличке кубло, повне дрібних амбіцій, пліток та інтриг... Дрібна повітова скандалістика -оце зміст життя носіїв «ідей». Скандал став для них хлібом щоденним, без нього вони – як риба без води. Під зморщеним чолом «борця за ідею визволення неньки» ховають душу звичайнісінького жуліка. Крадуть в культурних інституціях, крадуть в економічних установах, крадуть без краю в літературі» [3, 11, 12].

У радянській літературі, по-друге, стверджувалося що молодий письменник уперше виступив проти Ватикану в опублікованому в 1930 році памфлеті «Скалки в оці». Приводом для його написання стала заборона Львівської цензури на постановку окремих сцен у сатиричній п'єсі Ю.Словацького «Кордіан», це йшлося про папу Григорія XVI, який у буллі від 9 червня 1832 року засудив польське повстання 1830–1831 років. За твердженням упорядників другого тому творів Я.Галана, письменник використав цей ганебний акт польської цензури для сатиричного удару по папі Пію XI, який тоді уславився начебто беззастережною підтримкою розбоїв італійського та німецького фашизму.

1931 року Яга, по-третє, спрямував вістря атак не тільки проти українських націоналістів, а й чи не вперше виступив проти глави Української греко-католицької церкви митрополита А.Шептицького. У памфлеті «Кури на ґанку» автор пише: «Цей бородатий мутій свяченої водички помножив недавно свої заслуги заснуванням нової, вже найчорнішої з чорних, партій – «Українського католицького союзу». Зазвичай молодий памфлетист не забув і опонентів із табору національних сил [3, 11, 25].

Цього ж року Я.Галан, по-четверте, гостро критикує в памфлеті «Так ростуть паростки» систему освіти дітей у тодішній Польщі. За його словами, десятилітніх дітей, кандидатів у гімназисти, примушують «пробубнити півміха молитов і вичислити по порядку усіх королів від першого до останнього». Навчання зарахованих зводиться здебільшого до того, що професори з «мудрими і суворими обличчями на перший дзвінок увіходять на плечах дітвори в клас і командують молитву. Задиханий, наляканий учень просить у невідомого доброго батька хліба (так Я. Галан глузував з християнської молитви «Отче наш». – В.П.), а професор складає благальне руки і з міною старого єзуїта шукає очима отого батька між павутинням на стелі». У такому ж плані проходить навчання і з інших основних предметів, виховання, що калічить молодих людей [3, II, 56].

Яга так й не віднайшов нічого позитивного у системі початкової освіти дітей, хоча і не запропонував взамін кращого варіанту.

Я. Галан, по-п'яте, постійно виступав протягом 30-х років проти окремих засобів масової інформації, політичних чи громадських організацій, зв'язаних із релігією та церквою. Причому не завжди, на наш погляд, простежується внутрішня логіка в опублікованих матеріалах. Часто це, швидше за все, окремі розрізнені думки, об'єднані спільним заголовком.

Таким чином, упродовж 30-х років Я. Галан виступав переважно проти українського націоналізму, системи освіти і виховання українських дітей і молоді у тодішній Польщі, відстоював переваги способу життя в Радянському Союзі. Що стосується поглядів на

релігію та церкву, то їх можна охарактеризувати як поверхово антиклерикальні, але аж ніяк не атеїстичні.

Після приєднання Галичини до складу Радянського Союзу, Я. Галан зосередив увагу на переконанні своїх читачів, усього населення краю в щасливому сьогоденні і майбутньому, що чекає вчорашніх батраків, кожну чесну людину. Проблем релігії та церкви письменник фактично не торкався. Як не торкався він їх і в роки війни, за винятком хіба що звинувачень фашистського режиму у злочинах проти церкви в усіх окупованих країнах Європи.

Основні праці письменника, присвячені окресленій проблематиці, з'явилися у повоєнний період. Чи не вперше звинувачувальні оцінки на адресу релігії та церкви прозвучали навесні 1945 року. Так, у газеті «Вільна Україна» від 8 квітня була надрукована стаття «З хрестом чи з ножем». Окремою брошурою вона вийшла у світ цього ж року. Її автор – Володимир Росович (пізніше з'ясувалося, що це псевдонім Я. Галана. – В.П.). Друге видання брошура витримала в 1947 році.

Лейтмотив брошури – звинувачення на адресу греко-католицької (у текстах повсюди вживаються терміни «унія», «уніатська». – В.П.) церкви, її служителів, польської шляхти у насильному витісненні православної віри на корінних українських землях. Найсуттєвіше місце займає критика Я. Галаном митрополита А. Шептицького. «Успіх» молодого «науковця» Я. Галана у справі розвінчання спонукав його (чи, можливо, зобов'язали відповідні органи? – В.П.) до нових наукових розвідок. 1946 року, а в 1948 році перевидало його брошуру «Що таке унія» знову такі під псевдонімом «Володимир Росович».

Не будемо переповідати її зміст, оскільки читач може вільно ознайомитися з брошурою. Вкажемо лише, що в ній переважають емоції, викривлення і фальсифікація фактів, нехтування суворими реаліями попередніх століть, зокрема, тим, що релігійні суперечки тоді вирішувалися з позиції сили, оскільки свободи совісті, віросповідання як такої не було. Так чинила католицька церква, так діяла і Російська православна церква у тих випадках, коли сила була на її боці.

Наприкінці 40-х років Кремль спрямував значні зусилля на критику Ватикану. Я. Галан, котрий вчасно реагував на політичну кон'юнктуру, не відстав і на цей раз. Сатиричний часопис «Перець» надрукував в одному з чисел за 1948 рік його п'єсу-містерію «А у Римі дзвони дзвонять...», яка не була відзначена жодною премією чи винагородою.

На наш погляд, п'єса навряд чи могла отримати якусь премію або бути поставленою на сцені театру навіть у ті часи різкого, хоча і безпідставного осуду Ватикану Кремлем. Дійсно, основні імена персонажів: Лядроні, Пацццоні, Бурбоні, Маскальцоні – це італійські слова – лайки, котрі українською мовою означають: розбійник, бандит, негідник, божевільний, понурий, шахрай тощо.

Крім того, папа римський постійно вживає лайки. Єдине, що турбує понтифіка, – це ненаситна жадоба збагачення.

Доводиться констатувати, що позиція Я. Галана суперечила поглядам 700-мільйонної армії вірних римо-католицької церкви. І не важко зрозуміти, хто був правий. Гострі випади проти понтифіків на цьому не припинилися. У серії матеріалів антикатолицького спрямування слід виділити памфлет «На службі в Сатани», в якому Я. Галан намагається дошкулити передусім папам Пію XI та Пію XII.

На цьому випади проти Ватикану, пап римських, зокрема Пія XII, не припинилися. Журнал «Перець» (1948, №22) надрукував убогу за змістом п'єсу «Папська сльоза», охарактеризовану автором як чимало не трагедія та ще й з епілогом. У червні цього року газета «Закарпатська Україна» опублікувала статтю «Присмерк чужих богів», спрямовану проти греко-католицької церкви та її спочилого митрополита А. Шептицького. Її поява в обласній газеті стане зрозумілою, якщо взяти до уваги, що органи партійно-державної влади вели активну роботу по ліквідації УГКЦ в Закарпатті. Вона, власне, переповідає основний зміст памфлету «З хрестом чи з ножем». Новим є хіба що критика наступника А. Шептицького митрополита Й. Сліпого.

Темі прислужництва УГКЦ реакції на Закарпатті присвячена стаття «Годі», уперше надрукована в кількох числах газети «Советское Закарпатье» за травень 1950 року, хоча і була підготовлена в 1948 році. Я. Галан готував матеріал за знайомим сценарієм. Хоча

церкву тут ліквідували в 1949 році, віра мала чималу армію прибічників. Потрібно було компрометувати історичне минуле конфесії, розкрити зв'язки із окупантами в роки недавньої війни тощо.

Восени 1948 року Я. Галан підготував ще один памфлет «Отець тьми і присні», який газета «Советское Закарпатье» опублікувала майже повністю у кількох числах на початку 1949 року. Основні стріли критики автор спрямував проти папи Пія XII. Критикуючи Ватикан, папу Пія XII, Я. Галан не міг обійти, звичайно проблем УГКЦ, затаврувавши в черговий раз її «антинародну суть», «зрадницьку роль» в історії краю. Дісталося і митрополитові А. Щептицькому та його наступникові митрополитові Й. Сліпому.

Завершуючи далеко не повний аналіз поглядів Я. Галана на релігію та церкву, не можна обійти увагою його памфлет «Плюю на папу», написаний влітку 1949 року і вперше опублікований у журналі «Перець» (1949, №18) під заголовком «Я і папа» у дещо скороченому вигляді. Письменник дошкульно підкреслює, що 13 липня 1949 року папа Пій XII відлучив його від церкви, глузливо натякаючи на погрозу понтифіка тим католикам, котрі наважилися б голосувати за кандидатів від соціалістичної та комуністичної партії на парламентських виборах.

Зневажаючи релігійні почуття сотень мільйонів католиків, Я. Галан заявляє, що його конфлікт з папою почався приблизно 40 років тому, коли він на уроці Закону Божого на запитання вчителя про те, чому главу РКЦ називають Пієм, простодушно відповів: «Бо святий отець любить випити». З роками ворожнеча Ватикану посилювалася. «Єдина моя втіха в тому, – що не самотній: разом зі мною папа відлучив щонайменше 300 мільйонів чоловік, і це дає мені змогу з ними всіма на повний голос заявити: «Плюю на папу!» [3, II, 640].

Це був останній у серії публікацій твір Я. Галана з яскраво вираженою антипапською спрямованістю. 24 жовтня 1949 року письменника вбили.

Підсумовуючи сказане, назвемо основні тези, котрі характеризують суть поглядів Я. Галана на релігію та церкву. По-перше, творам письменника притаманний крикливий, лайливий тон на адресу духовенства, архієреїв і навіть пап римських, що за умов позитивного до них ставлення з боку віруючого населення відштовхувало віруючих читачів, для задоволення духовних потреб яких вони призначалися. Автор не знайшов для оцінки їх діяльності бодай незначних позитивних оцінок, що суперечило позиції вірних римо- та греко-католицької церков. Маючи неабиякий хист до написання різких фейлетонів, памфлетів, піддаючи нищівній критиці церкву, Я. Галан не протиставляв іншого ідеалу, котрий би заповнив духовний вакуум людини, котра вирішила порвати з релігією. Інакше кажучи, глумлячись над релігійними почуттями віруючих, він зупиняється посередині, так і не ставши атеїстом, про що так багато писали в радянській літературі.

Творчості Я. Галана, по-друге, властивий яскраво виражений кон'юнктурний характер, що підтверджується ідеологічно прагматичною спрямованістю памфлетів, фейлетонів, п'єс. У 30-ті роки пріоритетне значення мала критика ідей українського націоналізму, що відповідало політиці Кремля, який насаджував тоталітарну, начебто інтернаціональну комуністичну ідеологію. В середині 40-х років під час підготовки та насильницької ліквідації УГКЦ у 1946 році в центрі уваги опинилися релігійно-церковні проблеми, котрих у довоєнні роки письменник торкався лише побічно.

Що ж стосується конкретних висновків, зроблених Я. Галаном у численних творах, вони, на наш погляд, зводяться до наступного:

1. Духовенство, архієреї римо- та греко-католицької церков у всі часи свого існування відстоювали інтереси експлуататорських класів, виступали на боці найреакційніших сил, стояли на заваді розвитку освіти, культури.

Особливо ганебна роль у реалізації такого курсу належить УГКЦ, яка завжди займала антиукраїнські позиції. У найбільш негативному плані слід оцінювати її діяльність у роки Великої Вітчизняної війни, коли духовенство у своїй масі стало на бік фашистських окупантів, а після визволення краю співробітничало з ОУН-УПА, виступило проти соціалістичних перетворень на селі.

2. Православне духовенство, за невеликим винятком, не погодилося відправляти богослужіння за здоров'я ката українського народу – Гітлера.

3. Гітлерівський режим проводив ворожий щодо всіх християнських конфесій курс навіть у країнах Західної Європи та Німеччині, де сама належність до римо-католицької церкви вважалася антидержавним злочином. Варті всілякого осуду репресії проти католицького духовенства в окупованих країнах.

4. Папи римські. Пій XI та Пій XII зокрема, були лицемірами, зрадниками інтересів трудящих. Їх завжди приваблювала лише нажива. Вони прислужники фашистських режимів Муссоліні та Гітлера, а після війни стали на бік агресорів США та Англії.

5. Глава УГКЦ митрополит А.Шептицький – типовий представник політики подвійних стандартів. Він економічно грабував рідний край. Це нещира, лицемірна людина, яка виступала проти рядових віруючих, займалась шпигунського діяльністю на користь Німеччини.

Таким негідником виявився і наступник спочилого архієрея митрополит Й.Сліпий. Тому самоліквідація УГКЦ на Львівському соборі в 1946 році пройшла безболісно. Віруючий народ повернувся до матері-церкви, якою була Російська православна церква.

6. Радянський Союз виступає взірцем реалізації справжньої свободи віросповідання.

Водночас у неупередженого читача виникає багато запитань, а саме:

1. Чи були папи римські Пій XI та Пій XII відвертими прибічниками фашизму, адже Італія та Німеччина окупували ряд країн, населення яких сповідувало католицизм? Чому Я. Галан почав прямо критикувати курс понтифіків, зокрема Пія XII, наприкінці 40-х років, особливо за справи минулих років?

2. Чи дійсно митрополит А.Шептицький був вороже налаштованим до Росії, РПЦ, шукав дешевий авторитет серед українського населення, боровся проти революційного руху в Галичині, всебічно підтримував фашистських окупантів, а потім вояків УПА, котрі боролися проти радянської влади?

3. Чи був Радянський Союз утіленням справжньої демократії, про що багато писав і говорив письменник?

Спробуємо дати власну відповідь на питання, поставлені як на початку публікації, так і щойно. Розпочати варто з деяких штрихів біографії Я. Галана. І тут, на наш погляд, варто в цілому погодитися з П. Терещуком, про що вже йшлося. До сказаного слід додати, що автор звертає увагу на деякі суперечності в окремих фактах, зокрема про надуману Я.Галаном причину звільнення з посади вчителя польської мови в українській гімназії Луцька, про перебільшення ним масштабів конфлікту з Ватиканом та главою УГКЦ тощо.

Імовірно, П.Терещук та інші мали рацію, коли наголошували, що Я.Галан певним чином співробітничав із польською поліцією або розвідкою. Інакше як можна пояснити появу кількох його публікацій явно прорадянського змісту у фашистській Польщі (так оцінювали радянські автори часи правління Ю.Пілсудського. – В.П.), залишаючись при цьому на волі. З'явилися вони, звісно, із згоди відповідних органів. Якщо це не так, то тоді режим у Польщі не слід іменувати фашистським.

Чим можна пояснити дивну мовчанку революціонера-патріота Я.Галана в часи пацифікації? І це тоді, коли – передова українська інтелігенція в Галичині, проти якої він весь час виступав, протестувала. Отже, чому не став на захист знедолених українців прогресивний, революційний діяч? Можна сказати, що це не входило у творчі задуми молодого літератора. Але ж ні! Він втручався в аналіз багатьох проблем духовного і політичного життя Галичини. Це підтверджується його творами 30-х років. А, можливо, Я.Галан не протестував тому, що так веліли його хазяї з польської розвідки, про що писав П.Терещук?

І на сьогодні немає чіткої відповіді на питання, чому Я.Галан, вступивши до лав Комуністичної партії Західної України в 1924 році, а потім у 1926 році в Компартію Польщі, заяву з проханням прийняти до лав ВКП(б) подав лише в 1949 році. Можливо, своє вагоме слово сказали свого часу працівники радянських силових структур, котрі знали його значно краще, ніж сусіди, письменники Львова, читачі, просто знайомі. Утім, для нашої статті це має лише опосередковане значення, яке змушує уважніше зіставляти написане Я.Галаном із історичними фактами, реальною дійсністю.

Спростування точки зору Я. Галана про насильницький характер Брестської унії 1596 року, антинародну суть УГКЦ, зрадницьку роль її духовенства, архієреїв, особливо митрополита А. Щептицького, безболісну самоліквідацію церкви в 1946 році знайшло відображення в багатьох наукових розвідках як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Читач може вільно з ними ознайомитися.

Крім того, зазначимо, Я. Галан не завжди дотримувався істини і стосовно інших аспектів релігійно церковної проблематики. Зокрема, не можна погодитися з категоричністю міркувань письменника про пап Пія XI та Пія XII як прибічників фашизму в Італії та Німеччині. Щоправда, він не був оригінальним, оскільки радянські автори в переважній більшості також дотримувалися такої точки зору.

На наш погляд, папа Пій XI, підписуючи угоди з режимами Муссоліні та Гітлера, урядами інших країн (їх було укладено 18. – В.П.), намагався відстояти в першу чергу інтереси церкви, зміцнити владу пап римських у тих непростих обставинах політичного життя світу, що виявилося вигідним для самої конфесії. Так, унаслідок підписання Латеранських угод 1929 року між РКЦ та Італією була відновлена світська влади папи. У договір уходив також конкордат, який регулював відносини між церквою та державою в Італії.

І не вина, а біда пап Пія XI та Пія XII, що їм довелося діяти в надзвичайно складних умовах. Я. Галан чомусь не вказав, наприклад, що Пій XI 21 березня 1937 року видав надзвичайну енцикліку стосовно становища в Німеччині «З глибокою стурбованістю...», у якій протестував проти порушень звичайного права і справедливості в країні. Папа нагадав Гітлеру, що людина як жива істота наділена правами, які не можуть порушуватися. Він звинуватив нацистську Німеччину в порушенні умов підписаного в 1933 році конкордату і співчував із приводу незаконних і нелюдських переслідувань католиків. Таку ж енцикліку понтифік направив і на адресу комуністів.

Кардинал Е. Пачеллі, проти якого постійно виступав Я. Галан, будучи радником папи Пія XI, брав участь у підписанні багатьох конкордатів та угод, виступав посередником у переговорах з метою попередити початок нової світової війни. У грудні 1939 року він, уже ставши головою церкви з ім'ям Пія XII, засудив «навмисну агресію та неповагу свободи і людського життя, що породжує заклики до Бога про помсту». ЗО квітня 1943 року, в розпал світової війни, понтифік направив послання архієпископу Берліна, в якому зазначалося:

«Зайве говорити, що наша батьківська любов і стурбованість сьогодні значно більша стосовно католиків неарійців та напіварійців, таких самих дітей церкви, як і інші, коли їх земне існування руйнується, і вони переходять через моральні страждання. На жаль, у нинішніх умовах ми не можемо запропонувати їм дієвої допомоги, окрім як через наші молитви».

Наприкінці 1943 року, коли нацисти розпочали депортацію 8 тис. євреїв із Риму, тисячу з яких, переважно жінок і дітей, відправили в один із найбільших «таборів смерті», розташований у Польщі, Ватикан мовчав. Не став він на захист пригнічених, коли в Італії 1 грудня 1943 року прийняли закон про інтернування всіх євреїв та конфіскацію їх майна [6].

Безумовно, все це не прикрашало діяльність папи Пія XII, римської курії в цілому, хоча Я. Галанові, іншим авторам легше було засуджувати в нових історичних умовах, за сприятливої політичної обстановки, у той час, коли РКЦ, її керівникам доводилося працювати в умовах фашистської диктатури. При цьому слід зазначити, що ставлення нацистів і передусім Гітлера до релігії та церкви було досить складним. Незважаючи на те, що він народився у католицькій сім'ї, досить рано відкинув християнство як чужу расистській моделі ідею, що спричинило і відповідний політичний курс у відносинах з церквою.

Отже, у поглядах Я. Галана на релігію та церкву, на діяльність пап римських, особливо Пія XII, глави УГКЦ митрополита А. Шептицького переважають емоції, перекручення фактів, їх тенденційне тлумачення. Тому важко погодитися з Б. Буряком який писав про вміле поєднання письменником історичного матеріалу з домислом (про що ми писали вище. – В.П.). На нашу думку, Я. Галан використовував більш-менш вдало історичні факти для надання домислам видимості правдивості. Саме тому, що таку фальсифікацію не сприймали насамперед читачі західного регіону, що тенденція викривлення мате-

ріалу, брудна лайка на адресу митрополита А. Шептицького, Української греко-католицької церкви, як і подібна упередженість щодо українського націоналізму, системи освіти тощо впродовж 30-х років були справою явно невдячною, а то й небезпечною, Я. Галан, імовірно, друкувався під псевдонімами. «Яга», «Володимир Росович» дозволяли йому ховатися від критики, обурення простих читачів. Але до пори до часу.

На наш погляд, останні роки виявилися найтрагічнішими в житті Я. Галана. По-перше, ліквідація УГКЦ на Львівському соборі в 1946 році була зовсім не такою безболісною, як про це постійно твердив письменник. Мешкаючи у Львові, він мав нагоду спостерігати на власні очі реакцію десятків тисяч рядових віруючих на знищення віри. Вистачало й інших вражень від реакції місцевого населення на ряд каральних акцій Москви. Памфлети, фейлетони доводилося писати протилежного спрямування, що, попри все, викликало душевний дискомфорт. По-друге, останні публікації Я. Галана, особливо памфлет «Плюю на папу!», свідчать, що письменник «виписався», що його творчий потенціал остаточно вичерпався. Він став зовсім нецікавим не лише читачам, у яких ніколи не користувався авторитетом, а й офіційній ідеології, органам партійно-державної влади.

На підтвердження сказаного закликаємо читача простежити за хронікою того часу, за його листами, що якнайкраще охарактеризують труднощі й негаразди, про які чомусь не згадували радянські автори.

Розпочнемо з того, що Я.Галана, безумовно, здібного памфлетиста, фейлетоніста, комуністична система не прийняла у свої ряди. Окрім уже згадуваного тривалого перебування поза лавами ВКП(б) майже до самої смерті, він, будучи кореспондентом центральної компартійної газети України, постійно бідував. У листі знайомій актрисі Г. Углецькій від 22 березня 1948 року писав, що живе у Львові з липня 1944 року. Формально числиться кореспондентом «Радянської України». П'ять місяців був на Нюрнберзькому процесі над фашистськими злочинцями. Потім посилали в Югославію. Нині безвиїзне мешкає у Львові і займається літературною роботою, яка поки-що не приносить матеріального благополуччя [*]. Дійсно, читач не знайде на шпальтах «Радянської України» серйозних аналітичних матеріалів, окрім одного, за підписом Я. Галана.

Трохи раніше, 18 листопада 1946 року, Я. Галан писав сестрі дружини, що разом з нею тричі на день їдять хліб і несвіжу, некип'ячену воду. В обід інколи це заправляється часником та цибулею. Чай увечері п'є лише Я. Галан.

У середині 1947 року Я. Галан завершив написання п'єси «Під золотим орлом» і відіслав її в Москву, де критик О. Борщаговський дав різко негативну рецензію. Дружина Я. Галана М. Кроткова мешкала в столиці у матері в очікуванні рецензії. 7 жовтня письменник писав родичам у столицю: «За спеціальністю працювати можу тільки ночами, вдень, заміняючи мандруючу дружину, займаючись картоплею, капустою, діжкою, позичаю гроші на обід (даремно), накидаюся щоденно на видавництво, що попало у хронічну фінансову кризу...».

Коли перечитуєш листи письменника, складається враження, що найголовнішою проблемою його життя було постійне безгрошів'я. Я. Галан переклав п'єсу «Овод» українською мовою для Львівського театру юного глядача, але гонорар не виплачували. Пізніше Український репертуарний комітет постановку «Овода» заборонив.

Із Москви надходили невтішні новини щодо п'єси «Під золотим орлом». Восени 1947 року Я. Галан на вимогу рецензента переробив текст у відповідності з вимогами репертуарного комітету. Відповіді не отримав ні з головного управління драматичних театрів (ГУДТ), ні з головного управління репертуарного комітету (ГУРК).

П'єсу «Овод» урешті-решт поставив лише Дрогобицький театр, за що Я. Галан отримав гонорар у розмірі 500 крб. Хоча ще 14 театрів виявили бажання на постановку «Овода», справа, за словами драматурга, не рухалася. У другій половині 1948 року він отримав право на переклад п'єси Д. Слепян «Сестри», яку глядач так і не побачив.

Наприкінці 1948 року Я. Галан пише сестрі дружини О. Кротковій у Москву, що сім'я П. Козланюка, з якими Галани підтримували дружні стосунки, напросилася разом зустрічати Новий рік: «Знайшли до кого запрошувати себе! Добре було б, якби у цей урочис-

тий вечір картопля була!... Просто не життя, а масляна, хоча наш двірник і стверджує, де тільки може, що я заробляю 6 тисяч в місяць...».

Трохи полегшало на початку 1949 року, коли кілька театрів взяли «Овода» і драматург отримав понад 7,5 тисяч крб., а в квітні – ще 4,5 тисячі. Проте гроші швидко розійшлися. Не завжди ладилося в сім'ї. Я. Галан писав О. Кротковій 17 травня 1949 року про поведінку дружини: «Марія виглядає чудово, настрій непоганий і лише в хвилини похмурого сп'яніння від вермуту гірко нарікає на свою долю: «Із мене зробили домогосподарку (це я-то), хоча все її домогосподарство зводиться до крою й шиття собі одягу, купівлі взуття тощо».

Мучили творчі невдачі. Так, п'єса «Любов на світанні» вийшла сирою. В Україні театри відмовилися її брати. Не поспішав і московський театр ім. Вахтангова. Дивував незрозумілою мовчанкою перекладач його п'єс Г. Шипов, хоча, власне, і писати було нічого. Навіть дружина ставилася до п'єси досить прохолодно. «Відверто кажучи, – писав Я. Галан О. Желябузькому 20 червня 1949 року, – я не особливо розраховую на те, що моя п'єса попаде на сцену московського театру, тому мене не особливо бентежить та драматургічна товчія, що відбувається на Неглинній (вулиця в Москві, на якій розташований театр ім. Вахтангова. – В.П.)».

«Я дуже заморився, – продовжує скаржитися драматург, – і не можу працювати. Якщо будуть гроші (надходження за п'єсу «Овод» майже припинилися: у травні отримав всього 600 крб.), постараємося поїхати в Коктебель (у Крим. – В.П.). Так хочеться по справжньому відпочити, так хочеться сонечка (тут уже другий тиждень стоїть холодна, похмура погода).

Гірше всього те, що затягування з п'єсою в Москві не дозволяє просувати її в Україні, де, до речі, скоро відбудеться святкування річниці возз'єднання».

На цьому поневіряння Я. Галана не скінчилися. У квітні 1949 року він писав В. Бєляєву про зловживання у Львівському театрі опери і балету і байдужість до цього органів прокуратури. Влітку 1949 року у Львівському обласному видавництві зник рукопис (копії не було. – В.П.) першої частини перекладеної ним українською мовою книги польської письменниці Шмаглевської «Дими над Біркенау». На думку письменника, рукопис знищила колишній головний редактор видавництва, щоб приховати фінансові махінації, сума яких сягнула 1,8 млн. крб. Усе це негативно відбивалося на морально-психологічному стані Я. Галана. До того ж він був мало пристосованим до життя. Складним залишалося становище в краї. У листі О. Желябузькому від 10 серпня 1949 року, який зводив дачу в Підмосков'ї, Я. Галан признавався: «Я глибоко співчуваю Вашим будівельним митарствам. Можливо, Ви й праві, будуючи цю саму дачу, але для мене це був би такий подвиг, такий подвиг! І врешті-решт я прогорів би на цій справі, як і на всьому, до чого торкнеться моя щаслива рука.

Відверто кажучи, хотілося б і мені мати будиночок у лісі, але поки що це не має сенсу: нерівний час заріжуть вночі або спалять.

Життя до цього часу у нас надмірно наповнене романтикою у гіршому значенні цього слова».

Чи не єдиною втіхою для драматурга влітку 1949 року стало те, що він отримав за постановку «Овода» гонорар, на який зуміли відпочити в Криму. Хоча знову настало безгрошів'я і в листі О. Желябузькому від 23 липня драматург просить посприяти в отриманні права на переклад якоїсь добротної п'єси, що поліпшило б матеріальні статки, тим більше, що справа з постановкою «Любові на світанку» на московській сцені завершилася провалом. У серпні 1949 року Я. Галану стало відомо, що головний режисер театру ім. Вахтангова Р. Симонов фактично від неї відмовився. Драматург писав 20 жовтня, що праця над п'єсою не має найменшого сенсу, у всякому випадку, найближчим часом.

З допомогою О. Желябузького він отримав право на переклад п'єси Л. Уткіна «Повість про невідому людину», але Українське управління театрів відмовлялося укласти договір і виплатити грошову винагороду. Львівський театр ім. М. Заньковецької запропонував перекласти одну з нових п'єс, але з Києва повідомили, що вона вже перекладається.

Замовивши письменникові антиватиканський твір «Світило ночі» («Отець тьми і присні»), редакція часопису «Новый мир» його не надрукувала. Головний редактор К. Симонов писав, що їм потрібна була стаття, а «у Вас вийшов памфлет, у якому снують сотні маловідомих імен, сотні цікавих самих собою, але ніяк не укладених в загальну схему подій». Гонорар від постановки «Овода» в серпні 1949 року становив лише 400 крб.

До творчих невдач, безгрошів'я додавалися інші клопоти. У вересні у Львові відбувався судовий процес у справі зловживань у Львівському видавництві, на якому Я. Галан проходив як свідок. Він викликав у нього негативну реакцію. «Неприваблива картина норовів, – стверджував Я. Галан, – є від чого жахнутися і посміятися. Очевидно, буде вирок.

Я уже рік веду боротьбу проти аферистів із оперного театру, але безуспішно, оскільки обласний прокурор навмисне гальмує справу. Доведеться вести боротьбу і проти обласного прокурора».

Погодьмося, що це не додавало позитивних емоцій, як не додавали їх, наприклад, вимоги партійної організації Львівської філії Спілки радянських письменників України (СПРУ). На зборах секретар парторганізації Б. Буряк зажадав від П. Козланюка, Я. Галана навесні 1948 року гостросполітичних, злободенних творів на колгоспну тематику. Письменник постійно виїжджав у села для проведення відповідної роботи з колгоспниками.

Чи не єдине, що, ймовірно, радувало Я. Галана в останній рік життя, це працевлаштування дружини в місцевому краєзнавчому музеї, її захоплення мистецтвом. Письменник не приховував радості від першої картини, намальованої нею. Та і йому запропонували посаду завідувача відділу мистецтв Львівського облвиконкому, що обіцяло взамін утраченої свободи творчості, певний матеріальний достаток. Проте цьому не судилося здійснитися.

Цитованими листами ми намагалися переконати читача в тому, що постійні проблеми матеріального та духовного характеру могли в будь-який час зламати Я. Галана, що він певним чином ставав небезпечним для Системи...

Останнім часом з'явилося чимало публікацій з приводу версій убивства письменника. Згідно з новою для деяких вітчизняних авторів точкою зору, далеко не всі обставини загибелі Я. Галана з'ясовані до кінця. І до сьогодні невідомо найголовніше: хто стояв за вбивцями – ОУН чи МДБ? Ю. Шаповал слушно зауважує, що слід зважити на те, що Я. Галан піддавався цькуванню своїх колег письменників та тодішніх партійно-державних керівників Львівської області (чого варті виступи проти прокурора. – В.П.). У вересні 1948 року його звільнили з посади спеціального кореспондента газети «Радянська Україна» (де й до цього особливо не шанували. – В.П.) у зв'язку з «скороченням штатів». За півроку до вбивства примусили здати міліції пістолет «ТТ». І це в той час, коли партійні й радянські працівники мусили мати зброю. За спогадами сім'ї Козланюків, котрі мешкали в одному будинку з Я. Галаном, за день до його смерті у під'їзді їх помешкання перестав чергувати міліціонер, який охороняв депутата Львівської міської ради [7].

До сказаного Ю. Шаповалом слід додати, що Я. Галан не виступав перед читачами Львова та області. Чому? Тому що лайку на адресу знищеної УГКЦ, пап римських чи митрополита А. Шептицького та прославлення успіхів у колгоспному будівництві люди не сприймали, а про інше він не писав?

На підтвердження слів Ю. Шаповала про цькування Я. Галана колегами по перу звернемо увагу на те, що він, наприклад, не виступав на зборах партійної організації СРПУ з питань підготовки до II з'їзду, що відбулися у вересні 1948 року. Жодним словом про нього не згадав голова СПУ О.Корнійчук у статті «Українська література на піднесенні» («Радянська Україна» 3 грудня 1948 року), коли говорив, що після возз'єднання українських земель у 1939 році в сім'ю радянських письменників влилися О. Гаврилюк та С. Тудор. Немає його прізвища і серед молодих літераторів.

Щоправда, у доповіді О. Корнійчука II з'їздові СПУ зазначалося, що серйозним внеском львівських письменників є політична гостра публіцистика Я. Галана, наголошуючи тим самим на політичних, а не художніх здобутках літератора. Очевидно, за ці заслуги його ввели до складу правління СПУ.

Дивно, чому жодним словом про вбивство Я. Галана не обмовився перший секретар ЦК КП України М. Хрущов, виступаючи з доповіддю «Десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі» на VI ювілейній сесії Верховної Ради УРСР 29 жовтня 1949 року, тобто через кілька днів після скоєного злочину. Для вищих ешелонів влади в ці дні було не вигідним говорити про «підступну руку Ватикану», «вбивць з оунівського підпілля» тощо? Жодного слова не сказали про це і в листі учасників сесії на ім'я Й. Сталіна.

Лише в некролозі, підписаному групою письменників, зазначалося: «З глибоким сумом уся письменницька громадськість України сповіщає про трагічну загибель одного з видатних українських письменників Ярослава Галана.

Ярослав Галан був одним з тих письменників, які, почавши свій шлях в умовах жорстокого режиму напівфашистського польського уряду, все своє творче життя злили з боротьбою за возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. Пером прозаїка, драматурга, публіциста Ярослав Галан боровся за кращу долю трудящих...

З встановленням радянської влади в західних областях України Ярослав Галан присвячує всі свої сили боротьбі за утвердження нового соціалістичної о ладу на молодих радянських землях. Він віддає цій високій благородній меті весь свій талант письменника, всю свою полум'яну пристрасть публіциста...

До останнього дня свого прекрасного життя він не переставав закликати радянських людей до пильності, викриваючи антинародні змови про прислужників англо-американських імперіалістів» [8].

Ще один матеріал, на який посилається Ю. Шаповал і який примушує повертатися до питання про причини і конкретних виконавців вбивства Я. Галана, пов'язаний із спогадами П. Дужого, учасника оунівського руху. У червні 1945 року його заарештували, а після того, як перевезли до Києва, П. Дужого особисто допитував генерал-лейтенант Т. Строкач, один із керівників, а з 1946 року міністр внутрішніх справ УРСР. Процитуємо уривок цих спогадів: «Одного дня Строкач викликав мене до свого кабінету... «Чи пан Дужий знає особисто Галана?» – запитав. «Ні, – відповідав я, – з Галаном я не знайомий, але його памфлети читав». «А як пан Дужий гадає, – було чергове запитання, – чи пан Шухевич з Галаном дружив? Прошу сказати: коли і де вони останнім часом зустрічалися?» Я сказав: «Щоб отримати правильну відповідь, гадаю, вам треба було б з таким запитанням звернутися до самого Галана». Тоді Строкач гнівно прошипів: «Ми Галана притягнемо до суворої відповідальності. Галан – лайдак, Галан – лайдак великий...»

Ставлення міністра до Галана мене неабияк здивувало, і я запитав його:

«Чому ж то Галан, як ви кажете, – лайдак, якщо він лише те друкує, що совєтській владі на Україні вкрай потрібно?» Відповідь була така: «Галан – обманець. Він нас переконував і рішуче заявляв, що як тільки ми заарештуємо митрополита Сліпого та греко-католицьких єпископів – то всі священики дуже перелякаються і навипередки почнуть приставати до Руської православної церкви. А що вийшло? Більшість священиків нам не покорилась і пішла проти нас. Хіба ж це нашій партії, – тут він поправився, – народові та партії вигідно? Галан нас обманув і він гірко відповість за це...»

Така «розмова» зі Строкачем була в 1946 році, а три роки пізніше у комуністичного агітатора Галана...Львівське обласне управління внутрішніх справ відібрало пістолет, а за кілька днів «лайдака» Галана підступно руками жертв, обмотаних чекістськими сітями, було вбито...» [9].

Звичайно, спогади однієї людини, до того ж засудженої радянською владою, не можна сприймати як істину в останній інстанції. Але наведені Ю. Шаповалом факти, свідчення П. Дужого вказують на знайомий почерк у роботі силових структур сталінських часів – прибирати «відпрацьований матеріал», зайвих свідків. Імовірно, Я. Галан не став винятком. Тим більше, що в силу життєвих негараздів, творчих невдач він ставав ще й потенційно небезпечним свідком.

На користь версії про знищення Я. Галана за участю спецслужб опосередковано свідчить і те, що офіційна ідеологія фактично відразу почала канонізувати письменника (що було в традиції того періоду. – В.П.), без усякого суду і слідства звинуватила Вати-

кан та його «посібників» у скоєнні злочину. Це стане зрозумілішим, якщо взяти до уваги той факт, що папа Пій XII оголосив 1950 рік «Святим роком». У Радянському Союзі побоювалися, що, окрім масового паломництва у Рим, численних зібрань, молебнів, значно активізується радіопропаганда, інші виступи, під час яких світовій громадськості покажуть реальний стан справ із дотриманням свободи совісті в СРСР, розкриють завісу над «добровільним» переходом греко-католиків у лоно РПЦ. Потрібен був контрудар, яким і стала загадкова смерть Я. Галана напередодні «Святого року».

Так, секретар Львівської філії СРПУ В. Бєляєв звернувся з листом у секретаріат СП СРСР, у якому зазначалося, що все написане Я. Галаном відіграє важливу роль у справі виховання радянського читача в дусі комунізму. «Обставини загибелі Ярослава Гадана підказують, – наголошує автор, – наскільки небезпечною була його творчість для ворогів нашої країни і особливо для Ватикану. Від імені письменників, котрі мешкають і працюють у Львові, прошу Секретаріат СРП вжити заходів, щоб літературна спадщина нашого загиблого товариша якнайшвидше була взята на озброєння всього радянського народу російською мовою». У зв'язку з цим В. Бєляєв просив:

1. Зобов'язати видавництво «Советский писатель», не гаючи часу, випустити збірник творів Я. Галана російською мовою.

2. Зобов'язати видавництво «Литературной газеты» видати збірник антиватиканських памфлетів Я. Галана. Актуальність такого видання безсумнівна, особливо у зв'язку із-заходами Ватикану, зокрема «Святим роком».

3. Зобов'язати редколегію «Литературной газеты» в одному з найближчих чисел газети дати розгорнуту статтю про передсмертний збірник творів Я. Галана «Перед лицем фактів».

4. Рекомендувати редакції «Библиотечки «Огонька» один із найближчих випусків свого видання присвятити творчості Я. Галана.

5. Доручити комісії з драматургії СРП вивчити і довести до театрів останні п'єси Я. Галана «Під золотим орлом», «Любов на світанні» [10].

Той самий В. Бєляєв надіслав листа аналогічного змісту, щоправда, значно категоричнішого за формою у відділ агітації та пропаганди ЦК ВКП(б), що наштовхує на думку про попередні консультації автора з відповідальними працівниками апарату центрального органу партії. Утім, нехай читач розбереться сам.

За словами В. Беляева, 24 жовтня 1949 року вороги українського народу – українські буржуазні націоналісти та агенти Ватикану по-звірячому вбили видатного західноукраїнського письменника, більшовика Я. Галана, що свідчить про те, якою небезпечною була його творчість для ворогів Радянського Союзу, зокрема для Ватикану.

Звідси випливає висновок, наголошує В. Бєляєв, що слід якнайшвидше довести до всього радянського народу творчість Я. Галана, дати можливість прочитати в пресі і побачити на сцені його твори, що заслуговують на увагу, перекладені російською мовою.

В. Бєляєв звертав увагу ЦК ВКП(б) на цілу низку фактів, які вимагають оперативного втручання зверху. По-перше, у грудні 1947 року ГУРК СРСР без усяких причин заборонило постановку п'єси Я. Галана «Під золотим орлом», перекладеної Г. Шиповим, російською мовою. П'єса свого часу була на перегляді в одного з відповідальних працівників ЦК, який не дав чіткої відповіді з приводу заборони, незважаючи на те, що п'єса добре зустрінута в театрі ім. Вахтангова. Показове й те, що п'єса «Під золотим орлом» уже витримала два видання українською мовою і має позитивну оцінку преси. Про неї схвально відгукнулася відома письменниця Ванда Василевська, а на Всеукраїнському конкурсі в 1948 році на кращу п'єсу отримала премію. Письменник просив відділ агітації і пропаганди ЦК сприяння у відміні заборон ГУРК.

По-друге, 1950 рік папа римський оголосив «Святим роком». Це значить, що окрім паломництва в Рим багатьох тисяч католиків рік буде ознаменований ще шаленішою антирадянською кампанією Ватикану. Отже, «слід заздалегідь, не чекаючи нових антирадянських випадів Ватикану, виступити зі своєю контрпропагандою з тим, щоб усі види нашої ідеологічної зброї, спрямованої проти папи римського та його конклаву, були взяті на озброєння і нашими друзями в країнах народної демократії». В. Бєляєв повідомляв, що останніми роками Я. Галан чимало і наполегливо працював саме в галузі розвінчан-

ня Ватикану та його агентури. У Москву вже доставлені його твори, перекладені російською мовою. Тому було б дуже доречно, враховуючи особливу важливість розвінчання підступів Ватикану, щоб директивні органи дали вказівку про негайне позитивне вирішення питання публікації цих матеріалів [11].

У неупередженого читача після сказаного може виникнути чимало непростих запитань про причини вбивства Я. Галана, справжніх замовників злочинної акції...

Зайве говорити, що незабаром театри здійснювали постановку його п'єс «Під золотим орлом» та «Любов на світанні». Рада Міністрів УРСР виділила 10 грудня 1949 року сім'ї Я. Галана 15 тис. крб. Багатотисячними тиражами видавалися і перевидавалися твори письменника, хоча, якщо говорити чесно, великою популярністю в читачів і не користувалися. Утім, це матеріал для інших наукових розвідок. Наше завдання зводилося до того, щоб показати роль Я.Галана у знищенні УГКЦ, у паплюженні історії церкви. Думається, що виконати її він не зумів, оскільки церква існувала в УРСР нелегально впродовж усіх повоєнних десятиліть.

Список використаних джерел

1. Мельничук Ю. Ярослав Галан. – К., 1951. – С.21. 2. Там само. – С.88–90. 3. Буряк Б. Вступна стаття до чотиритомного видання творів Я. Галана. – К., 1977–1980 (далі у посиланнях на твори Я.Галана римською цифрою позначається том творів, а арабською – сторінки). 4. Терещук П. Історія одного зрадника (Ярослав Галан). – Торонто, 1962. – С.5. 5. Там само. – С. 64, 69. 6. Энциклопедия третьего рейха. – М., 1996. – С.373–374. 7. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років. Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – С.288. 8. Радянська Україна. – 1949. – 25 жовтня. 9. Дужий П. Про чекістського генерала і не лише про нього //Визвольний шлях. – 1991. – №8. – С.998–999. 10.Державний архів Львівської області. – Ф.Р.–2009. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.1, 2.

Volodymyr Pashchenko

YAROSLAV GALAN. MYTHS AND FACTS OF HIS BIOGRAPHY AND WORKS

The article tells about some facts from Yaroslav Galan's biography and works.

УДК 94(477)

Руслан Чигур

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГОСПОДАРСЬКИХ СТРУКТУР ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПОЛІТИКИ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ У 1970 – 1990-Х РОКАХ

В статті розглядаються та аналізуються суперечливі процеси, пов'язані із формами та методами діяльності органів державної влади та господарських структур щодо проведення природоохоронної політики в Західному регіоні України протягом 1970 – 1990-х років, звертається увага на незначні позитивні зрушення та основні проблеми, які призвели до кризового стану навколишнє природне середовище.

Судячи по чималій кількості постанов, рішень як на вищому так і на місцевому державному рівнях, влада в СРСР у 70–80–х рр. намагалася дбати про охорону довкілля та привести у відповідність розвиток економіки, керуючись екологічними вимогами. Але таке враження є поверхневим. Якщо заглибитись у постанови, накази, то зрозуміло, що

вони носили тільки декларативний характер. Незважаючи на те, що в СРСР щорічно збільшували кошти на охорону навколишнього середовища, цей захід не впливав позитивно на її становище, так як владою не було розроблено реальних механізмів по втіленню у життя постанов, розпоряджень, які стосувались питань охорони довкілля, про що засвідчують чисельні постанови та зауваження щодо невиконання намічених заходів [1: 23–24]. Іноді дії державної влади суперечили прийнятим нею законопроектам щодо природоохорони [2: арк.213–214, 227]. Важливою причиною невиконання законів, постанов центральних органів влади було те, що не було створено єдиного органу, який би займався питаннями природоохорони, а натомість цими питаннями займались різні міністерства і відомства, але ця організація контролю була неефективною [3: 273]. Трагедією для України було те, що за радянських часів вона повністю втрачає можливість хоч якнебудь впливати на формування природоохоронного законодавства, екологічне право, які формувались за межами України, а центральні структури СРСР не враховували інтересів України, СРСР провадив по відношенню до України природоексплуатаційну політику, не дбаючи при цьому про стан довкілля та наслідки такої політики для України. При цьому нормативно-правова природоохоронна база була не дієвою, тому що головні засади екологічного права в СРСР визначались скоріше не законами, а «державною доцільністю» [4: 325].

Дещо активізується природоохоронна діяльність державних структур в першій половині 80-х рр. [5: 8, 11]. Але як показала практика, і надалі не виконувались важливі заходи природоохорони, незважаючи на те, що впродовж 1976 – 1980 рр. на природоохоронні заходи було витрачено понад 1, 5 млрд. крб. капіталовкладень.

Нового імпульсу природоохоронна робота державних структур набирає в часи перебудови. На березневому Пленумі ЦК КПРС в 1989 р. М. Горбачов заявив про необхідність створення національної екологічної програми відносно землекористування, яка б розв’язала народногосподарські завдання [6: 3]. Таким чином, вперше на державному рівні було зроблено спробу спільного розв’язання економічних і екологічних проблем. З сильним централізованим управлінням місцева влада, по суті, була позбавлена реального впливу на розвиток продуктивних сил та стану екології в регіоні, хоча вона й видавала власні постанови, ґрунтуючись на розпорядженнях центральної влади. Облвиконкоми займалися тільки законодавчою діяльністю у сфері природоохорони, яка не мала позитивного ефекту через вищеназвані причини, райони Тернопільської області також незадовільно справлялись із завданнями в галузі природоохорони [7: арк. 1]. Господарські структури так і до кінця не доводили розпочаті роботи по природоохороні, виправдовуючись нестачею відповідних матеріалів та робочої сили, щорічно недоосвоюючи виділені капіталовкладення на природоохоронні цілі, а якість проведених робіт була дуже низькою, про що засвідчують щорічні виходи з ладу очисних установок, меліоративних пристроїв [8: арк. 3].

Деякі зрушення в діяльності державних органів по природоохороні відбулись за часів «перебудови». У розробленій концепції переведення Тернопільської області на самоуправління, самофінансування у розділі «Охорона навколишнього середовища» передбачалось, що обласна Рада народних депутатів буде брати участь у розробці спільних заходів і стратегії охорони природи, розробляти та вирішувати розбіжності, які виникли між районами, між підприємствами в галузі природокористування, розробляти нормативи плати за викиди (скиди) забруднених речовин в довкілля [9: 2]. Цей план заходів був більш дієвим у порівнянні із попередніми роками [10: 1].

На Закарпатті місцева влада намагалась власними зусиллями привести у відповідність згідно законів України охорону навколишнього природного середовища. Особливо плідною впродовж 70–90-х рр. була робота обласної Ради народних депутатів та облвиконкому в сфері розширення природно-заповідного фонду та створення зелених зон навколо міст та селищ. Недаремно область за цими показника займала одне із перших місць в Україні [11: арк. 3]. В таких напрямах як охорона повітря, земельних, водних, лісових ресурсів не вдалось покращити їх стан через їх надмірну експлуатацію та значне забруднення, незважаючи на щорічні постанови влади. [12: арк. 1]. Тому не дивно, що на початок 90-х рр. земельні й лісові ресурси деградували, погіршувалась їх якість. Не ви-

рішило Закарпатське управління сільського господарства і проблему раціонального використання мінерально-сировинних ресурсів, незважаючи на численні накази, зокрема, щодо економії нафтопродуктів [13: арк.6], електричної і теплової енергії [14: арк.143], паливно-енергетичних ресурсів [15: арк. 11]. Тому так звана «економія» відбувалась тільки умовно в звітах відповідних державних структур з чисельними приписуваннями у цій сфері. Не вдалося також протягом 70–80-х рр. покращити стан очистки водних ресурсів.

Аналогічним чином велась робота господарських структур відносно охорони довкілля і на Івано-Франківщині. Незважаючи на чисельні щорічні рішення, постанови облвиконкому, робота щодо поліпшення стану навколишнього середовища проводилась незадовільно, що засвідчували відповідні рішення. Колгоспи не брали участі у проведенні робіт по збереженні річок і відкритих водойм, більш як 100 промислових підприємств області не мали очисних споруд, будівництво яких з року в рік зволікалось [16: арк.30–31]. Ігнорувались господарськими структурами області і ряд інших важливих розпоряджень облвиконкому. Незадовільно в області велись і лісогосподарські роботи [17: арк.6, 37].

З року в рік партійні органи та господарські структури дублювали власні попередні розпорядження. Принцип “не нашкодь природі”, особливо це стосується використання природних ресурсів, був підмінений принципом – “чим більше, тим краще”, а заходи, спрямовані на відновлення природних ресурсів, не планувались, а природа уже не могла самовідновлюватись. Незадовільною була робота Волинського облвиконкому у справі покращення природоохорони. Практично не було до кінця доведене ні одне рішення чи розпорядження облвиконкому протягом 70–80-х рр. Бездіяла місцева влада щодо справи охорони водних ресурсів, природо – заповідного фонду [18: арк.68], аналогічний стан справ був і на районному рівні [19: арк.50]. Антиприродною була політика державних органів, спрямована на збільшення темпів меліорації та осушення земель, що привело до зникнення унікальних болотних масивів, порушило клімат, змінило навколишнє середовище у гірший бік.

Аналогічні відносини владних структур у вирішенні питань природоохорони спостерігались і на Рівненщині.

На районному рівні охорона довкілля перебувала у ще гіршому запущеному стані порівняно з обласним [20: арк.54–55], про що засвідчують численні порушення та ігнорування рішень облвиконкому райрадами [21: арк.34]. Критичний стан та підходи до вирішення проблеми покращення довкілля Львівщини протягом 70–80-х рр. вимагали дієвих заходів з боку місцевої влади. Проте і в цій області земельні, лісові, водні ресурси знаходились у занедбаному стані і продовжували по-хижацьки використовуватись господарськими структурами області, що завдавало непоправної шкоди довкіллю, особливо це стосується нераціонального використання мінерально-сировинних ресурсів. Місцева влада зайняла споглядальну позицію і дивилась на процеси погіршення стану довкілля «крізь пальці» [22: арк.83].

Невирішеність проблем, пов’язаних із станом довкілля місцевою владою було уже звичним явищем впродовж 70–80-х рр. і на Буковині. Усе, на що спромоглася місцева влада щодо покращення лісових ресурсів – це на пожвавлення ідеологічної масової роботи у 80-х рр. [23: арк.57].

Діяльність державних органів влади, яка стосувалася проблем довкілля, доктор історичних наук, професор Васюта С. І. визначає як політику екоциду в Україні [24: 4–5].

Активно в роки незалежності працюють місцеві органи влади Західного регіону України по удосконаленню та покращенню становища навколо охорони довкілля. Так, у квітні 1992 р. сесія Тернопільської обласної Ради народних депутатів прийняла рішення і затвердила положення про обласний позабюджетний фонд охорони довкілля на районному і обласному рівнях [25: 2]. Це була перша спроба фінансування охорони природи не безпосередньо з державних джерел, а був знайдений шлях оплати безпосередньо з користувачів природних ресурсів та забруднювачів довкілля. Особливо плідною відносно покращення стану довкілля була робота облдержадміністрації на протязі 1998 р. [26: 4–5]. Через дефіцит фінансів, недосконаліст законодавства, прорахунки та правовий нігілізм, неповагу до закону як посадових осіб, так і рядових громадян, про що засвідчують

чисельні правопорушення, адмінштрафи та притягнення до відповідальності, остаточно вирішити проблеми екології в області не вдалося. Основними недоліками природоохоронної роботи є недотримання вимог державних будівельних норм стосовно розробки комплексної еколого-економічної оцінки впливу діяльності на довкілля, не вирішене питання утилізації чи знешкодження відходів виробництва, не дотримуються вимоги стосовно розробки одночасно з проектом водопостачання і проекту каналізації, матеріали рекультивації земель порушених гірничими відробітками розробляються не в повному об'ємі [27: арк.2].

На Волині в 90-х рр. охорона довкілля носила суперечливий характер. З одного боку, на основі відповідних державних документів активно розроблялась правова база, спрямована на покращення стану охорони довкілля, зростав і природно-заповідний фонд, а з іншого боку, загострювалися екологічні проблеми [28: арк. 3].

Аналіз екологічної ситуації у 1999 р. в Івано-Франківській області свідчить, що, незважаючи на спад виробництва, стан поверхневих вод, атмосферного повітря, земельних угідь не відповідає вимогам норм екологічної безпеки. Спостерігаються перевищення шкідливих речовин в ґрунтах, воді, атмосфері, по-безгосподарськи використовуються надра, мають місце незаконні поруби лісів, браконьєрство [29: арк.129–130]

З метою підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади по природоохоронній роботі було розроблено спільні заходи органів прокуратури, екобезпеки, санепідемнагляду та інших спеціально уповноважених органів на 2000 р. Але знову постає проблема, чи будуть вони втілені у життя внаслідок бездіяльності місцевої державної влади області. На Львівщині існують проблеми, які вимагають негайного вирішення, а саме: поліпшення екологічного стану басейнів Дністра, Західного Бугу та якості питної води, будівництво нових та реконструкція діючих потужностей комунальних очисних каналізаційних споруд, поліпшення екологічного стану в промислових центрах області, організація системи екологічного моніторингу та науково-інформаційне забезпечення природоохоронної діяльності, вдосконалення еколого-економічного механізму природокористування на регіональному рівні [30: арк.27]. На Закарпатті однією з найбільш гострих проблем охорони довкілля тут є фінансування природоохоронних заходів, основним джерелом яких залишаються Державний бюджет і місцеві цільові фонди охорони довкілля. Так і не вирішене питання відносно реалізації бюджетного розділу «Охорона навколишнього середовища та ядерна безпека», якого в бюджеті області не передбачається, тому фінансування не проводиться [31: арк.35]. Такий стан зумовлений і відсутністю належного контролю з боку райдержадміністрацій та міськвиконкомів, як розпорядників районних та міських фондів щодо формування та цільового використання місцевих фондів охорони довкілля.

На Рівненщині багато важливих природоохоронних заходів залишились непрофінансованими через нестачу коштів обласного природоохоронного фонду, загальна заборгованість до цього фонду за 1999 р. склала 553, 9 тис. грн. Природоохоронне будівництво знаходиться у скрутному становищі, викликаному гострим бюджетно-фінансовим дефіцитом, неналежним чином працювала й укрінвестекспертиза [32: арк.104–105, 107].

На Буковині порушеня в сфері охорони природи не поменшало через недосконалі механізми впливу на порушників, які зводяться до видання приписів, стягнень, передання справ у прокуратуру, призупинення діяльності підприємств, накладання штрафів. В області існують ряд невирішених питань, які потребують підтримки та втручання місцевих органів влади. Зокрема, каналізування стічних вод, розміщення відходів, будівництво протиерозійних споруд, необхідність розроблення на державному рівні цілісної програми збереження Карпат. Проте матеріально-технічні можливості регіону в цьому напрямку обмежені [33: арк.104, 110].

Таким чином незначні позитивні зрушення ще не можуть повністю ліквідувати ті негативні тенденції, які існували за часів тоталітаризму і підходу до вирішення проблем екології, не налагоджено ще чіткого механізму взаємодії влади усіх рівнів, іноді влада самоусувається від вирішення екологічних проблем, перекладаючи усю відповідальність на органи Держекобезпеки. Основним гальмом у вирішенні природоохоронних питань є криза економіки країни, яка не дає можливість фінансування розроблених регіональних

екологічних програм. Саме брак коштів, застарілість технологій, ресурсоємне виробництво не дають змоги реалізувати напрацьовані програми. Часто у здійсненні природоохоронної політики державні органи приділяють мало уваги співпраці з екологічними організаціями та не вживають заходів, які б сприяли залученню населення у сферу природоохорони. Через неефективність механізмів захисту довкілля, екологічну ситуацію в Західному регіоні та й в Україні загалом можна охарактеризувати як кризову.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю. С. Закон на варті природи. – К.: Наукова думка, 1981. – 167с. 2. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 2. – Оп. 13. – Спр. 8192. 3. Природа України та її охорона. – К., 1975. – 255с. 4. Крисаченко В. С. Екологічна культура. – К., 1996. – 352с. 5. Израэль Ю. А. Проблемы охраны среды и пути их решения. – Л., 1984. – 48с. 6. »Про аграрну політику КПРС у сучасних умовах.» Доповідь генерального секретаря ЦК. КПРС Горбачова М. С. на Пленумі ЦК. КПРС 15 березня 1989 року // Вільне життя. – 1989. – 16 березня. 7. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 3307. – Оп.1. – Спр. 89. 8. ДАТО. – Ф. 3307. – Оп. 1. – Спр. 126. 9. Концепція переведення Тернопільської області на самоуправління, самофінансування // Вільне життя. – 1990. – 16 січня. 10. Положення про талон токсичності // Екологічний сполох. – 1991. – 25 квітня. 11. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 2318. – Оп. 1. – Спр. 131. 12. ДАЗО. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 77. 13. ДАЗО. – Ф. 179. – Оп. 1. – Спр. 7234. 14. ДАЗО. – Ф. 179. – Оп.1. – Спр. 7333. 15. ДАЗО. – Ф. 179. – Оп.1. – Спр. 7847. 16. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 31. – Оп. 1. – Спр. 9. 17. ДАІФО. – Ф. 31. – Оп. 1. – Спр. 25 18. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 1914. – Оп. 1. – Спр. 573. 19. ДАВО. – Ф. 1914. – Оп. 1. – Спр. 587. 20. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 2275. – Оп.1. – Спр. 325. 21. ДАРО. – Ф. 2275. – Оп. 1. – Спр. 326. 22. Державний архів Львівської області. – Ф. 221. – Оп. 2. – Спр. 8151. 23. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 4. – Оп. 9. – Спр. 7955. 24. Васюта С.І. Радянський екоцид в Україні: історичні витоки, труднощі подолання. – Тернопіль.: «Астон», 2000. – 526 с. 25. Екологічний сполох. – 1993. – 20 грудня. 26. Депутати – за чисте довкілля // Екологічний сполох. -1997. – лютий-березень. 27. ДАВО. – Ф. 2244. – Оп. 1. – Спр. 426. 28. ДАВО. – Ф. 2244. – Оп. 1. – Спр. 430. 29. Поточний архів Держуправління екобезпеки в Івано-Франківській області. – Ф. пост. зб. – Оп. 1. – Спр. «Стан навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області у 1999 році». 30. Поточний архів Держуправління екобезпеки у Львівській області. – Ф. пост. зб.. – Оп. 1. – Спр. «Аналітична довідка за 1999 рік». 31. Поточний архів Держуправління екобезпеки у Закарпатській області. – Ф. пост. зб. – Оп. 1. – Спр. « Звіт про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 1999 рік.» 32. Поточний архів Держуправління екобезпеки у Рівненській області. – Ф. пост. зб. – Оп.1. – Спр. «Доповідь про стан навколишнього середовища в Рівненській області у 1999 р.» 33. Поточний архів Держуправління екобезпеки у Чернівецькій області. – Ф. пост. зб. – Оп.1. – Спр. «Інформація по Чернівецькій області за 1999 рік до Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні».

Ruslan Chyhur

THE FORMS AND METHODS OF THE STATE POWER ACTIVITIES AND THE ECONOMIC STRUCTURES IN REGARD TO REALIZATION OF THE NATURE PRESERVING POLICY IN THE WESTERN REGION OF UKRAINE IN 1970 – 1990

In the article article the contradictory processes connected with the forms and methods of the state power activities and economic structures concerning the nature preserving policy in the Western region of Ukraine in 1970 – 1990 are examined and analysed. A considerable attention is paid to some positive changes and the main problems which caused the crisis state of the natural environment.

УДК 340 г. (4 Укр.)

Володимир Возьний, Павло Вівчар

РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ ЯК ІСТОРИЧНА ПЕРЕДУМОВА СУЧАСНОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Виходячи з історичних традицій українського народу, враховуючи досягнення конституцій інших демократичних держав, академік С.С. Дністрянський науково обґрунтував право українського народу на самовизначення, закріпив його в підготовлених ним авторських проектах конституції.

У скарбниці вітчизняної конституційної правової думки значне місце належить творчості відомого українського правознавця академіка С.С.Дністрянського (1870–1935).

Читачі «Правової держави», дякуючи фундаментальній статті І.Б.Усенка, вже мали змогу познайомитися з науковою спадщиною вченого, а також текстом конституційного проекту С.С.Дністрянського «Устрій Галицької держави. Проект тимчасових основних законів, виготовлений у віденському парламенті проф. С.С.Дністрянським 1918 р. для покликання в життя Галицької Держави»[1:4].

Наступним кроком у формуванні історично-правових передумов Конституції України можна вважати авторський проект Конституції ЗУНР. Мало кому відомо, що крім зазначеного вище проекту, наприкінці 1920 р. вже в інших історичних умовах на замовлення еміграційного уряду Західноукраїнської народної республіки С.С.Дністрянський підготував ще один авторський проект Конституції ЗУНР. Цей проект конституції теж не був опублікований, хоча ряд його основних положень вчений згодом висвітив у своїх працях: «Нові проекти української конституції» (Відень, 1920), «Теорія конституції» (Прага, 1921), «Загальна наука права і політики» (Прага, 1923) «Погляд на теорії права та держави» (Львів, 1925) тощо.

Текст цього другого конституційного проекту досі фактично не був у науковому обігу, оскільки єдиний відомий нам його примірник, що зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і органів державного управління України, виконано німецькою мовою.

Тому ця стаття і має на меті ознайомити наукову громадськість з основними положеннями цього цікавого історичного документу.

Структурно проект складається з трьох розділів:

І. Держава та право. Правова держава.

ІІ. Державна влада.

ІІІ. Самовизначення народів.

Перший розділ включає в себе підрозділи: 1. Права людини і громадянина (з відділами «Свобода», «Рівність», «Захист і піклування») та 2. Права народу.

Другий розділ передбачає три підрозділи: 1. Основні положення; 2. Волевиявлення народу (з відділами «Народна палата», «Загальна народна рада», «Народна управа», «Місцеве представництво»);

3. Виконання народної волі (з відділами «Президент республіки», «Прибічна рада», «Рада держави», «Місцеве самоврядування», «Правове піклування, «Державні службовці»).

Західноукраїнська держава у проекті визначалася як демократична і правова республіка.

Особливу увагу С.С.Дністрянський приділяв питанню забезпечення прав громадян, які вчений розглядав у двох аспектах: юридично-аксиологічному (права і свободи громадянина як вища цінність) і природноправовому (вроджений характер і невід’ємність основних прав і свобод громадян). З позицій такого праворозуміння в конституційному проекті вченим запропоновано, широке коло особистих, політичних, соціальних і еконо-

мічних прав і свобод людини і громадянина [2:307]. Проект С.С.Дністрянського характеризувався наявністю ряду принципових стрижневих ідей. До їх числа насамперед належить послідовне закріплення народного суверенітету, визнання політичного права нації вищим первинним джерелом влади. Український народ є природним власником національної території і як такий матиме на своїй землі повне право самовизначення [3:350].

Влада державних органів залежить від народного суверенітету. Держава виступає в ролі представника народу і відповідає перед ним. Вищі державні органи одержують свої повноваження і користуються ними при умові одержання довіри більшості громадян.

В проекті передбачено поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову, розмежування між державними інститутами, що доповнюють себе взаємно, створивши «одноцільний апарат загальної волі народу».

На першому етапі державного будівництва передбачалося скликання Установчих зборів, які мали прийняти остаточний текст Конституції та «приготовити перехід до сталого конституційного режиму (затвердити конституційну грамоту)», здійснити адміністративно-територіальний поділ (на громади, повіти, округи), прийняти виборчі закони та деякі інші акти, зокрема про податки і аграрну реформу. Вибори до Установчих зборів мали проходити на основі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування по трьох національних куріях – українській, польській та представників інших народностей [4:304].

Після закриття Установчих зборів найвищим законодавчим органом влади ЗУНР мала бути Народна палата, обрана на підставі загального, безпосереднього, рівного й таємного голосування. Послів Народної палати розподілено на 3 національні курії: українську, польську та інших народностей. Кожна з національних курій наділена правом вето проти винесеного на ухвалення Народної палати закону, якщо цей закон порушує національні права народності.

Такого демократичного, на державному рівні забезпечення прав національних меншин при виборах законодавчих органів не знала, по суті, світова виборча практика не тільки в той час, але й у наші дні.

Надзвичайним органом є Загальна народна рада, яка скликається президентом у виключних випадках для прийняття найважливіших державних рішень (внесення змін до Конституції, встановлення обмежень конституційних прав на період війни тощо). Половину складу цього органу делегує Народна рада, а решту формують окружні заступництва, народні комори й Загальний народний збір. Рішення може бути прийняте при наявності 2/3 членів Загальної народної ради. Запропонований вченим порядок був на той час надто прогресивним, оскільки внести зміни в конституцію можливо було лише при досягненні погодження між усіма політичними та суспільними групами.

За проектом право законодавчої ініціативи мало надаватися не лише органам місцевого самоуправління, а й окремим професійним організаціям і широким верствам населення. Безпосередня демократія мала здійснюватися шляхом загальних або локальних народних зборів (референдумів).

Виконавча влада мала належати державним органам на чолі з президентом республіки, обраним безпосередньо населенням строком на чотири роки. Перші вибори мусили відбутися одночасно з виборами до Установчих зборів, а наступні – співпадати з виборами до Народної палати. Президент республіки є водночас верховним головнокомандувачем. Покладені на нього функції (насамперед у питаннях національних, зовнішньополітичних та військових) президент виконує за допомогою «Прибічної ради», яка складається з шести членів: чотирьох українців, одного поляка та одного представника іншої народності. Важливою умовою є те, що трьох членів делегують національні курії, інших членів добирає сам президент.

Рада держави є органом з функціями уряду держави. Формується вона також з шести членів, яких призначає сам президент на основі національного принципу, тобто з кожних 6 посад 4 мають посісти українці, 1–поляк, і 1–представник інших національностей. Рада держави як найвищий виконавчий орган формує шість департаментів або міністерств. При кожному департаменті створюються «радні колегії», що складаються наполовину з урядовців, наполовину з осіб, обраних Народною палатою.

Юстиція відділена від адміністрації, її очолює Голова державної юстиції, який призначається і звільняється Президентом республіки і не входить до складу Ради держави. Самостійну структуру складає Державний судовий трибунал.

Важливе місце в проекті конституції приділялося конструкції органів місцевої влади в округах, повітах і громадах на зразок центральної. На рівні територіальної організації місцевої влади передбачався поділ влади на представницьку і виконавчу. Місцева влада зосереджувалася в обраних окружних, повітових органах.

Завдяки такому поділу жодна з структур не могла мати необмеженої влади. В компетенцію органів місцевого самоврядування включалися питання, які не були врегульовані загальними законами держави.

Останній відділ проекту становлять норми про самовизначення народів у державі. Встановлення принципу «національного ключа», тобто відношення 4:1:1 (4 українці, 1 поляк та 1 представник іншої національності), на думку вченого, мало сприяти тому, що український народ як природний власник національної території матиме на своїй землі повне право самовизначення і водночас будуть забезпечені права інших народностей.

Слід зазначити, що основні положення проекту конституції, це своєрідний компроміс різноспрямованих політичних сил, це не тільки підсумок процесів державотворення, це й своєрідний дороговказ подальшого вдосконалення нашої держави, наповнення її сформованих інститутів реальним змістом.

Сподіваємося, що стаття викличе інтерес у всіх, хто цікавиться історією вітчизняної юридичної науки.

Список використаних джерел

1.Усенко І.Б. Наукова спадщина академіка С.С.Дністрянського // Правова держава. – 1996. – Київ, – С.4. 2.Дністрянський С. Нові проекти української конституції. – С.307 3. Дністрянський С. Зв'язок і сполука народів // Воля. – 1920. – Т.2. – Ч.9. – С.350. 4. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – С.344

Volodymyr Voznyi, Pavlo Vivchar

THE DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL THOUGHT IN UKRAINE AS HISTORIC GROUND OF PRESENT CONSTITUTION

Reasoning from historical traditions of the Ukrainian people, taking into account the achievements of the constitutions of other democratic states, academician Dnistryanskyy S.S. has scientifically proved the right of the Ukrainian people on self-determination and fixed it in the author's draft constitution, prepared by him.

УДК 07. 0002.

Ярослав Дзісяк

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ 1980-Х РОКІВ

В статті розкриваються історичні передумови і зміст соціально-економічної кризи в Україні періоду розпаду колишнього СРСР наприкінці 1980-х років.

З початком XXI ст. українське суспільство все ще перебуває у стані соціально-економічної кризи, суттєве назрівання котрої сягає другої половини 1980-х років. Для розбудови демократичної, соціально-економічної розвинутої, незалежної держави, особливо важливим та актуальним на сучасному етапі є розгляд проблематики державотво-

рення у контексті аналізу та оцінки кризових явищ економіки колишнього СРСР та України в тому числі. Негативні процеси політичної, економічної, соціальної сфер суспільства стали головними передумовами глибокого занепаду народного господарства України та й суспільства загалом після здобуття незалежності.

Окреслена проблема дотепер не знайшла комплексного висвітлення в історичній науці. Важливо не лише розкрити зміст соціально-економічної кризи колишнього Радянського Союзу, а й показати це питанна в контексті історичної трансформації суспільного життя в Україні. Слід зауважити, що соціально-економічна проблематика є також важливим завданням вітчизняної історичної науки. Певною мірою розв'язання цих питань є дана стаття. При підготовці якої використано спеціальні праці Головка С.В. [5], Шевченка Н.М. [6], Павловського М.А. [1], Мочерного С.В. [2], дослідження відомих українських істориків, загальнонаукову історичну літературу, а також статті українських вчених економістів Дячкова М. [3], Геєця В.І., Дем'яненка В.А. [8], Стецюри В., К.Р. Кедзі [7], довідкову літературу та періодичну пресу.

Чому, здобувши незалежність, теоретично прямуючи до впровадження соціально-орієнтованої ринкової економіки, на практиці соціально-економічна система України зазнала катастрофічної кризи?

Невід'ємною відповіддю на дане питання буде те, що всі зусилля перших років реформ були спрямовані на злам старої адміністративно-планової системи та формування ринкових відносин. Але при цьому була втрачена основна мета економічних реформ – це створення умов для виходу з кризи, підвищення добробуту широких верств населення та прискорення науково-технічного та технологічного розвитку. Реформи в Україні (а за змістом – це економічна революція) починались без чітко сформульованої мети, без стратегії, яка була б вироблена саме в Україні і для України [1: 30].

Щоб дати повну відповідь на питання, потрібно викласти роз'яснення не лише обставинам соціально-економічного становища, особливо важливо в даному випадку слід пояснити передумови, що мали прямий безпосередній зв'язок до кризи народного господарства України.

З розпадом Радянського Союзу Україна успадкувала форми державного будівництва радянської системи. Соціально-економічну систему, яка існувала в колишньому СРСР, сьогодні називають по-різному: планова, адміністративно-командна, бюрократична, тоталітарна, дефіцитна, затратна економіка, державно-монополістичний, державний капіталізм, антигуманний, недемократичний, бюрократичний соціалізм [2: 555]. Кожна з наведених назв (а їх перелік далеко не повний) має під собою реальні підстави. Україна ставила за мету зміну соціально-економічної системи на цивілізований, європейський, ринковий зразок.

Як зазначалося, економічна система Радянського Союзу була затратною. Причина тому – більш як напіввікове прагнення будувати економіку не за об'єктивними законами суспільного розвитку, а на противагу їм. Можна навести основні помилки радянської економіки: зведення всієї різноманітності форм власності на засоби виробництва до однієї – абсолютно державної та виключення з товарно-грошових відносин їх завершального етапу – ринкового обігу [3: 42].

Радянське керівництво усвідомлювало необхідність змін в управлінні функціонування економіки, хоча точилися дискусії між консерваторами і поміркованими реформаторами щодо методів. Традиційними методами забезпечити економічне зростання не вдавалося. Однак реформатори з оточення М. Горбачова не прагнули переходу до нової економічної системи. Новий керівник держави намагався дещо реформувати, підправити радянський тип соціалізму, у той же час не порушуючи його фундаменту. М. Горбачев проголосив курс на прискорення соціально-економічного розвитку, перебудову економіки країни. Оголошуючи даний курс, комуністична еліта не усвідомлювала неспроможності самої моделі радянського соціалістичного господарювання [4:111]. Вони підійшли до вирішення цієї проблеми з іншого боку – спробували послабити централізоване управління економікою, надаючи більш широкі права господарським суб'єктам на місцях. Червневий (1987 р.) пленум ЦК КПРС був першою спробою оновлення командної економіки. Проголошена ним політика реформ Задавала державним підприємствам можливість самос-

тійних дій. 30 червня 1987 р. Верховна Рада СРСР затвердила Закон «Про державне підприємство» [5]. Незабаром були прийняті також інші партійно-урядові постанови: про перебудову планування, матеріально-технічного постачання, ціноутворення тощо. Завдання оновлення всіх сфер життєдіяльності вимагало глибоких зрушень в економіці. Була висунута програма перетворень, яка передбачала, зокрема, докорінну перебудову організаційних структур, форм і стилю діяльності органів управління. Важливою ланкою цієї роботи на Україні мала стати реалізація генеральної схеми управління народним господарством республіки, яка була розглянута і в основному схвалена на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР у квітні 1988 р. Ця схема забезпечувала організаційні основи для переходу від командно-адміністративних до економічних методів управління. Вдалося досягнути певних позитивних результатів. Підприємства дістали змогу самостійно планувати виробничу діяльність у межах запропонованих, але не нав'язаних відповідним міністерством контрольних цифр. Вони тепер мали право укладати контракти зі своїми споживачами і постачальниками, встановлювати прямі, без посередництва Держплану зв'язки з іншими підприємствами. У деяких галузях підприємствам дозволялося вступати у прямий контакт з іноземними фірмами. Дедалі ширше застосовувалися орендні відносини, кооперативні форми господарювання. Розгорнулася робота по створенню асоціацій, концернів, малих підприємств та інших нових організаційних структур. Так, у 1988 р. на території України було зареєстровано лише 8 спільних підприємств, у 1989 р. – 75, а в 1990 р. – 156. Найбільша кількість таких підприємств створена з фірмами Німеччини, США, Польщі, Австрії, Угорщини. Випуск продукції і надання послуг розпочалися на 113 з них. На споживчому ринку посилився кооперативний рух. У 1989 р. кооперативи реалізували товарів і послуг на 5, 1 млрд. крб., заробітної плати одержали 2, 5 млрд. крб., а для населення реалізували товарів і послуг лише на 0, 9 млрд. крб., тобто додатково забрали із споживчого ринку товарів і послуг на 1, 6 млрд. крб. У 1989 р. в нових умовах господарювання працювали всі підприємства та об'єднання виробничої сфери республіки й частково невиробничих галузей народного господарства. Посилився вплив інтенсивних факторів економічного регулювання, внаслідок чого чисельність працюючих, наприклад, у сфері матеріального виробництва скоротилася на 700 тис. чоловік. Значно більша увага почала приділятися ресурсозберіганню, більш повному включенню до господарського обороту вторинної сировини і відходів виробництва.

Темп приросту інвестицій спрямованих на невиробниче будівництво на Україні майже вдвоє випереджав збільшення виробничих капітальних вкладень. Це дало змогу здійснювати будівництво різного роду об'єктів соціального спрямування. Так, більша частина житла будувалася господарським способом. Прискореними темпами зростало індивідуальне житлове будівництво. Почалася приватизація квартир [6: 432].

Однак, теоретичний арсенал реформаторів не виходив за межі командної економіки і комуністичної доктрини. За роки перебудови економічне становище України погіршувалося дедалі більше [7: 485]. Нічого радикального не внесло в систему управління економікою прийняття вищевказаних законів та постанов. Впровадження системи повного госпрозрахунку і самофінансування в 1988–1989 р.р. не могло само по собі подолати наростаючі проблеми. Впровадження повного госпрозрахунку при пануванні державної власності і централізованого розподілу товарних ресурсів було імітацією розширення свободи підприємств і впровадження ринку. Позбавлені центром прав і свобод, матеріальних і фінансових ресурсів органи управління України не могли справляти ефективного впливу на розвиток економіки республіки [8: 26]. Негативні процеси в економіці відображалися такими конкретними внутрішньо-економічними показниками.

Середньорічні темпи зростання виробленого національного доходу у 1986–1988 р.р. (початок дванадцятої п'ятирічки) становили 3, 9 %. Загалом, це є порівняно низький показник (окрім 3, 7 % в одинадцятій п'ятирічці) для попередніх років інтенсивного типу виробництва. А вже в 1989 р. цей показник становив 2, 6 %, за чотири місяці 1990 р., порівняно з тим самим періодом 1989 р. знизився до 1 %. Аналогічним було становище з динамікою продуктивності праці: в 1986–1988 рр. її рівень становив 4, 6 %, а за чотири місяці 1980 р. зростання становило всього 1, 2 %.

Майже аналогічна картина склалася у виробництві промислової продукції: 4, 2 % приросту в 1986–1988 р.р. з деяким зниженням зростання матеріалоємкості. В 1989 р. намітився спад темпів зростання у промисловому виробництві – 2, 8 % (3, 4 % в I півріччі і 1, 8 % у II півріччі).

Виробництво продукції сільського господарства було дуже нерівномірним: 2, 2 % в 1986–1988 рр. і 4 % в 1989р. Аналіз змін у матеріальній базі суспільного виробництва, яка є найважливішою складовою його розвитку, відображає суперечливу картину спроб отримання несприятливих тенденцій, виникнення яких зумовлене факторами попередніх етапів розвитку. Перш за все, це видно на прикладі технологічної структури капітальних вкладень, яка відбиває відносно невелике зростання частки затрат на активну частину основних виробничих фондів (ОВФ).

Високими темпами йшло подорожчання і зниження якості продукції інвестиційного комплексу, що у свою чергу посилювало інфляційні процеси в інвестиційній сфері, робило неможливим технологічне оновлення і структурну перебудову суспільного виробництва. Еквівалент потужності основних виробничих фондів провідних галузей промисловості знижувався щорічно на 3,4 %.

Також в Україні виробництво товарів народного споживання і надання платних послуг були істотно нижчими від потреб населення і забезпечення умов для збалансованого розвитку народного господарства республіки. Так, в 1989 р. загальний обсяг виробництва товарів народного споживання становив 67 млрд. крб. У розрахунку на душу населення виробництво товарів народного споживання становило 1187 крб., у тому числі продуктів сільського господарства – 572 крб. (в Естонії – 1096 крб.). В 1988 р. непродовольчих товарів на душу населення вироблено на 670 крб., у тому числі товарів легкої промисловості всього на 286 крб. (у БРСР – відповідно, на 1164 і 625 крб., у республіці Молдова- 8'16 і 523 крб., у РРФСР – на 778 і 319 крб.). Обсяг платних послуг на душу населення становив 161 крб. Рівень задоволення населення УРСР по непродовольчих товарах не досягає й половини потреби, розрахованої за раціональними (дуже недосконалими) нормами – 49, 1 – 49, 5 %, а без товарів легкої промисловості – менш як 41 %. Ступінь задоволення у платних послугах – 38 % (а від раціональної норми – 45 %). Частка платних послуг у грошових витратах населення протягом багатьох років залишалася незмінною – на рівні 10 %. Для порівняння, у колишніх соціалістичних країнах Східної Європи – у Польщі, Угорщині, Чехословаччині даний показник становив 16–20%, слід зазначити, що оптимальний рівень оцінюється в 25% [9:21].

Щодо обсягу незадоволеного попиту на продовольчі і непродовольчі товари народного споживання, то його рівень був порівняно високий і відмічалася тенденція зростання, так в 1986 р. він становив 5 млрд. крб., а у 1987 р. – 6 млрд. крб. Нижня оцінка незадоволеного попиту по продовольчих і непродоврльчих товарах Інституту економіки Академії Наук УРСР за 1988 р. досягла 13 млрд. крб., а за 1989 р. – 18 млрд. крб. На більшість товарів народного споживання та послуги населенню у першому півріччі 1990 р. ціни зросли на 2, 6 %, а на групу непродовольчих товарів – на 6 %. У стані тотального дефіциту перебувало близько 1200 асортиментних груп товарів. У перші роки перебудови інфляційні процеси перебували під відносним контролем держави. Інфляція у прихованому вигляді набувала форми дефіциту товарів, які користувалися підвищеним попитом. З кінця 1980–х років інфляція вийшла на поверхню і перетворила на дефіцит майже все. На 1990 р. інфляція досягла 8, 5 – 11 %. З осені того ж року в Україні було запроваджено продаж продовольчих і промислових товарів за картками споживача з купонами. Але цей захід очікуваних результатів не дав. З 1991 року в Україні було розпочато реформу цін. Однак введення 1 січня 1991 р. нових закупівельних й оптових цін створило для більшості промислових підприємств критичну ситуацію, адже нові ціни на переважну частину товарів народного споживання перевищили діючі роздрібні. Це призвело до порушення госпрозрахункових відносин при реалізації продукції та масового спаду виробництва.

Незбалансованість попиту і пропозиції товарів народного споживання і платних послуг суттєво перешкоджала нормалізації грошового обігу, і зрозуміло економічним рефо-

рмам у цілому. Основна причина дисбалансу – помилкова структурна політика центральних органів управління СРСР та тодішнє економічне безправ'я республіки.

Питома вага основних виробничих фондів галузей групи «А» становила 70 %. Тільки у трьох галузях – вуглевидобувній, чорній металургії та машинобудуванні – було зайнято майже 2/3 працюючих у промисловому виробництві. На Україну припадало близько половини всього виробництва чавуну у країнах колишнього Союзу, 40 % сталі, прокату, третина видобутку вугілля, близько 60 % залізної руди. Виробництво національного доходу у цих галузях, на одного працюючого в півтора – два рази нижче, ніж у цілому по республіці. Внаслідок цього, Україна за даним показником посідала лише сьоме місце серед республік СРСР. Щодо виробництва товарів групи «Б», то практично у більшості країн частка цієї групи являлася вищою ніж в СРСР та в УРСР зокрема. Для порівняння, у США вона дорівнювала 34 %, в Японії – 33 %, в Німеччині – 30, 5 %, Угорчині – 37, 1 %, Польщі – 40, 6 %, тоді як в СРСР – 24, 9 %, УРСР – 27, 9 %. Багато років група «Б», у тому числі легка промисловість, розглядалася лише як джерело платежів у бюджет. Негативність даної ситуації підсилювалась ще тим фактом, що в структурі затрат легкої промисловості сировина і матеріали становили 85, 5 % і основна частина сировини (100 % бавовни і 45 % вовни) імпортувалась.

За галузевою структурою господарство України спеціалізувалося на природо-, фондо-, енерго-, матеріалоємних і трудомістких галузях промисловості. Але, воно було розбалансованим, всі його галузі економічно і технологічно пов'язані між собою. Економіка України створювалась і функціонувала як невід'ємна складова частина народногосподарського комплексу СРСР, в інтересах усіх його союзних республік на основі єдиного плану. Значна частина підприємств працювала, використовуючи привізні паливно-енергетичні ресурси, сировину, матеріали, комплектуючі деталі. За оцінками економічних експертів, 70 – 80 % загальної кількості промислових виробництв на території України не мали замкнутих технологічних циклів. Зрозуміло, вони не могли існувати без виробничої кооперації з великою кількістю підприємств республік Радянського Союзу, які до того ж були основними споживачами виробленої продукції. Привізними товарами забезпечувався також і споживчий ринок.

В Україні не розвивалися такі енергоємні галузі промисловості, як електронна, електротехнічна, комп'ютерна, точне машинобудування.

Сировинні ресурси працювали на загальносоюзні потреби, що призвело до їхнього виснаження. Територіальна структура виробничих комплексів (Донбас, Придніпров'я, Прикарпаття, Поділля, Полісся) не забезпечувала їхньої сукупної інтегрованості до загальнореспубліканського поділу праці, спеціалізацію на певних видах продукції, ефективне використання наявного виробничого потенціалу. Маючи в наявності розвинуті промисловість, сільське господарство, транспорт, Україна не могла задовільнити свої виробничі потреби. Функціональна структура економіки не забезпечувала безперервного зростання життєвого рівня населення, екологічну чистоту, раціональне використання ресурсів, стабільне економічне зростання, високу ефективність виробництва. Структура українського господарства не створила можливостей для інтегрування у світовій економічні структури, а рівень життя населення значно відставав від стандартів розвинутих країн [10: 696].

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про державний суверенітет»» [11]. Значні проблеми і труднощі у розвитку економіки, розвал управління виробництвом, занепад багатьох галузей народного господарства ввдспшкади термтаову потребу тірийняття 3 серпня 1990 р. Верховною Радою УРСР Закону «Про економічну самостійність» [12]. Цей документ проголошував самостійність України у визначенні економічного статусу й стратегії соціально-економічного розвитку, форм і методів господарювання та управління суспільним виробництвом. Суттєво важливими стали положення про самостійне здійснення фінансово-бюджетної, грошово-кредитної, цінової, інвестеційної, науково-технічної і зовнішньоекономічної політики. У законі також були визначені головні принципи економічної самостійності, які створювали умови для реформування економіки.

Однак, всі ці заходи не змогли зупинити наростання кризового становища виробничої та фінансової сфер. Економічна реформа перебудови не дала відчутніх результатів. По-перше, тому що сама модель реформи, сконструйована в центрі, об'єктивно вела до розладу економічних відносин. По-друге, переведення підприємства на самофінансування в умовах відомчого диктату стало для економіки руйнівним.

Регламентоване згори планування підштовхнуло підприємства до збільшення своїх прибутків не завдяки ефективності та якості роботи, а за рахунок підвищення цін. А це в решті решт призвело до повного ігнорування інтересів споживача, неконтрольованих зростання грошових виплат на виробництві, порушення договірних зв'язків. Це був один із найсерйозніших прорахунків у здійсненні перебудови. Наростання кризових явищ підсилювалось зростаючою інфляцією, збільшенням незадоволеного попиту на товари народного споживання, та занадто низьким фінансуванням виробництва останніх.

Цілком очевидно, що в час коли Україна проголосила незалежність (24 серпня 1991р.), її народногосподарський комплекс продовжував перебувати у стані глибокої соціально-економічної кризи.

Таким чином, українське суспільство у перший період незалежності, вже само по собі не могло належним чином розвиватися до шляху європейського цивілізованого капіталізму, оскільки успадкувало радикально протилежну систему управління народним господарством колишнього Радянського Союзу та глибоку всеохоплюючу соціально-економічну кризу.

Список використаних джерел

1. Павловський М.А. Суспільство та економіка перехідного періоду. Шлях України. – К.: Техніка, 1997. – 30 с. 2. Мочерний С.В. Основи економічної теорії. – Т.: Тарнекс, 1993. – 555 с. 3. Дячков В.Ю. Міркування про шляхи перебудови економіки // Економіки України. – 1991. – № l. – С. 42 – 44. 4. Всесвітня історія. Новітні часи. 1945 – 1996 / Бураков Ю.В., Кипаренко Г.М., Мовчан С.П., Мороз Ю.М. – К.: Генеза, 1996. – 111 с. 5. Закон «Про державне підприємство». 30. 06. 1987 р. 6. Головко С.В. Історія України XX ст. – К.: Либідь, 1992. – 432 с. 7. Шевченко Н.М. Новітня історія України. 1900 – 2000. – К.: Вища школа, 2000. – 491 с. 8. Стецюра В.М., Кедзі К.Р. Деякі підходи до формування ринкових відносин в україні // Економіка України. – 1991. – № 6. 25 с. 9. Геєць В.І., Дем'яненко В.А., Волощук І.М., Носков В.Р. Економіка. 10. Української РСР на шляху до ринку // Економіка України. – 1990. – № 7. – С. 17–22. Ю.Лановик Б.Д., Матисакевич 3–М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. – К.: Вікар, 1999. – 696 с. 11. Закон «Про державний суверенітет». 16. 07. 1990 р. 12. Закон «Про економічну самостійність». 03. 08. 1990 р.

Yaroslav Drisyak

THE HISTORICAL STIPULATIONS OF SOCIAL-ECONOMIC CRISIS IN UKRAINE AT THE END OF 1980–S.

The historical stipulations and the maintenance of social-economic crisis in Ukraine of the disorder former USSR period at the end of 1980–s has been described m the article.

УДК 94 (477)

Наталія Совінська

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розкрито участь української діаспори західноукраїнських країн у розвитку економіки України.

Як відомо, Росія оголосила себе єдиною спадкоємницею колишньої радянської імперії. Таким чином, вона привласнила державний золотий запас, будинки дипломатичних служб, торгово-економічних представництв тодішнього СРСР у всьому світі тощо. Перед молодою незалежною Українською державою постали нагальні проблеми, а саме: налагодження нормальної діяльності дипломатії, облаштування посольств, консульств, кореспондентських пунктів тощо. Для цього необхідні були значні кошти, а їх у держави не вистачало.

На допомогу прийшла українська діаспора, яка шляхом створення різних громадських фундацій, особистих фондів, індивідуальних внесків надавала матеріальну, духовну та інші види допомоги в розбудові суверенної держави. Зарубіжні українці збирали кошти на посольства, вдаючись до різних культурно-масових заходів: колядування на Різдво, ставлення драматичних вистав, підготовки концертів, проведення дискотек тощо [1: 17].

Ряд архівних документів, повідомлень зарубіжної та вітчизняної періодики, спогади представників українства за кордоном свідчать, що українська діаспора західноєвропейських, як і заокеанських країн, не була байдужою до розбудови незалежної України. Вона систематично надавала допомогу у встановленні дипломатичних місій нашої держави за кордоном, зокрема у Великобританії, Бельгії, Данії, Швеції, відкривала торговельні, культурно-просвітницькі установи на історичній батьківщині, забезпечувала технічним обладнанням, гуманітарною допомогою сиротинці, школи-інтернати, загально-освітні, музичні школи, лікарні, потерпілих від аварії на Чорнобильській АЕС, встановлювала премії за значні досягнення української еліти в розвитку освіти, науки, літератури, мистецтва, зараховувала на навчання до престижних науково-освітніх та науково-дослідних центрів Європи українську молодь, вчених, представників різних професій тощо.

Економічну допомогу діаспори країн Західної Європи Україні можна умовно поділити на три періоди.

I. 1991 – 1995 рр. – період, коли діаспора допомагала переважно у забезпеченні за кордоном українських дипломатичних, торгово-промислових та інших місій.

II. 1996 – 2000 рр. – період, коли діаспора намагається впливати на процес становлення підприємств, освітніх, наукових, медичних закладів безпосередньо в Україні через різні громадські товариства, державні урядові та неурядові заклади.

III. 2001 р. – це початок третього періоду допомоги діаспори Україні. Переконавшись, що грошова, гуманітарна та інші види допомоги не завжди потрапляють за призначенням, українці європейських країн намагаються безпосередньо вкладати виділені для цього кошти, доставляти обладнання, речі тощо, завозячи їх до місць призначення власним транспортом чи переказавши гроші через банківську систему на міжнародному рівні відповідно до чинних норм роботи із грошово-фінансовими операціями.

Українська діаспора заокеанських держав постійно вела активну діяльність у справі надання допомоги історичній батьківщині, однак останнім часом українці західноєвропейських країн також почали брати участь у цьому процесі, значною мірою впливаючи на нього. Так, у 1992 р. у нашу державу прибув президент Об'єднання українців у Великій Британії (ОУБ) Василь Попадинець для того, щоб взяти участь у прес-конференції Това-

риства «Україна». Виступаючи на ній, він повідомив, що правління Об’єднання українців у Великій Британії вирішило передати центральний будинок управи в Лондоні для заснування у Великобританії посольства України в оренду на 99 років [2: 4].

Уряд України із вдячністю прийняв пропозицію української громади Великобританії. Будинок відвідав тодішній заступник міністра закордонних справ України Борис Тарасюк і був дуже задоволений оглядинами. Президент Об’єднання українців у Великій Британії при цьому зауважив, що це приміщення для посольства замале, тому, можливо, вдасться орендувати й інший будинок, де б мешкали сім’ї працівників посольства.

«Ми хоч і не дуже багаті матеріально, – сказав В. Попадинець, – зате ми багаті на щедрість, розуміння і співпрацю з Україною. Після довгих років забуття ми хочемо... допомогти Українській державі, бо вона сьогодні бідна... Своїм дарунком сподіваємося встановити взаєморозуміння між українською діаспорою й українським народом» [2: 5].

Наступного року, тобто у 1993 р., посольство України у Великобританії вже було відкрите. Хоч колишній Радянський Союз володів у Лондоні десятками будинків, призначених не лише для посольства, а й для різних торговельних і фінансових підприємств, але не відбувся процес цивілізованого і справедливого розподілу майна.

Такі обставини ще більше ускладнювали ситуацію. Незважаючи на це, більшість українців вважала найкращим місцем для посольства будинок Українського католицького університету, бо він став символом об’єднання всіх українців Великобританії, які під час святкування тисячоліття хрещення України-Русі жертвували на спорудження тут пам’ятника святому Володимирові Великому. Сам будинок був куплений за кошти найсвятішого патріарха Йосифа Сліпого, який заповідав пожертвувати будинок Українській державі за умови здобуття її незалежності. Подолавши чимало формальних труднощів, його зареєстрували на добродійне товариство Святої Софії, і це приміщення стало власністю посольства [3: 4].

Подібна ситуація склалася з придбанням будинку для посольства України в Бельгії на початку 90-х рр. XX ст. У вирішенні цієї проблеми важливу роль зіграли, як зазначає у своїй статті В. Кирилюк, Омелян і Зенон Ковалі [4: 4].

Так, після Другої світової війни, пройшовши концтабори фашистської Німеччини, Омелян Коваль, як і значна частина його земляків, не зміг повернутися на батьківщину – Івано-Франківщину, оскільки зазнав би там утисків та переслідувань з боку радянської влади. Закінчивши Український вільний університет (УВУ), О. Коваль опинився у Бельгії, але її громадянства не прийняв, бо вважав себе лише громадянином України. Все життя він займався суспільно-громадською діяльністю: очолював Український допомоговий комітет у Бельгії, був головою Координаційного осередку українських громадських центральних установ Західної Європи та співзасновником Світового конгресу вільних українців.

О. Коваль – близький приятель Надзвичайного і Повноважного Посла у Бельгії В. Василенка. За згодою Міністерства зовнішніх зв’язків Бельгії в Українському посольстві працює його син Зенон Коваль – досвідчений дипломат з відмінними знаннями з української мови, який допомагає налагоджувати співпрацю посольства з банківськими установами, у тому числі з українською громадою в цій країні [4: 4].

Економічна допомога діаспори Україні є дуже вагомою, але відобразити її в цифрах і деталях надзвичайно складно, оскільки часто вона виражається у формі гуманітарної і матеріальної. Так, наприклад, у річному звіті Голови Контрольної комісії Українського народного союзу (УНС) зазначено, що в 1993 р. витрачені значні суми на різні потреби в Україні [5: 5].

На основі дослідження Т. Дунаєвої можна стверджувати, що діаспора перерахувала чимало коштів на підтримку шкіл-інтернатів, сиротинців, ремонт і відбудову церков, зокрема на Полтавщині. Найбільше виділили грошей на ці благодійні справи церковні комітети різних конфесій. Так, наприклад, лише на одній зустрічі діаспори зібрали 3 тис. дол. США, за які в Україну надіслали 2 факсимільних апарати, 150 книг, марки Підпільної пошти України, фотоапарат, магнітофон, а також пакунки 10 осередкам Союзу української молоді (СУМ) і Союзу молодих українців (СМУ) Чернігівської та Донецької областей. Понад сто осіб охоче підтримали ініціативу своїх колег [5: 6].

Завдяки праці І. Нестера ми дізналися, що 15 січня 1998 р. у Посольстві України в Данії відбулася визначна подія – відзначення 75-річчя довголітньої діяльності голови української діаспори в Данії, мецената Петра-Кузьми Балицького, привітати якого приїхали представники української еміграції з різних країн Західної Європи. Родом він із села Плесківці Зборівського району Тернопільської області. Під час прокомуністичного путчу в Москві у 1991 р. П. К. Балицький брав участь у демонстрації протесту, відкрито відстоюючи свої патріотичні погляди на Україну як незалежну державу.

Його добре знають у нашій державі, як організатора гуманітарної допомоги, а саме: численних пакунків одягу, взуття, харчових продуктів, ліків, вітамінів, медичного устаткування тощо. Він один з тих, хто зумів зібрати найбільше грошових пожертв на відбудову Михайлівського золотоверхого собору в Києві і допоміг у будівництві храмів у рідних Плесківцях, Тернополі та інших населених пунктах [6: 4].

Найвищої оцінки заслуговують життя і діяльність Володимира Кашицького; уродженця села Підбуковина поблизу Перемишля (нині – Польща). Життєві труднощі, як стверджує історик Л. Рупняк, йому довелося пізнати ще в дитинстві, оскільки сім'я була бідною і багатодітною. В.Кашицький виховувався у «Просвіті», згодом у «Пласті», досягши звання провідника. «Ціле моє свідоме життя, – завжди вважав він, – Україна була і є моєю найбільшою любов'ю» [7: 7]

Під час Другої світової війни В. Кашицький, ставши розвідником українського Фронту національної єдності і виконуючи відповідальне завдання, потрапляє до рук енкаведистів. Зі сталінських концтаборів його мобілізовують на фронт. В 1944 р. у бою під Варшавою В. Кашицького важко поранили, внаслідок чого він втратив руки, але вижив. Після війни В. Кашицький одружився, виховав двох синів і, доклавши значних зусиль, налагодив у Польщі діяльність власного підприємства.

У період проголошення незалежності України В. Кашицькому минуло 80 років, однак він відвідав Львів, де заснував доволі прибуткові торговельні підприємства.

Цей підприємець вклав значні кошти в освіту молоді, оскільки, як відомо, найбільшою є віддача від інвестицій в науку, освіту і культуру. Саме таким чином закладаються міцні підвалини здорового капіталу.

Маючи майже 90 літ, він активно допомагає талановитій молоді. Аналізуючи свій життєвий шлях, В. Кашицький твердить: «У житті нема безнадійної справи. Я пройшов через усі в'язниці, починаючи від Бригідок, через Одесу, Печору й аж до Сибіру, де дідько на добраніч каже. Часом на тих етапах різне приходило мені до голови, та й пізніше, коли позбувся обох рук. Чому я ся українцем вродив – так, бувало, собі думав. Але одразу себе спиняв: гріх! Тяжкий гріх нарікати на долю! Не для того мені Бог поклав на плечі той тягар, щоб я його кинув, – лише для того, щоб я показав іншим, куди його треба нести» [7: 8].

Цей підприємець вкладає кошти не лише в окремі заклади освіти чи культури на Львівщині, а й далеко за її межами. Так, він купив будинок в Ірпені, що на Львівщині, спеціально для школи кобзарства та опікується ним прагнучи створити тут заклад освіти, з якого виходитимуть високопрофесійні митці України. На прохання дочки видатної української поетеси Ліни Костенко Оксани Пахльовської, яка проживає в Італії, В. Кашицький взявся допомогти лікарям відкрити у Львові Центр трансплантації кісткового мозку. Мріє перетворити приміщення, де тепер «Просвіта», у культурний осередок міста. Це далеко не повний перелік його задумів і мрій [7: 8].

Завдяки архівному матеріалові, зібраному в Львівському історичному музеї, ми мали змогу детальніше познайомитися ще з одним представником української діаспори – Лукою-Богданом Обухом, який народився 1940 р. у селі Новий Витків Радехівського району на Львівщині. Успішно закінчивши місцеву середню школу, в 1957 р. він вступив до Львівського політехнічного інституту на факультет нафтопереробки. У 1963 р. Л. Б. Обух отримав диплом гірничого інженера-геолога, після чого два місяці працював у районі Качула (Молдова), а тоді три роки в Центральній науково-дослідній лабораторії (ЦНДЛ), що була філіалом Укрнафти в Івано-Франківську.

У 1966 р. Л. Б. Обухом особливо зацікавилися працівники КДБ, причиною чого стали його спроби виїзду за кордон до громадянки Польщі Юлії Іваницької, з якою вони пере-

бували у цивільному шлюбі. Безліч разів Л. Б. Обухові влаштовували допити, дорікали у відмові вступу до комсомолу та антирадянській діяльності батька в Організації українських націоналістів (ОУН) та Українській повстанській армії (УПА), звинувачували у веденні компрометуючих розмов серед товаришів Центральної науково-дослідної лабораторії тощо. Його тривалий час переконували не їхати до Польщі, агітували стати таємним співробітником (сексотом), але Л. Б. Обух не погодився. Все ж отримавши візу на два місяці для зустрічі з дружиною, він у 1966 р. переїхав до міста Злотория біля Лєгніци (Польща). «Це була моя перша маленька перемога над здичавілим комуністичним хамством», – згодом зазначав у своїх спогадах [8: арк. 8].

Після двотижневого перебування за кордоном працівники радянського консульства з Познані намагалися депортувати українського інженера до Радянського Союзу. Лише після безуспішної піврічної тяганини він отримав консульський паспорт на право залишитися на постійне проживання у Польщі, де влаштувався на роботу з розвідування покладів газу і нафти у польській компанії «PPN Zielona Gora». Як працівник цієї компанії, Л. – Б. Обух відплив із Щецина на пароплаві «Люблін» у тримісячну подорож до Південної Америки. В Антверпені (Бельгія), залишивши судно, він попросив політичного притулку. Очікуючи дозволу на виїзд, півроку Л. Б. Обух працював в американсько-бельгійській компанії, займаючись оформленням технічної документації для заводів і фабрик, які вона будувала. Отримавши дозвіл на виїзд, український інженер емігрував до Канади.

За час тримісячного перебування у Монреалі (Канада) Л. Б. Обух вивчив французьку мову, верифікував і перездав в університеті свій диплом. З 1971 р. після ретельних перевірок він працює в Едмонтоні за спеціальністю інженера-геолога протягом восьми років, за цей час розробивши проект на буріння. Потім український інженер перейшов до іншої компанії на посаду регіонального менеджера з місячною оплатою 4500 канадських доларів, що швидко досягла 10 000 доларів. Через 5 років Л. Б. Обух почав працювати самостійно, що дало йому змогу помандрувати світом, у тому числі кілька разів відвідати Україну [8: арк. 12].

«Щодо моєї політичної діяльності в Канаді, – зауважував він, – то я активно підтримував тільки політичні сили, які працювали на користь України і українських канадців. Таким чином, я став меценатом (тим, чий внесок більший за 5000 дол.) Шевченківської фундації при Комітеті українців Канади (КУК) і фундатором Спілки українців-самостійників (СУС) з внеском 1000 доларів. У місцевих українських політичних організаціях активної участі не брав, хоча час від часу давав по 50–100 доларів на збірні листи від Фронту визволення» [8: арк. 15].

В архіві Л. Б. Обуха дбайливо збережені документи-посвідчення, подяки за його жертовні внески на благородні справи України та українців Канади. В одному з них, датованому 18 квітня 1992 р., надруковано: «Централя Комітету українців Канади (КУК) складає Вам щиру подяку за Вашу щедру пожертву на фонд України. Цей фонд буде вживаний для створення бюро Централі Комітету українців Канади (КУК) в Києві, через яке українська громада в Канаді зможе отримати постійну і точну інформацію про події в Україні. Рівночасно Централя Комітету українців Канади (КУК) через своє бюро в Києві буде намагатися коор-динувати гуманітарну й інші допомогові акції для розвитку України… Настав час, щоб ми доклали наші зусилля, аби допомогти збудувати могутню Українську державу. Спільними силами ми можемо виконати це завдання» [8: арк. 17].

В іншому документі-подяці від Українського громадського комітету будови пам’ятника Тарасові Шевченку в Львові, датованому 27 січня 1993 р., сказано: «Вашою пожертвою також і Ви причинитеся до цього монументального пам’ятника, на якого львів’яни чекали 100 літ, а Ваше ім’я і прізвище буде записане на одній з пам’ятних таблиць, прикріплених на його постаменті» [8: арк. 19].

У 1991 і 1993 рр. Л. – Б. Обух часто відвідував Україну. В 1995 р. він вирішив разом з фірмою «UK-KAN Oil Corporation», що зацікавилася проектом розробки Леляківського нафтового родовища Прилуцького району Чернігівської області, створити спільне підприємство «СП Каштан Петролеум ЛТД». Як технічний директор організації «UK-KAN» Л. – Б. Обух став активним учасником і співзасновником цього проекту в Україні. Нині він

планує заснувати власне підприємство із застосуванням найсучаснішої технології і набутого ним най-передовішого світового досвіду [8: арк. 21].

Допомагають історичній батьківщині також зарубіжні українці, які проживають у Великобританії. Як зазначає науковець З. Нагірняк, відділ Союзу українців Великобританії з Брадфорда надав гуманітарну допомогу (одяг, харчі, товари широкого вжитку, іграшки) 260–ти дітям-сиротам школи-інтернату м. Городні Чернігівської області. «Хочемо бачити щасливі дитячі очі, – сказав З. Ластовецький, супроводжувач машини з гуманітарною допомогою. – Хоч ми з таким вантажем приїхали вперше, але обов'язково незабаром знову прибудемо в Україну» [9: 4]

У діаспорній періодиці часто публікують повідомлення про фінансову чи речову допомогу. Так, як розповідає у своїй статті журналіст В. Дідюк, Товариство Святої Софії, закупивши устаткування, повністю укомплектувало сиротинець при студистській Лаврі в Уневі (Львівщина). Там проживають 40 хлопців від 7 до 16 років. Для них передали одяг, взуття, білизну, ліжка, столи, лавки, харчі, ліки, вітаміни та інші необхідні речі [10: 5].

Г. Онисько на сторінках «Гомону України» пише про Марію Кротюк. Вона родом із села Піддубці, що під Луцьком на Волині. Як і сотні тисяч українців, ця жінка опинилася в Німеччині, а звідти емігрувала у США. Вболіваючи за долю свого народу, за збереження його культури, М. Кротюк займається благодійницькою діяльністю: щедро обдаровує Почаївську Лавру, передає гроші на купівлю 20 бандур для школи кобзарського мистецтва, що діє в с. Стріжівка Київської області, перераховує 1000 дол. у фонд газети «Літературна Україна» та ін. [11: 6]

Дослідник історії української еміграції С. Козак у «Літературній Україні» розповідає про відомого українського мецената, доктора медичних наук Михайла Дем'яніва, який прожив із сім'єю до середини 1990-их рр. у м. Пфарцагеймі (Німеччина). Він опанував усі фахи стоматології, у тому числі зубну кераміку. Лікарня М. Дем'яніва за якістю обслуговування хворих була однією з найкращих у Західній Європі, тому сюди приїздили пацієнти з усієї Німеччини, а також з Франції, Італії, Швеції та інших країн.

Як патріот України він був членом Організації українських націоналістів (ОУН). Рідний брат і чоловік сестри М. Дем'яніва загинули як вояки Української повстанської армії (УПА), а сестер і матір більшовики вивезли до Сибіру. Благодійною діяльністю М. Дем'янів почав займатися наприкінці 80-их рр. ХХ ст. З нагоди відзначення 1000–ліття прийняття християнства в Україні він перерахував 50 000 німецьких марок на потреби української медицини. Неодноразово М. Дем'янів передавав в Україну цільові фінансові внески. У 1991 р. він запросив до своєї лікарні з Києва 25 дітей і дорослих, які їх супроводжували, для всебічного обстеження та оздоровлення [12: 6].

Прибувши до Києва у 1992 р., після зустрічі з начальником культурних зв'язків Міністерства закордонних справ В. Скофенком, головою Спілки письменників України Ю. Мушкетиком, віце-президентом Академії наук України В. Кухарем М. Дем'янів вирішив зробити свій внесок у справу розбудови Української держави. Він започаткував фундацію власного імені й імені своєї родини, всіх, «хто впав у бою за незалежність України», під назвою «Свобода і мир для України», призначенням якої є щорічне вшанування осіб або групи осіб, які значною мірою прислужилися для свободи й миру в Україні. М. Дем'янів вніс мільйон німецьких марок для Міжнародної премії, а на відсотки від цієї суми обрані голова та члени фундації встановили 10 премій: 3 – у галузі науки, 3 – культури, 2 – літератури, 2 – політики [13: 7].

Великий внесок в економіку України зробив бізнесмен з Торонто Мирослав Івасиків, родом із Синевідська Вижного (нині – Верхнє Синьовидне) Сколівського району Львівської області, який у 1944 р. змушений був залишити разом з батьками рідну землю. Його старший брат Ярослав був сотником української повстанської армії (УПА) і загинув у боротьбі з кадебістами в Карпатах.

Як зазначає у своїх рукописах М. Івасиків, з проголошенням незалежності нашої держави він вирішив частину свого капіталу, здобутого важкою працею, інвестувати в народне господарство України. За його кошти збудували у селищі Верхньому Синьовидному готель-ресторан, пилорамний цех, проклали магістральний газопровід по вул. Зарічній. М. Івасиків подарував значні суми на ремонт церкви Святого Івана Хрестителя,

пам’ятник борцям за волю України, на регулювання течії бурхливої гірської річки Опір, спорудження каплиці-меморіалу в Славську на честь героїв Української повстанської армії (УПА). В економіку України він вклав близько 3, 5 млн. дол. [14: арк. 35].

У статті В. Лупейко наведенні конкретні дані про Фонд «Допомагаймо Україні», організаційно оформлений у США в грудні 1990 р. До нього увійшли українсько-американські громади Нью-Бритен, Велиманітик, Колчестер та інші, представники яких беруть активну участь у розбудові Фонду, збиранні коштів на потреби потерпілих на Чорнобильській АЕС і членів Руху. Цей Фонд поширився і на країни Європи – Францію, Німеччину та ін. Свідома українська громадськість і церкви зібрали у Фонд Чорнобиля 37700 дол., а на допомогу Рухові – 28 тис. дол. Лише колядники «Пласту» зібрали 1200 дол. Не врахована, однак, ще значна сума коштів, яку громада виділила на харчі, вітаміни і медикаменти [15: 4].

Українська діаспора в Європі відзначала 5-ті та наступні роковини чорнобильської трагедії, брала участь у всіх загальноукраїнських акціях допомоги Україні. Особливо активною була молодь, яка налагодила контакти з організаціями США, прихильниками української справи в Європі.

«Сталася історична подія, – йдеться у зверненні Фонду, – коли після 74-річного комуністичного гніту і терору Україна вийшла на шлях свого волевиявлення, досягнула суверенітету та 24 серпня 1991 р. урочисто проголосила незалежність України… Відгукнімося на заклик Управи Фонду під кличем «Україна на переломі… Складаймо пожертви на Чорнобиль…, нехай наш вклад стане часткою для відродження України та принесе радість і краще майбутнє нашому народові» [15: 5].

У 1990 р. у бельгійському місті Генк з ініціативи Івана та Парані Галабурдів і Германа Воса була створена асоціація «Діти потребують», мета якої – допомогти дітям, які постраждали від Чорнобиля чи інших забруднених районів. Гроші збирали за допомогою проведення виступів, концертів, продажу різьби, вишивок, писанок тощо. У серпні 1993 р. 27 дітей з Калуша (Івано-Франківська область) були запрошені до Бельгії з метою оздоровлення. Діти жили і в українських, і в бельгійських сім’ях. Їх привіз з України директор спільного українсько-бельгійського підприємства «Надія» Іван Кіндрат [16: 7].

В 1994 р. у Бельгії оздоровились вже 42 українських дітей. Цим займалися активісти Об’єднання українок і члени Української громади Бельгії, збираючи на акцію кошти та організовуючи її. Українсько-бельгійська делегація відвідала сім’ї цих дітей у Калуші, Войнилові, Яремчому, Коломиї і Львові. В 1995 р. Параня Галабурда з України привезла знову в Бельгію 62 дітей, переважно з Калуша та Коломиї [16: 8]

Про дітей Чорнобиля турбуються також члени Об’єднання українських жінок (ОУЖ) у Великобританії, що плідно працює там понад 15 років. За головування Лесі Дяківської в Чорнобиль прибули у 1990 р перші машини допомоги з Великобританії. Дві вантажівки (кожна по 38 тонн) медикаментів та інших товарів роздали дітям сиротинців, дитячих садочків і шкіл-інтернатів. Разом до 1997 р. Об’єднання українських жінок (ОУЖ) Великобританії спрямувало в Україну дев’ять вантажівок, у тому числі двічі на свято Святого Миколая вони привозили подарунки дітям-сиротам [17: 8].

У Швеції українська діаспора порівняно невелика – по кілька сімей у Стокгольмі, Оребро, Мальмо та інших містах. Спільними зусиллями вони випускають часопис «Скандинавські вісті». У придбаному будинку відзначають Різдво, ювілеї Тараса Шевченка, проводять різні культурно-освітні заходи. З Німеччини запрошують священиків будь-якої конфесії – православних або греко-католиків. Очолив українсько-шведську громаду Григорій Горинь [17: 9].

Журналістка Л. Тарнашинська розповідає про українця, родом з Югославії, Михайла Бойка. Він очолює Карітас-Лунд – новозасновану католицьку організацію, що належить до Карітасу Швеції й має спільний Статут Міжнародного карітасу. Своїм першочерговим обов’язком ця добродійна організація вважає допомогу «всюди в світі, там, де є найбільша потреба». «Ми вибрали собі як перший проект помагати дітям, які стали жертвами чорнобильської катастрофи», – зазначено у зверненні Карітасу-Лунду до всіх релігійних допомогових організа-цій світу. Михайло Бойко висловив готовність бути посередником між урядами України і Швеції. «Якщо в Україні будуть надійні гаранти – проекти лікарень,

санаторіїв у таких чистих зонах, як Крим, Карпати, то будуть і конкретні виконавці» – стверджує він. Крім цього, М. Бойко запропонував подбати про місця для хворих дітей у шведських лікарнях.

Він звертався до багатьох релігійних організацій Румунії, Польщі, Югославії. М. Бойко також мав розмову з матір'ю Терезою і просив її послати в Україну своїх сестер доглядати хворих. Бажання допомогти практично втілилося у його конкрет-ні пропозиції, що були передані в Комісію з питань чорнобильської катастрофи при Верховній Раді України. М. Бойко зумів надати своєчасну, високоефективну гуманітарну допомогу дітям – жертвам Чорнобиля. Про це свідчать записи батьків, діти яких оздоровлювалися в українських і шведських сім'ях. Батьки, зрозуміло, були безмежно вдячні своїм благодійниками за турботу про дітей [18: 15].

Підсумовуючи наслідки лиха, яке пережили українці, – чорнобильської катастрофи, письменник Олесь Гончар, перебуваючи в Канаді, сказав: «У процесі відродження діаспора допомагає нам збагнути масштаби витрат... Я вірю, якщо не я, то мої діти побачать, що Михайлівський собор... стоятиме на своєму місці. За кілька днів до нашого від'їзду в Канаду під Києвом приземлився «Мрія» – найбільший у світі літак. З Едмонтона була спроваджена гуманітарна допомога для жертв Чорнобиля. Те, що дісталося Україні з Чорнобилем, – це імперський злочин, бо ніяка справедлива влада не збудувала б атомне страхіття під боком багатомільйонного міста. Наші домашні запроданці не знайшли в собі мужності заборонити будівництво, загроза Чорнобиля позначилася не тільки на Україні, Білорусі, Росії, а на всій Західній Європі. Це всесвітня глобальна катастрофа. Чорнобиль, Полісся – це дорогі для нас місця, бо вони були колискою культури нашого народу, донині зберегли духовні скарби далеких... віків» [19: 5].

Українська діаспора брала активну участь у вирішенні проблеми гальмування розвитку економіки України, сприяла зміцненню молодої незалежної держави. В той же час уряд, парламент і Президент України як однієї з великих держав Європи приділяють належну увагу входженню України в Європейський Союз (ЄС), що сприятиме зміцненню економіки України, розвитку її освіти, науки, культури і мистецтва. Це особливо стосується зміцнення стосунків України з країнами Південно-Східної Європи та іншими партнерами і сусідами в Європі [20: 3].

Цей процес є закономірним і правильним. Він базується як на територіальних, так і на політико-економічних принципах, що мають глибоку історичну базу. Вся українська діаспора досліджуваного регіону прагне бачити Україну серед передових держав Європи і світу.

Отже, українська діаспора докладає всіх зусиль, знань і праці для створення фондів, надає фінансово-матеріальну допомогу для розвитку української економіки. Українські товариства, спілки та окремі особи діаспори не шкодують для цього зусиль. Глобальну ж чорнобильську катастрофу (1986 р.) в Україні вони сприйняли як загальноєвропейське лихо, що могло призвести до світової катастрофи. У зв'язку з цим українська діаспора, вже більше 15 років безперервно надає економічну, гуманітарну та інші види допомоги.

Підсумовуючи результати наукового дослідження першого розділу, можна стверджувати, що майже в усіх сферах українського життя при встановленні державно-дипломатичних інституцій, сприянні господарському розвитку, виході України з екологічної та економічної криз була присутність діаспори країн Західної Європи зокрема і всього світу взагалі.

Список використаних джерел

1. Б. Д. Лановик, Р.М.Матейко, З.М.Матисякевич, І.Б.Дацків, Н.В.Совінська. Роль та місце української діаспори в становленні незалежної української держави. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 292 с. 2. Обяк Дмитро. Дарунок українців Великобританії // Літературна Україна. – 1992. – 27 серп. – С. 4–5. 3. Д. Олександр. У приймах на п'ять років опинилося Українське посольство в Лондоні // Україна. – 1993. – Ч. 7. – С. 4. 4. Кирилюк Вітольд. Омелян Коваль, громадянин України // Літературна Україна. – 1993. – 18 лют. – С.4. 5. Дунаєва Тамара. Вся дивіденда до Фонду відродження України – УНС // Свобода (США). – 1993. – 2 груд. – Ч. 29. – С. 5–6. 6. Нестер Іван. Голова Датського українського товариства // Українська думка. – 1998. – 21 травня. – Ч. 21. – С. 4. 7. Рупняк Леся. Оди-

нокий романтик сучасності // Шлях Перемоги. – 1998. – 13 травня. – Ч. 19. – С. 7–8. 8. Львівський історичний музей. – Архів Обуха Л-Б. – Ф. 11. – Оп. 17. – Спр. 35. – Арк. 1–41. 9. Нагірняк З. Допомога з далекого Альбіону // Шлях Перемоги. 1998. – 6 травня. – Ч. 18. – С. 4–5. 10. Дідюк В. Подарунок товариства «Святої Софії». – Гомін України. – 1994. – Ч. 23. – С. 5–6. 11. Онисько Г. Подарунок бібліотеці колегіуму // Гомін України. – 1994. – Ч. 24. – С. 6–7. 12. Козак С. Для добра народу // Літературна Україна. – 1992. – 21 квіт. – С. 6 13. Стешенкова Тамара. Зріднена душа // Літературна Україна. – 1992. – 18 квіт. – С. 7. 14. Львівський історичний музей. – Рукописи Івасіківа М. (Спогади) – Ф. 11. – Оп. 18. – Спр. 2. – Арк. 1–70. 15. Лупейко Віктор. Допомагаймо Україні // Свобода. – 1991. – 2 груд. – С. 4–5. 16. Солодкі хліб та сіль з Бельгії // Вільна думка. – 1995. – Ч. 31. – С. 7–8. 17. Дяківська Леся. П'ятдесят років праці ОУЖ у Великій Британії // Визволь-ний шлях. – 1998 – С. 8–9. 18. Тарнашинська Людмила. Ключі до шведського «раю» // Україна. – 1991. – № 22. – С. 15–18. 19. Муравецька Валентина. Пам'ятна зустріч // Літературна Україна. – 1993. – 1 квіт. – С. 5. 20. Кучма Л. Д. В інтересах європейської безпеки: Виступ Президента України в міжнар. залі Конгресу депутатів Ген. Кортесів Іспанії 8 жовт. 1996 р. // Уряд кур'єр. – 1996. – 10 жовт. – С. 3.

Natalia Sovinska

THE PARTICIPATION OF UKRAINIAN DIASPORA OF WESTERN EUROPEAN COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMICS

The article tells about the participation of Ukrainian diaspora in countries of Western Europe in the development of Ukrainian economics.

УДК 37(09)(477)

Наталія Ігнатенко

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (20-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано соціально-історичні передумови розвитку освіти в Східній Галичині 20-х рр. ХХ століття. Особлива увага приділена розкриттю закономірностей утворення і діяльності українських державних та приватних загальноосвітніх навчальних закладів.

ХХ ст. позначилося в історії галицького краю рядом політичних змін та соціальних перетворень складного характеру. Ще наприкінці XVIII ст. Галичина разом з польськими землями була реорганізована Австрією в коронний край, який умовно складався із західної (польської) та східної (української) частин. Столицею Східної Галичини був Львів. Тут знаходилась резиденція цісарського намісника та Крайовий сейм – найвищий законодавчий орган краю [1: 34].

Австрійська конституція 1860 року фактично узаконила привілейоване становище польського населення в межах імперії. Внаслідок цього українці зазнавали подвійного гніту: як австрійського, так і польського. Тримаючи владу в своїх руках, поляки всіляко перешкоджали піднесенню національного духу корінного населення, не допускаючи українців до керівних посад, ігноруючи їх конституційне право на освіту, працевлаштування, національне та релігійне самовизначення.

Школа розглядалась у цьому процесі як головне знаряддя денаціоналізації населення, тому уряд Австро-Угорщини за допомогою поляків різними шляхами намагався загальмувати розвиток національного шкільництва. Освітня політика мала чітко виражений антиукраїнський характер. Будь-які прояви українського духу вважались антидержавними і суворо каралися [2: 79].

Найсильнішого удару зазнало початкове шкільництво. В 70–80-х роках XIX століття в Східній Галичині налічувалось майже п'ять мільйонів повністю неписемного дорослого населення. Крім цього, більшість із тих, що згідно статистики вважалися грамотними, вміли тільки читати, а лише незначна частина з них – писати [3: 16]. В 1900 р. серед осіб віком від 12 до 21 року не вміли читати й писати 27, 9% поляків і 63% українців. Кількість українців серед неграмотних була значно вищою і в наступні роки. У 1908/9 навч. році вона дорівнювала 79, 8% [4: арк. 50–51].

Свідоме гальмування рівня освіти призвело до того, що в 1909 р. межа неосвіченості в середовищі української молоді шкільного віку сягнула 68% порівняно з 29% поляків [5: 51].

Невисокою була і якість навчання в початкових школах. Школи поділялись на вищі – міські і нижчі – сільські. Останні значно відрізнялися за змістом, метою, характером навчання. Про це недвозначно заявив у сеймовій шкільній анкеті депутат Галицького Сейму граф М. Рей: «... Школи на селі мають бути практичними, а отже так продумані, щоб учні, які з них виходять, не мали охоти прощатися з селом» [3: 16]. З огляду на це навчальні плани і програми складалися так, що заважали селянським дітям продовжувати навчання. Щоб остаточно закрити вихідцям із селянських родин, більшість з яких були українцями, шлях до науки, Галицька Крайова Шкільна Рада своїм розпорядженням від 1903 року заборонила взагалі зараховувати їх учнями міських шкіл.

Доволі невтішну картину являло й державне українське середнє шкільництво, репрезентоване гімназіями, реальними школами і ліцеями [6: 928]. За статистикою центрального комітету Крайової Шкільної Ради, під кінець 1903/4 навчального року в Східній Галичині діяло 46 середніх шкіл: 36 гімназій і 10 реальних шкіл. З них 4 гімназії були україномовними, 2 – німецькомовними, 30 – польськомовними [7: 4–5]. У наступні два роки (1904/5 навч. рр.) кількість шкіл дещо зрослаю Однак національне співвідношення залишилось незмінним. Загалом в польських гімназіях Галичини навчалося: 22% – українців; 55% – поляків; 22% – євреїв, 1% – припадав на інші національності. Тобто, зважаючи на чисельність, українці могли домагатися приблизно 1/4 всього числа гімназій – принаймні 17, замість 5. Проте і ці п'ять вдалося вибороти з великою напругою.

Не краще склалася ситуація і в галузі приватної шкільної освіти – початкових та середніх навчальних закладах з правами державних. Між українцями домінувала віра в австрійську державу, панувала думка, що школа може бути лише державною, без її волі і допомоги існувати не може. Тільки перші роки нового століття позначилися деякою зміною національного світогляду і великою активністю у всіх сферах громадського життя, а найбільше в освіті. Сміливий почин – відкриття першої приватної української гімназії в м. Рогатині (1907) зусиллями о. С. Городецького і М. Галущинського- викликав ентузіазм, збудив відчуття власної сили [1: 45].

Головним проматором боротьби за українську приватну школу було засноване в 1884 р. Українське Педагогічне Товариство, яке в 1926 р. прийняло назву «Рідна Школа». Товариство утримувало десятки шкіл, курсів, організовувало бурси для молоді, видавало педагогічний журнал, організовувало з'їзди, вистави, а свої прибутки одержувало з масових пожертвувань українського суспільства. Незважаючи на різні перешкоди польської адміністрації, «Рідна школа» досягла певних результатів у створенні середніх шкіл. З 11 шкіл цього типу в середині 20–х років їх число на початку 30–х років збільшилося до 35: 19 гімназій і 16 ліцеїв [2: 11]. Для Східної Галичини це був мізер, особливо якщо враховувати, що більшість із них не мали державної акредитації і видавали дипломи які не приймалися вищими навчальними закладами [8: 488–490].

Важким тягарем на плечі галицьких українців лягла Перша світова війна. Постійні бойові дії, часта зміна влади не сприяли розвитку освіти. Згідно з статистикою І. Герасимовича, за часи війни у Тернопільському воєводстві було втрачено 279 шкіл, у

Львівському – 235, а у віддалених та поодиноких повітах їх малочисельність була просто разючою. Наприклад, у Станіславському повіті з 41 школи залишилося 6 [2: 9].

Проте як у поляків, так і в українців війна збудила надію на національне відродження та територіальну незалежність. Хвиля національного піднесення, яка прокотилася Галичиною у 1915 – 1918 рр., змусила уряд Австро-Угорщини піти на ряд уступок, зокрема й у галузі освіти. «Коли з одного боку Австрія стала конституційною державою, – писав Д. Лозинський, – а з другого Росія виступила з особливими репресіями проти українців, Галичина стала тою частиною українських земель, де могли розвиватися вищі форми національного життя для всієї України» [5: 58]. Це були часи домінування шкільного питання над усіма національними справами. Проблемам освіти присвячувались ухвали віч, меморіали, наукові розвідки. У працях М. Грушевського, І. Копача, М. Лозинського, І. Кревицького, С. Томашівського та інших тривала розробка теоретичних основ національної освіти. Виходили українські педагогічні часописи «Учитель», «Промінь», «Прапор», «Наша школа», «Український учитель» тощо, видавались українські підручники. Всіма засобами в суспільній свідомості утверджувалася думка про те, що без розвитку національної школи відродження неможливе. Такого характеру робота вела до зростання активності в боротьбі за свою школу. Головним завданням в освітній справі на цьому етапі стала націоналізація школи, як однієї «з найсильніших запорук національного відродження» [9: 30].

Вагомий внесок у формування теоретичних засад національної школи було зроблено в період існування Західно-Української Народної Республіки. Освітня політика ЗУНР у багатьох питаннях характеризувалася належною виваженістю і толерантністю. Так, наприклад, у містах, де працювало багато середніх шкіл, одні переходили на державну мову викладання, інші – залишалися без змін; у тих населених пунктах, де діяла лише одна гімназія, її перетворювали на українську. Навчання в галицьких гімназіях у цей період здійснювалося на основі колишніх австрійських навчальних планів, які використовувалися з урахуванням дійсних на той час національних відносин. Останні знайшли своє відображення в спеціальному розпорядженні Державного Секретаріату освіти від 12.02.1919 р. під назвою «В справі тимчасових змін научних планів». Разом із тим на другому засіданні І сесії Української Національної Ради під головуванням О. Поповича почалася праця над законом про реорганізацію українського шкільництва, а в березні 1919 р. у Станіславі почав діяти з’їзд учителів середніх шкіл, на якому активно обговорювалися проблеми націоналізації середніх шкіл Галичини, підвищення їх освітнього рівня [10: 252–253].

Однак, період української державності тривав недовго. Рішенням Паризької мирної конференції вже у другій половині липня 1918 р. Східну Галичину було віддано під протекторат Польщі. Молода держава вийшла з війни надзвичайно ослабленою. Розруха, голод, злидні панували і в селі, і в місті. Освіта, як і інші галузі суспільного життя, перебувала в кризовому стані. Близько мільйона дітей молодшого шкільного віку внаслідок війни не відвідували школи, зросла кількість неосвічених серед дорослого населення. Багато шкіл було зруйновано, а в діючих бракувало кваліфікованих вчителів, науково-методичної літератури, підручників [11: 214].

Взятий у листопаді 1918 – лютому 1919 урядом Й. Пілсудського курс на демократизацію, зміну і модернізацію початкових, середніх загальноосвітніх і професійних шкіл, передбачав послідовне, глибоке 20-річне реформування усієї загальноосвітньої системи.Та, внаслідок повоєнної соціально-економічної кризи воно протікало повільно і з ускладненнями. Процес гальмувало, також, різке загострення польсько-українських стосунків. «Прийнявши на себе місію поширення цивілізації на Схід польський уряд обложив українське населення непосильними податками, а в сфері освіти (яку він розглядав як один з найдієвіших засобів винародування української нації) прийняв колонізаторські кресові закони» [10: 278]. За планами Міністерства освіти українська мова повинна була повністю зникнути, а українці асимілюватися. Мова навчання вирішувалась шляхом проведення шкільних плебісцитів і впроваджувалась лише в тому випадку, коли громада налічувала не менше 25% українського населення і якщо батьки не менше як 40 школярів подавали в установленому порядку декларації з її впровадження [12: 33]. Зауважимо,

однак, що шкільні плебісцити часто проходили в умовах терору, шантажу, підкупів, а їх наслідки заздалегіть планувалися шкільними і політичними організаціями [14: арк. 38].

І все ж, активізація національно-визвольних змагань, масовий революційний рух, науково-технічний прогрес – усі ці історичні явища, що були особливо виразними на початку ХХ століття, зробили вирішальний вплив на формування змісту, характеру і способу організації освіти 20-х років. Потреба українців згуртуватися, мобілізуватися для захисту своїх соціальних і національних інтересів в умовах наступу католицької Польщі зумовила розгортання видавничої діяльності, книгодрукування і, що найголовніше – заснування мережі нових навчальних закладів, які, враховуючи потреби свого часу, орієнтувалися на виховання освіченого, національно свідомого українця. Тісний зв`язок загальноосвітніх закладів із суспільно-політичним життям Східної Галичини плволі, але сприяв піднесенню рівня освіченості народу, його добробуту і, що найголовніше, – національної свідомості, активізував інтерес до вивчення надбань не лише національної, а й світової культури.

Список використаних джерел

1. Барна М. Розвиток педагогічної освіти в Галичині 1772–1939 // Рідна школа. – 1998. – № 7–8. – С. 33–48. 2. Дерев`яна Л.Й. Розвиток творчих здібностей учнів у загальноосвітніх школах Галичини (1900 – 1939 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 150 с. 3. Трилінський І. Українське шкільництво в Галичині у першій половині ХХ ст // Освітянин. – 1992. – № 2. – С. 16–27. 4. Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 152. 5. Бень В. Новий устрій польського шкільництва // Шлях виховання й навчання. – 1933. – Ч. 4. – С. 212–215. 6. Лозинський Д.М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – 65 с. 7. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Нью-Йорк. – 559 с. 8. Sprawozdanie C. R. Rady szkolnej krajowej o stanie szkół średnich Galicyjskich w roku szkolnym 1903/4. – Lwów: Drukarnia Łozińskiego, 1905. – 84 s. 9. Семчишин М. Тисяча років Української культури. – Київ: Друга рука, 1993. – 550 с. 10. Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772 – 1939рр.) – Івано-Франківськ: 1994. – 143 с. 11. Курляк І.Є. Класична освіта на Західноукраїнських землях (ХІХ-перша половина ХХст.). Історико-педагогічний аспект. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с. 12. Suchodolski B. Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski. – Warszawa: wiedza Powszechna, 1973. – 281 s. 13. Субтельний О. Україна: Історія. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с. 14. ЦДІА у Львові. – Ф. 179. – Оп. 2. – Спр. 3219.

Natalia Ignatenko

THE URRAINIAN SCHUL IN EAST GALITIA (THE 20S OF THE XX CENTURY)

Social-historical preconditions of educational development in East Galitia in the 20s of the XX century have been analysed in the article. Special attention is given to disclosing the laws of formation of Ukrainian state and private educational bodies of the area.

УДК 94 (477)

Василь Губ`як

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РУХ У СВІТІ (УКРАЇНОЗНАВЧІ ЗВ'ЯЗКИ ТЕРЕБОВЛЯНЩИНИ З ДІАСПОРОЮ)

У статті розкрито українознавчі зв`язки Теребовлянщини з діаспорою.

«Просвіта» зі Львова несла світло свідомості на Велику Україну. Спочатку просвітницька діяльність велася щирими українцями таємно або в організаціях з такими назвами, які не викликали підозріння царського уряду. Але вже з 1906 р. почалося заснування саме «Просвіт». Вони вбачали своє завдання у формуванні української національної свідомості й навчанні не тільки дорослих, а й дітей, бо українських шкіл на Східній Україні не було. Відновлювались і створювались нові народні школи, гімназії (навіть по селах), бурси, бібліотеки, які намагалися активною працею наздогнати упущене. Це їм у великій мірі вдавалося. Відмітимо, що до першої Світової війни було на Великій Україні майже 40 «Просвіт» – кожна як самостійне товариство [1].

«Просвіти» на Буковині називалася «Руською Бесідою». Вже напередодні Першої світової війни вони мала 9 філій і 150 читалень. Так само, як товариство «Просвіта» в Галичині, дала вона на Буковині життя іншим народним установам. Із запровадженням румунських порядків товариство було бездіяльне, а окремі читальні ледве існували. Першою на Наддніпрянщині виникла одеська «Просвіта», котра поширювала українську національну свідомість у цьому багатонаціональному місті та довкіллі. Національно свідомі українці Одеси наприкінці 1905 р. організували культурно-просвітницький осередок з метою ознайомлення найширших верств населення з історією, культурою на своїй етнічній мові. Так з уст просвітян пролунали промови українською мовою. Просвітяни одеського українства розробили Статут місцевої «Просвіти», в якому передбачалося відкриття українських бібліотек, читалень, друкування українських книжок, газет, поширення їх через книжкові крамниці. Культурно-просвітицька діяльність виражалась через влаштування публічних лекцій, читань, театральних вистав, літературно-музичних вечорів, заснування українських шкіл [2: 312-314]. Одеська «Просвіта» в цей час була лише українським клубом для культурного проведення часу, а не організацією, здатною модернізувати українське життя. Необхідно було виводити діяльність товариства на вирішення життєвих економічних та культурно-освітніх проблем. Тижневик «Слово» у 1907–1909 рр., який виходив у Києві, упереджено висвітлював діяльність «Просвіт», а деколи звинувачував їх у їх буржуазності в тому, що декламування, танці та співи, українська мова, що лунала на вечорах, змушений був визнати: «Цією ж стороною своєї діяльності, – виробляє з міщан якщо несвідомих українців, то хоч спочувателів української національної ідеї» [3] А.Никовський у листі до М.Аркаса, автора книги «Історія України-Русі», фундатора миколаївської «Просвіти», писав: «… гарно те, що «Просвіта» захоплює щоразу більший грунт громадянства, що люди нас бачать і знають – і з повагою ставляться до «Просвіти» [4: арк.3].

Просвітяни Одеси сприяли міжнаціональним стосункам, успішно вико-ристовували святкування ювілеїв Тараса Шевченка, в яких депутати від міс-цевих євреїв, литовців та польського товариства «Ліра» виголошували промови на честь великого поета, поклавши на бюст Кобзаря розкішний вінок [5].

Краще йшли справи у просвітян на Закарпатті, де в 1920 р. місцеві свідомі українці заснували на зразок Львівської «Просвіти» свою «Просвіту» в Ужгороді. Наприкінці 30-их років вона нараховувала 14 філій і до 250 читалень.

«Просвіта» була і на Кубані. З вибухом світової війни царська влада осередки «Просвіти» ліквідувала. Та відродились вони буйно по революції 1917 р. Це були нові «Просвіти», що раптом густою сіткою вкрили всю Україну, створили народні школи, гімназії,

бурси, бібліотеки і за рік-два старалися наздігнати втрачену працю десятків років. Та прийшла завірюха і немилосердною косою скосила весь той буйний і прекрасний просвітний цвіт, не один просвітянин загинув за просвітню ідею.

Зазначимо, що на Західній Україні «Просвіта» діяла в 1868 – 1939 рр. Під час німецької окупації почали відроджувати просвітницькі організації. Та надія загинула в німецьких концетраційних таборах смерті.

Хоч нищили «Просвіту», вбивали її керівників, членів, та не змогли вбити віри національної ідеї. Народ вірив, що «Просвіта» відродиться.

Нині маємо пекучу потребу позбутися багатьох облудних штампів, які тривалий час побутували в українській радянській історіографії, ідеологічного тиску стосовно Західної України. Вони були запрограмовані ще в середині 20-х років адміністративно-командною системою, що запроваджувалася Сталіним і його оточенням. Про ставлення Сталіна до Західної України, про його розуміння західноукраїнських проблем ше в 1918 році на І з'їзді КП(б)У В.П.Затонський сказав так: «Тов. Сталін вважає, що є дві України – Західна та Східна, які різняться мовою настільки, що мешканці їх не розуміють один одного (це не казка, а бувальщина)...» [6]. Цю вигадку спростовує вся історія України і діяльність «Просвіти» в тому числі. Зауважимо, що це Товариство було найбільшою, найзначнішою громадською організацією в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Його філії і споріднені організації проводили активну культурно-просвітницьку діяльність не лише у Східній Україні, а й серед українців у Європі, Азії, Америці. Адже створене 8 грудня 1868 р. Львівське Товариство «Просвіта», згідно із статутом, заснувало у містах і містечках філії, а в селах – читальні й бібліотеки. Це робиться повсюдно, де були і є українці. А хто вже брався за просвітницьку діяльність, той не покидав її, як правило, ніколи. Мимо розчарувань, мимо колючок і болючок вона оп'янює щастям, скільки дає правдивого задоволення, скільки щасливих хвилин, а тих хвилин так багато. Раджу спробувати того чар-зілля кожному, в кого сила й охота до просвітньої праці». Так про «Просвіту» і участь в її роботі висловився почесний член товариства, десятий його голова Іван Брик у рік 70-ї річниці від дня заснування організації [7: 281-293].

Далеко за межами України, після падіння УНР і ЗУНР, опинилася велика частина українських патріотів, учасників визвольних змагань, що шукали по-рятунку від реакції польської на Заході України та революційної на Сході. Вони й спричинилися до створення просвітянських організацій поза межами України.

У Загребі 1922 р. кілька ідейних та свідомих українців заснували «Українське товариство «Просвіта». У 1925–1926 рр. успішно діяла організована його філія в Белграді, першим великим прилюдним виступом якої була дуже вдала вистава «Невольник». Серед її глядачів були міністри, генерали, вчите-лі, гімназійна молодь. Серби про українців тоді не знали нічого або знали дуже мало. Тому-то просвітяни зайнялися і перекладацькою діяльністю. Секретар белградської «Просвіти», гімназійний професор Володимир Вільковський, переклав сербською «Сотниківну» Б. Лепкого.

Але не всім до смаку були старання просвітян. З'явилися брехливі доноси до поліції, що нібито вся праця «Просвіти» йде то за німецькі, то за радянські гроші, були й інші брехливі звинувачення. Відбувся обшук, хоч і безрезультатний, а все ж белградське товариство «Просвіта» було розпущене. «Українському товариству «Просвіти» в Загребі вдалося тим часом, після зміни статуту, отрмати дозвіл на відновлення діяльності. «Просвіта», підсилена численною галицькою еміграцією українських студентів, успішно працювала під умілим керівництвом нового українця Василя Войтанівського.

Досить добре розвивалися просвітні товариства між українськими поселенцями у Югославії, які мали свій часопис «Вісник Українського Товариства «Просвіта». Працювали ці товариства на зразок Львівської «Просвіти». «Просвіта» в Югославії внесла помітний внесок у пропаганду української культури, формуванню національно свідомих кадрів.

В США українці, які покинули свою країну за часів Австрії, створили «Український Народний Союз», який вже з 1894 р. виконував функції «Просвіти». Такі ж організації створювалися в Канаді, Бразилії, Аргентині. Довкола них гуртувалися українські робітними з фабрик і копалень, які тужили і свято берегли все рідне: мову, віру, звичаї, обря-

ди, свій український народ. Там вони знаходили відпочинок, добру раду, перенестися хоч би думкою на Україну, почитати книжку рідною мовою, заспівати пісню свого краю.

Українська еміграція в Америці почалася у 1870-х рр. Тоді виїхала велика кількість людей Теребовлянщини. Між ними були о.Іван Волянський, парох с.Острівець, який став першим священиком за океаном. І.Волянський організував більше 30 читалень «Просвіти». Першу українську церкву для українців-емігрантів священик-патріот Іван відкрив 19 грудня 1884 р. Це послужило початком нової доби церковного і культурно-просвітницького життя для краян-теребовлянців в Америці. Він зразково організовував парафії, засновував церковні братства, просітянські осередки, читальні, хори, брав участь національному відродженні життя краян за океаном. Ще одним яскравим представником є о. Петро Понятишин священик-патріот, учасник визвольних змагань УСС, який емігрував до Канади. переписувався з о.Іваном Волянським. До цієї когорти належить родина Й.Гірняка всесвітньо відомого актора і режисера. На увагу заслуговує Володимир Малєвич, як один з організаторів культурно-просвітницького руху на українській національній ідеї. Власними силами здобув університетську освіту і ставши інженером-будівельником, збудавав чимоло церков читалень для просвітян-українців в еміграції. Маючи прекрасний голос (баритон) керував українськими хорами в Нью-Йорку та в інших місцях, де проживала велика кількість українців. До найвизначніших жінок-теребовлянок належить Юлія Шустакевич-Малєвич (рідна сестра В.Малєвича) – акторка театру «Бескид» в Галичині. В еміграції зійшла до вершин оперного співу. На підтвердження заслуговує той факт, що голос Ю.Шустакевич «міряли» з оперною співачкою Елізою де Лайс із Метрополітен Опери. Продовжують поважний список визначних теребовлянців за океаном інженер Родіон Сліпий в Америці, який створив першу українську радіопрограму «Гомін України», згодом працював на кіностудії у Каліфорнії, створив фільми «Пісня в пустині», «Стенджер ін Голівуд», де В.Малєвич заспівав «За Сибіром сонце сходить», заснував власну кіностудію в Каліфорнії «Рода» (так його звали в Америці). Мирослав, Михайло і Юліан Стечишини в Канаді. Мирослав – редактор газети «Зірка», згодом «Новини» у Ванкувері, «Народна Воля» в Едмонтоні. У 1920 р. Мирослав членом української пресової дипломатичної Місії, а після поразки УНР в 1921 р. виїхав до Європи, де зробив звіт головному Отаману Симону Петлюрі про працю Місії і передав усі документи й книги. Повенувся в Канаду. Автор біля 1250 статей. Михайло – адвокат, закінчив Саскачеванський університет з права. Крім основної діяльності очолював всеканадську організацію Союзу Українців. Юліан закінчив філософський факультет Саскачеванського університету. Працював на різних важливих посадах українства в Канаді. Маючи добрий голос, самостійно вивчив музичну грамоту і в студентські керував хором. Автор книги «Історія українців Канади» [8].

Просвітня діяльність в Америці оживилася в повоєнні роки, коли з краю, з політичних причин емігрувало багато свідомих українців. Вони оживили стару еміграцію, (відсвіжили її новим подихом рідного краю. Слово «Просвіта» тепер кожному українцеві Америки дороге. Завдяки їй вони зберегли свою, мову, культуру, звичаї, обряди, рідну пісню. Зауважимо, що і в даний час у «Просвіті» працюють теребовлянці – Богдан Легенький (бізнесмен, меценат допомагає видавати з 1997 р. «Теребовлянський альманах»), Олег Субчак та Володимир Мамалига педагоги-музиканти та інші.

У 1928 р. було засновано товариство «Просвіти» у Харбіні і називалося «Січею». Воно налагодило зв'язки з українською еміграцією по всіх містах Китаю, тодішньої Манджурії і навіть Японії. Головою «Просвіти» в Харбіні довгий час був галичанин Іван Паславський. Товариство утримувало українську школу, хор, вело різноманітні курси, мало велику бібліотеку. Це Товариство мало вплив на національну свідомість українців колонії Зелений Клин.

Утворилися українські «Просвіти» також у Франції, було засновано осередки у Гаврі, Крензану, Шалеті й інших містах, духовний осередок яких був у Парижі.

Ще більше нагадували українські читальні «Просвіти» просвітні організації в Англії і Аргентині, Бразилії та Канаді, бо там українські переселенці жили так, як і в ріднім краю. Вони в основному обробляли землю, тобто були тими ж селянами зі своїми звичаями та

обрядами. Живучи переважно подалі від великих міст, у гурті зі своїми сусідами українцями, вони залишаються вірними носіями батьківської віри, своєї національної культури.

Слід відмітити плідну працю в просвітницьких осередках теребовлянців Ліщинський Степан і Крупник Зенон (вчителі-пенсіонери) в Англії; Стефанія Плотник – педагог-музикант веде студію бандури в м.Скарборо, Мирослав Фіголь викладач-славіст коледжу та Пестро Слободян інжинер (пенсіонер) у м.Монреаль (Канада), Дзюба Василь та Микола в Буенос-Айрес (Аргентина). Вони цікавляться життям просвітян у Теребовлі, надсилаючи свою літературу, сприяють видавництву брошур. Теребовлянці, в свою чергу, теж підтримуючи зв'язок із земляками листуванням (обмінюються досвідом, книгами).

Очевидно, яка була в «Просвіті» велика сила і яку справу започаткували ті щирі сини народу, що понад 130 років тому заснували її і ця справа живе і в наш час. Іншого такого товариства, як «Просвіта», не було й немає на всій планеті. Це по суті – український феномен, як і кобзарство, що зігріває українську душу на всій земній кулі, не давала їй забути свою націю, рідну віру, мову, культуру, материнську пісню, об'єднує український етнос до боротьби за спільне найвище добро, додає їм сили й надії на кращу долю. В ювілейний 1938 рік, коли широко відзначалося 70-річчя «Просвіти», її керівники закликали усіх братів і сестер, усіх, в кого б'ється українське серце, де б вони не були і що б не робили, стати під прапор матері «Просвіти», яка поведе всіх об'єднаних однією думкою дорогою добра і щастя.

Список використаних джерел

1. Календар «Просвіти», 1939. 2. Просвітянин (Никовский А.) Одесская «Просвіта» // Украинский вестник. – 1906. – №5. – С.312–314; Вісник Надзбруччя. 1993. – 21 серп. 3. Грищинський В. Одеські українці // Слово. – 1907. – №29. – 24 листоп.; Вільне життя. 1993. – 20 лип. 4. Лист А. Никовського до М.Аркаса / Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. 468. – Оп. 1. – Спр.14. – Арк. 3. 5. Шевченкові дні в Одесі // Рада. – 1907. – № 75. – 30 березня. 6. Вісник Надзбруччя. – 1993. – 21 серп. 7. Вільне життя. – 1993. – 20 лип. 8. Теребовлянщина в спогадах емігрантів: Кн 1. / Упор. – ред. Мельничук Б. та ін. – Тернопіль, 1993. – 281–293.

Vasyl Gubyak

CULTURAL AND EDUCATIONAL MOVEMENT IN HALYCIAN PODILLYA (TEREBOVLYANSCCHYNA)

The article describes relations of the science of Ukraine between the Terebovlia region and diaspora.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 17.023.36

Стефанія Баженова

ПРЕДСТАВНИК «УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ» В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20–40-Х РОКІВ XIX СТ. – СЕВЕРИН ГОЩИНСЬКИЙ

У статті розкрито діяльність Северина Гощинського як представника "української школи" в польській літературі 20–40-х рр. XIX ст.

Однієї з найяскравіших постатей радикального крила польських поетів-романтиків 20–40-х років XIX ст. є особа Северина Гощинського, життя і творчість якого були підпорядковані одній благородній меті – дати свободу не лише Польщі, а й Україні, на землі якої він народився, виріс, проникся її болем і прагненням волі. Особа Северина Гощинського, як і інших поетів-романтиків, не була обійдена увагою дослідників [1: 343]. Однак їх думка щодо діяльності „української школи» в польській літературі загалом та оцінки її діячів була різною. Проте в одному вони були одностайні: це явище («українська школа») належить лише Польщі, поезія – суто польська. Ми ж зробили спробу подивитись на цю проблему під іншим кутом зору: найбільш видатні представники «української школи» – вихідці з України, чому власне і «українська школа». Їх творчість формувалась під впливом історичних подій в Україні, її фольклору, природи. Проживаючи тривалий час на території України, ставши її часткою, поети та їх твори, на нашу думку, є складовою культури України. «Українська школа» в польській літературі, яка виникла в 20-ті рр. XIX ст. і яка, значною мірою, продовжила традиції висвітлення української тематики в польській літературі, була на думку І.Франка, не монолітною школою, "а групою талантів зовсім різнорідних" [2: 392], і судити про неї виключно за творами Богдана Залєського – недоцільно [3]. В "українській школі" існувало радикальне крило, яскравим представником якого був Северин Гощинський, котрий за словами І.Франка "був... справжнім сином XIX ст. який головний осередок боротьби переніс уже в сферу духа та слова і як апостол тої нової боротьби повернувся туди, звідки вийшов його рід, – у серце польщизни, вносячи нову силу й енергію, новий колорит, нові горизонти [4:345].

Народився Северин Гощинський 4.11.1801 року в м. Іллінці (нині смт. Вінницької обл.). Дитячі роки провів у с. Семашки біля Славути і у м.Новокостянтинові Волинської губернії (тепер Хмельницька обл.).

Батько його, збіднілий шляхтич, обтяжений багатодітною родиною, не міг дати синові систематичної освіти. Северин навчався у Вінницькій гімназії (1814–1815 рр.), в Умані у василіанській школі, яку через нестатки не закінчив. У 1820 році він переїздить до Варшави, де вступив до таємної Спілки вільних поляків – братів. 1821 року Гощинський повертається в Україну, шляхами якої подорожує. Поділля і Волинь особливо приваблює його. Тут він збирає народні пісні, епос, вивчає історію і побут населення.

У 1828 році Северин Гощинський видав поему „Канівський замок». В центрі твору – один з епізодів 1768 року – повстання в м. Каневі під керівництвом Бондаренка (Швачки), яке закінчилось зруйнуванням замку. До поеми автор додав передмову, яка є ніби короткою історією Коліївщини. В ній детально розповідається про хід повстання (в такій же послідовності, до речі, як це зроблено в „Гайдамаках» Тараса Шевченка) – від освячення ножів біля Мотронівського монастиря і аж до подій в Умані, де учнів – католиків живцем повкидали до криниці. Але на думку поета, пізніша розправа над повстанцями „була доповненням жорстокостей, які чинили гайдамаки над поляками. Тих нещасних розвозили в різні місцевості і мордували найрізноманітнішими способами». І окремо про страту Гонти: „згідно з переказами, він з надзвичайною стійкістю переніс усі муки. З нього дерли пасма, четвертували живцем, знімали шкіру з голови, а він увесь той час палив люльку і читав книжку, аж поки не відтяли йому голову».

„Канівський замок» сповнений почуття пошани, а не тільки співчуття до українського народу, що, підкреслює С.Гощинський, має свій власний погляд на світ і прагне незалежно від будь-якого культуртрегерства влаштувати свою долю. Поет захоплений героїзмом українського народу і щиро йому симпатизує. Позитивним героєм у поемі виступає не староста, не комендант замку, не перевдягнений в кобзаря польський шпигун, а козак Небаба (деякі дослідники вважають його реальною особою – ватажком повсталих Неживим, загін якого діяв на Канівщині) [5:173]. Хоча Небаба, а, отже, і С.Гощинський, не розуміли далеких перспектив повстання так добре, як Шевченків Галайда, хоч він і діє в ім'я особистої помсти, проте втілює народні уявлення про справжню велич народного героя. Він мужній, його фізична краса доповнюється красою духовною, він вміє відстояти свою гідність. Звертаючись до козаків Швачки, Небаба прагне повести бій за собою всіх тих,

... В кого батько забитий різками
Всіх в кого жінка сподобалась пану,
В кого згвалтована донька панами,
В кого відібрано паном кохану
Йменням батьків та їх суму і болю,
Йменням дитячого горя й недолі
Всіх закликаю я, всіх викликаю:
Вийдіть вперед і – рушайте за мною!..

Отже, не жадоба грабунку й крові, як твердили консервативні письменники, а справедлива, благородна ненависть і відстоювання своїх людських прав керують вчинками гайдамаків. Соціальні, релігійні і національні суперечності сплітаються тут в один клубок, примирення між паном і рабом – неможливе.

Проте, на відміну від Шевченкових „Гайдамаків», Коліївщина в Гощинського має суто локальний характер і якихось ширших перспектив повстання Небаба не бачить. Своїм твором Северин Гощинський стверджує: „країна не може бути вільною, якщо в ній панує насильство і гніт».

В той же час з'являється цілий ряд революційно-патріотичних творів Гощинського „Бенкет помсти», „Корабель свободи», «Молитва вільного» та ін.

В роки повстання 1830–31 рр. Северин Гощинський взяв у ньому активну участь. Після його поразки змушений був оселитись в Галичині. Тут він знову повністю віддається конспіратівній діяльності, стає одним з організаторів „Товариства польського народу», сприяє активізації літературного життя в Галичині: поема „Собутка», „Вечір напередодні Івана Купайла», літературно-критична стаття „Нова епоха польської поезії» тощо.

Та загроза арешту змушує його у 1838 році емігрувати до Франції. Туга за втраченою батьківщиною стала однією з ознак характеру романтичної генерації вигнанців. „Навіть Северин Гощинський, який, – як писав Людвік Гжимала Яблоновський, – маючи багато від степовика, був скритний, про молодість, дім, родину словом ніде не згадав; часом, коли випадково згадувались ті речі, він, як козацький кінь, зачувши степовий вітер, піднімав голову, очі спалахували, але то тривало якусь мить, навіть той Гощинський, про якого так ніхто і ніколи не довідався, чи сумував він за кимось і чимось, мав бодай одну хвилину слабості. Було то погожого весняного вечора. Його довго не було біля вогнища. Пішов за ним і знайшов його лежачим біля замшілого пня.

Думаєш? – запитав.

От здалось мені, що я в нашому хуторі і серед своїх на рідній Україні – відповів, ніби прокидаючись зі сну» [6:75].

В цей час виходять два томи його віршів „Три струни» (1839–1840) і поема в прозі „Король руїн»(1842).

Рятуючи С.Гощинського від духовної кризи і злиднів, друзі допомагають йому повернутись у 1872 році до Львова, де у 1876 році завершив свій життєвий шлях.

Таким чином, у центрі творчості С. Гощинського лежала українська тема, яка започаткувала і продовжила демократичні традиції висвітлення історії та культури України в польській літературі. За висловом І.Франка, головною рисою „української школи» є „де-

мократизм, любов до реально існуючого чи навіть зідеалізованого народу, любов, яка за допомогою творів школи вперше проникла в польську суспільність» [7:392].

Список використаних джерел

1. Франко І. Твори, т. 27. – С. 345; 2. Мочульський М. Гощинський, Словацький, Шевченко як співці Коліївщини. – Львів, 1936. – С. 14; Franko Iwan. Wzajemny stosunek literatury polskiej a ruskiej. – Львів, 1894; Козловський Л.С. Польськие романтики «украинской школы» // Голос минувшего. – 1913. – № 8. – С. 39; Вервес Г. Польська література і Україна. – Київ, 1985. – С. 172; Скуратівський В. Уроки польського романтизму. // Українська культура. – 1998. – № 11– 12. – С. 27; Kolbuszewski Jacek. Kresy. – Wroclaw. – 1996; Лисий Іван. Романтизм очами модерніста: Ю. Словацький та „українська школа в рецепції М. Євшана // Україна і Польща доби романтизму: образ сусіда. – Кременець, 2000; Wapinski R. Polska I maly ojczyzny polakow. – Wroclaw, 1994 та ін. 2. Франко І. Твори. Т. 31– С.392. 3. Лисий Іван. Романтизм очима модерніста: Ю.Словацький та „українська школа» в рецепції М. Євшана // Україна і Польща доби романтизму: образ сусіда. 4. Франко І.Твори. Т. 27. – С. 345. 5. Вервес Г. Іван Франко. Спроба синтезу//Польська література і Україна. – К., 1985. – С 173. 6. Kolbuszewski J. Kresy. – S. 75.
7. Франко І. Твори. Т. 31. – С. 392.

Stefania Bazhenova

THE REPRESENTATIVE OF “UKRAINIAN SCHOOL” IN THE POLISH LITERATURE OF TWENTIES’- FORTIES’ OF 19 CENTURY

The article presents the activity of Severyn Goshchynskyi as a representative of “Ukrainian school” in the Polish literature of twenties’-forties’ of 19 century.

РОЗДІЛ 3

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 947.477

Надія Білик

ПУБЛІЦИСТИКА БОГДАНА ЛЕПКОГО НА СТОРІНКАХ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАЦІЙНИХ ВИДАНЬ

У статті на основі архівних джерел та друкованих матеріалів досліджено публіцистичну спадщину Б.С.Лепкого. Розглянуто процес становлення та еволюції національно-патріотичних поглядів діяча. Встановлено місце Б.Лепкого-публіциста, виховника, громадянина в історії української культури.

Ім'я Богдана Лепкого було відоме широкому загалу українців не лише як талановитого письменника, вченого, перекладача, просвітянина, промовця, декламатора, а й знаного публіциста. Дослідження публіцистичної спадщини Б.Лепкого підтверджує провідну ідею багатогранної діяльності митця – духовне відродження України не можливе без високого рівня розвитку національної самосвідомості.

Діяч упродовж свого життя активно дописував до багатьох видань у Галичині та за кордоном. Однак, перед дослідником публіцистичної спадщини Лепкого постає дві проблеми: – по-перше, більшість галицьких видань до і після 1914 року збереглися в українських архівах, однак за цей період відсутня бібліографія статей, до того ж більшість з них друкувалася без підпису автора. Сам Лепкий писав щодо цього: «друкувати прошу без підпису, раз з особистих причин, а по-друге, тому, що годі мені, якомусь там гімназияльному вчителеві в Кракові дискутувати з цілим народом. Коли б я був посол (депутат – Б.Н.), чи державник, чи ще там, то воно виглядало б інакше, а так годі виставляти себе на сьміх» [1: арк. 85]. Друга проблема: відсутність, повна або часткова, в українських архівах еміграційних видань, в котрих друкувалися статті Б.Лепкого упродовж 1914-1925 років.

Знайти деякі статті можна за псевдонімами, ініціалами, криптонімами та триптихами, яких митець мав за тридцять [2: 363]. Серед найбільш відомих варто назвати: «Б.Л.», «Богдан Л.», «Федір Крегулецький», «Нестор Лендин», «Повожатий», «Сновида», «Нестор», ін. Ними письменник підписував і власні твори на сторінках часописів. Так, наприклад, ініціалами «Б.Л.» підписана стаття Лепкого «Славянський клуб у Кракові», опублікована у 1902 році на шпальтах «Літературно-Наукового Вістника» [3: 178-180]. За цим підписом друкувалися редаговані митцем рубрики «Руська хроніка» та «Огляд руської преси» у польськомовному місячнику «Świat Słowiański» («Слов'янський Світ»), упродовж співпраці з яким Лепким, вже під власним прізвищем, були опубліковані статті на національно-політичні та культурно-просвітні теми: «Наукове Товариство ім.Т.Шевченка у Львові», «З руських праць та заходів», «Переслідування української мови. Указ 1876 року», «Руські відлуння з-за кордону», «Українське віче в Петербурзі», «Що робить Україна?», «Русини в Думі» [4: 189-192].

Співпрацю з польськими виданнями Б.Лепкий розглядав як дієвий засіб у популяризації української ідеї серед найближчих сусідів. Так, у листі до Я.Весоловського Лепкий писав про відкриття політичного відділу у польському часописі «Krytyka», «так що для наших справ матимемо польську трибуну» [5: арк. 7-8]. Однак, на шпальтах польськомовних видань (за винятком «Слов'янського Світу»), до 1914 року Лепкий, здебільшого, виступав як літературний критик.

Як автор статей суспільно-політичного спрямування Лепкий вперше виступив на сторінках друкованого органу правого політичного угрупування – «Руслана», редагованого К.Студинським та О.Барвінським, про що свідчить листування митця з останніми [1; 6; ін.], однак, статті діяча за його проханням друкувались без підпису автора.

З початком національно-визвольних змагань Б.Лепкий, усвідомлюючи роль друкованого слова у формуванні національної свідомості загалу, почав активно працювати як публіцист. Події Першої світової війни, боротьба за українську державність постали у суспільно-політичних статтях діяча на сторінках «Вістника Союза Визволення України» (Відень), у пресових виданнях полонених українців «Просвітний Листок» (Вецляр), «Громадська думка» [7: 216]. Національно-патріотичні виступи Б.Лепкого переслідували єдину, соборницьку, мету: «вести дальше святе народне діло, діло визволення України, хто, де і як тільки може, щоб жертва крови і життя не пішла на марне» [8].

З 1919 до 1920 років Б.Лепкий як член редакції активно працював у часописі «Шлях», що виходив заходом «Української Військово-Санітарної Місії» в Зальцведелі. За словами З.Кузелі, головного редактора видання, «в «Шляху» лежить багато дрібної й невидної праці Б.Лепкого. Крім фейлетонів (літературних творів – Б.Н.) належить йому неодна гадка, що ще й досі не втратила своєї вартости» [9: 3]. Друкований орган «Місії» відображав самостійницьку та державницьку ідею редакції, саме завдяки його заслугам українські полонені вміло обороняли власні «українські» позиції перед прихильниками Росії [10: 8]. На сторінках газети були опубліковані статті Лепкого «Без зневіри», «Єднаймося», «Іміяй уши да слишать» та багато ін. [11: 248-253].

У 1920 році «Українською Громадою» Берліна був заснований пресовий орган української еміграції «Нове Слово», який пізніше змінив назву на «Українське Слово» (1921-1923) [7: 216-218]. Як журналіст та член редакції разом з Д.Дорошенком, З.Кузелею, ін., Б.Лепкий активно співпрацював з новоутвореним виданням, що обстоювало «ідею незалежности і суверенности Української Держави і Гетьманство, як найбільш відповідну форму державного устрою України» [12: 4].

У бібліографії спадщини митця, складеній З.Кузелею, статті Лепкого за цей період займають більше шістдесяти позицій, більшість з яких припадає на друкований орган «Української Громади» [11: 249-252]. Статті Б.Лепкого були живим відгуком автора на суспільно-політичні події в Галичині та на «великій Україні», відображали соборницькі устремління діяча, в той же час, вони віддзеркалювали національно-патріотичні прагнення української еміграції, голосом якої був виступ Лепкого-журналіста. Зокрема, тісне знайомство з колишнім гетьманом України П.Скоропадським, колишнім головою ЗУНР Є.Петрушевичем, полковником Є.Коновальцем, професорами І.Мірчуком, З.Кузелею та іншими видатними українськими діячами політики, науки та культури відіграло вагому роль у становленні соборницьких поглядів Б.Лепкого на межі 20-30-их рр. [13: 8; 14: 209-211].

Б.Лепкий був широко обізнаний з трагічними подіями в Україні, про що свідчить те коло питань, які він розглядав у своїх політичних статтях на сторінках «Нового Слова». На часі стояла проблема майбутнього української держави. Хаос, руїна, анархія панували у ній. Вихід з цього становища письменник вбачав у негайному скликанні Установчих зборів. Ці думки були поширеними серед української еміграції. Лепкий був переконаний, «що без цієї інституції годі нам вийти з цього круговороту, у який нас упхнула чужа нахабність і власний наш нерозум» [15]. Діяч звернувся до тих, хто прагнув збудувати демократичний устрій, але не питав думку народу, яким той його бачить. «Хочби ти почіпив на себе найчервонішу шапку, хочби ти підібрав собі найпоступовійше ім’я, а все таки, коли за тобою нема установчих зборів, сейму чи парляменту, так ти самозванець, деспот, узурпатор і годі» [15].

У статті «Ще в справі установчих зборів» [15] Лепкий розглянув характерні риси українського народу, якими були, на його думку:

- волелюбність («наш народ доволі великий індивідуаліст, це не якась фінсько-монгольська товпа, котра в крові своїй має послух і пошану до власти»);

- збереження звичаїв («в родинному, товариському й громадському життю український селянин дуже пильно зберігає «звичай»);

- повага до громадських законів («з нашої просвітньої праці, з життя товариств, спілок, артілів знаємо, що цей народ шанує устав, статут, ухвали своїх зібрань»). Звідси висновок, що український народ буде шанувати закони парламентського устрію, коли вони будуть захищати інтереси народу, насамперед, економічні;

- аграрний характер українського народу («А аграрії й анархісти, це огонь і вода. Аграрій, коли його наділ дає йому тільки достаточне удержання, хоче і потребує спокою і ладу, щоб спокійно сіяти й орати свою землю…») [15].

Тому Лепкий не міг погодитися з відкладанням виборів, що було кроком до насилля та терору. «А для народу, – автор переконаний, – рівно осоружна насила, чи вона йде з права чи з ліва, чи вона намальована на чорно, чи на червоно, чи її ім'я генерал-губернатор, чи тільки – комісар» [15]. Від цього насилля і анархії український народ міг врятувати лише демократичний, на волі широких народних мас заснований, конституційний устрій – висновок, до котрого мав прийти читач.

У тому ж номері часопису «Нове Слово» була поміщена ще одна стаття Лепкого під назвою «Іще одно розчарування» [16], як відгук на повернення за кордон голови Директорії В.Винниченка. Автор дав критичну оцінку тому становищу, котре посідав голова українського уряду у Москві: комуністи наділили його «титулами й урядами, але на його питання, що він має робити, відповіли йому цинічно: «нічо!».

На прикладах української історії Лепкий доводив, що ця відповідь була «незвичайно характеристична» для політики Москви щодо наших правителів: так українські гетьмани за часів «малоросійської колегії» також були ніби головами української держави, але все вирішувала «колегія». Звідси Лепкий робив висновок: «Видно, з того часу до нині в поглядах на українську справу російський дух не перемінився. Замісць Петра, Катерини й Миколи сидить на престолі Троцький і Лєнін, Раковський, в иньшому вбранні, з иньшими знаками влади, але в руках їх ця сама дротяна нагайка, скручена колись давно-давно на податливі спини «малоросів» [16]. З болем у серці визнав автор й іншу істину: «і тії малороси не змінилися», бо завжди серед них знаходяться ті, що проймаються «духом улесливости московському кнутові, духом покори і терпіння». Їх Лепкий попереджав: сподіватись від російських большевиків «Бог вість чого для нашої безталанної України» – це обманювати себе, слід лише звернутися до історії. «Змінилася Росія на зверх, але російська душа осталася тією ж, що була й колись, нахабною і нетерпимою супроти українського народу» [16].

Хвилювала Лепкого проблема майбутнього української держави. Він пророче бачив невтішну долю тих, хто пішов на розріз зі змаганнями свого власного народу, особливо широких кіл селянства. Митець передбачив історію України в ХХ столітті, пишучи: «Хай українські большевики поможуть збудувати большевицьку Росію, а тоді тая нова Росія покаже їм, що вона не гірша від давньої, вона скаже їм, що на Україні українським провідникам нема ніякого діла» [16].

Хоч Лепкому були чужі соціалістичні погляди В.Винниченка та його однодумців, він звернувся до них та інших політичних груп з закликом не ворогувати у цей трагічний час, а зблизитись, як «Українцям і Демократам», – тоді світ почує голос українського народу.

Своє кредо українця Лепкий сформулював у статті «Жав не жав,.. а сіяти треба» [17]. Початок ХХ століття в історії українського народу, на думку письменника, можна хіба що порівняти з часами Б.Хмельницького: «Тоді, як тепер, зірвався був увесь наш народ, щоб «добути, або дома не бути». Але змагання українського народу під проводом «батька Богдана» увінчалися успіхом – Україна скинула з себе шляхетське ярмо. І коли б не смерть гетьмана, на думку Лепкого, український народ став би рівноправним, державним народом. Ним він не став і тепер, на початку ХХ століття. Вина за це лежить на нерозумності проводирів, таких як Петлюра та Винниченко, котрі шукали допомоги від чужинців. Публіцист був переконаний, що рятунок у власних силах: «Правда і воля, та не для нас. Даром шукаєте її на чужому полі, на польському й московському, вона лежить у нас, в нашій, кровю политій землі, в нашім великім неволенім, покривдженім та невмирущім народі» [17].

Лепкий не визнавав у Радянській Україні реалізації національної соборницької ідеї. На його думку, змінилася лише назва, а український народ так і не став повноправним господарем на землі. З цього приводу він писав: «це не Україна, це большевицьке генерал-губернаторство… Ні, ні, нема нині української держави, нема!» [17].

Письменник вважав, що українська незалежна держава постане на карті світу в майбутньому. Це стане можливим при умові, що українська ідея стане поширеною серед

найширших мас громадянства. «Український народ хоче України» – це та підстава, на якій лише можна будувати власну державу.

Важливим для Лепкого було питання: «чи хоче її український селянин?» Тобто першорядну роль в справі незалежності, на думку вченого, має зіграти селянство, як той стан, що виступає єдиним дійсним носієм української культури.

Містичне значення у статті «Жав не жав,.. а сіяти треба» митець надав українській національній ідеї, котра, на його думку, була настільки самодостатньою (оскільки несе в собі енергію багатьох поколінь – Б.Н.), що незважаючи ні на що, зуміє себе реалізувати у майбутній державі. У цьому погляди Лепкого перекликаються з Шевченковими, котрий вірив у всетворчу силу ідеї.

Стаття закінчується закликом до сучасників: «Жав не жав, а сіяти треба!» В цьому кредо Б.Лепкого як громадянина.

В 1921 році друкованим органом української еміграції в Німеччині, після закриття «Нового Слова», стало українськомовне видання «Українське Слово» [18: 4]. Б.Лепкий разом з Д.Дорошенком, З.Кузелею та В.Леонтовичем увійшов до редакційної комісії новоствореного часопису. Саме Б.Лепкому належала ціла низка статей-«передовиць» в «Українському Слові» [11: 249-252], в яких публіцист знайомив українців та західноєвропейців з українською політичною думкою, що досягла в еміграції якісно нового рівня свого розвитку. Автор аналізував події в Україні упродовж 1921-1922 рр., пояснював їх причини й прогнозував наслідки цих подій для майбутнього.

На початку ХХ століття від становища України залежала ситуація в Європі. На думку Б.Лепкого, шлях до миру в Старому Світі – це утвердження самостійності української держави. У статті «Большевизм – Україна – Європа» публіцист зазначив: «Дати поміч Україні, щоб вона стала кріпкою національною державою, це лежить в інтересі цілої Європи, коли Європа дорожить своїми культурними здобутками і не гадає виставити їх на поталу найкривавішого і найжорстокішого з дотеперішніх суспільно-політичних режимів» [19]. Цим ворогом європейської цивілізації, для Лепкого, був більшовизм, навала якого на інші народи була зупинена Україною ціною власної незалежності, тобто, підкреслив автор, Україна знову врятувала Європу від навали орди, як і в ХІІ столітті.

У низці статей Б.Лепкий підніс свій голос протесту проти винищення українського народу, що проводилося під «червоним прапором». Світовій громадськості він показав справжнє обличчя диктатури «большевизму», породженого Росією з її феодальними пережитками, візантійською та монгольською деспотією і примітивним колективізмом («Передовиця») [20]. Мета «московського» більшовицького терору на українських землях, наголосив Лепкий у статті «Червона лєгенда», – це «зломити український сепаратизм, тую ідею окремішности і незалежности»; на руїнах царської імперії більшовики хотіли збудувати «большевицьку», тому й «не сміє бути України» [21]. Більшовицька політика «українізації» – це нищення всього українського: «Україна гине, купається у крови, вона конає, а ви тішетеся, що вона українізується» [21].

Викриттю більшовицької політики «військового комунізму» в Україні, що призвела до масового голоду на Півдні, присвячені публіцистичні виступи діяча під промовистими назвами «Голод», «Політика і голод», «Голод і негри», у яких, водночас, звучав заклик автора до еміграції допомогти братам-українцям [22; 23; 24].

За Ризьким договором від 18 березня 1921 року між Польщею та Росією українські землі знову було поділено між загарбниками-сусідами. Західна Україна знову опинилася під владою Польщі, антиукраїнська політика державних кіл якої мало чим відрізнялася від більшовицького терору на Східній Україні. Ряд статей Лепкого того часу, закономірно, були присвячені складним українсько-польським взаєминам. Окупація Східної Галичини, зазначив Лепкий у статтях «Без маски», «Divide et impera», «Ride Bajazzo!», «Бережімся», – це не вияв «братніх почуттів», а прагнення сусіда відродити власну економіку за рахунок дешевої української сировини та людського потенціалу [25; 26; 27; 28]. Польщу, як і Росію, приваблювали багаті українські землі, Реч Посполита, як гідна наслідниця царської імперії й більшовицької Росії, стала, за визначенням Лепкого, «найбільшою в Європі тюрмою народів» («Сівачі бурі») [29].

Публіцист викрив перед Європою дійсні наміри польських шовіністів на українських землях, де проводилась свідома полонізація українського населення: заборонялась українська мова, закривались «твердині національної свідомості» – школи та церкви, переслідувалась українська інтелігенція – вчителі та священики, карались будь-які прояви патріотизму («Симбіоза», «Поворот», «Злочинна робота», «За Волинь») [30; 31; 32; 33]; в українському суспільстві сіялась ворожнеча, щоб ослабити позиції українства («Divide et impera») [27].

Найбільшою небезпекою для поневоленого недержавного українського народу було, на думку Лепкого, нищення поляками української культури, як «негативної», «нищої» від польської. Такій політиці польських шовіністів, писав діяч, слід протиставити наші національні почуття – свій «розбуджений лицарський націоналізм»: «І такими націоналістами нам конче треба бути, поки ворожі сили наступають на землю, добро і права рідного народу» («Креси») [34].

Східна Галичина, підкреслював нераз Лепкий у своїх виступах, – це споконвічна українська земля, українці, що проживають на ній, мають право на самовизначення шляхом об'єднання їх зі східними братами у незалежній соборній українській державі («Мементо» ін.) [35]. Ця незалежність має бути досягнена, за Лепким, найсправедливішим шляхом – через референдум серед українського населення при підтримці Ліги Націй («Справа Східної Галичини перед Лігою Націй», «Нім півні запіють») [36; 37].

Б.Лепкий ніколи не заперечував мирного співіснування українців з росіянами чи поляками, яке можливе лише за умови, коли кожен з цих народів житиме у власній незалежній державі, в протилежному випадку український народ «дивитиметься на польського і на більшовицького жовніра як на розбишаку і грабіжника» («Повстання») [38].

У контексті складних українсько-польсько-російських взаємин постали полум'яні заклики Б.С.Лепкого до української еміграції:

- припинемо чвари та взаємні образи і порахунки заради відбудови «державного корабля» («Вовки і вівці») [39];
- «Єднаймося – це не фраза, це дошка нашого спасення» («Трагедія України») [40];
- єднаймося «під кличем рятовання самостійности і державности України» («На рятунок української державности») [41];
- підтримуймо «духа національної гідності й державної самостійности, хто, де і як тільки може… Помагаймо одні другим, бо хто нам поможе?» («До земляків») [42];
- згуртовуймось в українські товариства і працюймо для майбутньої української держави («До українських емігрантів») [43];
- виховуймо національно свідому молодь як передумову «незалежної України» («Українська молодь за кордоном», «Для просвіти») [44; 45].

Слова Лепкого-публіциста були звернені, насамперед, на захист «нашої старовини» – культурних здобутків українського народу (образів, стародруків, витворів мистецтва), якими він засвідчував свою тисячолітню культуру, своє право на існування і самовизначення як окремої нації. Державна суверенність для Б.Лепкого неможлива без «культурної» незалежності. Зокрема, публіцист писав: «коли не збережемо пам'ятників нашої культури, то попадемо в культурну залежність від заграниці, а в першій мірі від наших сусідів-ворогів. Без культурної самостійності не може бути правдивої самостійности державної» («Рятуймо нашу старовину») [46].

У статтях «Бережімся», «Схаменіться» та ін. Лепкий проаналізував причини поразки національно-визвольних змагань українців на початку ХХ століття, назвавши серед них: геополітичне становище України на межі Захід-Схід, загарбницьку політику сусідів, водночас – публіцист підкреслив внутрішні причини, що зумовили втрату державної незалежності України. Основною причиною Лепкий назвав брак державних діячів-патріотів, наголосивши, водночас, що проблема проводу була характерною для історії України від княжих часів. Такі слова Лепкого-соборника були звернені у 1921 році до сучасних та майбутніх провідників української нації: «Коли ми на великій руїні не поставимо ідеалу української державности і не підпорядкуємо цьому авторитетові своїх партійних і особистих, самолюбних інстинктів, то возьмемо на свою душу гріх куди більший того, який взяли наші предки, бо ні Хмельницький, ні Виговський, ні Дорошенко, ні Мазепа не мали

за собою такої національної свідомості народу, і такого самостійницького духа мас, який єсть в Україні нині…» («Схаменіться») [47].

Виступаючи на захист української ідеї, Лепкий звернувся до всіх політичних партій із закликом записати першим пунктом до своїх політичних програм «Самостійна українська держава» [47], і цим закласти фундамент під майбутню незалежність України.

Та, насамперед, слова Лепкого-публіциста були звернені зі сторінок «Українського Слова» до широкого українського загалу, від глибини національного самоусвідомлення якого залежала й залежатиме історична доля українства: «Будучність наша… в нас самих, в наших душах і серцях, в енергії народу, в охоті жити, розвиватися, бути вільними і достойними, бути не худобою, а людьми» («До земляків») [42]. Саме відсутність національної ідеї у свідомості широкого загалу українців, на думку Б.Лепкого, призвела до поразки у боротьбі за незалежність у 20-х рр. ХХ століття.

Б.Лепкий розглядав національну свідомість як одну з найнеобхідніших умов існування нації. За Лепким, національно свідома людина не приховує свою національну приналежність, любить свою вітчизну, шанує народні традиції, знає і береже історію та культуру власного народу. «Така свідомість національна, – писав діяч, – дає нації тую ідеальну силу», якою вона може відстоювати власну незалежність та йти шляхом поступу з іншими народами («Національна свідомість») [48]. Саме національна свідомість, зазначив публіцист, лежить в основі справжнього українського націоналізму, розвиток якого до рівня державної ідеології є справою, що виведе Україну зі столітньої неволі. Не шовінізм, на зразок великодержавного російського чи польського, підкреслив Лепкий, а націоналізм, що боронить свою землю, свій народ і свою незалежність перед іноземними загарбниками, – гідний найвищої поваги [48].

Доки існуватиме загроза з боку ворогів, доти, писав Лепкий у статті «Креси», «нам треба бути українськими націоналістами, щоб не стати рабами» [34]. Поки Україна не стане суверенною державою, доти космополітичні ідеї мають бути чужими для співвітчизників.

Виступаючи зі своїми думками у пресі, Лепкий не намагався піддобритися певним політичним колам чи публіці взагалі. Він знав, що сказане ним може не всім сподобатись. Та вважав, що «найкраща в світі прислуга – це правда, висказана в час» [49]. І він хотів сказати ту правду у дуже важливий для всіх момент, хотів навчити земляків думати по-державницьки.

Крім політичних статей у 20-і роки Лепкому належало багато дописів «культурного змісту, котрі мають непроминаючу вартість» [50: 83]. На сторінках ілюстрованого часопису «Літопис» (Берлін, 1924), редагованого відомим істориком С.Томашівським, діяч виступив з розвідками «Ще про «Историю Русов», «І чужому научайтесь – свого не цурайтесь», «Липський ярмарок», «Таборова Мельпомена», «Чи українці», «Театр», «Микола Аркас», «Марко Вовчок», «Перший німецький голос про Гоголя» та ін. [51: 344-346], котрі відкривали читачам цікаві сторінки з історії української культури, тим самим сприяли поширенню української ідеї серед тогочасної еміграції, значну частину якої становила молодь.

Найважливішим своїм завданням митець вважав «плекання гуманних почувань», «поширення етичних надбань культури» [52: 461]. За словами сучасників, Лепкий був більше «культурником», ніж «політиком» [53: IX-XII]. На нашу думку, ці поняття одинаково близькі особі митця. Тоді був час, коли письменники мусили ставати політиками, своїми творами вести народ шляхом поступу.

Отже, діяльність Б.Лепкого як талановитого публіциста становить виняткове місце в доробку української преси ХХ століття. Публіцистична спадщина діяча, тісно пов'язана з доробком Лепкого як письменника та промовця, насамперед, у 20-их роках, відіграла вагому націотвірну роль, впливаючи своїм соборницьким змістом на свідомість тисяч українських читачів та слухачів. Майстерно володіючи словом, митець пробуджував національні почуття в українському загалі, тим самим відігравав роль одного з ідеологів українського національно-визвольного руху ХХ століття.

Список використаних джерел

1.Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки ім.В.Стефаника у м.Львів. – Ф.1656,

п.10; 2.Лев В. Богдан Лепкий. 1872-1941. Життя і творчість // Записки НТШ. – Т.CXCIII. – Ню Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. – 329 с.; 3.Б.Л. Славянський клюб у Кракові // Літературно-Науковий Вістник. – 1902. – Т.XVII. – С.178-180; 4.Лиса Н. Богдан Лепкий і «Слов'янський Клуб» у Кракові // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім.В.Гнатюка. Вип.VII. Серія: Історія. – Тернопіль: ТДПУ. – 1998. – С.187-193; 5.Центральний державний історичний архів Украіми у м.Львів. – Ф.381, оп.1, спр.43; 6.ЦДІАЛ. – Ф.362, оп.1, спр.334; 7.Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989-90. – 334 с.; 8.Музей Богдана Лепкого в м.Бережани Тернопільської області. – Промова Б.Лепкого на посвяченні пам'ятника помершим українцям, полоненим царської армії у Вецлярі над Ляном у 1917 р.; 9.Кузеля З. Богдан Лепкий у Німеччині // Діло. – 1933. – 7,8 липня. – С.3-4; 10.Збірник на пошану Зенона Кузелі. – Записки НТШ. – Т.169. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962. – 418 с.; 11.Кузеля З. Бібліографія писань Б.Лепкого // Золота Липа… – Берлін: Українське Слово (далі – УС), 1924. – С.229-253; 12.Оповістка про відкриття передплати на часопис «Українське Слово» // Українське Слово. – 1921. – Ч.5. – 4 лютого. – С.4; 13.Кузеля О. Неділя в Лепких // Український магазин (Франція). – 1953. – Ч.II. – С.8; 14.Лепкий Л. На маргінесі «Казки мого життя» // Лепкий Б. Казка мого життя. Крегулець. До Зарваниці. Бережани. – Ню Йорк: НТШ, 1967. – Т.9. – С.181-220; 15.Ще в справі установчих зборів // Нове Слово. – 1920. – Ч.5. – 25 листопада. – С.2; 16.Іще одно розчарування // Нове Слово. – 1920. – Ч.5. – 25 листопада. – С.1; 17.«Жав не жав,… а сіяти треба» // Нове Слово. – 1920. – Ч.9. – 23 грудня. – С.1; 18.Оповістка про відкриття передплати на часопис «Українське Слово» // УС. – 1921. – Ч.5. – 4 лютого. – С.4; 19.Большевизм-Україна-Європа // УС. – 1921. – Ч.8. – 15 лютого. – С.1; 20.Передовиця // УС. – 1921. – Ч.5. – 4 лютого. – С.1; 21.Червона легенда // УС. – 1921. – Ч.59. – 16 серпня. – С.1; 22.Голод // УС. – 1921. – Ч.55. – 2 серпня. – С.1; 23. Голод і негри // УС. – 1921. – Ч.58. – 12 серпня. – С.1; 24.Політика і голод // УС. – 1921. – Ч.52. – 22 липня. – С.1; 25. Без маски // УС. – 1921. – Ч.34. – 20 травня. – С.1; 26.Бережімся! // УС. – 1921. – Ч.29. – 3 травня. – С.1; 27.Divide et impera // УС. – 1921. – Ч.63. – 30 серпня. – С.1; 28.«Ride Bajazzo!» // УС. – 1921. – Ч.49. – 12 липня. – С.2; 29.Сівачі бурі // УС. – 1921. – Ч.42. – 17 червня. – С.1; 30.Симбіоза // УС. – 1921. – Ч.35. – 24 травня. – С.2: 31.Поворот // УС. – 1921. – Ч.40. – 10 червня. – С.1; 32.Злочинна робота // УС. – 1921. – Ч.50. – 15 липня. – С.1; 33.Б.Л. За Волинь // УС. – 1921. – Ч.81. – 1 листопада. – С.2-3; 34.Б.Л. Креси // УС. – 1922. – Ч.39. – 19 лютого. – С.1-2; 35.Мементо // УС. – 1921. – Ч.4. – 1 лютого. – С.1-2; 36.Справа Східної Галичини перед Лігою Народів // УС. – 1921. – Ч.13. – 4 березня. – С.1; 37.Повожатий. Нім півні запіють // УС. – 1921. – Ч.20. – 1 квітня. – С.1; 38.Повстання // УС. – 1921. – Ч.33. – 17 травня. – С.1; 39.Вовки і вівці // УС. – 1921. – С.48. – 8 липня. – С.1; 40.Трагедія України // Українське Слово. – 1921. – Ч.56. – 5 серпня. – С.1; 41.Повожатий. На рахунок української державности // Українське Слово. – 1921. – Ч.27. – 26 квітня. – С.1; 42.До земляків // УС. – 1921. – Ч.44. – 24 червня. – С.1; 43.До українських емігрантів // УС. – 1921. – Ч.12. – 1 березня. – С.1; 44.Богдан Лепкий. Українська молодь за кордоном // УС. – 1922. – Ч.122. – 25 січня. – С.1-2; 45. Для просвіти // УС. – 1921. – Ч.97-98. – 17 грудня. – С.1; 46. Рятуймо нашу старовину // УС. – 1921. – Ч.51. – 19 липня. – С.1; 47.Б-н. Схаменіться! // УС. – 1921. – Ч.23. – 12 квітня. – С.1; 48. Національна свідомість // УС. – 1921. – Ч.47. – 5 липня. – С.1; 49.Музей Богдана Лепкого у м.Бережани. – Лепкий Б. Літопис. (Стаття, написана для газети «Свобода» (США)). – Ксерокопія автографа; 50.Кузеля З. Богдан Лепкий. Біографічний нарис, написав… // Золота Липа. Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами. Зладив Зенон Кузеля. (Далі – Золота Липа). – Берлін: УС, 1924. – С.9-89; 51.Бібліографія / складена Василем Левом // Лев В. Богдан Лепкий. 1872-1941. Життя і творчість. – Записки НТШ. – Т.CXCIII. – Ню Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1976. – С.331-370; 52.Лепкий Б. Пояснення // Лепкий Б. Писання: В 2т. – Київ-Ляйпціг: Українська Накладня; Коломия: Галицька Накладня, 1922. – Т.1. – Вірші. – С.373-379, 383-397.; Т.2. – Проза. – С.457-465; 53.Верниволя Василь (Сімович В.). Богдан Лепкий (нарис літературної діяльности і спроба характеристики письмен-

ника за двадцять п'ять літ його письменницької праці) // Лепкий Б. Писання: У 2т. – Т.1. – Київ, Ляйпціг: Українська Накладня, 1922. – С.I-IXXVII.

Nadia Bilyk

BOHDAN LEPKYI'S PUBLICISTIC WORKS ON THE PAGES OF THE UKRAINIAN EMIGRATORY PUBLICATIONS

On the basis of the archives documents and published materials Bohdan Lepkyi's publicistic heritage has been investigated in the paper. The process of maturing and evolution of national and patriotic viewpoints of the figure have been analyzed. The place of Lepkyi, as a publicist, educator, citizen, in the history of Ukrainian culture has been determined.

УДК 94.020

Сергій Адамович

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито українсько-турецьке військове співробітництво в роки Першої світової війни.

Перша світова війна активізувала національно-визвольні змагання українців, поставила у міжнародному контексті українське питання. З початком військових дій українці Галичини і Буковини заявили про свою австрофільську орієнтацію. 3 серпня 1914 р. новоутворена політична репрезентація галицьких українців Головна Українська Рада (ГУР) у маніфесті «Український народе» задекларувала: «Побіда австро-угорської монархії буде нашою побідою. І чим більше буде пораженнє Росії, тим швидше виб'є година визволення України» [4: 1]. Аналогічну позицію зайняв у зверненні «До українського народу на Буковині» Союз українських парламентських і сеймових послів з Буковини [4: 4].

4 серпня 1914 р. в Академічному Домі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, колишніх членів Революційної Української Партії (РУП) і Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), за участю Д.Донцова, В.Дорошенка, А.Жука і О.Назаріїва, на яких було вирішено заснувати Союз визволення України (СВУ) [13: 331].

Австрійська влада, побоюючись посилення українського національно-політичного руху в межах своєї держави, зробила основну ставку на Союз і намагалася перенести його діяльність на землі Наддніпрянської України [15: 319]. Створення СВУ також підтримало німецьке посольство у Відні, а спроба розгортання революції в Україні на початку Першої світової війни стала, на думку відомого німецького вченого Ф.Фішера, «чисто німецькою справою» [28: 137].

Ще у серпні 1914 р. було вирішено за допомогою німецького військово-морського флоту, зокрема крейсерів «Гебен» і «Бреслау», блокувати Одесу, знищити російський флот і забезпечити таким чином десант «нейтральних» турецьких військ на Півдні Росії. Ця операція зазнала невдачі, але представник німецького МЗС М.Ціммер і керівник німецької військової місії в Туреччині генерал Л. фон Сандерс продовжували виношувати плани військових дій на Чорноморському узбережжі Росії [16: 18].

Спочатку М.Ціммер запропонував лідеру Закордонної групи Української партії соціалістів-революціонерів М.Залізняку та керівникам ГУР К.Левицькому і М.Васильку підняти

повстання українських моряків Чорноморського флоту і забезпечити їх перехід на бік Австро-Угорщини під час вступу Туреччини у війну [6: 3]. У відповідь на відмову М.Ціммер та німецький політичний агент Г.Небель пообіцяли за участь українських добровольців у військовому десанті на Кубань утворити там незалежну українську державу і розпочати відвоювання всієї України [6: 4]. Обидва німецькі службовці провели нараду з К.Левицьким, М.Васильком і українськими науковцями С.Рудницьким та С.Дністрянським.

Українські представники схвалили план нападу на Кубань, однак не сподівалися, що Австрія погодиться на організацію українських військових загонів і допоможе реалізувати цей проект [5: 126]. М.Залізняк водночас заявив про потребу організації у Відні спеціальних курсів для підготовки офіцерів майбутньої української армії.

Керівник інформаційного відділу командування австрійської армії полковник О.Гранілович під час розмови з М.Залізняком дав згоду на відкриття офіцерської школи для УССів [6: 4]. 4 вересня 1914 р. було підготовлено директиву, в якій вказувалося на необхідність формування ще одного українського добровольчого підрозділу [14: 56]. Але після листа референта з українських справ при австрійському МЗС Е.Урбаса до заступника міністра закордонних справ А.Гойоса, в якому було піддано сумніву професійні якості М.Залізняка, австрійські урядовці переорієнтувалися на співробітництво з СВУ [6: 5].

Під час перебування на початку осені 1914 р. в Стамбулі діяч СВУ М.Меленевський встановив зв’язки з військовими колами Туреччини, німецьким генералом Л. фон Сандерсом, грузинськими політичними діячами, представниками німецьких дипломатичних кіл М.Ціммером і Г.Небелем. Він довідався, що зі вступом Туреччини у війну плануються повстанські акції на Кавказі, і запропонував підняти український визвольний рух на заселеній українцями Кубані, а також в районі Одеси [12: 117].

До кінця вересня 1914 р. Союз розробив план безпосередніх військових дій проти Росії [7: 116]. 4 жовтня 1914 р. МЗС Австро-Угорщини схвалило план повстання, підготовлений Союзом, а 9 жовтня 1914 р. повідомило австрійського посла в Туреччині І.Паллавічіні про підтримку дій представників СВУ [12: 147].

Задля організації повстання на Чорноморському флоті та на узбережжі Кавказу планувалася висадка експедиційного загону в районі Одеси. До складу експедиційного загону мали ввійти 400 січових стрільців і 100 військовополонених-українців з німецько-австрійських таборів. Передбачалося усіх учасників експедиції невеликими групами по 20–25 чоловік у цивільному одязі перевезти поїздом через територію Румунії до Стамбула. Там вони мали одержати російський військовий одяг та зброю, сісти на турецький транспортний корабель і в супроводі турецького військового корпусу чисельністю 50 тис. осіб почати десантну операцію [27: 25].

Для здійснення цього плану СВУ створив під керівництвом М.Меленевського спеціальну групу з трьох членів Союзу і шести співробітників з Наддніпрянської України [19: 14]. У цей час відбувалася активна підготовка до вислання агітаторів в Україну, існував навіть план перенесення штаб-квартири СВУ з Відня до Стамбула [8: 15].

Ця група опублікувала звернення до солдатів російської армії із закликом відмовитися від участі у війні проти турків: «Солдатам русской армии», «Солдате – озирнись», а також відозву Парвуса «Борьба против царизма» [21: 5–6; 20: 1–2]. Турецькою мовою було надруковано відозву до турецьких солдатів на Кавказькому кордоні, в якій розповідалося про Україну і Союз визволення України [21: 4].

«Осередком і душею задуманої акції», як писав І.Нагаєвський, мав стати легіон УСС, а керівником українського експедиційного корпусу планувалося призначити полковника австрійського генерального штабу С.Шептицького, рідного брата митрополита Андрея [11: 51]. Австрійські урядовці прагнули, щоб саме австрійський офіцер керував подальшим розвитком подій в Україні [12: 147].

С.Шептицький погодився на нове призначення, але вимагав необмеженої влади над експедиційним корпусом [17: 29]. Дослідник з діаспори Т.Михайлівський вважав, що С.Шептицький не став командиром УСС саме через призначення його на посаду командира української частини десанту [10: 123].

Ідея утворення українських військових частин для спільного українсько-турецького десанту, як згадував М.Залізняк, стала відомою серед січового стрілецтва, активно обговорювалася на засіданнях УБУ і ГУР [6: 5]. Так, М.Галущинський, як командант УССів, у листопаді 1914 р. отримав від О.Граніловича наказ сформувати для майбутньої військової акції загін із 400 добровольців [2: 190]. 21 листопада 1914 р. М.Галущинський ознайомив членів УБУ з планами проведення українсько-турецької військової операції.

Під час обговорення проблеми українські політики по-різному розцінили цю ідею. Галицький соціал-демократ В.Старосольський відзначив, що Росія зможе використати спільний українсько-турецький десант як аргумент проти українського руху. Інший представник галицької соціал-демократії В.Темницький запропонував за участь у майбутній військовій операції вимагати від уряду Австро-Угорщини поступок щодо українського руху і січового стрілецтва [22: 18–19].

Учасники нарад відводили важливу роль СВУ в реалізації ідеї десанту на Кавказі. Зокрема, І.Боберський визнав потребу допомоги від членів СВУ, оскільки «вони можуть добре там орієнтуватися», і запропонував доручити Союзу вербування добровольців серед полонених-українців російської армії [22: 19 зв.]. А.Жук, як член СВУ, пообіцяв забезпечити УССів інформаційними матеріалами про Наддніпрянщину, організувати лекційну роботу. Крім того, УБУ зобов'язала Союз підготувати населення Наддніпрянщини до вторгнення українсько-турецьких військ [22: 20–21].

23 листопада 1914 р. відбулася зустріч М.Галущинського з О.Граніловичем. Представник австрійського військового командування попередив, що план операції має перспективи реалізації тільки за умови знищення російського Чорноморського флоту [2: 193].

За ініціативи В.Темницького УБУ підготувала «Умови Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії». У цьому документі Управа вимагала дозволу на утворення резервних частин УССів, вирішення організаційних питань у полку січових стрільців, усунення українських частин з фронту, здобуття прав на формування складу учасників. Крім того, члени УБУ відстоювали право українців на утворення другого полку УССів, прагнули збільшити чисельність першого полку до 5 тис. осіб, укомплектувати всі німецькі та угорські військові частини стрільцями в якості перекладачів і радників, що діятимуть на українських землях, домогтися, щоб УССи здійснювали етапну службу на окупованих українських територіях, отримати дозвіл на організацію шкіл для підготовки офіцерів і старшого солдатського складу [25: 1].

Перед австрійською владою висувалися й політичні вимоги. Зокрема, Німеччина, Австро-Угорщина і Туреччина повинні були офіційно задекларувати свої наміри утворити самостійну українську державу [2: 194]. Бойова Управа вимагала, щоб січових стрільців використовували лише у війні проти Росії на українських землях виключно для служби радниками і перекладачами, для адміністративного управління на місцях та проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед українського населення [25: 2]. Питання матеріального оснащення та утримання мали взяти на себе австрійські державні органи, січові стрільці і їх родини повинні були зрівнятися у правах з австрійськими військовослужбовцями [25: 2–3].

Для захисту інтересів УССів перед керівництвом турецької армії планувалося у творити делегацію УБУ в Стамбулі, направити представників в українсько-турецькі підрозділи. На захоплених Туреччиною українських землях адміністрація згідно з проектом повинна була формуватися зі складу спеціального «адміністративного уряду», який мав стати частиною експедиційного загону [2: 196–197]. Керівництво січового стрілецтва також розраховувало на отримання від австрійських властей інформаційних матеріалів про Наддніпрянщину [25: 4]. Як бачимо, вимоги УБУ спрямовувалися на визнання Центральними державами української державності, на будівництво української армії і встановлення національної адміністрації на окупованих українських територіях.

28 листопада 1914 р. проект було обговорено на засіданні УБУ. У ході його було висловлено думку, що оскільки «австрійське правительство не узнає нашої нації, наша земля знищена, народ понищений, жінки збещечені», то українсько-турецька військова операція «є низше національної честі» [22: 22 зв.].

А.Жук погодився з оцінкою ролі Австрії в українському питанні, а тому акцентував на важливості появи заяви Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини про ставлення до самостійності України. Він переконував галичан і наддніпрянців у потребі співпраці «під прапором ідеї визволення України від Росії» [22: 24]. Аналогічну позицію члени СВУ відстоювали і на засіданнях ГУР. Зокрема, вони наполегливо домагалися, щоб Центральні держави висловили своє ставлення до української державності [2: 198].

Тим часом Союзу вдалося набрати необхідну кількість добровольців, але вони зовсім не були навчені вести партизанську боротьбу [7: 163]; серед січових стрільців 230 осіб виявили бажання взяти участь в операції [22: 24 зв.]. Російська влада також володіла інформацією про майбутній українсько-турецький десант. Зокрема, департамент поліції надіслав у жандармські управління повідомлення про те, що «турецький комітет в згоді з німецьким послом в Константинополі прагне організувати повстання в Україні» [23: 2], простежувалася також діяльність М.Меленевського в Туреччині [24: 4].

Однак у листопаді 1914 р. турецький військовий міністр Енвер-паша, користуючись підтримкою генерала Л. фон Сандерса, домігся, щоб перекинення експедиційних військ було призупинено [7: 164–165]. Він погоджувався надати транспортні засоби для перевезення десанту через Чорне море за умови, що «500 українців під керівництвом австрійських офіцерів самостійно, без турецької підтримки спробують підняти повстання на Північному Кавказі» [8: 15].

19 листопада 1914 р. із штабу австрійського військового командування надійшла телеграма до графа А.Гойоса, в якій повідомлялося, що «ця справа для турецького уряду є цілком чужою, доставка турецького експедиційного корпусу… цілком виключена» [17: 30]. У зв’язку з цим зникла потреба у призначенні С.Шептицького керівником експедиційного загону.

Причину невдачі цієї операції ряд дослідників вбачали у не цілком позитивному ставленні до неї австрійського військового відомства [5: 126; 11: 52; 9: 32].

Діячі СВУ самі розуміли, що, виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, враховуючи невисокий рівень національної самосвідомості кубанців, залежність українського десанту від турецької армії, шансів на успішне здійснення операції не було [18: 216]. Пізніше, 15 серпня 1915 р. СВУ підготував для німецьких урядовців аналітичну довідку, в якій визнав, що створення самостійної української держави з південних областей Росії є неможливим [26: 1–31]. Як бачимо, реальні можливості українсько-турецького військового співробітництва виявилися обмеженими.

Упродовж 1915 р. значні невдачі Туреччини на фронтах остаточно перекреслили будь-які спроби проведення з нею спільних військових операцій. Так, на Кавказькому фронті турецька армія зазнала ряд поразок, особливо важкою була поразка від російської армії в битві під Саракамишом наприкінці 1914 – на початку 1915 р.: 90-тисячну армію турків було розгромлено, вона втратила убитими і пораненими 70 тис. осіб [3: 161]. Надалі на Кавказькому фронті російська армія мала постійну військову перевагу. Невдачею закінчився також похід Джемаль-паші через Сирію для звільнення Єгипту від англійців. Лише на Іракському фронті турки домоглися тимчасових успіхів [1: 45].

Незважаючи на те, що план висадки десанту на Північному Кавказі так і не був реалізованим, дії політемігрантів посилили увагу Австро-Угорщини до УССів. Крім того, ідея наддніпрянців об’єднати в експедиційному загоні січових стрільців і полонених-українців російської армії за сприятливих умов могла покласти початок формуванню соборної української армії.

Список використаних джерел

1. Вдовиченко Д.И. Енвер-паша // Вопросы истории. – 1997. – №8. – С.42–56. 2. Галущинський М. З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914–1915. – Львів, 1934. – 216 с. 3. Гасратян М.А., Орешкова С.Ф., Петросян Ю.А. Очерки истории Турции. – М.: Наука, 1983. – 296 с. 4. Діло. – 1914. – 3 серпня. 5. Думін О. Історія українських січових стрільців // Дзвін. – 1991. – №11. – С.121–127. 6. Залізняк М. Українська армія й генерал Станислав Шептицький (З тайн світової війни і нашої політики) // Неділя. – 1928. – Ч.15. – 9 грудня. – С.3–5. 7. Земан З., Шарлау В. Парвус – купец революции. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 336 с. 8. Корольов Б.І., Михальський І.С. «Союз визволення Украї-

ни (1914–1918рр.)». До історії створення та діяльності. – Луганськ: Луганський інститут післядипломної освіти, 1996. – 44 с. 9. Лазарович М. Формування національно-державницької ідеології Легіону УСС (1914–1917 рр.)?? Мандрівець – 1998. – №1. – С.30–39. 10. Михайлівський Т. У 55–річчя формації українських січових стрільців (УСС-стрільці й генерал Станислав Шептицький) // Календар Нового шляху на 1970 рік. – Вінніпег – Манітоба: Новий шлях, 1969. – С.123–126. 11. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К: Український письменник, 1994. – 413 с. 12. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – Вип. 3–4. – С.140–162. 13. Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.331–340. 14. Попик С. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с. 15. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої сві-тової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.317–330. 16. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в першій світовій війні // УІЖ. – 1968. – №8. – С.17–26. 17. Роздольський Г. До історії «Союза визволення України» // Український самостійник. – 1969. – Ч.139. – С.29–42. 18. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз? Кер. авт. кол. О.Дергачов. – К.: Політична думка, 1996. – 448 с. 19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ України). – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 13. 20. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 7. 21. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 9. 22. ЦДАВОВУ України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 22. 23. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІА у Києві). – Ф. 274. – Оп. 5с. – Спр. 27. 24. ЦДІА у Києві. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 81. 25. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА у Львові). – Ф. 353. – Оп. 1. – – Спр. 17. 26. ЦДІА у Львові. – Ф. 746. – Оп. 1. – Спр. 2. 27. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970. – 192 с. 28. Fischer F. Germany's Aims in the First World War. – New York, 1967. – 652 p.

Sergij Adamovych

UKRAINIAN-TURKISH MILITARY COLLABORATION DURING THE YEARS OF THE FIRST WORLD WAR

The article tells about Ukrainian-Turkish military collaboration during the years of the First World War.

УДК 94 (430)

Володимир Газін

КОЛОНІАЛЬНА НОСТАЛЬГІЯ У ВАЙМАРСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

У статті розкрито особливості колоніальної ностальгії у Веймарській республіці.

Німеччина була останньою з великих держав, яка обзавелася колоніями й колоніальна психологія не увійшла глибоко у свідомість німецької нації. Колоніалістські настрої на час Версальського миру 1919 р., який позбавив Німеччину її африканських та тихоо-

кеанських колоній, не встигли глибоко проникнути в німецьке суспільство. Це сприяло тому, що до втрати колоній після Першої світової війни пересічні німці поставилися байдуже. Один із засновників групи «Спартак» Юліан Мархлевський писав: «Трудящі Німеччини абсолютно нічого не втратять, якшо піщані береги і «паршиві діри», злодійські острови і все інше колоніальне володіння підуть під три чорти» [1: 71]. Але представники керівних кіл, особливо ті, що втратили майно, володіння, чини, не змирилися з втратою колоній, вартість яких райхсбанкпрезидент Яльмар Шахт оцінював на суму від 80 до 100 млрд. марок і вважав, що цього цілком достатньо, щоб звільнити Німеччину від репарацій. Вони й заснували уже 1918 року Райхсбунд німців-колоністів, а 1922 року – КОРАГ (Колоніале Райхсарбайтсгемайншафт). Продовжувало існувати й Німецьке колоніальне товариство (ДКГ), яке в 1924 р. широко відзначило 40–річчя колоніального райху і в подальшому залишалося провідною організацією німецьких колоніальних союзів. У 1926 р. товариство об'єднувало 260 місцевих груп із загальним числом членів 30 тисяч осіб. Його очолювали колишні губернатори колоній Теодор Зейц (1920–1930 рр.) і Генріх Шнеє (1930–1936 рр.). За допомогою своєї преси, провідним органом якої з 1928 р. був часопис «Міттайлунген дер Дойчен Колоніальгезельшафт», ДКГ здійснювало пропаганду, метою якої було не тільки збереження колоніального духу, але й насадження в усіх верствах суспільства ідеї боротьби за повернення колоній Німеччині. Колоніальна пропаганда була добре налагоджена організаційно. При ДКГ, наприклад, існував «Жіночий союз ДКГ», який щорічно видавав календар для юнацтва, в якому смакувалась романтика колоніального життя. Жіночий союз опікав німецькі школи в колоніях, зокрема надавав практичну допомогу спеціальній школі в Рендсбурзі, в якій «молоді дівчата виховувались для життя за морем» [2: 17]. Спеціальна молодіжна група ДКГ (8 тисяч осіб) теж використовувалась для ведення пропаганди. А в 1928 р. при ДКГ був створений Союз німецьких колоністів-бойскаутів. Готуючи кадри для майбутньої колоніальної імперії, колоніалісти працювали на перспективу.

У подальшому, наприкінці 20-х – початку 30 років XX ст., з'явилися й інші організації колоніалістів: колоніальний Фольксбунд, Союз колоніального відродження (1929 р.), президентом якого став В.Кюльц – колишній міністр і член Німецької народної партії. Союзи виступали з вимогами повернення Німеччині заморських колоній і були, таким чином, різновидом реваншистських організацій. Ті й інші домагалися ревізії Версальського договору. У колоніальних союзах активну участь брала вояччина, представлена такими фюрерами фрайкорпсів, як фон Меркер, фон Епп та інші. Колоніальні союзи підтримували тісні контакти з фінансовим капіталом, особливо з Шіффартсгемайншафт, і колоніальним відділом сільськогосподарського товариства. Усе це свідчило, що колоніальне питання в міру відновлення Німеччиною свого статусу великої європейської держави набирало ваги в діяльності реваншистських сил.

Але особливий інтерес складали колонії для промисловців. Рурські магнати розглядали їх як ринки збуту і джерела сировини. Уже на Версальській конференції Німеччина сподівалася отримати мандат на колонії. Не відмовилась вона від цього й після підписання мирного договору. Але її тактика боротьби за колонії враховувала реалії, що склалися. А тому урядові й монополістичні кола вважали, що в боротьбі за колонії необхідно опертися на США. Розрахунок будувався на тому, що керівні кола США вважали себе обділеними, скривдженими на Версальській конференції й прагнули до колоніальної експлуатації. Ось чому Шахт в інтерв'ю газеті «Нью-Йорк геральд трібюн» 16 червня 1924 р. запропонував США план створення міжнародного німецько-американського товариства по сумісній експлуатації колишніх німецьких колоній. Шахт доводив, що таке товариство є необхідною умовою виплати Німеччиною репарацій, що тільки залучення до експлуатації колоній дасть Німеччині можливість без загострення конкуренції на капіталістичному ринку збільшити експорт. Шахт був переконаний, що Франція погодиться з планом, який, під наглядом Ліги націй або через пряму домовленість Німеччини з Англією, Францією і США, міг би бути реалізований. Шахт запевняв, що Німеччина не вимагає повернення колоній, але зацікавлена в їх економічній експлуатації і хотіла б через деякий час викупити всі частини планованого товариства [3: 27]. Проте Шахт явно не договорював до кінця. Справжні цілі Німеччини розкривав урядовий меморандум від 29 ве-

ресня 1924 р., в якому свою готовність брати участь в Лізі націй Німеччина розглядала й як активну участь в Мандатній системі [4: 30], тобто вимагала надання їй мандату на колонії [5: 14]. Ініціатором меморандуму був все той же Шахт, який вважав, що без ущемлення інтересів колоніальних країн існує можливість десь надати Німеччині колонії [6: 127]. Колоніальна ідея постійно володіла Шахтом. Повернення колоній Німеччині він пов'язував із життєздатністю плану Дауеса, його виконанням в інтересах союзників [7: 127-128]. Таку точку зору підтримував колишній райхсканцлер В.Куно, який в жовтні 1924 р., виступаючи перед членами німецько-угорської торгової палати, стверджував, що для Німеччини колонії є життєвою необхідністю [8].

Для Міністерства закордонних справ (МЗС) Німеччини колоніальне питання було невіддільною частиною всього зовнішньополітичного курсу. Правда, німецькі політики давали собі звіт у тому, наскільки складним є питання повернення колоніальних володінь. Воно безпосередньо зачіпало інтереси західних держав і тому розглядалося виключно як таке, що знаходиться в стадії зондажу, попередньої підготовки. А тому в МЗС вважали необхідним сприяти підтримці духу колоніалізму всередині країни й тримати питання відкритим на міжнародній арені. Так в період Локарнської конференції 1925 р. німецька преса настійливо висувала питання про повернення Того і Камеруну [9: 299]. На сторінках преси колоніалісти обгрунтовували свої претензії недостачею «життєвого простору». Та ж преса після закінчення конференції нападала на міністра закордонних справ Ваймарської республіки Г.Штреземана за те, що він нічого не зробив там для просування колоніального питання. Але, на відміну від багатьох колоніалістів, шеф МЗС розумів, що Гарантійний пакт – це тимчасове визнання Німеччиною статусу-кво на Заході – само собою розуміється розповсюджувався й на колоніальні володіння. Проте через рік після меморандуму від 29 вересня 1924 р., коли на засіданні Ліги націй йшов обмін думками з приводу німецьких претензій на колонії, міністр закордонних справ Франції А.Бріан зазначив, що Німеччина має моральне право володіти колоніями [10: 89]. А заступник міністра закордонних справ Великобританії Г.Локер-Ламперсон додав, що «Німеччина після прийняття в Лігу націй таким же чином могла б претендувати на мандат, як і будь-який інший член» [11: 89]. Із цього виходило, що можливість повернення Німеччині колоній ставилась у залежність від її вступу в планований західними державами антирадянський союз і кола тих обов'язків, які вона на себе візьме. Не виключено, що такі заяви з боку західних політиків були сигналами готовності впустити Німеччину в коло колоніальних держав з тою ж антирадянською метою.

Безумовно, колоніальне питання не було головною турботою зовнішньополітичного відомства Ваймарської республіки, але воно не було й здано в архів історії. Його реалізація бачилася в комплексі вирішення всієї проблеми відновлення німецьких світових позицій, що підтверджувала активність керівних і фінансово-промислових кіл Ваймарської республіки у справі пошуку можливих у той час форм прилучення до експлуатації колишніх німецьких колоній. У вересні 1925 р. на нараді німецьких банкірів Шахт і директор Німецького банку Курт Вайгельт домовлялися про проникнення в замаскованій формі в португальську колонію Анголу. Справа стосувалася компанії «Моссадес», що знаходилася під французьким контролем і володіла рудниками в районі Кассинги. Концесійний район, що там намічувався, займав площу у 20 млн. га, а планована «Чартеред компані» бачилась як приватне товариство, провідне місце в якому належало б німецькому капіталу. Це був проект фінансової експансії, який планувалося здійснити через систему германізованих трестів і супертрестів. Більше того, Шахт і наукове відділення райхсбанку будували далекосяжні плани переселення в Анголу німців, особливо тих, які покинули Польщу. Передбачалось, що німецькі колоністи будуть мати своє самоуправління, включаючи власну поліцію. Таким чином економічними й частково політичними засобами намічалось вирішити питання «життєвого простору». І тут оправданням служив економічний фактор: мовляв високорозвинуту німецьку промисловість не можна виключити з господарської діяльності в колоніях. Своїми планами Шахт поділився з американським банкіром Овеном Юнгом і категоричної відмови не отримав [12: 128]. Це пояснювалося тим, що США теж шукали шляхи до експлуатації колоній і наявність тимчасових супутників як би нівелювало, узаконювало їх претензії й навіть вносило елемент оправдання. Але

спроба ділити колонії малих держав, у даному випадку Португалії, не могла не створити тривожну асоціацію небажаної перспективи в Англії й Франції. які категорично відкинули таке вирівнювання інтересів, і план з Анголою остаточно зазнав краху. Усе ж прагнення Німеччини брати участь в переділі світу тим же мирним шляхом, на основі права економічної сили, було частиною стратегії «мирної ревізії».

Перехід керівних кіл Ваймарської республіки з другої половини 20-х років до активізації політики відновлення європейських і світових позицій Німеччини відбилося й на посиленні колоніальної діяльності монополій та урядових кіл. В їх зусиллях усе більше виявлялось «...прагнення підкорити собі «в господарському відношенні великі території у всьому світі...» [13: 557] Активізувалися колоніалісти в райхстазі, де під керівництвом члена Німецької народної партії, останнього губернатора Німецької Східної Африки доктора Шнеє уже в 1925 р. було створено Міжфракційне колоніальне об'єднання, куди ввійшли члени переважної більшості партій – від німецьких націоналістів до соціал-демократів. У програмах партій, насамперед правого і центристського спрямування, містилася вимога повернення колоній. Особливо активно за ревізію колоніальних статей мирного договору виступала Німецька народна партія, що представляла інтереси великої промисловості й середнього стану, зокрема чиновництва. Німецькі націоналісти вважали колоніальне питання «національною справою», а боротьбу за колонії необхідною й престижною. Таку ж позицію займав Пангерманський союз [14: 258]. Що стосується Демократичної партії, Центра, Баварської народної партії, то стосовно колоній у них єдності не було. Прибічники принципу вільної торгівлі були впевнені в господарській непотрібності заморських колоній. Ті ж, хто представляв в партіях інтереси великого капіталу, навпаки, ратували за колонії [15: 24-25]. Зокрема, в Демократичній партії це крило очолювали активні колоніалісти, серед них і райхсбанкпрезидент Шахт, який безпосередньо брав участь у формуванні зовнішньополітичного курсу, і банкір Бернгард Дернбург.

Двоякою стосовно колоніального питання була позиція німецьких соціал-демократів. Більшість партійного керівництва на чолі з р.Брейтшейдом відхиляла колонії. Але інша частина лідерів соціал-демократії, що групувалася навколо щомісячного часопису «Соціалістіше Монатсгефте», вимагала надання Німеччині права на колонії. Та й сам Брейтшейд не завжди був послідовним у колоніальному питанні. Дала себе знати й позиція Соцінтерну, який на конгресах 1924 і 1928 рр. констатував необхідність управління європейців заморськими народами, які нібито не дозріли для незалежності. За колонії висловились і націонал-соціалісти, які вважали, що колоніальне питання вирішиться автоматично із встановленням «нового порядку» в Європі.

Колоніальна пропаганда займала значне місце в органах масової інформації. Особливо старалася преса монополій. Так 21 січня 1927 р. «Дойче Бергверксцайтунг» вимагала включити в дебати пленуму зібрання Ліги націй питання про повернення Німеччині колоніїй [16: 86]. Німецькі представники зразу ж після цього поставили в Лізі націй питання про колонії. Успіх, хоча й незначний, все ж виявився. Німеччина стала членом Мандатної комісії по складанню опису для мандатних областей, а німецькі претензії на мандатні території підтримала Італія. Урядові кола Німеччини, таким чином, не стояли осторонь колоніального питання. Використовуючи найменші можливості, німецькі політики піднімали питання про колонії. Так, у 1927 р. Державна загальна кредитна компанія – банківський інститут райхсрегірунгу – навіть у річному фінансовому звіті в завуальованій формі піднімала колоніальне питання [17: 85]. Усе ж німецькі націоналісти більше схилялись до того, що успішна колоніальна політика може бути результатом сили.

Зростаюча зацікавленість німецького уряду колоніями чітко виявилась уже в 1927–1929 рр, коли Англія здійснила спробу об'єднати свої східно-африканські володіння з німецькою східною Африкою в так званий «Клоссер уніон»», що викликало запеклі дебати й протести в райхстазі. На вулицях німецьких міст колоніальні фербанди влаштовували демонстрації протесту, в яких брав участь навіть райхспрезидент Пауль фон Гінденбург. Проти англійського плану висловились райхсміністри Штреземан, Курціус, німецький представник у Постійній комісії мандатних областей Л.Кастль. У підсумку Мандатна комісія Ліги націй відхилила англійський план, як несумісний з принципами мандатної системи [18: 95].

Колоніальні претензії Німеччини постійно знаходили підтримку в США, що посилювало німецькі сподівання на успіх. У колишні німецькі колонії знову направився потік німців-переселенців, попереднім власникам повертали майно. Збільшився вивіз туди німецького капіталу [19: 72], чому сприяло введення німців у Постійну мандатну комісію. Людвіг Кастль, а потім з 1929 року Юліус Руппель, зробили все можливе, щоб зберегти й зміцнити німецькі позиції в колишніх колоніях. При їх сприянні німці отримали право займатися в колоніях місіонерською діяльністю.

Надані західними країнами можливості підштовхували до подальших дій. У 1929 р. під час переговорів навколо плану Юнга керівник німецької делегації Шахт пов'язував можливість дальшої виплати репарацій з колоніальним питанням, вимагав для Німеччини в колоніях концесій, знову проштовхував ідею створення привілейованого торговельного товариства з чисто господарською діяльністю. За його дорученням колишній міністр закордонних справ Ріхард фон Кюльман через У.Черчілля й британського посла в Парижі В.Тірреля зондував позицію Лондона з цього питання. Англійці відкинули претензії Шахта, а В.Тіррель зробив запит з цього приводу в німецькому МЗС. Штреземану нічого не залишалося робити, як зняти з МЗС всяку відповідальність за «щупальця Шахта», що призвело до гострої суперечки між Штреземаном та Шахтом. Останній докоряв Штреземану в тому, що він його підвів. Штреземан зі свого боку завірив Шахта про свою згоду з його задумом. Але Штреземан розумів й інше – в даний момент задум Шахта нездійсненний. Останньому не залишалось нічого іншого, як відступити [20: 91-92].

Економічна криза ще більше загострила колоніальні прагнення ваймарської Німеччини. Власники багатьох концернів, серед яких «ІГ Фарбеніндустрі», «Цейс», збільшували фінансову підтримку ДКГ і Кораг. Представники Імперського союзу німецької промисловості (Кастль), Дойчер Індустрі унд Гандельстаг (Гамм) і Об'єднання союзів німецьких роботодавців (Браувайлер) налагодили тісні контакти з правлінням ДКГ, яке все гучніше стало вимагати «активної німецької колоніальної політики» [21: 508]. У 1930 р. Імперський союз німецької промисловості, з метою більш «раціонального використання» колоніальних союзів, зайнявся впорядкуванням їх діяльності. Скликана з цього приводу конференція була досить представницька. У ній брали участь представники політичних партій, депутати райхстагу, урядові чиновники, райхсміністри, магнати промислового й банківського капіталу, серед яких, зокрема Т.Амзінк – генеральний директор Німецько-східної африканської лінії (Гамбург), доктор Фріш – директор Дрезденського банку, Т.Гольдшмідт – член Президії Імперського союзу німецької промисловості, доктор А.Галь – директор Ново-гвінейської компанії. Я.Шахт – колишній президент райхсбанку, Г.Лютер – райхсбанкпрезидент і колишній райхсканцлер, фінансисти Соломонсон і фон Штаусс, директор «Ферайнігте Штальверке» Феглер, банкіри Варбург і Вайгельт й інші [22: 210-211]. Присутність на конференції такого фінансово-економічного і політичного істеблішменту свідчила про ріст інтересу до колоній. Там була вироблена програма боротьби за колонії, яка виходила з передумови, що народи колоній ще не в змозі управляти собою. Цим також обгрунтовувалась вимога Німеччини брати участь на рівних у мандатній системі. Програма закликала до зміцнення німецьких позицій у колишніх німецьких колоніях, посиленню там захисту німецьких прав та інтересів, передачі місіонерських функцій виключно німцям. Особливий наголос робився на боротьбі проти колоніальної «брехні провини», проти експансіоністських устремлінь держателів мандатів, важливим бачилось посилення колоніальної пропаганди серед населення.

Після конференції питання про колонії стало висуватися в ряд найбільш важливих питань зовнішньополітичного курсу Ваймарської республіки. Справа дійшла до того, що колоніалісти зондували позиції окремих міністрів з колоніального питання. Так, у 1931 р. Шнеє організував делегацію до шефа зовнішньополітичного відомства Ю.Курціуса, щоб узнати його ставлення до колоніального питання. ДКГ, у свою чергу, тиснуло на Г.Брюнінга, вимагаючи постановки цього питання в Лозанні, а райхсканцлер Ф.Папен у 1932 р. висловився в одному інтерв'ю за ревізію колоніальних статей Версальського договору. З цього приводу англійський посол сір Горацій Румбельд повідомляв у Лондон: «Якщо Німеччина (в Лозанні) зможе домогтися, що застереження провини у війні буде

знято, то це буде використано для того, щоб рішуче пред'явити претензії на допуск в коло колоніальних держав» [23: 91].

У цілому й загальному в період Ваймарської республіки Німеччині не вдалося досягти навіть тих часткових колоніальних цілей, які ставились. Проте колоніальна пропаганда, що посилювалася, отруювала свідомість широкої громадськості й готувала грунт до силового раунду боротьби за повернення колоній в майбутньому.

Список використаних джерел

1.Ruge W. Zur chauvinistischen Propaganda gegen den Versailles Vertrag 1919–1929 // Jahrbuch für Geschichte. B.1. – Berlin, 1967. – S.71; 2. Schmokel W. Der Traum vom Reich. – Guterloh, 1967. – S.17; 3. Dokumente zur deutschen Geschichte 1924–1929. – Berlin, 1975. – S.27; 4.Ibid. – S.30; 5. Alexander M.Der deutsch-tschechoslowakische Schiedsvertrag von 1925 im Rahmen der Locarno-Verträge. – München und Wien, 1970. – S.14; 6. Habedank H. Die Reichsbank in der Weimarer Republik. Zur Rolle der Zentrallbank in der Politik des deutschen Imperialismus 1919–1933. – Berlin, 1981. – S.127; 7. Ibid. – S.127–128; 8. Czernovitzer deutsche Tagespost, 1924, 16 Oktober; 9. Ерусалимский А.С. Германский империализм: история и современность. – М., 1964. – С.299; 10. Schmokel W. Op. cit. – S.89; 11.Ibid. – S.89; 12. Habedank H. Op. cit. – S.128; 13. Ленин В. Полн. собр. соч. – Т.28. – С. 557; 14. Kruck A. Geschichte des altdeutschen Verbandes 1890–1939. – Wiesbaden, 1954. – S.258; 15. Schmokel W. Op.cit. – S.24–25; 16. Sonter R. Der neue deutsche Imperialismus. – Hamburg-Berlin, 1928. – S.86; 17. Ibid. – S.85; 18. Schmokel W. – Op. cit. – S.85; 19.Зонтер р. Новый немецкий империализм. – Ленинград, 1928. – С.72; 20. Schmokel W. Op. cit. – S.91–92; 21. Schröter V. Die deutsche Industrie auf dem Weltmarkt 1929–1933: Aussenwirtschaftliche Strategien unter dem Druck der Weltwirtschaftskrise. – Frankfurt am Main, 1984. – S.508; 22. Schmokel W. Op. cit. – S.20–21; 23. Ibid. – S. 91.

Volodymyr Gazin

THE COLONIAL NOSTALGIC IN THE VEIMAR REPUBLIC

The article discloses the peculiarities ofcolonial nostalgic in the Veimar republic.

УДК 323/324: 438.24/477

Тетяна Гонтар

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА УГОДА 9 ВЕРЕСНЯ 1944 Р. ПРО ОБМІН НАСЕЛЕННЯМ ТА СТВОРЕННЯ АПАРАТУ ДЕПОРТАЦІЇ.

В статті розглянуто створення державних органів, які здійснювали депортацію 1944 – 1946 рр. та подальше господарське влаштування переселених з Польщі українців. Цей апарат, підконтрольний НКВС, був частиною бюрократичної управлінської організації і не міг забезпечити запитів переселених.

Переселення українців з Польщі до УРСР у 1944 – 1946 рр. і відповідне переселення поляків із західних областей України до Польщі вже неодноразово аналізувалось істориками і одержало наукову й політичну оцінку як акт насильницький, що носив характер депортації і для сотень тисяч людей став справжньою трагедією. Разом з тим з`ясування механізму депортації, його дії є чи не однією з ключових проблем у дослідженні процесу насильницького переселення, оскільки дає можливість зрозуміти, завдяки чому стало можливим таке масове насильство, переміщення і позбавлення майна,

господарства, звичних місць проживання багатьох людей. Серед них і ціла етнічна група українців – лемки, які були вирвані зі звичного середовища проживання, що живило самобутність їх культури та побуту.

Створення апарату переселення розглядалось І. Біласом у книзі, що ставила своєю метою викрити існування в Україні репресивно-каральної системи [1]. Ця книга була видана у 1994 р., коли питання політичної критики комуністичної влади в Україні розв`язувалось здебільшого у публіцистичних творах. І. Білас, зберігаючи публіцистично-викривальний стиль викладу, разом з тим спирається на документи українських архівів, які до того часу були закритими для дослідників, публікує та вперше вводить у науковий обіг значну джерельну інформацію, що потребує подальшого осмислення та аналізу.

В архівних справах зберігаються документи про створення апарату депортації. Здебільшого, це урядові постанови та розпорядження керівників Компартії України, що зберігають імперативний стиль, притаманний документам такого характеру.

Принципові питання створення апарату депортації були визначені в тексті Угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення від 9 травня 1944 р. У статті 7 передбачалося, що кожна із сторін на території другої сторони призначає Головних Уповноважених. „ Друга сторона в цих же пунктах призначає Головних Представників. Головні Уповноважені і Головні Представники мають по два заступники і призначають в свою чергу своїх районних Уповноважених і районних Представників» [2: 290].

З подальшого тексту Угоди видно, що уповноважені повинні були діяти спільно з Представником другої сторони – робити публікації в органах преси, доводити до відома населення оповіщення про можливість і порядок евакуації. Вони ж повинні були спільно одержувати заяви „бажаючих евакуюватися» – в писаній або усній формі тощо [2: 292].

В Угоді були визначені пункти перебування Головних Уповноважених – Люблін та Луцьк і пункти перебування районних Уповноважених. Для польської сторони це були Ковель, Володимир-Волинський, Луцьк, Рівне, Дубно, Кременець, Броди, Рава-Руська, Львів, Самбір, Дрогобич, Стрий, Ходорів, Станіслав, Тернопіль, Золочів, Кам`янка-Бузька і Чортків – 18 пунктів. Для української сторони уповноважені розміщались в пунктах: Влодава, Холм, Грубешов, Томашув, Любачів, Ярослав, Перемишль, Ліско, Замостє, Красностав, Білгорай – у 11 містах і містечках. Передбачено було й можливість призначення районних Уповноважених і в інші населені пункти [2: 291].

Визначені були й контрольно-пропускні пункти, через які повинна була йти депортація. Вони були передбачені на території України – Мала Владівка, Бичків-Перевіз, Устилуг, Сокаль, Поркач, Рава-Руська, Краковець, Медика, Вацьковичі, Лясковите, Устянове. В них також передбачалось розмістити представників польської сторони [2: 292–293].

Угода за стилем і формою дотримувалась норм міжнародного документу, зміст якого визначався намірами двох держав. Але варто згадати не тривалість існування ПКНВ на вересень1944 р, його залежність від керівництва СРСР, щоб зрозуміти, що цей документ реалізував плани, насамперед, радянського уряду, і навіть не українського, а Московського. В тексті Угоди була передбачена можливість контролю, і саме радянського, за реалізацію переселення. Головні представники і Головні уповноважені повинні були мати по два заступники – саме це й давало можливість поставити дії апарату переселення під контроль НКВС.

Вже 18 вересня 1944 р. Нарком Внутрішніх справ УРСР Рясной повідомляв про призначення заступником Головного Уповноваженого уряду УРСР в Любліні заступника НКВС УРСР полковника держбезпеки Т. С. Кальненка, а заступником Головного Представника Уряду УРСР у м. Луцьку – заступника начальника УНКВС по Сумській області полковника держбезпеки І. К. Гребченка [3: 295].

На ім`я секретаря ЦК КП(б) У Кириченка Народний комісар внутрішніх справ Рясной направив і список заступників районних представників НКВС УРСР [4: 29–30].

Таким чином, з визначення уповноважених, представників та їх заступників розпочиналося створення апарату для реалізації планів депортації. Хоча, як зазначає І. Білас, 19 вересня 1944 р. після інструкцій аппарат Головного Уповноваженого виїхав до Любллі-

на, де на той час був уряд Осубки-Моравського, розмістився у спеціально вміщеному будинку по вулиці Садовського, 5 [1: 205], однак, почав працювати не відразу.

Апарат доукомплектовувався до листопада. На 4 жовтня в штаті Головного Уповноваженого від України було 29 чоловік, при тому, що передбачено було 38. По апарату районних уповноважених необхідно було 125 чоловік – тобто, половина [4: 39].

5 жовтня Кальненко відзначав, що робота комісії ще не розпочалася, вона лише вивчала обстановку та настрої українського населення [4: 74]. Вже тоді було зрозуміло, що більшість не збирається переселятися, але у повідомленнях акцентувалась увага на тих випадках, коли українці під тиском різноманітних переслідувань виявляли згоду на переїзд в СРСР. Так, характеризуючи настрої в Сянокському повіті, Кальненко писав: „ З приходом частин Червоної Армії до влади прийшли поляки і гоніння на українців продовжувалися в різних формах, тому українське населення має велике бажання негайно евакуюватися на Україну» [4: 74].

В середині жовтня комісія приступила до роботи й почалося складання списків на переселення, яке в документах того часу називалось евакуацією. Йшов 1944 рік, продовжувалася війна і такий термін вживався для всіх переміщень цивільного населення. Вже на 2 листопада були складені списки на переселення 10 тис. господарств [4: 86]. Хоча це число ще дуже далеке від справжніх масштабів депортації 1944–1946 рр., в ході якої було переселено до УРСР близько 700 тис. чоловік, однак вже тоді виникло ряд труднощів – з транспортом, по прийому переселених тощо. При цьому заступник Уповноваженого займався оперативною роботою і відзначав потребу збільшення в апараті присутності представників НКВС. „Введені в штати заступники рай. уповноважених не в змозі зайнятися оперативно-чекістською роботою в силу перегруженості іншою роботою, пов`язаною з евакуацією», – писав він і просив ввести в штат другого заступника районного уповноваженого з числа працюючих референтів [4: 91]. При цьому зазаначав, що серед українського населення, яке підлягало евакуації, багато „антирадянського і українсько-націоналістичного елементу» [4: 91].

Органи НКВС, контролюючи процес переселення через своїх представників безпосередньо в апараті уповноважених, не випускали з поля зору й дії уповноважених з польської сторони. Відзначалося, що на 1 листопада 1944 р. був укомплектований лише Луцький аппарат, а в Ковелі, Рівному, Володимирі-Волинському були лише призначені уповноважені та їх заступники, – штати працівників ще не були укомплектовані і представництва не працювали. Були й скарги на заступника Головного Уповноваженого з польської сторони на те, що він постійно стримує переселення поляків, аргументуючи це тим, що евакуйованих нікуди буде розселити, оскільки значна частина Польщі ще не визволена [1: 95]. Цей вагомий аргумент не брався до уваги, а представник ПКНВ характеризувався НКВС як такий, що затягує справу переселення зумисне. Жалівся на нього й Головний Представник уряду УРСР А. Цоколь.

У березні 1945 р. на апарат районних уповноважених польського уряду обрушились репресії. Заступник Головного Представника уряду УРСР по евакуацції польських громадян полковник Гребченко повідомляв секретарю ЦК КП(б) У Коротченку, що аппарат райуповноважених ПКНВ – сторонники Армії Крайової і зрадники, ворожі радянській владі. Без відома Головного Уповноваженого Вольського були усунуті від своїх обов`язків і заарештовані у Львові – районний уповноважений А. І. Рогер і референти В. П. Чайка і С. Й. Ояк. Їх звинувачували в участі в АК, саботажі, а статистика С. І. Ставську – у пособництві німцям в часи окупації Львова.

У Рівному були заарештовані районний уповноважений Г. Г. Нейман, статистик Н. К. Парат, референт Кенчик і відповідальний секретар Станек – як учасники АК та за зрив евакуації. Заступник уповноваженого по рівненському районі Барановський зумів уникнути арешту лише тому, що своєчасно втік.

В Дрогобичі були заарештовані референт Й. Т. Нитка й машиністка Я. Дюк, котрим інкримінували участь в АК. Референт Я. Я. Красуцький знищив усі документи районного уповноваженого і втік.

Арешти були і в Раві-Руській – референт З. О. Котович, звинувачений в участі в АК. У Станіславі за участь в АК був заарештований заступник уповноваженого К. К. Бліхарський, а у Тернополі – Ю. Я. Савінський [4: 18–19].

Звичайно, не можна виключити того, що в польському апараті могли бути колишні учасники АК, однак зрозуміло, що ці звинувачення базувались не на реальних фактах, а на невдоволенні НКВС темпами депортації поляків. Деякі звинувачення звучали особливо неправдоподібно. Так, в Золочівському районі був заарештований уповноважений Фальсберг за пособництво німцям в час окупації [4: 19].

Органами НКВС було також поставлене питання про зняття з посади уповноваженого по Луцькому району Я. р. Лясковського, його заступника В. К. Зенович і заступника уповноваженого по Володимир-Волинському районуП. О. Кокоруза. Їх звинувачували в участі у «Комітеті визволення Волині». Але заступник Вольського Пізло відмовився зняти їх без Головного Уповноваженого [4: 19].

Отже, апарат переселення, як український, так і польський, були не лише підконтрольні органам НКВС, але й безпосередньо від них залежали, а в разі виявів непокори, або й просто неузгодженості, його працівників замінювали, піддаючи неугодних звинуваченням та арештам.

Для подальшого розселення депортованих українців у вересні 1944 р. при Раді Народних Комісарів УРСР було організоване Управління у справах евакуації і розселення українського і польського населення. З березня 1946 р. воно підпорядковане Раді Міністрів УРСР. У 1951 р. було реорганізоване в Переселенське управління при Раді Міністрів УРСР. Вже у 1953 р. управління увійшло до складу Міністерства сільського господарства і заготівель УРСР. З січня 1954 р. по грудень 1954 р. воно називалось Головним переселенським управлінням при Міністерстві сільського господарства УРСР. У 1955 р. воно було передане Раді Міністрів УРСР.

Цей орган і відав питаннями розміщення переселенців, виплати їм компенсацій тощо. З 1944 по 1949 рік він мав таку структуру:

1. Секретаріат.
2. Відділ влаштування і розселення.
3. Фінансовий відділ.
4. Транспортний відділ.
5. Відділ обліку.

Особливий відділ.

Зараз документи Управління у справах евакуації і розселення українського і польського населення зберігаються у Фонді 4626 Центрального Державного Архіву вищих органів влади України. Щоквартально цей орган звітував про фінансові видатки [5], мав свій штатний розпис. Аппарат Управління очолював у 1944 р. В. Іванов. Він пропонував ввести нові посади – головного агронома-організатора, інженера по будівництву, інженера-землевпорядника, секретаря відділу влаштування і розподілу – довести число працівників до 51 [6: 1].

У восьми областях були створені обласні відділи у справах евакуації і розселення при виконкомах обласних Рад. За штатним розписом у них було передбачено 8 чоловік: начальник відділу, старший інженер, два інспектори, два статистики, секретар-машиністка та старший бухгалтер [7: 1].

З цього видно, що аппарат по прийому переселенців був за своїм складом орієнтований на складання довідок, облікову роботу, а ніяк не на організацію та практичну допомогу переселенцям. Він став частиною бюрократичного апарату, що вже існував. Не випадково результатом його роботи ставали інструкції, довідки, розпорядження. Такий загальний підхід не міг забезпечити конкретних потреб переселених сімей і окремих людей.

Список використаних джерел

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Кн. 1. – Київ, 1994. – 630 с.
2. Угода між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР 9 вересня 1944 р. // Депортації. Західні

землі України кінця 30–х – початку 50–х рр. / Документи, матеріали, спогади у трьох томах. – Т. 1. 1939–1945 рр. – Львів, 1996. – С. 287–293. 3. Повідомлення Наркома внутрішніх справ УРСР секретарю ЦК КП(б) У про призначення працівників НКВС до складу адміністрації уповноважених по переселенню українців з Польщі і поляків з України. 18 вересня 1944 р. Депортації… – Т. 1. – С. 295. 4. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 790. 5. ЦДАВОВУ. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 5. 6. ЦДАВОВУ. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 7. 7. ЦДАВОВУ. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 8.

Tetiana Hontar

POLISH-UKRAINIAN POPULATION EXCHANGE AGREEMENT OF SEPTEMBER, 9, 1944 AND SETTING UP OF THE DEPORTATION MACHINERY

The article deals with the creation of the state organs for deportation of Ukrainians in 1944 – 1946 and rendering them economic support. This machinery was controlled by KGB and was a part of bureaucratic administrative organization.

УДК 94 (4)

Лев Баженов

ВАЖКІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ДІАЛОГУ ІСТОРИКІВ (1991–2002 РР.)

У статті здійснено аналіз, підсумки роботи міжнародних наукових конференцій, семінарів, нарад, монографій та інших публікацій за 1991–2001 рр., в яких викладені позиції українських і польських учених на спірні (важкі) питання у взаємовідносинах України і Польщі впродовж 1000 років сусідства.

На думку автора, нині стосовно Правобережної України варто уникати притаманного для польської історіографії означення «східні креси», продовжити пошуки консенсусу в історичній науці обох держав щодо оцінки української національної революції XVII ст., визвольних змагань 1917–1920 рр., трагічних подій 30 – початку 50-х років XX ст. й ін.

Республіка Польща є країною, що однією з перших визнала створення Української держави і за десять років її незалежності зуміла налагодити з нею тісне економічне, політичне, наукове і культурне співробітництво, яке є прикладом добросусідства і партнерства у світовому співтоваристві. Проте формування і становлення такого добросусідства відбувається в складних умовах болючого обопільного процесу переосмислення взаємовідносин між Україною і Польщею, зрозуміння і покаяння за ті несправедливості, які чинилися між ними упродовж тисячі років співіснування. Політичним підґрунтям для налагодження і зміцнення добросусідських і навіть союзницьких стосунків стало прийняття важливих міждержавних документів, зокрема, «Декларації про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин» (1990), «Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво» (1992), Спільної заяви Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання» (1997), рекомендації і рішення представницького українсько-польського форуму в м. Києві (серпень 2001).

У цьому процесі відіграють важливу роль українська та польська історичні науки, які докладають чимало зусиль, щоб з позицій об'єктивізму та історичної правди переосмислити для потреб сучасності всі події та явища минулого і сьогодення між державами.

Уже в травні 1992 року в Кам'янці-Подільському відбулась представницька міжнародна наукова конференція «Польща-Україна: історична спадщина і суспільна свідомість». Головними дискусійними проблемами українсько-польського діалогу істориків стали початки стосунків між Давньоруською державою і Польщею, оцінки Люблінської унії 1569 року, понад трьохсотрічне володарювання Речі Посполитої в Україні та національно-визвольної війни українського народу в XVII ст., польсько-український аграрний конфлікт у Правобережній Україні в XIX - на початку XX ст., польсько-українська війна 1918-1919 рр., репресії щодо полонії в Україні в 30-50-ті роки, польсько-українське протистояння 1921-1939 рр. у Західній Україні, протиборство формувань Армії Крайової і ОУН-УПА у прикордонних регіонах України і Польщі в роки Другої світової війни, геноцид щодо українського населення в Польщі у 1944-1947 рр. та ін. Позитивною стороною роботи цієї конференції було те, що до діалогу українських (Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, В. Смолій, І. Дзюба та ін.) і польських вчених (В. Серчик й ін.) прилучилися науковці західної української діаспори, історики україністи і полоністи США (Р. Коропецький та ін.), Англії (Г. Грабович й ін.), Франції (Д. Бовуа), Німеччини, Японії, Росії, Литви й інших країн. Результатом роботи форуму стало видання збірника тез доповідей [1] та тому з розгорнутими доповідями його учасників «Польсько-українські студії» [2].

Подальший розвиток зазначених спірних наукових проблем знайшов продовження в діалогу українсько-польських істориків під час роботи аналогічних конференцій і симпозіумів, що відбулися в Україні, зокрема, «Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науковій сферах» (Тернопіль, 1997) [3], «Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність» (Новоград-Волинський, 1998) [4], «Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки» (Хмельницький, 1999) [5], „Поляки на Поділлі: історія і сучасність» (Кам’янець-Подільський, 2002), «Україна і Польща у Східно-центральній Європі: спадок і майбуття» (Київ, 1999) [6] та інші, а в Польщі - «Україна і Польща: 1000 років сусідства» (Перемишль, 1990-1999, т. 1-4) [7], «Польща-Україна: важкі питання: українсько-польський семінар» (Варшава-Луцьк, 1996-2000, т.1-8) [8], «Польсько-українські зустрічі - Studia Ukrainica» (Варшава, 1994) [9], «Українці в новітній історії Польщі. 1918-1989» (Слупськ, 2000) [10], «Польща і Україна після Другої світової війни» (Жешув, 1998) [11] тощо.

Водночас в Україні та Польщі відбулося ряд вузько тематичних міжнародних наукових форумів істориків з болючих проблем минулого і сучасності обох країн. З-поміж них привертають увагу насиченістю наукових програм, дискусійним характером доповідей міжнародний науковий симпозіум «Острогіана в Україні і Європі» (Старокостянтинів, 2001 [12], такого ж рівня конференції «Козацькі війни XVII століття в історії та свідомості польського і українського народів» (Львів-Люблін, 1996) [13], «Україна і Польща доби романтизму: образ сусіда» (Кременець, 1999) [14], «Українсько-польські відносини в XX ст.: державність, суспільство, культура» (Тернопіль, 1999) [15], «Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.» (Івано-Франківськ, 1997) [16], «Друга світова війна і Україна» (Київ, 1996) [17], «Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки» (Луцьк, 1995) [18], «Проблеми переселення і депортації українського і польського населення в 1944-1953 рр.» (Львів, 1991) [19], «Депортація українців з Лемківщини, Надсання, Холмщини, Підляшшя (1944-1947 рр.) (Львів, 1996) [20] та ін.

Опубліковані збірники матеріалів названих та інших наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, в яких вміщено доповіді, статті і матеріали сотень істориків і краєзнавців України, Польщі, склали справжню сучасну енциклопедію українсько-польських відносин у контексті історії, є свідченням пошуків консенсусу у вирішенні важких питань у стосунках обох народів.

Над розв'язанням складних проблем українсько-польських відносин крізь призму історії сьогодні активно працюють Інститут історії України НАН України, Інститут українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича, Інститут національних відносин і політології НАН України та інші наукові центри та гуманітарні кафедри вузів держави. Під їх егідою ведуть діалог з польськими істориками щодо складності подолання стереотипів і обопільного коливання між патріотизмом і націоналізмом, між союзом і конфронтацією-відомі українські вчені Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, С. Макарчук, Л. Зашкільняк, А. Кондра-

цький, Г. Стронський, Ю. Макар, М. Гетьманчук, О.Красівський, П. Костик, В. Сергійчук, Р. Савич, М. Литвин, В. Тимошенко, І. Чулик й ін.

Якщо ж взяти за приклад тільки найболючіші проблеми відносин між обома народами у XX ст. [21], то за останні десять років з'явилися в Україні ґрунтовні монографії з новими поглядами і підходами до вивчення українсько-польського протистояння в період національно-демократичної революції і громадянської війни 1918–1920 рр., які створили Б. Гудь і В. Голубко («Нелегка дорога до порозуміння») [22], М. Литвин («Українсько-польська війна 1918–1919 рр.») [23], С. Макарчук («Українська республіка Галичан») [24], О. Красівський («Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.) [25] М. Гетьманчука («Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.») [26] й ін. Терор, репресії і переслідування поляків в Україні режимом у 20–50–ті роки стали об'єктом досліджень А. Кондрацького [27], Г. Стронського [28], В. Нестеренка [29] та інших науковців. Особливу увагу дослідники українсько-польських відносин приділяють вивченню геноциду – акції переселення українців у Польщі в 1944–1947 рр. Цій проблемі присвятили свої праці Л. Васильєва [30], В. Бадяк [31], В. Сергійчук [32], П. Костик [33], І. Чулик [34], В. Козловський [35] та ін. Дякуючи усім цим дослідженням в сучасній українській історіографії відновлена історична правда про життя поляків в Україні та українців у Польщі в XX ст., здійснено реабілітацію в науковому плані багатьох діячів обох народів, репресованих тоталітаризмом, створено підґрунтя для врегулювання демократичним шляхом взаємних претензій, важких питань в українсько-польських відносинах.

Не менш активно ведуть діалог, здійснюють дослідження конфліктів у польсько-українських відносинах польські історики, шукаючи не тільки історичну істину, але й шляхи виправдання багатьох із них. Зокрема, ще у 1992 р. спробував пояснити історію всіх основних польсько-українських суперечностей у спеціальній монографії М. Сівіцький [36]. Його колеги спробували деталізувати частину з них, знайти нові підходи і зрозуміння в їх вивченні. Так, Т. Кемпа, створюючи книги про рід князів Острозьких, визнав їх прогресивну діяльність у відстоюванні православ'я, української культури [37]. Відомий історик В. Серчик, пишучи про національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст., солідаризується в основному з оцінкою її справедливого характеру, високо оцінює роль козацтва та полководницький талант великого гетьмана Богдана Хмельницького [38]. Велика група дослідників (В. Голка [39], З. Заштофт [40] та ін.), вивчаючи життя польської меншини в Правобережній Україні у XIX-на початку XX ст., головну увагу акцентує на репресії щодо неї з боку російського самодержавства і полемізує з французьким істориком Д. Бовуа відносно польсько-українського аграрного конфлікту того періоду в регіоні. Над болючою проблемою взаємин обох народів у період 1918–1920 рр. працюють М. Козловський [41], М. Вжошек [42], А. Чубинський [43], С. Лукомський і Ч. Партач [44], Л. Вищельський [45], М. Кімецький [46] та ін. Зокрема, польсько-українська війна 1918–1919 рр. у Галичині, за образним висловом М. Козловського, стала «Пірровою перемогою» для Польщі, оскільки викопала величезну прірву між українцями і поляками – природними сусідами і союзниками» [39: 42]. Проблемою проживання польської меншини в Україні у міжвоєнний період, репресіями щодо неї з боку радянської влади займались В. Лізак [47], Я. Купчак [48], р. Дзвонковський [49] та ін. Ворожим взаєминам на території Волині і прикордонних районів Польщі в роки Другої світової війни між загонами польського руху Опору і ОУН-УПА присвятили монографії В. Філяр [50], З. Туровський [51] та інші, а горезвісній «операції Вісла» у Польщі – Е. Місило [52]. Більш детально у такому контексті діалог українсько-польських істориків розглянуто в статті В. Макара «Україна-Польща: важкі питання» [53].

Отже, перелік лише частини опублікованих праць з різних проблем українсько-польських відносин свідчить, що нинішні польські історики не тільки не уникають у дослідженнях конфліктних ситуацій, але й намагаються перехопити ініціативу в свої руки, деталізувати важкі питання, широко їх афішувати й подати, нав'язати свою точку зору в їх оцінці.

В чому ми вбачаємо розбіжності у підходах до українсько-польських відносин в результаті діалогу істориків обох держав? Ми відзначали, що Польща однією з перших визнала незалежність і державність України. Тому викликає подив, що нині в Польщі вихо-

дить чимало наукових та науково-популярних видань і статей, в яких пріоритетним, ключовим словом в їх назвах і заголовках виступають означення «креси», «східні креси» стосовно України (див., наприклад, книгу Я. Колбушевського «Креси» за 1996 р., під назвою якої зазначено: «Це є власне польська земля» [54]). Було б доречно з-за поваги до молодої Української держави у назвах таких видань все-таки замість «кресових» термінів подавати, як об'єкт дослідження, означення «Україна», «Правобережна Україна», «Київщина, Волинь і Поділля» тощо. Варто зауважити, що поняття «креси» або «східні креси» нині не сприймаються українським суспільством, який розглядає рідну територію своєї держави єдиною, цілісною, не сумісною з польським її районуванням навіть з ностальгічних міркувань. Не можна погодитися і з тим фактом, що у потоці нинішньої літератури з історії України, що виходить з друку у Польщі, продовжує утверджуватися факт того, що в односторонньому напрямі Польща з епохи середньовіччя аж до початку XX ст. забезпечувала культурний розвиток України, тобто здійснювала «цивілізаторську місію». Мабуть, було б правдивіше, об'єктивніше сьогодні досліджувати і писати про обопільний взаємовплив у галузі економіки, соціальних відносин, політики і в тому числі культури. Народи, а тим паче одвічні сусіди, яка б не була політична ситуація, завжди вчаться один в одного. А для цього доцільно припинити дискусію, чи існував у середньовіччі український народ як нація. Позитивно, що сучасна польська історіографія визнала справедливість національно-визвольної війни українського народу у XVII ст., але знову ж це визнання стосується головним чином козаччини та її ролі в долі України. Між тим, крок уперед здійснили ті польські історики, які пишуть про формування Української держави з часу гетьманства Богдана Хмельницького, визнають українську національну революцію середини XVII ст., обопільні міждержавні відносини того часу. Або візьмемо період XIX – початку XX ст. Сучасна польська історична література про цю епоху відображає лише складне становище Правобережної України в умовах репресивної політики щодо неї російського самодержавства. Дійсно, даний факт викликає співчуття і досліджується з XIX ст. Проте, в цій же літературі замовчується та ситуація, що попри переслідування царським режимом, польська меншина даного регіону тоді займала привілейоване соціально-економічне становище (польсько-український аграрний конфлікт) і поімперському (життєвою лінією її залишалось прагнення до повернення історичної, а не етнічної території) ставилась до цих українських земель [55].

У такому напрямку можна говорити і писати й про інші існуючі непорозуміння в історії відносин між Польщею і Україною, але їх сьогодні стало значно менше і вони не є складними для їх обопільного подолання. Отже, українсько-польський діалог істориків на порозі XXI століття продовжується і має свою подальшу перспективу на користь розвитку і зміцнення добросусідства й партнерства обох держав і народів.

Список використаних джерел

1. Польща-Україна: історична спадщина і суспільна свідомість. Міжнародна наукова конференція (Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р.): Тези доповідей. – К., 1992.; 2. Польсько-українські студії. Т.1. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993; 3. Українсько-польський симпозіум «Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науково-освітній сферах» (м. Тернопіль, 16–20 червня 1997 р.): Збірник тез. – Тернопіль, 1997; 4. Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник. Серія «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині», т. 18. – Житомир: Волинь, 1998; 5. Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції (23–24 червня 1999 р.). – Хмельницький: Поділля, 1999; 6. Україна і Польща у Східно-центральній Європі: спадок і майбуття. Матеріали конференції – К., 1999; 7. Ukraina i Polska. 1000 lat sasiedztwa (Pod red. S. Stepnia). – Przemysl, 1990–1999. – T. 1–4; 8. Polska-Ukraina: Trudnie pytania. T. 1–8. – Warszawa-Luck, 1996–2000; 9. Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 2.Spotkania Polsko-Ukrainskie. – Warszawa, 1994; 10. Українці в новітній історії Польщі. 1918–1989: Матеріали міжнародної наукової конференції 16–17 листопада 2000 р. – Слупськ, 2000; 11 Polska i Ukraina po II wojnie swiatowej (Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszow, 1998; 12. Острогіана в Україні і Європі: Міжнародний

науковий симпозіум. Матеріали. – Старокостянтинів, 2001; 13. Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. /За ред. Л. Зашкільняка. – Львів-Люблін, 1996; 14. Україна і Польща доби романтизму: образ сусіда: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Кременець, 8–11 вересня 1999 р.). – Тернопіль, 2000; 15. Українсько-польські відносини в XX ст.: державність, суспільство, культура. Міжнародна наукова конференція 15–16 квітня 1999 р. – Тернопіль, 1999; 16. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 1997; 17. Друга світова війна і Україна: Матеріали міжнародної наукової конференції (27–28 квітня 1995 р.). – К., 1996; 18. Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки: Матеріали всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1995; 19. Проблеми переселення і депортації українського і польського населення в 1944–1953 рр.: Матеріали міжнародної наукової конференції (травень 1991 р.). – Львів, 1991; 20. Депортація українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя (1944–1947 рр.): Матеріали наукової конференції. – Львів, 1996; 21. Зашкільняк Л. Україна і Польща у XX столітті: між конфронтацією і союзом //Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття. – Т. 1. – Чернівці, 2001. – С. 63–64; 22. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. – Львів, 1997; 23. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998; 24. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів, 1997; 25. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – К., 1998; 26. Гетьманчук М. «Українське питання» в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів, 1998; 27. Кондрацький А. Терор і переслідування поляків на Україні в умовах радянської влади //Україна. Короткий нарис з історії. – К, 1992; 28. Стронський Г. Злет і падіння. Польський національний район в Україні у 20–30–і роки. – Тернопіль, 1992; Stronski H. Represje stalinizmu wobec ludnosci polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939. – Warszawa, 1998; 29. Нестеренко В.А. Польські національні ради на Хмельниччині (20–30–ті роки XX ст.) //Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. – С.315–333; 30. Васильєва Л. Українська діаспора в Польщі //УІЖ. – 1992. – № 10–11; 31. Бадяк В. Переселенська акція українців із Закерзоння: історіографічний огляд //Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI ст. – С.351–355; 32. Сергійчук В. Трагедія українців у Польщі. – Тернопіль, 1997; 33. Костик П. Трагічна доля Холмщини і Підляшшя. – Львів, 1997; 34. Чулик І. Трагедія Лемківщини у XX ст. – Львів, 1997; 35. Козловський В. Встановлення українсько-польського кордону 1941–1951 рр. – Львів, 1998; 36. Siwicki M. Dzieje konfliktow polsko-ukrainskich. – Warszawa, 1992; 37. Kempa T. Konstantyn Wasyl Ostrogski, wojewoda kijowski i marszalek ziemi wolynskiej. – Torun, 1997; Kempa T. Dzieje rodu Osrogski. – Warszawa, 2001; 38. Serczyk W. Na plonacej Ukrainie. Dzieje kozaczyny 1648–1651. – Warszawa, 1998; 39. Golka V. Represje carskie wobec ziemian kresow wschodnich za udzial w ruchu niepodleglisciowe w polowie XIX i na poczatku XX w. //Ziemianstwo a ruchy niepodleglisciowe w Polsce XIX-XX w. – Kielce, 1994. – S. 81–86; 40. Zasztowt Z. Kresy 1832–1864. – Warszawa, 1997; 41. Kozlowski M. Miedzy Sanem a Zbruczem. Walki o Lwow i Galicje Wschodnia 1918–1919. – Krakow, 1990; 42. Wrzoszek M. Wojny o granice wschodnie Polski Odrodzonej 1919–1921. – Warszawa, 1992; 43. Czubinski A. Walka j granice wchodnie Polski lat 1918–1919. – Opole, 1993; 44. Lukonski S., Partacz Cz., Polak B. Wojna polsko-ukrainska 1918–1919. – Koszalin-Warszawa, 1994; 45. Wyszczelski L. Wojna o Kresy Wschodnie (1918–1921). – Warszawa, 1994; 46. Kimiecki M. Polsko-Ukrainska wojna o Lwow i Wschodnia Galicje 1918–1919. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa, 1997; 47. Lizak W. Rozstrzelana Polonia. Polacy w ZSSR. 1917–1939. – Szczecin, 1990; 48. Kupczak J. M. Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939. – Wroclaw, 1994; 49. Dzwonkowski R. Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. – Lublin, 1994; Dzwonkowski R. Losy duchowienstwa katolickiego w ZSSR. 1917–1939. Martylogium. – Lublin, 1998; 50. Filar W. «Burza na Wolyniu». Z dziejow 27 Wolynskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej. – Warszawa, 1997; 51. Turowski J. Pozoga Walki 27 Wolynskiej Dywizji AK. – Warszawa, 1996;

52. Misilo E. Akcija «Wisla». – Warszawa, 1992 (перевидано – Перемишль-Львів-Нью-Йорк, 1997); 53. Макар В.Ю. Україна-Польща: важкі питання //Вісник Львівського національного університету. Секція історичнна. – Вип. 35–36. – Львів, 2000. – С. 75–80; 54. Kolbuszewski J. Kresy. – Wroclaw, 1996; 55. Потульницький В.Ф. Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть //УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 9.

Lev Bazhenov

THE COMPLEX PROBLEMS OF UKRAINIAN-POLISH DIALOGUE OF HISTORIANS (1991–2002 YERS)

The article analyses the results of the international conferences, seminars, materials of monographs and published works for the period of 1991 – 2001 in which the attitude of Ukrainian and Polish scientists to controversial questions on Ukraine's and Poland's relations for 1000 years of their neighborhood were denoted.

The author thinks that as to Right Bank Ukraine it is better to avoid now such definition as ''Kresses'' which is used by Polish historiography, to continue the search of consensus in history sciences of two countries according the appreciation of Ukrainian National.

РОЗДІЛ 4.

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94 (4)

Леся Алексієвець

ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ ВІДРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті дається аналіз розвитку української і зарубіжної історіографії історії відновлення незалежності Польщі та її становлення у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.)

Наукова історична думка протягом тривалого часу поступово нагромаджувала потенціал вивчення складних процесів зовнішньополітичного, внутрішньополітичного, соціально-економічного та культурного розвитку Польщі у міжвоєнний час, становлення польської національної державності. Вивчаючи сам процес відновлення Польської Речі Посполитої, її подальше становлення у період між двома світовими війнами (1918–1939 рр.), історіографія дає змогу усвідомити нерозривний зв`язок істориків та історичної науки з розвитком польського суспільства, з відповідними суспільно-політичними силами, з необхідним рівнем еволюції історіографії з питань міжвоєнної Польської держави, формування суспільно-політичної думки в цілому. Саме такий підхід сприяє розкриттю закономірностей різних етапів історичного пізнання і мислення, вивченню змісту і методів дедалі ширшого і динамічнішого аналізу історичною наукою шляху, який пройшло суспільство. Наукові дослідження з історії Другої Речі Посполитої періоду 1918–1939 рр. вітчизняних і зарубіжних авторів, дозволяють простежити основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики, їх реалізацію у складних умовах міжвоєнної Європи, інакше кажучи, визначити місце Польської Республіки після її відродження та польського суспільства на шляху історичного розвитку. Однак, на нашу думку, історична наука як Польщі, так і України ще досі ще досі перебуває у великому боргу перед необхідністю об`єктивного неупередженого аналізу проблем відродження державної незалежності Польщі у 1918 р., формування і розвитку у цей час політичної демократичної парламентської системи, показу зовнішньополітичних пріоритетів Другої Речі Посполитої, з`ясування ролі видатних польських державних і політичних діячів у відновленні національної державності.

Причиною цього є те, що в умовах адміністративно-тоталітарних держав ці проблеми висвітлювали однобічно, з позицій марксистсько-ленінської методології, і, як наслідок такого підходу, подавали у спотвореному вигляді. Правлячий радянський бюрократичний суспільно-політичний режим свідомо перекручував згадані питання, «недодавав» інформації про справжні процеси державотворення у міжвоєнній Польщі, здебільшого вводив в оману як власну, так і світову громадськість. Блок суспільствознавчих наук, виконуючи певні соціально-політичні замовлення, був тісно пов`язаний з ідеологічними пріоритетами тодішньої комуністичної влади. Не підпадаючи під суспільно-ідеологічний пріоритет, проблематику національного державотворення, як і багато інших соціально-економічних, політичних і духовних проблем, дослідники виводили з-під об`єктивного критичного наукового аналізу.

Історіографію з проблем історії Польської Республіки міжвоєнної доби, маємо на увазі як вітчизняну, так і польську історичну науку, яку можна умовно поділити на такі етапи: перший, це вивчення й показ історії польського національного державотворення безпосередньо й одночасно з суспільно-політичними подіями 1918–1939 рр.; другий – становлення історичної науки з даної проблематики у соціалістичну добу; і, нарешті, третій – це праці сучасних українських і зарубіжних дослідників історії відновленої Польської держави після Першої світової війни.

Відродження незалежності Польської держави у 1918 р. створювало сприятливіші умови для розвитку національної культури, освіти й науки, в тому числі історичної, розширення її тематики. Почали діяти нові науково-освітні центри – університети у Варшаві, Познані, Вільно, а також Католицький університет у Любліні й Вільний польський університет. У них була зосереджена основна частина професійних істориків. У 1925 р. відновило роботу Польське історичне товариство (ПІТ), котре координувало їх дослідження, періодично організовувало всепольські з`їзди істориків. У міжвоєнний період відбулися IV (1925 р.), V (1930 р.) і VI (1935 р.) з`їзди польських істориків. У 1925–1933 рр. ПІТ об`єднувало близько 1300 членів [1:96]. У країну повернулися численні колекції архівних матеріалів з-за кордону: з СРСР, Німеччини, Австрії, Швейцарії. Почали функціонувати державні архіви і бібліотеки, доступними стали багато приватних архівів. Із перших літ незалежності Польська академія знань (ПАЗ) у Кракові почала видання збірників документальних матеріалів з вітчизняної історії.

Розширилася мережа періодичних видань. Наукові журнали «Kwartalnik Historyczny» («Історичний квартальник») і «Przeglad Historyczny» («Історичний огляд») перетворилися на центральні органи Польського історичного товариства. Почали видавати спеціалізовані журнали і наукові збірники історичних праць – «Niepodleglosc» («Незалежність»), «Wojskowy Brzeglad Historyczny» («Військово-історичний огляд»), «Kronika Ruchu Rewolucyjnego» («Хроніка революційного руху»), «Roczniki Dziejow Spolecznych i Gospodarnzych» («Щорічники соціальної та економічної історії») та ін. Розширилася проблематика історичних досліджень. Поряд із традиційними для попереднього періоду сюжетами, почали ширше вивчати новітню історію. Пріоритетними її темами природно для цього періоду були історичні передумови відновлення польської державності, зовнішньополітичного, соціально-економічного й духовного становлення країни. В СРСР питаннями історії слов`янських народів, зокрема польського, займався переважно Інститут балканістики і слов`янознавства (Москва), де склалися школи дослідників. Одночасно доводиться констатувати, що українська історіографія зарубіжних слов`янських країн не зайняла належного їй місця. Свідченням цього є відсутність у цей час фахового часопису та державної академічної установи, яка б взяла на себе функції організації та координації у такій важливій справі. Особливо відчутним для української історіографії історії Польщі, зокрема міжвоєнної доби, є те, що ще й досі немає серйозних, ґрунтовних вітчизняних праць з такого важливого підрозділу новітньої історії зарубіжних слов`янських країн, як новітня історія Польщі міжвоєнного часу, особливо досліджень внутрішньополітичного, соціально-економічного й духовного становлення польського суспільства в контексті загальноєвропейського історичного процесу, його головних закономірностей. Якщо й опубліковані праці такого характеру, то вони є, передусім, результатом ентузіазму та самодіяльності викладачів Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Львівського національного університету ім. І. Франка, Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, Прикарпатського університету ім. В. Стефаника та Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Перші наукові публікації, пов`язані з проблематикою історичної зумовленості відновлення суверенітету Польської держави, соціально-економічної і політичної обстановки на польських землях у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.), видані ще до проголошення незалежності Польської Речі Посполитої. Національно-визвольна боротьба польського народу за свою національну державність тривала в дуже складних історичних обставинах: порізнені державними кордонами польські землі належали до трьох велетенських європейських імперій – Російської, Німецької та Австро-Угорської. А відтак – різні урядові системи, різні культури, відмінні економічні й суспільно-політичні умови накладали відбиток і на розвій національного життя, національної культури польського народу, який гостро відчував свою національну роз'єднаність, піддавався чужим впливам. З погляду внутрішньої політики Росії, Австро-Угорщини і Німеччини польське питання полягало у всеохоплюючій інтеграції колишніх земель Речі Посполитої в єдині імперські організми та перетворення поляків на вірнопідданих їх правлячих кіл. Саме ці установки були центральними в урядовому баченні чужоземно-польського співіснування. Втілення їх у життя набирало різних форм – від серйозних поступок заради забезпечення полі-

тичної діяльності поляків до не менш серйозних дискримінаційних заходів. Питання національно-визвольного руху польського народу за незалежність своєї держави, соціально-економічних й політичних чинників впливу на поляків, їх самоусвідомлення, проблеми устрою Польщі до її відродження стали об`єктом дослідження як українських, так і польських науковців. Про це свідчать праці В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського [2]. Важливість вирішення польського питання в Російській імперії підкреслював М. Грушевський, котрий відгукнувся на законодавчі та підзаконні акти, що обмежували права пригноблених народів. Він висловив положення, яке й нині має важливе методологічне значення при розв`язанні міжнаціональних проблем. Зокрема, що національне питання необхідно вирішувати не на основі археографічних джерел чи принципів давності, а на реальних фактах сьогодення, в інтересах народу, який населяє дану територію [3]. Польське питання порушували також російські дослідники. Це були праці різного наукового рівня – від спогадів до опису розвитку подій, метою забезпечити ідеологічне та історичне виправдання політики царського уряду й підтвердити її легітимність. Таку літературу писали здебільшого на замовлення уряду [4].

Питання історії довоєнної Польщі, перебування польських земель у складі Росії, Німеччини й Австро-Угорщини, їх внутрішньополітичного і соціально-економічного становища порушувала і польська історіографія. Бажання відгукнутися на проблеми національно-визвольних прагнень свого народу засвідчила низка публікацій на початку ХХ ст., автори яких викладали історію польського народу, акцентуючи увагу на національній ідеї, при цьому намагалися всі історичні події співвіднести з ідеалами боротьби за національну незалежність. У колі дослідників соціально-економічних відносин і політичних подій на польських землях у передвоєнний час і в роки Першої світової війни провідне місце займали професори Львівського університету О. Бальцер (1858–1933 рр.), С. Закшевський (1873–1936 рр.), Ш. Аскеназі (1866–1935 рр.), професор Краківського університету С. Кутшеба (1876–1946 рр.). Відзначимо книгу О. Бальцера «Із проблем устрою Польщі» [5]. В якій учений намагався реабілітувати правові й державні інститути Речі Посполитої напередодні розділів XVIII ст. Порівнюючи лад Польщі цього періоду з деякими західноєвропейськими країнами, О. Бальцер прийшов до висновку про його відповідність велінню часу. Така оцінка зустріла підтримку національно-патріотичних кіл, чим була схвалена громадянська позиція історика. У 1908 р. інший представник львівської історичної школи – С. Закшевський опублікував методологічну роботу «Історичні проблеми» [6], в якій розвинув два положення своєї теорії – інтуїтивні засади історичного пізнання і «героїчну концепцію», підкреслюючи при цьому культ сильної влади і роль видатних вождів в історії. На відміну від інших істориків свого часу відомий польський вчений Ш. Аскеназі сумлінно вивчав історичні джерела, хоча і йому була властива «героїчна концепція» та підвищена увага до національного руху поляків. При цьому він намагався знайти і працях підкреслити антиросійську спрямованість польського національно-визвольного руху, пропагував орієнтацію на західні країни [7]. У своїх дослідженнях Ш. Аскеназі акцентував увагу на героїчних моментах виступів поляків проти поневолювачів, всіляко підкреслював ідею активної збройної боротьби за національну незалежність. Праці Ш. Аскеназі користувалися популярністю серед сучасників, пробуджували національно-патріотичні настрої, набули широкого визнання.

Наступні публікації дали авторам змогу зосередитися на менших за значенням у хронологічному плані, але надзвичайно важливих у змістовому розумінні питаннях передодня відновлення польської національної державності. Проблеми історії аграрних відносин і селянства, перетворень на селі наприкінці ХІХ ст. ґрунтовно дослідив відомий польський історик, економіст і політичний діяч В. Грабський (1874–1938 рр.) [8]. Матеріали, які він зібрав, стали доброю основою для наступних досліджень цих важливих питань соціально-економічної історії Польщі.

Напередодні Першої світової війни почалася наукова діяльність двох визначних дослідників економічної історії Польщі – Ф. Буяка (1875–1953 рр.) і Я. Рутковського (1886–1949 рр.), котрих вважають одними з перших родоначальників польської соціально-економічної історії. Головну увагу вони приділили висвітленню соціально-економічних і суспільно-культурних відносин у польському селі, намагаючись звернути увагу громад-

ськості на злиденне становище більшості селян. До вивчення соціально-економічних відносин ці вчені підходили ґрунтовно і всебічно, охоплюючи такі питання, як історія, географія, етнографія, етнологія, економіка і статистика, культурне життя, релігійні відносини. Як авторам книг їм властиві ретельність у збиранні й описі фактичного матеріалу, зв`язок із політичним життям, з питаннями національно-визвольного руху польського народу, його патріотичними прагненнями у боротьбі за незалежність Польської держави [9]. Праці подібного характеру справляли значний вплив на піднесення національної свідомості польського населення, розвиток його намірів здобути політичну, економічну й духовну незалежність. Вони ставали ідеологічною основою для польських суспільно-політичних сил, відбиваючи суттєвіші економічні, політичні й культурні прагнення основних верств польського суспільства наприкінці XIX – на початку XX ст.

Із проголошенням національної незалежності Польщі розпочався новий етап в історіографії історії Речі Посполитої. Історики як України, так і Польщі здійснили у цей час важливі кроки в дослідженні становлення й консолідації польського суспільства у 1918–1939 рр., утвердження ідеї державності серед поляків та піднесення ролі Польської держави у структурі міжнародних відносин Центрально-Східної Європи. Активізації наукового пошуку у вивченні історії відновленої Польщі сприяло організаційне оформлення історичної науки: були створені науково-дослідні центри в академіях наук й університетах, історичні асоціації, відкривалися нові журнали, вдосконалювалися прийоми і техніка наукових досліджень. Нові історичні явища і події в суспільно-політичному й соціально-економічному житті Польської держави у роки зруйнування чужоземного гніту, Другого національного відродження і в період її існування між двома світовими війнами викликали значне піднесення у наукових колах країни, природне бажання у науковців якнайшвидше їх пояснити і показати закономірність відновлення Польської національної держави, її історичного значення і місця у Європі та світі. Соціально-економічні зміни на європейському континенті після Першої світової війни позначилися на духовному житті українського і польського суспільства, розвитку суспільно-політичної думки, в тому числі вітчизняної і зарубіжної історіографії.

У міжвоєнний період в Україні у протиборстві ідей на основних тенденціях розвитку історіографії відбивалися події більшовицького жовтневого перевороту 1917 р. У вітчизняній історіографії утверджувалася марксистсько-ленінська методологія у поясненні історичних подій. Питання історії Польщі, як інших слов`янських народів, українські вчені, боячись бути звинуваченими у «буржуазному націоналізмі» і репресованими, висвітлювали під кутом зору впливу жовтня 1917 р. і марксистсько-ленінського вчення. У працях міжвоєнної доби, до речі, написаних на основі великої кількості джерел, історичні події та явища розглядали, насамперед, з позицій класової боротьби та пролетарського інтернаціоналізму. Ще виразніше це було помітно, коли якийсь автор належав до тодішньої привілейованої касти державних і партійних істориків й свідомо вдавався до замовчування чи тенденційного поводження з історичними джерелами. Такий вульгаризований підхід і повсякчасні пошуки класових ворогів призводили до спотворення історії відродженої Польської держави чи подачі її у викривленому вигляді. Внаслідок цього у радянській історичній науці історія відродження і становлення польської національної державності у 1918–1939 рр. перекручували і спотворювали, перебільшували роль «Великої Жовтневої соціалістичної революції» в її формуванні, а відновлену Польську Річ Посполиту переважно визначали як «польську буржуазно-поміщицьку країну», «країну фашистського типу», уряди Польщі міжвоєнної доби – як «антинародні», їх політика висвітлювали як «авантюристичну», а «санаційний» режим Ю. Пілсудського – як «фашистський», котрий спирався лише на підтримку «імперіалістичних англо-американських сил» і зв`язаних з ними польської «фінансово-промислової буржуазії», «польських великодержавних шовіністів» і т. д. У цьому контексті виокремимо доволі велику за обсягом монографію Ю. Братківського під назвою «Фашистська Польща на шляху до революційної кризи» [10], у якій він підкреслює: «Фашистська Польща, як і Німеччина, це одна з найслабших ланок у системі капіталістичних держав» [10:3]. На жаль, варто зазначити, що таку «наукову оцінку» історичних подій у відродженій Польщі міжвоєнного часу можна простежити у роботах О. Романського [11], М. Левенецького [12], А. Вольського [13], А.

Врублевського [14], Ф. Кона [15], Є. Явленського [16], Є. Братина [17], у колективній праці під редакцією С. Влодавського [18] та ін. Марксистська історична наука визначала політичну систему міжвоєнної Польщі, що постала у 1920–30–х як національний різновид фашизму, зокрема режим «санації» у Польщі [19]. Така характеристика цілком ґрунтується на ідеологічній, класово зорієнтованій і суворо детермінованій дефініції фашизму, яку запропонував Комінтерн у 1935 р. Тоді ж специфічно італійське явище, позначене терміном «фашизм», марксисти-історики поширили на інші країни, в т. ч. на Польщу, для ідентифікації їхніх повоєнних політичних систем.

У радянській історіографії міжвоєнного періоду певну увагу історики приділяли висвітленню радянсько-польських відносин, хоча після підписання Ризького мирного договору в 1921 р. ці питання досліджували значно менше, ніж історію згаданих відносин на попередньому етапі. Та все ж, опубліковані у міжвоєнне 20–річчя роботи, в яких ці питання тією чи іншою мірою розглянуті, дають змогу отримати уявлення про підходи до їх розв`язання. У СРСР у міжвоєнний період висвітлювали події, в основному пов`язані з радянсько-польською війною 1920 р. [20], і лише в окремих історичних працях йшлося про радянсько-польські дипломатичні відносини [21]. Радянські історики, особливо московської школи, спираючись на марксизм-ленінізм, перетворили історію радянсько-польських відносин на арену гострої політичної та ідеологічної боротьби. Це призвело до того, що наукові центри в УРСР і окремі історики неохоче бралися досліджувати історію українсько-польських відносин і загалом радянсько-польських зв`язків. Місце виваженого наукового їх аналізу займали кампанії боротьби з «буржуазним націоналізмом».

На відміну від радянських істориків, науковці відродженої Польщі у міжвоєнні роки значно збагатили знання з історії формування і розвитку польської національної державності, особливостей соціально-економічного й політичного життя, становлення духовних основ суспільства у 1918–1939 рр. Процес активізації історичних досліджень, викликаний відновленням незалежності Речі Посполитої, потребами відбудовчого часу, призвів до виходу численних праць: монографій, брошур, статей, а також виступів у засобах масової інформації, на Всепольських з`їздах істориків, присвячених ролі історичної науки в суспільно-політичному житті країни, висвітленню історії Польської держави, її народу з найдавніших часів, особливо післявоєнного періоду і становлення державного ладу, його інституцій у міжвоєнні роки. Польські наукові історичні журнали «Квартальник хісторични» і «Пшегльонд хісторични» містили багато популярних розвідок з питань історії Речі Посполитої, у тому числі міжвоєнного періоду.

Одним із центрів історичних досліджень залишався Краківський університет, де кафедру історії права очолював професор С. Кутшеба, який підготував працю про новітні події «Відроджена Польща 1914–1921 рр.» [22]. Це була одна з перших робіт про відновлення польської державності у 1918 р. У ній на значному фактичному матеріалі розкрито роль партій у політичній системі повоєнної Польщі, проаналізовано їх ідеологічну платформу, а також проблеми створення її державного апарату. Робота викликала значний інтерес у польської громадськості, у 1928 р. вдруге була видана. Чимало проблем з історії відновленої Польщі знайшли відображення у публікаціях А. Прухніка, Г. Крахельської, О. Брюкнера, С. Чарновського, Я. Птасьника, В. Конопчинського, В. Собеського та ін. Великий резонанс мала книга одного з найвідоміших професійних істориків – А. Прухніка, який ґрунтовно досліджував історію міжвоєнної Польщі, під назвою «Перше п`ятнадцятиліття незалежної Польщі» [23], опублікована у 1933 р. під псевдонімом Г. Свобода. Періоду правління санації він протиставляв парламентський період правління до 1926 р. і намагався проаналізувати помилки демократичних сил у ході травневого перевороту 1926 р. Проблемам соціальної політики Польської держави у міжвоєнний час присвячені цікаві розвідки Г. Крахельської [24], котра впродовж тривалого періоду працювала в інспекції праці. Повніше про соціальну політику уряду йдеться у колективних працях, зокрема, у книзі «Соціальна політика Польської держави» [25], в якій охоплено період з моменту відновлення незалежності Польщі до середини 1930–х рр. У цій книзі розкрито взаємовідносини робітників і працедавця, питання зайнятості та безробіття, соціального страхування, міграційного руху, співробітництва із соціальних проблем на міжнародній арені і т. п. У подібному ключі написані книги «Польща після 1926 р.» [26] і

«П'ятнадцять років Польської держави» [27]. В останній висвітлено соціальну діяльність санації, позитивно оцінено закон, що реформував систему соціального страхування у Польщі.

У політичній історії увагу польських істориків було зосереджено на питаннях виникнення Польської держави. В міжвоєнний період продовжували працювати у цьому напрямку С. Закшевський, Ш. Аскеназі. Останній з них видав збірник нарисів про польське питання у роки Першої світової війни [28]. Його учень В. Конопчинський вивчав відносини Польщі з іншими державами. Його перу належить 2–томна політична історія Польщі XIX і XX ст. [29]. Після утворення незалежної Польщі у 1923–1925 рр. відомий історик В. Собеський опублікував два томи «Історії Польщі» [30], в якій ґрунтовно висвітлив історію свого народу, польської нації. Значним представником історіографії цього періоду був багаторічний керівник гуманітарного факультету Варшавського університету М. Хандельсман, погляди якого викладені у методологічній праці «Історик», опублікованої двома виданнями у 1922 і 1928 рр. [31]. Особливу увагу польські історики приділяли вивченню військової історії, особливо Першої світової і польсько-радянської війн, показу місця і ролі Ю. Пілсудського і легіонів, які він створив у завоюванні незалежності [32].

У міжвоєнний період широко розгорнулися дослідження з історії культури. Світову славу набули праці О. Брюкнера, невтомна дослідницька діяльність якого дала змогу віднайти і зробити надбанням громадськості багато ранніх творів польських авторів, відновити шедеври національної культури. Вчений дав нове, значно повніше й об`єктивне трактування історії польської культури, показав її зв`язки з українською, російською, литовською, чеською та культурою інших народів. Результатом великої наукової праці стали численні роботи вченого, у тому числі фундаментальна чотиритомна монографія «Історія польської культури» [33]. Прогресивними рисами відрізнялися дослідження в галузі історії культури відомого історика С. Чарновського, зокрема його праця «Суспільство. Культура» [34], в якій він намагався показати соціальні чинники розвитку польської культури.

Значний інтерес у контексті теми, яку ми досліджуємо викликають праці з економічної історії Польщі Ф. Буяка, Я. Рутковського. Перший досліджував економіко-географічні проблеми польського села. Його праці були насичені фактичним матеріалом, детальним описом окремих явищ [35]. Я. Рутковський також багато сил віддавав вивченню економічних відносин на селі. Нагромадження широкого фактичного матеріалу і схильність до узагальнень дозволили йому створити синтетичну працю «Економічна історія Польщі» [36], що стала значним досягненням національної історіографії.

Особливий інтерес у цьому плані викликають праці Е. Квятковського [37], котрий займав високі пости в урядових кабінетах Другої Речі Посполитої. У дослідженні «Економічне значення природного газу в Польщі» він обґрунтував необхідність одержавлення газодобувної галузі з метою забезпечення раціонального використання родовищ газу в інтересах національної економіки як єдиного організму, а у праці «Завдання хімічної промисловості у роки великої війни» писав: «Основою для економічної і політичної могутності розвинутих західних країн є їх творча робота, їх потенціал і воля до подолання труднощів і незмінного опору життю. Таку ж творчу енергію повинна отримувати зі свого суспільства і сучасна Польща, коли, виходячи з потреб економічної політики держави, виростуть відповідні напрями діяльності» [38:169]. У 1931 р. була видана книга Е. Квятковського «Диспропорції. Слово про Польщу в минулому і сьогоднішньому» [39], в якій дані реалістичні оцінки соціально-економічної відсталості країни, основним показником якої автор вважав напівфеодальні відносини в сільському господарстві, а також вів мову про необхідність аграрної реформи та інтенсивної індустріалізації. У ролі заходів, спрямованих на оновлення соціально-економічної політики, він пропонував: швидкість у прийнятті рішень і послідовність в їх реалізації, шанобливе ставлення до суспільної думки; обмеження надмірної централізації влади, яка неодмінно народжує бюрократію і призводить до порушення правових відносин; зміну зовнішньополітичних пріоритетів Польщі. Е. Квятковський розробив і науково обґрунтував проект плану економічного розвитку Польщі з 1939 по 1954 р. І хоча реалізація програм, які він накреслив була перервана на тривалий

час, багато з розроблених економічних принципів польські економісти використовували у післявоєнний період.

Варто мати на увазі, що в міжвоєнний період продовжувала розвиватися марксистська історіографія Польщі, яка була представлена переважно працями польських комуністів. Значне їх число мало публіцистичний характер, служило зброєю у гострій політичній та ідеологічній боротьбі. Яскравими представниками згаданого напряму в цей період були керівні діячі КПП: Ю. Лещиньський-Ленський, А. Варський, Г. Валецький, Е. Ринг, М. Кошутська, Ю. Брун та ін. Великий вплив на розвиток марксистського напряму в польській історіографії справляли праці Ю. Мархлевського – «Польща і світова революція», «Пролетарська Росія і буржуазна Польща» та ін. [40], у яких він перебільшував значення Жовтня у справі відновлення Польської держави. Серед польських емігрантів в СРСР велику активність виявляв історик-комуніст Е. Пшибишевський, який виступав під псевдонімом Ч. Ясиньський. Він видав в СРСР низку праць з історії повстання 1863–1864 рр., революції 1905–1907 рр. на польських землях, боротьби польського пролетаріату [41]. Хоча його праці ґрунтувалися на широкому використанні архівних матеріалів та документів, проте вони базувались у методологічному плані на принципах класової боротьби і пролетарського інтернаціоналізму. У цьому напрямку працювали А. Данелюк, Ф. Фідлер, М. Мельох та ін.

Минуло двадцять років державної незалежності, і Польща повинна була складати жорстокий іспит, що безжалісно оголив всі сторони передвоєнної системи, але разом з тим виявив її досягнення. Доробок Другої Речі Посполитої як у позитивному, так і в негативному сенсі був надзвичайно важливим чинником, що визначав потенційні сили польського народу в роки одного з найважчих історичних випробувань, яке спіткало його протягом усієї історії. Цим випробуванням стала Друга світова війна. Історична література, що стосується внутрішніх і зовнішніх подій Польщі у міжвоєнний період, а також її міжнародного становища, продовжувала поповнювати історіографію СРСР, в тому числі України та Польщі й після Другої світової війни. Національне відродження у повоєнний час повинно неодмінно спиратися на одвічний історичний досвід народу, без якого немислимі духовність, здоров`я, майбутнє конкретної людини і польської нації в цілому. Таким чином, науковий аналіз відновлення Польської держави, її становлення у 1918–1939 рр. залишався нагально важливим, актуальним завданням історичної науки. Проте в умовах соціалістичної доби як в Україні, так і в Польщі, праці з цієї проблематики мали переважно упереджений й необ`єктивний характер, обслуговуючи ідеологію та інтереси владних комуністичних структур. В Україні домінуюче соціальне замовлення на показ цих питань тільки за марксистсько-ленінською методологією не давало змоги об`єктивно аналізувати проблеми міжвоєнної Польщі. Далекою від реального стану речей, переповненою ідеологічними штампами виявилася більшість праць українських, як і всіх радянських істориків цього часу. Починаючи з 50–х років, історіографія поповнилася низкою праць, але не було критично-об`єктивного підходу. Як радянська історіографія, так і українські дослідники не виправдовували державотворчих політичних й соціально-економічних процесів у міжвоєнній Польщі, перебували в полоні комуністичних догм і стереотипів, класово-партійного підходу в оцінці історичного процесу. Усе, що не вписувалося в них, ідеологи від влади оголошували таким, що не відповідало історичним закономірностям, а відтак – контрреволюційним, буржуазно-націоналістичним. Згаданий «науковий» підхід до оцінки історичних подій у Польщі у період між двома світовими війнами призводив до їх однобічного висвітлення, тобто до того, як це було вигідно правлячому комуністичному режимові. Це спричиняло викривлене висвітлення суспільно-політичних процесів, що відбувалися у Польській державі в період становлення і розвитку її незалежності в 1918–1939 рр. Цілком природно в умовах тоталітаризму більшості радянських істориків важко було зберегти об`єктивність у вивченні соціально-економічного і політичного життя в Польщі у міжвоєнні роки, протистояти тискові усталених міфів та хибних ідеологізованих стереотипів. Адже неодмінна згадка про методологічну базу з праць основоположників марксизму-ленінізму і рішень партійних з`їздів не тільки була ритуальною формальністю, а й зобов`язувала триматись у вузьких межах санкціонованого політичного курсу. Зі значної кількості праць українських радянських істориків-полоністів соціалістичної доби, ко-

трі зверталися до історії міжвоєнної Польщі, виділимо монографію І. Кундюби [42], в якій він наперед, послуговуючись інтернаціональною сутністю марксистсько-ленінського вчення та партійними інтересами, визначає помилковий підхід до мети свого дослідження: «Висвітлити злочинний і антинаціоналістичний характер політики реакційних класів Польщі у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.), показати справжні причини загального застою і деградації промисловості, торгівлі і сільського господарства, зубожіння трудящих» [42:3]. У цій книзі, як і в інших своїх працях із зазначеної проблематики, І. Кундюба висвітлює складні соціально-політичні й економічні процеси, державотворчі перетворення в Польщі міжвоєнної доби з упередженої цільової установки, характеризуючи Польську державу як «буржуазно-поміщицьку», «антинародну», «імперіалістичну», а її внутрішню політику – як «злочинну», зовнішній курс – як «антирадянський». Такий погляд на відродження і становлення польської національної державності у період між двома світовими війнами був переважаючим у радянській історіографії. Відображаючи офіційну позицію Москви щодо історії відновленої Другої Речі Посполитої в 1918 р. та її дальшого становлення, радянські автори лише звеличували роль «Великої Жовтневої соціалістичної революції», більшовицької партії у перемозі над «буржуазно-поміщицькою» Польщею. Так, Ф. Зуєв у праці «Польща в 1918–1952 роках» однозначно зазначив, що «самостійна польська держава утворилася в результаті Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка звільнила польський народ від вікового національного гніту і поставила питання про свободу і незалежність Польщі на тверду основу» [43:3], тим самим проігнорувавши історичні передумови відродження Польської національної держави після Першої світової війни. Проблемам історії міжвоєнної внутрішньої і зовнішньої політики Польщі присвятили свої книжки російські й українські радянські історики-полоністи О. Манусевич, М. Місько, І. Яжборовська, П. Ольшанський, П. Калениченко та ін. [44]. У цих працях відчувається прикра суперечливість між документально засвідченими фактами, а з другого боку – соціальним замовленням і наперед обумовленими висновками в дусі стереотипів офіціозної догматичної комуністично-пролетарської ідеології. Продовжували привертати увагу науковців і питання розвитку радянсько-польських відносин у міжвоєнний період. У працях І. Міхутіної, П. Ольшанського, І. Хренова, Ф. Зуєва та ін. висвітлені окремі аспекти історії боротьби СРСР за встановлення з Польщею зовнішньополітичних відносин, розвитку економічних і культурних взаємин між двома країнами, історії польсько-радянської війни 1919–1920 рр. та українсько-польської війни 1918–1919 рр., а також зовнішньополітичної діяльності Другої Речі Посполитої [45]. Проте радянсько-польські відносини вони розглядали лише з позицій світової пролетарської революції, а новоповсталу Польську державу – як ворога СРСР, його зовнішню політику лише як «миролюбну», а польську – як «агресивну», «імперіалістичну», «антирадянську політику польських буржуазно-поміщицьких кіл». Тенденційність зазначених публікацій є безсумнівною, вони не тільки ігнорували складні міжнародні відносини міжвоєнної Європи, а й фальсифікували їх, виходячи з марксистсько-ленінської методології. Принагідно варто відзначити, що радянсько-польським відносинам протягом майже всього періоду між двома світовими війнами була характерна напруга, яка перешкоджала встановленню і розвитку широких економічних та культурних зв`язків.

Після Другої світової війни в умовах ідеологічного повороту 1947–1948 рр. у Польщі утворився політичний режим тоталітарного типу з монопольною владою Польської Об`єднаної робітничої партії (ПОРП). Узявши на озброєння сталінську модель соціалізму, керівництво правлячої партії намагалося силовими прийомами швидко вирішити всі складні проблеми перетворення польського суспільства. Методологічний перелом у польській науці відбувався в умовах догматичного сприйняття марксизму, боротьби з будь-якою сміливою науковою думкою як з проявом ревізіонізму або позитивізму, ототожнення науки з ідеологією і вимоги прямо пов`язувати об`єктивне знання із завданнями політичної доцільності. Але і в цих не дуже сприятливих умовах, на відміну від радянської історіографії, яка безроздільно спиралася на марксистсько-ленінську методологію, в розвитку польської історичної науки простежуються два основних напрями: перший – це утвердження і розвиток офіційної марксистської історіографії, а другий – пов`язаний з діяльністю таких відомих польських істориків, як В. Побуг-Малиновський, О. Халецький, Т.

Комарницький, М. Дзевановський, Ю. Корбель, р. Умястовський, М. Сокольницький, В. Сукеницький, Я. Енджеєвич, М. Кукель, П. Вандич та ін., які продовжували розвивати кращі традиції польської історичної школи [46]. Природно, що науковому, об`єктивному дослідженню соціально-економічного та політичного життя у міжвоєнній Польщі суперечив і заважав безглуздий, механічний поділ істориків на марксистських – значить «прогресивних» та немарксистських – «фальсифікаторів» історії. Усіх польських вчених, які проживали за кордоном і мали чималий науковий доробок, кваліфікували, як «буржуазних» істориків, котрі не визнавали «незаперечної» істини про вирішальний вплив переможної в Росії Великої Жовтневої соціалістичної революції на утворення Польської держави після закінчення Першої світової війни, «ігнорували роль Радянського уряду у справі одержання Польщею права на самостійне державне існування у межах споконвічних польських національних земель» [47:5]. Не з усіма позиціями вищеназваних польських істориків можна погодитися, зокрема, не можна однозначно відкидати впливу на політичні події в Європі «Великої Жовтневої соціалістичної революції», не можна вважати приєднання західноукраїнських земель до Польської держави «історичною справедливістю», не можна ідеалізувати національну політику Другої Речі Посполитої. Адже, порізному перешкоджаючи розвиткові національної культури меншин, власті тим самим сприяли посиленню міжнаціональних конфліктів, які розхитували підвалини польської державності.

У післявоєнній Польщі було зміщення історичних досліджень у бік суголосних тодішньому часові проблем. Цьому сприяло відкриття Інституту національної пам`яті, перетвореного у 1948 р. на Інститут новітньої історії (закритий у 1950 р.). Були створені регіональні інститути на західних і північних польських землях, у рамках Польської академії наук діяла система історичних установ: Інститут історії, Інститут історії матеріальної культури, Інститут історії науки і техніки, Військово-історичний інститут та ін. Проте увагу польських істориків привертали питання оцінки міжвоєнного двадцятиліття. Виникла дискусія з багатьох аспектів соціально-економічної політики режиму санації, ролі Ю. Пілсудського у будівництві незалежної Польщі. Були розпочаті дослідження з інших проблем історії міжвоєнної Польщі. Більшість праць відзначалася багатою документальною базою, аргументованістю, намаганням об`єктивно подати соціально-економічні та політичні процеси у період між двома світовими війнами.

Зразком найширшого синтезу історії міжвоєнного періоду є виданий під патронатом Польської академії наук том IV «Історії Польщі» під ред. Т. Єндрущака [48]. Том нараховує понад 2, 5 тис. сторінок. Частина I вийшла ще в 1969 р. під ред. Х. Зелінського і Л. Гросфельда. З інших опублікованих ще в період ПНР синтетичних праць на увагу заслуговують такі дослідження: «Польща після травневого перевороту. Нарис політичної історії Польщі 1926–1939 рр.» А. Айненкеля [49], «Історія двадцятиріччя (1918–1939)», т. I-II П. Заремби [50], «Історія Польщі 1914–1939» Х. Зелінського [51], «Польща в Європі і світі 1918–1939» З. Ландау і Й. Томашевського [52]. Вдалою спробою підсумування тогочасного стану досліджень історії II Речі Посполитої була колективна праця «Відроджена Польща 1918–1939, держава-суспільство-культура» під ред. Й. Томіцкого [53]. Деякі оцінки, що там містяться, були істотно відкориговані у колективній праці «З історії II Речі Посполитої» під ред. А. Гарліцкого [54].

Певну цінність у контексті проблеми, яку ми досліджуємо становлять ґрунтовні праці Я. Жарновського «Польське питання між двома війнами» [55], «Суспільство Другої Речі Посполитої» [56]. У цих працях автор зробив спробу дати узагальнену характеристику польського суспільства міжвоєнного часу, проаналізував його соціальну структуру, такі її важливі аспекти: влада, ієрархія, географія, місто і село, культура й національні меншини. Чимало цінних висновків учений зробив щодо характеристики структури всього суспільства та змін у суспільно-професійному складі населення з 1918 по 1939 р. Автор зазначив, що частка найманих працівників дещо зросла, однак селяни та дрібна буржуазія, як і раніше, становили більшість населення і питома вага дрібнотоварного сектору не змінилася. У книгах також досліджені такі проблеми, як роль інтелігенції, робітників і дрібної буржуазії у розвитку культури, створення духовних основ польського суспільства.

У польській післявоєнній історіографії, починаючи з 1960–х рр., значна увага приділяли розробці теоретичних основ соціальної політики, розкриттю питань взаємозв`язку економічної і соціальної політики держави [57]. У стислій формі йшлося про соціальну політику уряду в узагальнених працях, зокрема, в третій частині IV тому «Історія Польщі» [58]. Детальніше її розглянули З. Ландау і Й. Томашевський у своїй книзі «Промислові робітники в Польщі. Матеріальні умови побуту. 1918–1939» [59]. У низці праць порушені окремі питання соціальної політики: матеріальний стан робітників – у дослідженнях Г. Єндрущака, З. Ландау і Й. Томашевського, Д. Стейєра, Г. Мацеєвського, М. Цехоцинської; структура робітничого класу – М. Дроздовського, Я. Жарновського; трудове право – М. Свенцицького, Я. Єньчика, А. Айненкеля; профспілковий рух – Л. Хасса, Л. Кещиньського, В. Масевича [60]. Наукові праці з історії суспільства в Польщі міжвоєнного періоду дають розкрити його структуру й основні напрями еволюції, інакше кажучи, визначити місце Польщі та її суспільства на шляху історичного поступу, показати, який вплив справляла соціальна політика суспільства на економічний і політичний розвиток країни. Дослідження становлять певний інтерес у виявленні бази окремих політичних напрямів і партій. Варто особливо підкреслити, що місцеві традиції окремих частин і регіонів Польщі, які впродовж більш як століття розвивалися в різних умовах, відігравали значну роль. Наприклад, значна частина робітників великих підприємств у колишньому Королівстві Польському перебувала під впливом соціалістів і комуністів, а в центрі важкої промисловості Сілезії переважним впливом користувалися некласові організації і профспілки. Раціональніша в соціальному відношенні Селянська партія «Визволенє» у колишньому Королівстві Польському спиралася на ті ж селянські верстви, що і правіша партія В. Вітоса «П`яст» у Галичині. Такі приклади наведені у праці С. Коваля [61]. Беззсумнівний інтерес у контексті наукового обґрунтування соціальної структури має стаття Я. Жарновського «Дослідження з історії суспільства в Польщі міжвоєнного періоду (Методологічні проблеми і перший досвід)» [62], в якій він приходить до висновку, що «вихідним пунктом дослідження соціальної структури чи соціальних структур є аспекти соціальної диференціації, такі елементи структури, як суспільні групи, верстви і класи» [62:8]. Дослідження соціальної структури польського суспільства стали важливим напрямком історичної науки і нерідко слугують ключем до розуміння політичної та іншої проблематики історії міжвоєнної Польщі.

У 1950–1960–х рр. польська історіографія польсько-радянських відносин поповнилася працями Г. Єндрущака, М. Грінберга, р. Бєрзанека, А. Деруги, Є. Куманєцького, В. Ковальского, А. Скшипека, М. Лєчика, Т. Чєшлака, Є. Юркевіча [63], в яких простежена складна історія становлення відносин між Польщею і СРСР у міжвоєнний період, процесу радянсько-польських переговорів і ухвалення Ризького мирного договору, їх загострення в перший період після його підписання, поліпшення і стабілізація відносин у 1923–1924 рр., укладення договору про ненапад у липні 1932 р. (трирічний термін його дії у травні 1934 р. був продовжений до 31 грудня). Між вищевказаними авторами є розходження в оцінці договору про ненапад між СРСР і Польщею, як і в цілому «східної» політики та радянсько-польських відносин. Польські історики розпочали розробку питань про радянсько-польські економічні відносини 1920–1930–х рр., результатом якої став вихід низки праць на цю тему [64].

Марксистську історіографію комуністичної Польщі представляли Ц. Бобиньська, Ж. Карманова, Ю. Ковальський, Н. Гонсіоровська, М. Серейський, Ю. Дуткевич та ін., котрі висвітлювали питання історії міжвоєнної Польщі з традиційних позицій класового підходу до історичних подій та явищ і пролетарського інтернаціоналізму. Для розробки марксистської оцінки утворення незалежної Польщі у 1918 р. були в 1968 р. проведені «наукові» сесії, присвячені цій події. Утвердження марксистсько-ленінської методології в польській історичній науці призвело до замовчування історичних передумов відновлення Польської держави, фальсифікацій та ідеологічних спекуляцій з боку марксистських істориків соціалістичної Польської Народної Республіки.

Події наприкінці 1980–х рр. спричинили суттєві зміни в політичному та економічному ладі Польщі, привели до краху комуністичної диктатури. До кінця 1989 р. була проведена «департизація» державного апарату, армії, судів, прокуратури, радикально реформова-

на діяльність служби держбезпеки. Скасована державна цензура, запроваджено повне самоврядування на рівні міст та ґмін. 31 грудня 1989 р. була прийнята нова редакція Конституції, яка відновила попередню назву держави – Республіка Польща.

Здобуття справжньої політичної незалежності й економічної свободи привело до кардинальної перебудови польської історіографії. З проголошенням нового курсу розвитку Польщі, ліквідацією цензури і надмірної політизації в засобах масової інформації та видавничій справі, піднесенням наукового інтересу до вивчення минулого країни, її народу розпочався новий етап у розвитку польської історіографії. Польські історики почали по-новому, спираючись на недоступні раніше джерела, висвітлювати окремі етапи національної історії, переглянули деякі традиційні оцінки й стереотипи щодо соціально-економічного і політичного життя міжвоєнної Польщі, українсько-польських відносин, поступово відмовившись від положення про те, що входження західноукраїнських земель до Польської держави було «історичною справедливістю» [65]. Сучасні історики Польщі не ідеалізують політичний і соціально-економічний розвиток Другої Речі Посполитої, намагаються критично й об`єктивно його оцінювати, проаналізувати всю суперечливість зовнішньополітичної діяльності уряду в складних міжнародних відносинах міжвоєнної Європи. Зокрема, широким аналізом соціально-економічного і політичного розвитку Польщі у міжвоєнний період характерні праці А. Гарліцького, З. Запоровського, К. Кавальца, Х. Цімек, П. Вєчоркевіча та ін. [66]. З інших опублікованих праць із історії відродження Польщі в 1918 р. на увагу заслуговують такі дослідження: Т. Наленч «Правління сейму 1921–1926»; Д. Наленч «Культура Другої Речі Посполитої»; Д. Гурецькі «Структурно-правова позиція президента Речі Посполитої і уряду в Конституції від 23 квітня 1935 р.»; Б. Якубовська «Народний рух і національне минуле (до 1939 р.)»; С. Міхаловські «Політична думка Польської соціалістичної партії (1918–1939)» [67].

Після повалення у 1989 р. комуністичного режиму в Польщі опубліковано низку досліджень, присвячених проблемам економічних перетворень у міжвоєнний час. Серед них виділяються роботи З. Ландау і Й. Томашевського, Т. Влудика, С. Рудніцького, А. Єжєрського, Ц. Лєшчиньської, Й. Голембьовського [68]. Ми у контексті теми, яку досліджуємо, особливу цінність становлять колективні праці польських науковців: «Кабінети Другої Речі Посполитої» (під ред. Й. Фарися, Й. Паєвського); «Міністри закордонних справ Другої Речі Посполитої» (під ред. Й. Паєвського) [69].

Значну увагу польські історики приділяють висвітленню становлення духовних основ суспільства, впливу на його духовне життя католицького костьолу [70]. Однак дослідники Польщі, які вивчають проблему культурно-духовного зміцнення країни, інколи ігнорують той факт, що нищення православних храмів у міжвоєнні роки посилювало міжнаціональні й міжконфесійні конфлікти, які негативно відбивалися на розвиткові польської державності.

Зміна ідеологічних доктрин відкрила широкі можливості для вивчення зовнішньої політики нової Польської держави, зокрема, міжнародних обставин перших років після Першої світової війни і визначення кордонів Польщі, польсько-радянських відносин міжвоєнної доби, дипломатичної діяльності Другої Речі Посполитої [71]. Військову проблематику років, перед вибухом Другої світової війни висвітлив М.Згурняк у праці «Європа напередодні війни. Військова ситуація в 1938–1939 рр.» [72], а міжнародну дипломатичну історію дослідив Х. Батовський – «Між двома війнами 1919–1939» [73]. Вичерпне зібрання інформації про лідерів політичного, військового і релігійного життя Польщі між двома світовими війнами містить колективна праця «Хто ким був у Другій Речі Посполитій» [74]. Її вдало доповнюють публікації П. Ставецького «Біографічний словник генералів Війська Польського 1918–1939» [75] і К. Красовського «Католицькі єпископи ІІ Речі Посполитої: Біографічний словник» [76]. У галузі вивчення окремих регіонів Польщі у широкому розумінні в контексті досліджуваної проблематики вартують уваги праці Ц. Бжоза, р. Ренц, Д. Сєрадзка, Б. Дановської-Прокоп і У.Загура-Йоншта, Е. Хорох [77].

Незмінну зацікавленість польських істориків викликає проблематика національних меншин у міжвоєнній Польщі. До найважливіших праць у цій галузі належать дослідження таких авторів, як: К. Гомулка, Г. Сосна, М. Фукс, В. Мніх, р. Тожецький, Д. Мательський та ін. [78].

Серед досліджень польських авторів міжвоєнного періоду чільне місце продовжували займати праці, присвячені політичній біографії Ю. Пілсудського (1867–1935) – однієї із головних історичних постатей міжвоєнної Польщі. У цьому зв`язку варто виокремити роботи А. Гарліцкого, автора новітньої багатотомної біографії Пілсудського, праці В. Енджевича, в одній особі солдата, міністра і біографа маршала, а також дослідження Д. і Т. Наленч, А. Міцевскі, Й. Моленда, В. Вуйчик та ін. [79]. Будучи працями різної вартості, вони висвітлюють діяльність Ю. Пілсудського на тлі характеристики польського суспільства, його потреб, настроїв, стану суспільної свідомості. Ці праці відкривають для українського читача маловідому сторінку історії польського народу, яку раніше розкривали однобічно і спрощено. У цих працях йдеться про життєвий шлях Юзефа Пілсудського, наведені численні факти про його участь у боротьбі за незалежність Польщі, а після її здобуття – у політичному житті ІІ Речі Посполитої, диктатором якої він став у 1926 р. Спростовані вигадки та розвінчені різного роду міфи й легенди, пов`язані з особою цього діяча, а також розкритий механізм їх творення.

Цілком природно, що значний інтерес до міжнаціональних відносин виявляли польські науковці. В нову епоху, після 1918 р., поляки вступили з активною національною свідомістю. Проте відновлення Польської держави не розв`язало національних проблем. Етнічні кордони перетнулися з національними. Польща була багатонаціональною державою, в якій національні меншини становили понад 30% населення [80:181]. У міжвоєнній Польщі уряд не зміг знайти компромісного рішення з українцями. Незрозумілою була також позиція 5% німецької меншини. Другою проблемою залишалось єврейське населення, котре становило 10% жителів країни. Так національні й етнополітичні питання в період між Першою і Другою світовими війнами продовжували залишатися воістину неосяжним полем для дослідників у новітню добу й мали практичне значення, про що свідчить низка літератури з названих наукових проблем [81]. Національна політика Польщі в Західній Україні, яку реалізовували різні урядові кабінети в період правлячого режиму «санації», стала предметом дослідження польських істориків. Серед праць, присвячених цій проблематиці, особливо вирізняється книжка А. Хойновського «Концепції національної політики урядів у 1921–1939 рр.» [82], що стала базовою в польській історіографії. З найновіших досліджень істориків Республіки Польща варто відзначити монографію В. Паруха «Від державної консолідації до консолідації національної. Національні меншини у політичній думці табору пілсудчиків» [83]. Під час відновлюваного процесу в міжвоєнній Польщі усвідомлення і розв`язання міжнаціональних відносин становили один із найважливіших напрямів становлення і розвитку відродження польської державності.

З відновленням державної незалежності України, ліквідацією надмірної ідеологізації в історичних дослідженнях і пожвавленням наукового інтересу до країн близького і далекого зарубіжжя розпочався новий етап в українській історіографії, побудований на наукових принципах вивчення як вітчизняної, так і світової історії. Українські історики переглянули тематику соціально-політичної та економічної історії зарубіжних країн, намагаючись заповнити вакуум новими працями з даної проблематики, використовуючи при цьому багаті й цікаві архівні фонди України та сусідніх держав. Активізації наукового пошуку у вивченні історії міжвоєнної Польщі, українсько-польських відносин у 1918–1939 рр. сприяє проведення міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій з проблем українсько-польських політичних, соціально-економічних відносин та культурно-мистецьких і літературних зв`язків [84].

Як українські, так і польські історики намагаються науково осмислити уроки минулого, подолати залишки старої неприязні, виробити нові принципи взаємоповаги і взаєморозуміння, об`єктивно й неупереджено проаналізувати історичні події міжвоєнної доби. У цьому плані певне значення мають праці загального характеру та видання, що висвітлюють період міжвоєнної історії Польщі, деякі аспекти її соціально-економічного та політичного життя і зовнішньополітичної діяльності [85].

Аналізуючи сучасний стан розвитку української полоністики, мусимо визнати, що незважаючи на певні досягнення останніх років, вивчення історії міжвоєнної Польщі, її соціально-економічного і політичного розвитку перебуває лише у зародковому стані. Досі

не підготовлено фундаментальних досліджень узагальнюючого характеру про історію відновлення, становлення й розвитку Польської Речі Посполитої у міжвоєнні роки. У сучасній українській історіографії переважають роботи, присвячені вивченню польсько-українських відносин, соціально-економічного стану західноукраїнських земель у складі Польщі, становища українців у Польщі в 1918-1939 рр., українське питання в радянсько-польських відносинах. Ці аспекти знайшли відображення у працях Ю. Макара, Я. Ісаєвича, Л. Зашкільняка, В. Вериги, І. Срібняка, В. Сергійчука, В. Михальчука, М. Павленка, Б. Тищенка, О. Вівчаренка, Б. Гудя, В. Голубка та ін. У цьому контексті особливу наукову цінність становлять дослідження відомих львівських істориків М. Литвина, М. Гетьманчука. Перший у своїй фундаментальній монографії «Українсько-польська війна 1918-1919 рр.» [86] на основі широкого залучення документів із фондів архівів України, Польщі, Росії, Чехії всебічно розглядає основні етапи українсько-польської війни у листопаді 1918 - липні 1919 рр., хід бойових дій на Галицькому і Волинському фронтах, аналізує військове будівництво ЗУНР, організацію Української Галицької Армії і Війська Польського, діяльність військово-дипломатичних місій у Східній Галичині, а також показує вплив геостратегічної ситуації у Центрально-Східній Європі на хід і результати українського збройного протистояння у 1919 р. Проблему українського питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр. ґрунтовно досліджує М. Гетьманьчук [87]. На багатому архівному матеріалі з урахуванням опублікованих документів, мемуарної літератури, періодичних видань, наукових праць він простежує боротьбу більшовицької Росії і Польщі за володіння розчленованими українськими землями, з`ясовує місце українського питання у зовнішній політиці цих держав. З-поміж праць українських істориків у світлі проблеми, яку ми досліджуємо варто відзначити наукову роботу З.Баран «Відродження і становлення Польської держави» [88], в якій вона висвітлює політичне життя у відновленій Польщі до прийняття Березневої Конституції 1921 року. Проблеми історії відродження і розвитку міжвоєнної Польщі висвітлено у статтях і виступах авторки цієї книжки протягом останніх років [89]. Вони стосувалися відновлення польської національної державності у період між двома світовими війнами, з`ясування загальних закономірностей та особливостей самостійного польського державотворення. Було проаналізовано основні етапи соціально-економічного розвитку в міжвоєнну добу, особливу увагу приділено суті аграрної реформи, стабілізації фінансової системи, розвитку промисловості та сільського господарства, перебудови економіки відповідно до потреб країни 1918-1919 рр. В одній із своїх статей авторка розглянула основні напрямки зовнішньої політики Польщі у міжвоєнний період, а також внутрішні та зовнішні фактори впливу на її визначення у 1918-1939 рр.

Аналіз літератури засвідчив, що проблема, яку досліджує авторка ще не знайшла спеціального висвітлення в українській історичній науці. Нема праць, у яких би цілісно було дано узагальнену характеристику історичного процесу відродження і розвитку Польської держави в міжвоєнні роки, визначено основні закономірності становлення польського суспільства на етапі міжвоєнної польської історії, а також національну специфіку історичного поступу поляків у цей час. Тим більше, незважаючи на те, що в роботах польських і українських істориків з цієї проблематики на різних етапах вітчизняної й зарубіжної історіографії міститься значний фактичний матеріал про національно-державне відродження та становлення Польської Речі Посполитої у 1920-1930-і рр., ще й досі багато аспектів цієї проблеми носить дискусійний характер, відчувається відгомін тоталітарного комуністичного минулого, а вони залишаються невивченими. Велика кількість, різноманітність, змістовність удоступненого нині документального матеріалу, а також свобода творчого пошуку дозволяє вдатися до поглибленішого розгляду цієї проблематики.

Список використаних джерел

1. Историография истории южных и западных славян. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – 261 с. 2. Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. – Женева, 1883; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским географическим обществом. Юго-Западный отдел. – Спб., 1872–1878. – Т. I-VII; Формы национального движения в современных государствах. – Спб., 1910. 3. Грушевский М. С. Освобождение России и украинский вопрос. –

Спб., 1907. 4. Никотин И. А. Столетний период (1772–1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство о евреях (1649–1876). – Т. I, II. – Вильно, 1886. 5. Balzer O. Historla ustroju Polski. Przeglad Wykładów uniwersyteckich. – Lwow, 1914. – 34 s. 6. Zakrzewski St. Zagadnienia historyczne. – Lwow, 1908. – 295 s. 7. Askenazy S. Przeglad dziljow Polski. Edoka porozbiorowa. 1795–1883. Referent. – 11 s. 8. Grabski Wl. Materialy w sprawie wloscianskiej. – T.1–2. – Warszawa, 1907–1910. – T.1. – 1907. – 67 s.; T.2. – 1910. – 145 s. 9. Bujak Fr. Galicya. – T. 1–2. – Lwow-Warszawa, 1908–1910; T.1. Kraj. Ludnosc. Spoleczenstwo. Rolnintwo. – 1908. – 562 s.; T. 2. Lesnictwo. Gornictwo. Przemysl. – 1910. – 509 s. 10. Братківський Ю. Фашистська Польща на шляху до революційної кризи. – Харків: Пролетар, 1933. – 180 с. 11. Романский А. Очерки современной Польши. – М.: Прометей, 1926. – 256 с. 12. Левенецький М. Польща: (Економічний та політичний нарис). – Харків: Радянська школа, 1932. – 108 с. 13. Вольский А. Польша. – М.: Изд-во ЦК МОПР СССР. Тип. «Эмес», 1929. – 32 с. 14. Врублевский А. Польша. – М.: Соцэкгиз, 1936. – 216 с. 15. Кон Ф. Кризис буржуазной Польши. – М.: Красная Новь, 1923. – 69с.; Його ж. Современная Польша. – М.: Красная Новь, 1924. – 115 с.; Його ж. Польша наших дней. – М. – Л.: Госиздат, 1926. – 109 с. 16. Явленский Е. Г. Жизнь и борьба рабочих Польши. – М.: Профиздат, 1934. – 105 с. 17. Братин Є. Сучасна Польща. – Б. м.: Червоний шлях, 1925. – 90 с. 18. Польская деревня во время кризиса./ Сбр. Влодавский С. и др. – М.: Межд. агр. ин-т, 1935. – 221 с. 19. Малицкий А. Государственный строй Польши. – М., 1930; Стефанович Л. Переворот в Польше. – М., 1926; Красный Ю. Польский фашизм. – М.: Красный пролетарий, 1924. – 52 с. 20. Какурин Н., Маликов В. Война с белополяками. – М., 1925; Невежин К. Русско-польская война 1919–1920 гг. – М., 1923; Суслов П. Политическое обеспечение советско-польской кампании 1920 г. – М., 1930; Тухачевский М. Поход за Вислу. – М., 1923; Шапошников Б. На Висле. К истории кампании 1920 г. – М., 1924. 21. Майский И. Внешняя политика РСФСР 1917–1922 гг. – М., 1922; Иванов Л. Мировая политика после Версаля. – М., 1928. 22. Kutrzeba S. Polska odrodzona. 1914–1922. – Krakow, 1922. 23. Próchnik A. (Swoboda H.). Pierwsze pietnastolecie Polski niepodleglej (1918–1933). Zarys dziejow politycznych. – Warszawa, 1933. – 159 s. 24. Krahelska H. Prawda o stosunkach pracy. – Lwow, 1934. – 97 s.; Praca dzieci i mlodocianych w Polsce. – Warszawa, 1928. – 58 s.; Praca kobiet w przemysle wspolczesnym. – Warszawa, 1932. – 147 s. 25. Polityka spoleczna Panstwa Polskiego. – Warszawa, 1937. 26. Polska po roku 1926. – Warszawa, 1937. 27. Pietnascie lat Panstwa Polskiego. Praca zbiorowa. – Warszawa, 1933. 28. Askenazy S. O sprawie polskiey w.r. – Krakow, 1912. – 24 s. 29. Konopczynski W. Dzieje Polski nowozytnej. – T. 1–2. – Londyn, 1958. 30. Sobieski W. Dzieje Polski. – T. 1–3. – Warszawa, 1923–1925. 31. Handelsman M. Historyka. Cz. 1. – Zamosc, 1921. – 256 s. 32. Cepnik H. Josef Pilsudski, tworca niepodleglego panstwa polskiego. Zarys zycia i dziajalnosci (5.XII. 1867– 12.V. 1935). – Warszawa, 1935 – 320 s.; Garlicki A. Idea i czyn Jozefa Pilsudskiego. Praca zbiorowa. – Warszawa, 1936. – 130 s.; Lipecki J. (I. Pannenkowa). Legenda Pilsudskiego. – Posnan, 1922. – 89 s.; Starzewski I. Jozef Pilsudski. Zarys psychologiczny. – Warszawa, 1930. – 124 s.; Woyszwillo J. (W. Pobog-Malinowski). Jozef Pilsudski: zycie, idee i czyny 1867–1935. – Warszawa, 1937. – 269 s. 33. Bruckner A. Dzieje kultury polskiej. – T. 1–3. Krakow, 1930–1931. 34. Czarnowski St. Kultura. – Warszawa, 1938. – 303 s. 35. Bujak Fr. Studja historyczne i spoleczne. – Lwow, 1924. – 261 s.; Historja osadnictwa ziem polskich w kratkim zarysie. – Warszawa, 1920. – 43 s. 36. Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski. – Warszawa, 1923. 37. Kwiatkowski E. Zagadnienia przemyslu chemicznego na tle wielkiej wojny. – Warszawa; Lwow, 1923; Tendencje i postulaty rozwoju gospodarczego Polski. – Warszawa, 1930; Dyspropornje. Rzecz o Polsce przeszlej i obecnej. – Krakow, 1931; Krozos wspolczesny i zagadnienia odbudowy zycia gospodarczego. – Warszawa, 1935. 38. Kwiatkowski E. Zagadnienia przemyslu cheminznego na tle wielkiej wojny. – Warszawa; Lwow, 1923. 39. Kwiatkowski E. Dysproporcje. Rzecz o Polsce przeszlej i obecnej. – Krarow, 1931. 40. Мархлевский Ю. Польша и мирова революция. – М.: Генеза, 1921. – 35 с.; Пролетарская Россия и буржуазная Польша. 1921. – Харьков, 1921; Война и мир между буржуазной Поль-

шей и пролетарской Россией. – М.: Госиздат, 1921. – 68 с. 41. Przybyszewski S. Polska i swieto wojna. – Stanislawow, 1916. – 120 s. 42. Кундюба И. Д. Исторические предпосылки краха панской Польши. – К.: Изд-во Киевского университета, 1959. – 119 с. 43. Зуев Ф. Польша в 1918–1952 годах. – М., 1952. – 51 с. 44. Манусевич О. Я. Нариси з історії Польщі. – К.: Радянська школа, 1954. – 452 с.; Миско М. В. Октябрьская революция и восстановление независимости Польши. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 226 с.; Яжборовская И. С. О некоторых аспектах влияния Октября на содержание, направление и формы классовой борьбы в Польше (1918–1923 гг.) // Советско-польские отношения. 1918–1945. Сб. ст. – М.: Наука. – 1974. – С. 22–68; Ольшанский П. Н. От буржуазного парламентаризма – к режиму «санации» // Очерки истории советско-польских отношений 1917–1977. – М.: Наука, 1979. – С. 76–96; Калениченко П. М. Великий Жовтень і революційний рух у Польщі (1917 – жовтень 1919). – К., 1971 та ін. 45. Михутина И.В. Советско-польские отношения. 1931–1935. – М.: Наука, 1977. – 287 с.; Ольшанский П. К. Советско-польские отношения в 1921–1924 гг. // Советское славяноведение. – 1972. – № 1. – С. 21–34; Хренов И. А. Коммунистическая рабочая партия Польши в борьбе за нормализацию польско-советских отношений (1918–1921 гг.) // Советско-польские отношения 1918–1945. – М.: Наука, 1974. – С. 5–21; Зуев Ф. Международный империализм – организатор нападения панской Польши на Советскую Россию (1919–1920 гг.). – М.: Госполитиздат, 1954. – 232 с. 46. Pobog-Malinowski Wl. Najnowsza historia polityczna Polski. – T. II. – Londyn, 1956. – 452 s.; Halecki O. Historia Polski. – Londyn, 1957. – 372 s.; Komarnicki T. Rebirth of the Polish Republic. – London, 1957. – 257 s.; Dziewanowski M. Jozef Pilsudski a European Federalist 1918 – 1922. – Stenford, 1969. – 189 s.; Korbel J. Poland between East and West. – Princeton, 1963. – 184 s.; Umiastowski R. Russia and the Polish Republik. 1918–1921. – London, 1945; Sokolnicki M. Pilsudski i zagadnienie Posji. «Niepodleglosc». – T. II. – London, 1950; Sukiennicki W. Przyczyny i poczatek wojny polsko-radzieckiej 1919–1921. – «Bellona», zesz. 45, 1963. – 208 s.; Jedrzejewicz J.Pilsudski – przekursor przyszlosci. – «Niepodleglosc». – T. II. – 1950; Kukiel M. Dzieje Polski porozbiorowej 1795–1921. – Londyn, 1961. – 258 s.; Wandycz P. O polskiej polityce zagranicznej 20–lecia. – Paryz: Kultura, 1964. – Nr 1–2. – S. 52–58; Wandycz P. Soviet-Polish relations 1917–1921. – Cambridge, Massachusetts, 1969. – 58 s. 47. Поваляев В. П. Вопрос о границах Польши на Парижской мирной конференции 1919–1920 гг.: Автореферат дис. … кандидата исторических наук. – Рязань, 1950. – 20 с. 48. Historia Polski. – T. 4. – Cz. 2–4/Pod. red. T. Jedruszczaka. – Warszawa, 1978. 49. Ajnenkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejow politycznych Polski. 1926–1939. – Warszawa, 1980. 50. Zaremba P. Historia Dwudziestolecia (1918–1939). – T. I-II. – Paryz, 1981. 51. Zielinski H. Historia Polski. 1914–1939. – Wroclaw, 1982. 52. Landau Z., Tomaszewski J. Polska w Europie i swiecie 1918–1939. – Warszawa, 1984. 53. Polska Odrodzona. 1918–1939. Panstwo – spoleczenstwo – kultura /Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa, 1982. – 677 s. 54. Z dziejow Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. A. Garlickiego. – Warszawa, 1986. 55. Zarnowski J. Spoleczenstwo Polski miedzywojennej. – Warszawa, 1969. – 539 s. 56. Zarnowski J. Spoleczenstwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. – Warszawa, 1973. – 434 s. 57. Polityka spoleczna. Praca zbiorowa / Pod red. A. Rajkiewicza. – Warszawa, 1973. 58. Historia Polski. – T. IV. – 1918–1939. – Cz. 3. – Rozdz. XXVI-XXXVII (1926–1935). – Warszawa, 1978. – 449 s. 59. Landau Z., Tomaszewski J. Robotnicy Przemyslowi w Polsce. Materialne warunki bytu. 1918–1939. – Warszawa, 1971. 60. Jedruszczak T. Place robotnikow przemyslowych w Polsce w latach 1924–1939. – Warszawa, 1963. – 38 s.; Steyer D. Problemy robotnicze w Gdyni. 1926–1939. – Gdansk, 1959. – 128 s.; Maciejewski H. Polozenie robotnikow przemyslowych w Wielkopolsce w latach 1929–1939. – Warszawa, 1964. – 135 s.; Ciechocinska M. Z badan nad polozeniem klasy robotniczej w Polsce w latach kryzysu. 1929–1935 // Zeszyty naukowe SGPiS, 1962. – Z. 37; Drozdowski M. Klasa robotnicza Warszawy. 1918–1939. Sklad i struktura. – Warszawa, 1968. – 208 s.; Zarnowski J. Spoleczenstwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. – Warszawa, 1973; Swiecicki M. Instytucje polskiego prawa pracy w latach 1918–1939. – Warszawa, 1960. – 237 s.; Jonczyk J. Ochrona pracy kobiet i mlodocianych w polskim

przemysle w latach 1918–1939. – Warszawa, 1961; Ajnenkiel A. Polozenie prawne robotnikow rolnych w Polsce. 1918–1939. – Warszawa, 1962. – 159 s.; Hass L. Ruch zwiazkowy w Polsce. 1918–1939 // Wiadomosci Historyczne, 1982. – N. I. – S. 39–50; Kieszczynski L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808–1939. – Cz. 2. – Warszawa, 1972. – 178 s.; Masewicz W. Polozenie prawne zwiazkow zawodowych w Polsce w latach 1919–1939. – Warszawa, 1972. – 320 s. 61. Kowal S. Struktura spoleczna Wielkopolski w miedzywojennym dwudziestoleciu 1919–1939. – Poznan, 1974. – 254 s. 62. Жарновский Я. Исследование по истории общества в Польши межвоенного периода (Методологические проблемы и первый опыт) // Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период / Отв. ред. А. Х. Клеванский. – М.: Наука, 1986. – 248 с. 63. Jedrusczak T. Stanowisko Polski i mocarstw Ententy w sprawie polskiej granicy wschodniej. «Sprawy miedzynarodowe», 1959. – Nr. 6; Grinberg M. Z zagadnien wojny polsko-radzieckiej. «Ruch robotniczy i ludowy w Polsce (1914–1923)» – Warszawa, 1960. – 98 s.; Bierzanek R. Panstwo Polskie w politycznych koncepcjach mocarstw zashodnich 1917–1919. – Warszawa, 1964. – 52 s.; Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Bialorusi i Ukrainy 1918–1921. – Warszawa, 1969; Kumaniecki J. Po traktacie Ryskim. Stasunki polsko-radziecki 1921–1923. – Warszawa, 1971. – 282 s.; Kowalski W., Skrzypek A. Stosunki polsko-radziecki. 1917–1945. – Warszawa, 1980. – 305 s.; Leczyk M. Polityka II Rzeczypospolitej wobec ZSRR w latach 1925–1934: Studium z historii dyplomacji. – Warszawa, 1976. – 379 s.; Cieslak T. Geneza sojuszu polsko-radzieckiego. «Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich». Materialy i studia. – T. II. – Warszawa, 1966. – 269 s.; Jurkewicz J. Niektore problemy stosunkow polsko-radzieckich w okresie miedzuwojennym 1918–1939. – «Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich». Materialy i studia. – T. II. – Warszawa, 1966. – S.18–38. 64. Dzitkowska H. Zabiegi o runek rosyjski dla Lodzkiego przemyslu wlokienniczego w latach 1921–1922. – «Rocznik Lodzki». – T. XI (XIX). – 1966. – 186 s.; Tomaszewski J. Die polnisch – Sovietischen Handelsbeziehungen in den Jahren 1920–1929. «Studia Historia Oeconomical UAM. – Vol. V. – Posnan, 1970; Lopatniuk S. Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze 1921–1939. – Warszawa, 1988. – 400 s. 65. Lossowski P. Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wyd-wo Sejmowe, 1994. – 293 s.; Problem granic i obszaru odrodzonego panstwa polskiego (1918–1990). Praca zbiorowa /Pod. red. A.Czubinskiego. – Posnan: Wyd-wo Naukowe UAM, 1992. – 244 s. 66. Garlicki A. Pierwsze lata Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1990; Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. – Lublin, 1992; Kawalec K. Wizje ustroju panstwa w polskiej mysli politycznej lat 1918–1939. – Wroclaw, 1995; Cimek H. Komunisci-Polska-Stalin 1918–1939. – Bialystok, 1990; Wieczorkiewicz P. Ostatnie lata Polski niepodleglej. – Warsawa, 1990. 67. Nalecz T. Rzady Seimy 1921–1926 r. – Warszawa, 1991; Nalecz D. Kultura Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1992; Gorecki D. Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rzadu w ustawie Konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 r. – Lodz, 1992; Jakubowska B. Ruch ludowy wobec przeszlosci narodowej (do 1939 r.). – Warszawa, 1995; Michalowski C. Mysl polityczna Polskiej Partii Socjalistycznej (1918–1939). – Lublin, 1994. 68. Landau Z., Tomaszewski J. Gospodarka Polski mieezywojennej. – T. IV: Lata interwencjonizmy panstwowego 1936–1939. – Warszawa, 1989; Wludyk T. «Trzecia droga» w mysli gospodarczej II Rzeczypospolitej. – Krakow, 1994; Rudnicki C. Ziemianstwo polskie w XX wieku. – Warszawa, 1996; Golebiowski J. Przemysl zbrojeniowy Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. – Piaki, 1993; Jezierski A., Leszczynska. Historia gospodarcza Polski. – Warszawa: Wydawnictwo Key Text, 1999. – 560 s. 69. Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej / Pod red. J. Farysia i J. Pajewskiego, – Poznan, 1991; Ministrowie spraw zagranicznych Drugiej Rzeczypospolitej / Pod. red. J. Pajewskiego. – Szczecin, 1992. 70. Krasowski K. Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej. Mysli o ustroju panstwa-postulaty-realizacja. – Poznan, 1992; Wilk S. Episkopat kosciola katolickiego w Polsce w latach 1918–1939. – Warszawa, 1992. 71. Sierpowski S. Polityka zagraniczna Polski miedzywojennej. – Warszawa, 1994; Historia dyplomacji polskiej. – T. IV: 1918–1939 / Pod. red. P.Lossowskiego. – Warszawa, 1995; Lossowski P. Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1992; Kaminski M.K., Zacharias M.J. Polityka Zagraniczna II Rzeczypospolitez,

1918–1939. – Warszawa: Mlodziezowa Agencja Wydawnicza, 1987. – 312 s; Kaminski M.K., Zacharias M. J. W cieniy zagrozenia: polityka zagraniczna RP 1918–1939. – Warszawa, 1993; Materski W. Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939. – Warszawa, 1994; Gregorewicz S., Zacharias M.J. Polska – Zwiazek Sowiecki. Stosunki polityczne 1925–1939. – Warszawa, 1995; Batowski H. Zachod wobec granic Polski 1920–1940. – Lodz, 1995; Sowa A. L. U progu wojny. Z dziejow spraw wewnetrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej. – Krakow: Towarzystwo Sympatykow Historii, 1997. – 319 s.; Krasuski J. Tragiczna niepodleglosc. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919–1945. – Poznan: Wydawnictwo Poznanskie, 2000. – 347 s. 72. Zgorniak M. Europa w przededniy wojny. Sytuacja militarna w latach 1938–1939. – Krakow, 1993. 73. Batowski H. Miedzy dwiema wojnami 1919–1939. – Krakow, 1988. 74. Kto byl kim w Drugiej Rzeczypospolitei. – Warszawa, 1994. 75. Stawecki P. Slownik biograficzny generalow Wojska Polskiego 1918–1939. – Warszawa, 1994. 76. Krasowski K. Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej: Slownik biograficzny. – Posnan, 1996. 77. Brzoz C. Polityczna prasa Krakowa w latach 1918–1939. – Krakow, 1990; Renz R. Zycie codzienne w miasteczkach wojewodztwa kieleckiego 1918–1939. – Kielce, 1994; Sieradzka D. Samorzad komunalny wojewodztwa slaskiego 1920–1939. Aspekty polityczne i narodosciowe. – Gliwice, 1992; Danowska-Prokop B. Zagory-Jonszty U. Wybrane problemy ekonomiczno-spoleczne i polityczne na Gornym Slasku w latach 1922–1939. – Katowice, 1995; Horocha E. Komunistyczna Partia Polski w Wojewodztwie lubelskim w latach 1918–1939. – Lublin, 1993. 78. Gomolka K.Bialusini w II Rzeczypospolitej. – Gdansk, 1992; Sosna G. Kozciol Prawoslawny na Bialostoczyznie w ocenie wladz II Rzeczypospolitej. Wybor dokumentow. – Ruboly, 1991; Fuks M. Zydzi w Warszawie. Zycie codzienne, wydarzenia, ludzie. – Posnan, 1992; Mnich W. Problem mniejszosci narodowych w mysli politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939). – Lublin, 1992; Torzecki R. Kwestia ukrainska w Polsce w latach 1923–1929. – Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 468 s.; Matelski D. Ukraincy i Rusini w Polsce: 1918–1939. – Posnan: Inter-Arpess, 1996. – 76 s. 79. Garlicki A. Jozef Pilsudski 1867–1935. – Warszawa, 1988; Jedrzejewicz W. Jozef Pilsudski. 1867–1935. Zyciorys. – London, 1982; Nalecz D. i T. Jozef Pilsudski – legendy i fakty. – Warszawa: Mlodziezowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 399 s.; Micewski A. W cieniu marszalka Pilsudskiego. – Warszawa, 1969; Molenda J. Pilsudczycy a narodowi demokraci. – Warszawa, 1980; Wojcik W. Nadzieje i zludzenia. Legenda Pilsudskiego w polskiej literaturze miedzywojennej. – Katowice, 1978. 80. Тшечаковски Л. Национальный вопрос в XIX и XX вв. как фундаментальная проблема в Центральной Европе // Славянские народы: общность истории и культуры. К 70–летию члена-кореспондента Российской академии наук Владимира Константиновича Волкова / Отв. ред. Б. В. Носов. – М.: Индрик, 2000. – С. 177–185. 81. Batowski H. Rozpad Austro-Wegier 1914–1918 (sprawy narodowosciowe i dzialania dyplomatyczne). – Krakow, 1982; Chlebowczyk J. Medzy dyktatem, realiami a prawem do samookreslenia i problem granic we wschodnej Europie Srodkowej w piewszej wojne swiatowej oraz po jej zakonczeniu. – Warszawa, 1988; Mich W. Obcy w polskiem domu: nacjonalistyczny koncepcje rozwiazania problemu mnejszosci narodowych 1918–1939. – Lublin, 1994; Niepodleglosc Polski w 1918 roku a procesy panstwowotworcze w Europe Srodkowo-Wschodniej / Red. Z. Mankowski. – Lublin, 1996; Od Wersalu do Poczdama: sytuacja miedzynarodowa Europy Srodkowo-Wschodniej 1918–1945 / Red. A. Koryn. – Warszawa, 1996. 82. Chojnowski A. Koncepcje narodowosciowej rzadow polskich w latach 1921–1939. – Wroclaw, 1979. – 262 s. 83. Paruch W. Od konsolidacji panstwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszosci narodowe w mysli politycznej obozu pilsudczykowskiego (1926–1939). – Lublin, 1997. – 424 s. 84. Польща-Україна: історична спадщина і суспільна свідомість: Міжнар. наук. конф. 26–29 травня 1992 р. в м. Кам`янці-Подільському; Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Всеукр. науково-краєзнавча конф. 16–17 жовтня 1998 р. в м. Новоград-Волинському; Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Міжнар. наук. конф. 22–24 червня у м. Хмельницькому; Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Міжнар. наук. конф. 21–22 листопада 1996р. в м. Івано-Франківську; Українсько-польські відносини в XX столітті: держав-

ність, суспільство, культура: Міжнародна наукова конференція 15–16 квітня 1999 р. в м. Тернополі; Україна-Польща: шлях до європейської співдружності: Міжнародна наукова конференція 26–27 квітня 2001 р. в м. Тернополі та ін. 85. Історія південних і західних слов`ян / За ред. І. М. Гранчака, А.Ф.Кізченка, В. П. Чорнія. – К.: Вища школа, 1987. – 447 с.; Краткая история Польши. С древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1993. – 528 с.; Яровий В. І. Історія західних та південних слов`ян у ХХ ст. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.; Історія західних і південних слов`ян: ХХ століття / Є. П. Пугач, С. Ю. Страшнюк, р. М. Постоловський та ін. – Харків: Око, 1998. – 464 с. История южных и западных славян: В 2 т. – Т. 2.: Новейшее время / Под ред. Г. Ф. Матвеева, З.С. Ненашевой. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 272 с.; Черній А. І., Черній В. А. Історія південних і західних слов`ян: В 3–х частинах. – Частини І, ІІ, ІІІ (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.). – Рівненський інститут слов`янознавства Київського слов`янського університету. – Рівне: ППФ «Волинські обереги», 1999. – 444 с.; Дыбковская А., Жарын М., Жарын Я. История Польши. С древнейших времен до наших дней / Под ред. А. Сухени-Грабовской, Э. У. Круля. Перевод с польского. – Варшава: Научное издательство ПВН, 1995. – 381 с.; Mackiewicz S. Historja Polski od 11 listonada 1918 r. do 17 wrzesnia 1939 r. – London, 341 s.; Tymowski M., Kieniewicz J., Holzer J. Historia Polski. – Warszawa: Editions spotkania, 1991. – 377 s.; Borucki M. Historia Polski do 1997 roku. – Warszawa: MadA, 1998. – 362 s. 86. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с. 87. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів: Світ, 1998. – 428 с. 88. Баран З. А. Відродження і становлення Польської держави 1918–1921 рр. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. – 55 с. 89. Алексієвець Л. Польща на етапі відродження і становлення національної державності (1918–1921 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – № 11. – 2000. – С. 176–182; Її ж. Політичний розвиток та еволюція парламентської системи у Польщі в 1918–1939 роках // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – № 12. – 2001. – С. 247–256; Її ж. Особливості соціально-економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – № 13. – 2001. – С. 184–196; Її ж. Зовнішньополітичні пріоритети Польщі міжвоєнної доби // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – № 14. – 2001. – С. 194–203; Троян С., Алексієвець Л. Слов`янство в суспільно-політичних подіях австрійських учених початку ХХ ст.//Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – №1. – 2002. – С. 125–141.

Lesya Alexiyevets

HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE RESEARCH AND FOUNDATION OF THE POLISH STATE IN THE INTERWAR PERIOD.

The article gives the analysis of the Ukrainian and foreign historiography and history of the getting the independence by Poland and its foundation in the interwar period (1918–1939).

УДК 94 (477)

Тамара Литвин

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ: ЗДОБУТКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті подано аналіз книги Ярослава Ісаєвича «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (Львів, 2002. – 250 с.).

Виникнення національної писемності й власного друкарства – переломні події в історії кожного народу, бо саме писемність стає засобом примноження і поширення культурних багатств, а друкарство дає змогу залучити до етнокультурного і суспільно-політичного життя значно ширші, ніж раніше, верстви населення. Власне друкарство стало складовою національно-культурного відродження українців у XVI-XVII ст. У наступні періоди друковане слово сприяло самоствердженню нації, формуванню її політичної культури, збереженню історичної пам’яті. Цю думку намагається донести до читачів відомий історик-культуролог, академік НАН України Ярослав Ісаєвич у новій книзі «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 250 с.) [1], що стала комплексним узагальненням доробку вітчизняних книгознавців у XX ст. (див., зокрема, спеціальні праці І. Огієнка, Г. Зленка, Ю. Меженка, С. Маслова, І. Свєнціцкого, І. Крип’якевича, Я. Запаска, О. Мацюка, Г. Логвина, Л. Дубровіної) [2].

Нова книга Ярослава Ісаєвича – це своєрідна ілюстрована енциклопедія про розвиток книгописання, книговидання, друкарства на тих землях, де здавна жили українці й де сформувалася українська нація. У першому розділі «Світ рукописної книжності» звернено увагу читача на ті риси рукописання, які впливали на формування обличчя української друкованої книжки. Основна частина дослідження присвячена книзі XVI-XVIII ст., її видання і розповсюдження, а також особливостям функціонування рукописної та друкованої писемності в різні історичні періоди і в різних регіонах. Цю добу в розвитку української культури автор визначає як проміжну, «середню» між давнім і новим періодами. Хоча в той час видавці, особливо дрібніші, нерідко були одночасно друкарськими майстрами, зазначає автор, – видання книжок і їх друкування від самого початку стали різними галузями діяльності.

Обґрунтованим є виокремлення етапів суспільного функціонування вітчизняного друкарства. Автор вважає, що українське друкарство пройшло ті самі етапи, що й друкарство центральноєвропейське: спершу визначна роль друкарів-підприємців з числа міщан та їх покровителів-магнатів, пізніше (приблизно з другої чверті XVII ст.) – зростання питомої ваги книговидання церковних установ (православна митрополія, православні та унійні єпископи, православні й католицькі монастирі), далі – майже повна монополізація друкарства церквами і, нарешті, в Україні щойно наприкінці XVIII ст. – значна активізація друкарень, які належали урядовим установам або працювали на їх замовлення. Перший з цих етапів Я. Ісаєвич пов’язує з ренесансними моделями, другий і третій – з добою контрреформації та бароко, останній – з виявами освіченого абсолютизму. При цьому чимало уваги приділено життєдіяльності Острозької академії, виданням Львівського братства, єпископським друкарням в Стрятині та Крилосі на зламі XVI-XVII ст. Окремо аналізується київське лаврське друкарство 30–40–х рр. XVII ст., польськомовне і латинське друкарство, здобутки мандрівних видавців.

У розділі «Видавничі осередки і друкарні другої половини XVII-XVIII ст.» виділено продукцію друкарень єпископа Лазаря Барановича у Новгороді-Сіверському і Чернігові, Львівського братства, монастирських друкарень Правобережжя (Унів, Почаїв), а також польських, російських, німецьких і єврейських друкарень.

Зацікавлять читачів і сюжети про оформлення друків, книгарство і книгозбірні із передостаннього розділу «Тематика книг, організація книговидання, поліграфії та книгорозповсюдження».

Останній розділ про друкарство XIX-XX ст., на жаль, лише оглядовий. Автор окреслює головні тогочасні тенденції розвитку друкарства на теренах України, визначає місце національного книговидання у суспільно-політичних процесах, що передували державно-соборному відродженню у XX ст.

Завершує дослідження післямова – полемічний роздум про долю українських видавництв на зламі тисячоліть і перспективи традиційної паперової книжки в системі електронних засобів реєстрації та розповсюдження інформації. Згадуються віртуальні бібліотеки – інтернетівські зібрання енциклопедій та монографій, творів мистецтва. Однак нові засоби інформації, резюмує автор, не витіснять старих, а навпаки, полегшать їх пошук, а в кінцевому підсумку скоротять шлях традиційних книжок до читача.

Насамкінець зазначимо, що книга містить унікальну підбірку півтори сотні ілюстрацій (на жаль, лише чорно-білих), добре упорядковану бібліографію (близько тисячі назв), покажчики осіб і географічних назв, змістовне англомовне резюме. Сподіваємося, що нова книга прислужиться освітянам і науковцям, стане чинником національно-культурного прогресу суспільства.

Список використаних джерел

1. Ісаєвич Ярослав. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – 520 с. 2. Огієнко І. Історія українського друкарства. Т. 1: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв. // Збірник фільольогічної секції НТШ у Львові. Т. 10–11. – Львів, 1995. Передрук: Київ, 1999; Зленко Г. Перші українські видавництва в Одесі // Бібліографія українознавства. Вип. 3. – Львів, 2000; Маслов С. Друкарство на Україні в XVI-XVIII ст. // Бібліологічні вісті. – 1924. – № 1–3; його ж. Українська друкована книга XVI-XVIII ст. Київ, 1925. Передрук: Едмонтон, 1992; Крип’якевич І. З історії книги у Львові. Рукописна книга до половини XVI ст. // Українська книга. – 1937. – № 1; Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях. – Київ, 1974; Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст. – Львів, 1971; його ж. Мистецька спадщина Івана Федорова. – Київ, 1974; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1. – Львів, 1981. Кн. 2. Ч. 1–2. – Львів, 1984; Запаско Я., Мацюк О., Стасенко І. Початки українського друкарства. – Львів, 2000; Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної кніжкі. – Київ, 1992.

Tamara Lytvyn

THE CHRONICLE OF UKRAINIAN BOOK-PUBLISHING: ACHIEVEMENTS OF HOME HISTORIOGRAPHY

The article represents the analysis of Yaroslav Isajevych book “Ukrainian book-publishing: the origin, the development and the problems” – Lviv, 2002. – 250 pages.

УДК 94 (477)

Валентина Микитишин

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА: РЕЗУЛЬТАТИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується сучасна історіографія Галицько-Волинської держави, насамперед, доби короля Данила.

До 800–річчя утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України підготував друк видання праці колишнього директора цього інституту, визначного історика-медієвіста Івана Крип'якевича «Галицько-Волинське князівство» (Львів, 1999. – 220 с.). Вперше багатостраждальний рукопис побачив світ, тобто «підписання до друку» цензурою, ще у 1984 р. І лише друге видання є фактично оригінальним авторським текстом.

Зміст книжки значно ширший, ніж її назва. Автор починає розповідь з опису території князівства та його складових: Володимирської, Луцької, Дорогобузько-Пересопницької, Берестейської, Холмської, Перемишльської, Теребовельської, Галицької та інших земель. Відтак після характеристики господарського розвитку краю і суспільних відносин викладає факти політичної історії, починаючи з появи писемних джерел – приблизно з VII ст., коли на історичну сцену вийшло племінне об'єднання надбужанських дулібів. Далі розповідається про входження земель над Бугом, Сяном і Дністром до Київської держави, про політичну історію Галицької землі під владою Ростиславичів наприкінці XI і у XII ст. і про виділення в середині XII ст. Волині в окреме удільне князівство. Чимало уваги приділено об'єднанню Галичини й Волині під владою князя Романа Мстиславича – першого східноєвропейського володаря, якого літописець назвав самодержцем. Зрозуміло, що велика увага прикута до сина Романа, Данила Галицького, якого монархи Європи визнавали королем. Виявом цього стала його коронація Папою Інокентієм IV. Чимало є відомостей про боротьбу Данилового сина Романа за престол герцогства Австрії, і про володарювання іншого сина – Шварна у Литві.

Досить вичерпно висвітлено події останньої чверті XIII ст., зокрема внутрішню і зовнішню політику перемишльсько-львівського князя Лева Даниловича, Мстислава Даниловича луцького, Володимира Васильовича володимирського. Об'єктивно показано значення діяльності Юрія Львовича (Юрія І), який добився створення для своїх володінь окремої митрополії – Галицької. В наступних розділах відтворено хроніку правління Андрія і Льва II, розповідається про трагічну долю останнього галицько-волинського князя Юрія II.

Завершують книжку невеликі, але насичені фактами нариси про політичний лад держави, систему адміністрації, фінансове господарство. У розділі «Військо» аналізуються основні форми військової організації княжої доби – «вої» (загальне народне ополчення) і «дружина» (складалася з бояр, що брали участь у воєнних походах князя). Характеризується й тогочасна зброя, бойова тактика важкоозброєних і легкоозброєних військ, система будівництва фортифікаційних споруд. Дуже добре, що упорядники книги підготували іменний і географічний покажчики, яких не було у рукописі праці.

Природно, що книга Івана Крип'якевича стимулювала дослідження археологічних пам'яток княжої доби, культурно-мистецькі студії. Останнім часом у Львові та Києві сформувалися міждисциплінарні студії з використанням актових, нормативних, археологічних та інших джерел XIII-XIV ст. З'явилися також оглядові праці про архітектуру, образотворче мистецтво, церковну музику на теренах князівства. Підсумки цих досліджень узагальнені у науковому збірнику «Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800–річчя

з дня народження Данила Галицького» (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 252 с.)

У передмові Ярослава Ісаєвича (Львів) «Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків» підкреслемо, що консолідація Галицько-Волинської держави відбулася в ході боротьби із зовнішніми ворогами, а також шляхом подолання сепаратизму боярських родів. Зовнішня загроза з боку золотоординців сприяла певному згуртуванню всіх державно-політичних сил навколо володаря. Данило правив у Холмі та Галичині, а його брат, Василько Романович, на Волині, проте у всіх найважливіших питаннях вони діяли спільно, і Василько визнавав авторитет старшого брата.

Леонтій Войтович (Львів) узагальнює політичну діяльність та воєнні походи володимирського князя Романа Мстиславича, який 1199 р. перебрав правління Галицькою землею. Невдовзі під егідою Романа опинилася величезна територія від Карпат і Дунаю до Дніпра, якої на той час не мав жоден з монархів Європи. Петро Кралюк (Луцьк) аналізує західні орієнтири політики князя Романа, його діалог з угорцями, поляками, литовцями і половцями. Надія Непорожня (Вільнюс) узагальнює литовську історіографію доби Данила Галицького і Міндовга-Міндаугаса, показує творчі взаємини істориків Ігнаса Йонінаса і Михайла Грушевського. Польський науковець Доріуш Домбровський (Торунь) аналізує західний вектор дипломатії Лева Даниловича у 1264–1300 роках. Януш Бєняк (Торунь) прослідковує хід на наслідки вигаснення галицько-волинської княжої династії.

Ярослав Книш (Львів) описує сенсаційну знахідку: фрагмент невідомого (Угорницького) списку Іпатіївського списку, в якому занотовані події 1147 р. у Києві (вбивство князя Ігоря Ольговича).

Роман Голик (Львів) узагальнює семіотику духовної культури Галицько-Волинського князівства («доброго» князя-воїна, «честь» і «славу» русичів тощо).

Юрій Ясіновський (Львів) доводить спадкоємність музичного мистецтва Київської Русі й Галицько-Волинського князівства; вважає, що гра на музичних інструментах була розповсюджена при княжих дворах, війську, в міському середовищі, а труби, бубни, сурми, тулумбаси стали головними інструментами княжого війська. Музика мобілізувала військові дружини, сприяла їхній взаємодії, а для цього служив спеціальний сигнальний репертуар. Окрім того, рев труб і гуркіт бубнів мав наганяти ворогі страху. Музикознавець Богдан Кіндратюк (Івано-Франківськ) розкриває значення інших самозвучних музичних інструментів – ідеофонів (шелести, шелестала) для коней і гудзиків-бубенців які справляли неабиякий ефект під час воєнних походів і битв.

Зацікавить читачів й розвідка нині покійного Вітольда Ауліха (Львів) «Княжий Галич», в якій він аналізує доробок Я. Пастернака у 1936–1941 рр., а також власні археологічні експедиції у 1969–1993 рр. Він стверджує, що княжа твердиня у XII-XIII ст. займала площу понад 50 га.

Володимир Коваленко (Чернігів) порівнює геостратегічне становище княжих міст Галича і Чернігова, що став історичним центром Чернігово-Сіверської землі. Загальна площа Чернігова на початку XIII ст. перевищувала 450 га, що дозволяє вважати його одним з найбільших європейських міст.

Львівські архітектори Юрій Лукомський і Василь Петрик відтворили елемент містобудівельної структури Галича XII-XIII ст., вважаючи, що територія літописного міста займає площу 80 кв км. Археологічні обстеження центрального міського осередку навколо Крилоського городища засвідчили безперервність заселення, стабільність елементів планувальної структури та постійні реконструкції оборонних укріплень від X до середини XIII ст. Мистецтвознавець Володимир Александрович (Львів) уточнює датування Успенського собору в Галичі (початок 1160 років).

Польські науковці Анджей Буко, Томаш Дзєньковський, Станіслав Голуб (Варшава, Холм) розповідають про археологічні розкопки княжого Холма, зокрема палацу Данила, які проводилися у 2001 р. На жаль, вітчизняним історикам заборонено вести там самостійні археологічні розкопки.

Археологи Михайло Кучинко (Луцьк), Володимир Петегирич, Віра Гупало (Львів) інформують читача про археологічні дослідження Волинської землі, а також міст Белза, Бузька і Дубно. Володимир Пришляк (Луцьк) відтворює середньовічні шляхи Галицько-

Волинських земель в епоху Романовичів. Важливо є те, що рецензована робота не тільки підсумовує дослідження періоду княжої доби, але й акцентує на тих проблемах, які повинні вирішити археологи, етнолінгвісти, історики-архівісти у найближчий час, досліджуючи політичну, соціально-економічну та культурну історію Галицько-Волинських земель.

Valentyna Mykytyshyn

GALYTSKO-VOLYNSKA STATE: THE RESULTS AND PERSPECTIVES OF ITS RESEARCH

The article analyses modern historiography of Galytsko-Volynska state, particularly King Danylo.

УДК 94 (477)

Микола Алексієвець, Іван Зуляк

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ КОНҐРЕС «УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НА ПОРОЗІ XXI СТ.» ЧЕРНІВЦІ, 16–18 ТРАВНЯ 2000 Р. ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ. В 4 ТОМАХ. /УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО, ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА. ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ: Л. ВИНАР, Ю. МАКАР. – ЧЕРНІВЦІ: РУТА, 2001.

У статті проаналізовано матеріали Міжнародного Наукового конгресу “Українська історична наука на порозі XXI ст., який проходив у Чернівцях 16–18 травня 2000 р.

На порозі третього тисячоліття історична стратифікація в Україні відображає доволі показовий факт: перед вивільненою від ідеологічних догм українською історичною наукою постало доволі складне завдання – принципово переосмислити цілий ряд основоположних проблем нашої історії. З іншого боку, увага до проблем української історичної науки назріла ще й тому, що існує невідкладна необхідність об’єктивного аналізу й нового погляду на перспективи історичного розвитку.

Творче надбання і практичний досвід української історичної науки знайшов своє цілісне й об’єктивне втілення у матеріалах Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.»

Появу таких багатотомних наукових видань варто вітати і можна вважати досить помітним явищем у вітчизняній історіографії. Критичний підхід до досліджуваних проблем, порівняльно-аналітична характеристика, широка джерельна й архівна база, поглиблений об’єктивний аналіз є характерними рисами даного наукового видання.

Рецензоване чотиритомне видання матеріалів Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.» заповнює прогалину у дослідженні актуальних проблем, що стосуються в першу чергу стану й розвитку української історичної науки початку XXI ст.

В основу чотиритомного видання наукових праць покладено матеріали Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.», який проходив у Чернівцях протягом 16–18 травня 2000 р. Загалом в роботі Конґресу взяли участь понад 300 науковців з 9 країн світу. Його проведення було першим науковим Конґресом Украї-

нського Історичного Товариства (УІТ) в Україні і стало помітним явищем в українському й зарубіжному українознавстві, що сприятиме запровадженню сучасних методологічних засад науково-об'єктивних історичних досліджень й успішному розвитку української історичної науки у XXI ст.

Ініціаторами проведення Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.» виступили Українське Історичне Товариство, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Світова Наукова Рада при Світовому Конґресі Українців, Асоціація Українських Професорів у США, Історична Секція Української Вільної Академії Наук у Канаді, Міжнародна Асоціація Україністів, Інститут Історії України НАН України та Інститут Українознавства НАН України, Фундація імені Олега Ольжича.

Проведенню Конґресу сприяли пожертви Братства колишніх вояків дивізії «Галичина», Кредитової спілки «Самопоміч» (Клівленд, США), Чернівецького торгового комплексу «Калинівський ринок», Чернівецького акціонерного товариства «Роси Буковини», родинного фонду Марії та Михайла Гоянів (Австралія), родини Люби та Івана Грегорів (Канада), родини Каденюків (Чернівці).

В роботі Конґресу взяло участь 8 секцій. Структура чотирьох томів загалом є традиційною для таких наукових видань. Вона включає передмову редакційної колегії, доповіді, зачитані на першому пленарному засіданні, матеріали першої і другої секцій (у першому томі); другий том представлено також передмовою та матеріалами другої – п'ятої секцій; у третьому томі подано передмову і матеріали шостої – восьмої секцій, дві статті присвячено «Оглоблиніані» і документам Конґресу; четвертий том – включає передмову і ті матеріали, які з тих чи інших причин не увійшли до змісту перших трьох томів.

У зв'язку із значним об'ємом доповідей і повідомлень (Т. 1. – 416 с., т. 2. – 345 с., т. 3. – 424 с., т. 4. – 143 с., в цілому 1328 сторінок матеріалів), при їх аналізі автори узагальнено зупиняються лише на деяких з них.

До першого тому увійшло 13 доповідей, виголошених на першому пленарному засіданні, а також матеріали засідань першої та другої секцій.

Перший том відкривається передмовою редакційної колегії й узагальнюючою доповіддю С. Костишина, яку приурочено до 125–річчя з часу заснування Чернівецького державного (тепер уже національного) університету імені Юрія Федьковича. В публікації основна увага приділена історії становлення й розвитку цього вищого навчального закладу Буковини. Автором наголошено, що університет підтримую наукові зв'язки з майже 24 зарубіжними вузами, 20 міжнародними фондами та організаціями в США, Канаді, Австрії, Румунії, Польщі, Югославії, Китаї. Колектив закладу робить вагомий внесок у всі сфери суспільно-політичного життя Буковини, західного реґіону України і всієї держави, є високоавторитетним осередком освіти, науки та культури.

Про наукові історичні дослідження в Чернівецькому університету, зокрема, на історичному факультеті, досить аргументовано, об'ємно і в комплексі висвітлено у доповіді Ю. Макара. Вчений окреслює основні віхи у становленні університету й зазначає, що вуз у своєму розвитку пройшло чотири основних етапи. На думку автора 90–ті рр. XX ст. були переломними у розвитку університету, тому що уже не існує ідеологічних рамок, які б стримували розвиток наукових історичних досліджень. На даний час історичний факультет – це розгалужений навчально-науковий підрозділ, де ведеться підготовка фахівців за трьома напрямками: історичні науки, соціальні науки та міжнародні відносини. Відповідно основними науковими напрямками є: історія України, історія української діаспори, Україна в міжнародних відносинах, вузлові проблеми світової історії.

Досить змістовною є доповідь Л. Винара (див.: Винар Л. Українське Історичне Товариство з перспективи 35 років (1965–2000) // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 122–133). Основне завдання, яке ставить автор полягає у тому, щоб «проаналізувати ґенезу і розвиток УІТ, його науково-видавничу і науково-організаційну діяльність, співпрацю з українськими і всеукраїнськими університетами, науковими установами на Заході і в Україні, а на завершення застановитися над сучасними і майбутніми завданнями дослідників, згуртованих в УІТ і навколо журналу «Український Історик» на порозі нового тисячоліття в контексті розвитку української історіографії, як інтеґральної частини світової». Л. Винар прослідковує становлення і розвиток УІТ, науково-організаційну та

видавничу діяльність товариства. Визначає ті перспективні завдання, які стоять перед УІТ.

Аркадій Жуковський у доповіді «Роль християнства в житті українського народу» зупиняється на історичних орієнтирах релігії і церкви в України, зазначає, що «майже 2000 років християнство надихало, скріплювало і розбудовувало українську духовність, допомагало українському народові встояти проти різних сторонніх небезпек і навертало його на шлях справедливості, гуманності, добродушності».

У науковій доповіді про необхідність нової оцінки Другої світової війни М. Плав'юк наголошує на тому, що «ще й нині панує сталінський стереотип «вітчизняної» війни, що став складовою сталінської теорії про спільну вітчизну», тому «Україна стала найбільшою жертвою Другої світової війни між двома тоталітарними режимами, які мали на меті не визволення, а поневолення українського народу».

Досить актуальною варто вважати і доповідь М. Бауера щодо стану і перспектив розвитку історичної освіти у національній школі. Автор вважає, що за роки незалежності у викладанні історії сталися певні позитивні зрушення. Незважаючи на це, М. Бауер наголошує і на тих серйозних проблемах, які стоять перед національною школою, сучасних підходах щодо перспектив і стану розвитку історичної освіти.

О. Реєнт у доповіді «Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної освіти в Україні» вважає, що найбільш важливим питанням сучасної історичної науки є так званий «теоретико-методологічний вакуум, що утворився після відмови від марксистської методології та ідеології, скомпрометованих вульгаризованими, псевдонауковими підходами». Тому сьогодні, на думку автора, постає питання про відродження тих історичних шкіл, які підтвердили свою наукову спроможність, й формування нових шкіл, що особливо актуально для новітнього періоду історії.

Роботою першої секції «Українське Історичне Товариство: від минулого до майбутнього» керували Любомир Винар (Кент, США), Юрій Макар (Чернівці), Вадим Хмарський (Одеса).

У матеріалах секції основна увага приділена діяльності УІТ в Україні. Важливе місце автори публікацій відводять проблемі становлення осередків УІТ, їхній роботі, тим вузловим питанням, які вони вирішують, перспективі становлення товариства. Секція представлена 15 публікаціями.

Ю. Макар оцінює діяльність УІТ через призму минулого, зазначаючи, що осередки УІТ дійсно відіграють важливу роль у відродженні української історичної науки, у подоланні стереотипів тоталітарного часу. Важливим показником зростання уітівського руху в Україні є скликання першого Конґресу українських істориків у Чернівцях, що має позитивне значення у розвитку історичної науки в цілому, і становленні УІТ зокрема.

Своєрідним логічним продовженням публікації Ю. Макара про поширення діяльності УІТ в Україні є повідомлення Л. Сакади «Феномен «Українського Історика»: журнал Українського Історичного Товариства в українській історіографії другої половини XX століття». Л. Сакада вказує, що «Український Історик» явище цілком виняткове, незвичайне і рідкісне в українській історіографії другої половини XX ст. Тому що він пройшов еволюцію від діаспорного видання 1963 року до офіційного друкованого органу УІТ (з 1965 р.), до авторитетного наукового журналу загальноукраїнського рівня.

Про роботу осередків УІТ ім. М. Грушевського при Волинському державному університеті ім. Л. Українки і Одеського УІТ йдеться у повідомленні С. Гаврилюк та В. Хмарського.

Друга секція «Актуальні проблеми сучасної української історичної науки» працювала у двох підсекціях А) «Питання вітчизняної історії (з давніх часів до сьогодення)» і Б) «Актуальні питання історіографії та джерелознавства». Роботою секції керували Василь Ботушанський (Чернівці), Роберт Віталєц (Ряшів, Польща), Володимир Задорожний (Ужгород), Олександр Сич (Чернівці). Робота секції представлена 58 повідомленнями.

Важливу роль секція приділила питанням вітчизняної історії з давніх часів до сьогодення і актуальним питанням історіографії й джерелознавства. Зокрема, питання щодо хронологічних меж історії Нового часу розкрито О. Сичем. Як вважає автор відмова від

марксистської парадигми вивчення історії спричинила хаос у питаннях періодизації історії Нового часу, тому вченим потрібно підійти до вирішення проблеми об`єктивно.

В. Ботушанський розкриваючи еволюцію аграрних відносин на Буковині у пореформений період (1848–1914 рр.), наголошує, що в аграрному секторі ще на довший час збереглись феодальні пережитки, які гальмували процес розвитку буковинського села, відповідно і сільське господарство в цілому переживало кризові явища, які негативно відбивались на становищі селянства.

І. Жалоба аналізує підприємницьку діяльність Льва Сапєги у 40–70–х рр. ХІХ ст. зауважує, що українська радянська історіографія мало місця відводила тим особам, які невтомною працею і активною підприємницькою діяльністю сприяли розбудові Галичини та Буковини.

Особливості діяльності товариства «Просвіта» на Прикарпатті на початку ХХ ст. розкриті Р. Гаратом. У повідомленні розкрито діяльність «Просвіти» у організаційній та видавничій сферах, показано значення Товариства для утвердження національної свідомості українського народу.

Визвольну боротьбу ОУН, УПА засобами підпільних видань у південних районах Тернопільської області розкриває Н. Мизак, який важливе місце у боротьбі ОУН, УПА відводить друкованому слову, підпільним друкарням, які своїм змістом вселяли у борців віру у краще майбуття.

В. Шевченко, аналізуючи трагічну долю українського «куркульства», зауважує, що селянин-господар не вписувався в образ типового представника нового, соціалістичного села.

Педагогічна спадщина В. Дурдуківського розкрита у повідомленні В. Даниленка, який з метою популяризації творчої спадщини і практичного досвіду вважає його одним із відомих педагогів України.

Проблемам дослідження військової історії України ХХ століття присвячена публікація М. Литвина, у якій автор наголошує, що в Україні немає жодного спеціалізованого центру, який би займався військовою історією. Тому настав час відтворити об'єктивну історію УПА, оунівського підпілля тощо.

О. Добржанський, аналізуючи українську історіографію Буковини, вважає, що в цілому історична наука має серйозні успіхи у дослідженні минулого буковинського краю, однак варто було б дослідникам звернути увагу на ті проблеми, які ще не знайшли цілісного й належного наукового осмислення.

У другому томі вміщено матеріли третьої секції «2000–ліття християнства і Україна», засідання якої вели Василь Балух (Чернівці), Анатолій Копилов (Кам'янець-Подільський), Григорій Купріянович (Люблин, Польща), Анатолій Нямцу (Чернівці). Третя секція представлена 18 публікаціями.

Основна увага матеріалів третьої секції приділена проблемам християнства, його поширенню в Україні, становленню національної церкви, боротьбі за відродження УАПЦ, спірним питання Берестейської унії, українському греко-католицькому духовенству на західних і північних землях Польщі (1947–1957), зв'язкам кардинала Сліпого з членами Академії наук католиків-литовців, планам покатоличення Київської Русі за папи Григорія VII та іншим.

Іон Винокур у повідомленні «Початок поширення християнства в Україні», вважає, що цей процес був поступовим, поряд з християнством продовжувало існувати і язичництво, яке мало серйозний вплив на свідомість населення Київської Русі. Однак процес поширення християнської релігії без сумніву, відіграв важливу роль у зміцненні феодалізму.

Апостольська місія Св. Андрія і проблема християнізації «Великої Скіфії» аргументовано представлена у публікації В. Балуха і Б. Боднарюка. На думку авторів важливим аспектом зазначеної проблеми є методологічні особливості осмислення даної проблеми.

Б. Білецький і В. Карпо у статті «Боротьба за відродження Української православної церкви в умовах національно-визвольної революції (1917–1920 рр.)» вважають, що поразка української національно-демократичної революції 1917–1920 років і прихід до вла-

ди більшовиків стали на перешкоді в реалізації автокефалії Української православної церкви.

«Спірні питання історії Берестейської унії» досить аргументовано розкрито Л. Тимошенком, який зауважує на тому, що не варто заперечувати традиційні концепції про експансіонізм римського католицизму на східнослов'янські землі, який замінено концепцією місіонерської діяльності церкви. На вади такого підходу вже звертав увагу Я. Ісаєвич.

Н. Подаляк, аналізуючи плани папи Григорія VII щодо покатоличення Київської Русі, вважає що римський престол докладав чимало зусиль для реалізації цього проекту. Характер покатоличення був мирним, однак він отримав рішучу відсіч духовенства. Окатоличенню не сприяли і нескінченні династичні суперечки й ворожнечі.

Роботою четвертої секції «Друга світова війна і Україна» керували Влодзімєж Бонусяк (Ряшів, Польща), Петро Брицький (Чернівці), Василь Верига (Торонто, Канада), Юрій Сливка (Львів). Секція представлена 16 повідомленнями.

Важливе місце посідає тематика даної секції, тому що період Другої світової війни, один із періодів, який позначений фальсифікаціями та міфотворчістю. Перебуваючи в епіцентрі воєнного виру, Україна прийняла на себе важкий тягар боротьби з нацизмом. Тому публікації даної секції у тій чи іншій мірі дають відповіді на ті чи інші питання, поставлені часом.

Польський дослідник Влодзімєж Бонусяк досліджує проблему протистояння поляків і українців німецьким окупантам на Західній Україні в період Другої світової війни.

Р. Сирота розглядає «Українське питання у зовнішній політиці Великої Британії в роки Другої світової війни». Автор під «українським питанням» розуміє лише ті конкретні дії чи проекти іноземних держав, які передбачали зміну державно-правового статусу українського народу в цілому або значної його частини. Тому цей принцип і склав методологічну основу статті.

Ролі радянського партизанського руху у боротьбі проти ОУН і УПА та поглибленні українсько-польського конфлікту в 1943–1944 рр. присвячена публікація С. Бутко, який вважає, що керівництво СРСР, не маючи змоги боротися з ОУН і УПА, використало з цією метою радянський партизанський рух. Проблемі політики радянізації в Західному реґіоні України наприкінці Другої світової війни присвятив статтю О. Гаврилюк. Який зауважує, що політика радянізації спрямовувалася на утвердження основних засад тодішньої моделі радянського устрою. Однак через активну протидію ОУН-УПА, що спиралася на підтримку значної частини західноукраїнського населення, дана політика не була у повній мірі реалізована.

Ю. Киричук і В. Мороховський своє дослідження присвятили самостійницькій ідеї Миколи Міхновського у боротьбі за українську державу в українському національному русі 40–х рр. ХХ ст. автори наголошують на тому, що державницька концепція М. Міхновського широко використовувалася українським повстанським рухом 40–50–х рр. в організаційно-практичній та агітаційно-пропагандистській діяльності.

Р. Сербин у дослідженні «Велика Вітчизняна війна» як політичний міт у радянській і пострадянській Україні» зауважує, що міт «Великої Вітчизняної війни» складається з трьох компонентів: 1) «вітчизняний» характер війни для всього «радянського народу»; 2) «визволення» країни рад від загарбника; 3) остаточна «перемога» над ворогом. Однак найбільший розвиток культу Великої Вітчизняної війни припадає, як вважає автор, на так звані застійні роки.

П'ята секція «Українці та поляки у XIX-XX ст.» працювала у двох підсекціях А) «Українсько-польські стосунки в добу пізнього середньовіччя» і Б) «Українці і поляки в період новітньої історії». Роботою першої підсекції керували Анджей Андрусєвич (Ряшів, Польща), Генріх Стронський (Тернопіль), Владислав Струтинський (Чернівці), Олексій Сухий (Львів). Другою підсекцією – Роман Дрозд (Кошалін, Польща), Олег Жерноклеєв (Івано-Франківськ), Марія Ожуг (Ряшів, Польща).

Секція представлена 32 повідомленнями. Основна увага приділена українсько-польським стосункам в добу пізнього середньовіччя та Нового часу, і в новітньої період історії. Зокрема, П. Олешко, Г. Панишко, аналізуючи поземельні відносини українців і поляків у другій половині XIX – початку XX ст., зазначають, що досить високим він був у

поляків і меншим у системі великого землеволодіння українців, наділи яких можна віднести до дрібного і середнього землевласництва.

М. Гуйванюк, простежуючи українсько-польське протистояння у Галичині на початку XX ст. на прикладі взаємовідносин січового руху та місцевої крайової адміністрації, вважає, що січовий рух витримав усі випробування, саме переслідування дало можливість отримати гарт, який національної боротьби. Саме «Січі» стали основою військових формувань, що виступили у збройній боротьбі за волю України. Л. Шваб, досліджуючи «Українські перспективи Варшавського договору 1920 р.», зауважує, що Варшавський договір забезпечив знесення блокади держав Антанти, забезпечив єдино можливого союзника у боротьбі проти більшовицької Росії, і основне, дозволив створити нечисленну, але боєздатну українську армію.

Питання українсько-польських стосунків після визвольних змагань 1917–1920 років, зокрема йдеться про «співпрацю» українського та польського генерального штабів на прикладі таємничої загибелі полковника Юрія Отмарштайна розглядається В. Фединою.

Р. Давидюк у повідомленні про українсько-польський діалог на Волині в 30–ті рр. XX ст. наголошує на тому, що саме поляки, володіючи владою, визначали характер стосунків між національними меншинами. Діяльність Волинського Українського Об'єднання носила локальний, провінційний характер і сприяла втіленню польської політики. В. Матійченко у наступному повідомленні також наголошує на тому, що адміністрація Волині діяла на користь польській людності, яка становила меншість. З. Баран, характеризуючи відносини польської влади і української громадськості у Галичині (1919–1923) вважає, що польська політика визначалася тим, щоб показати світовій громадськості й місцевому населенню прагнення до лібералізму, що й мало сприяти прилученню Галичини до Польської держави.

Б. Савчук, аналізуючи малодосліджену проблему щодо алкогольної політики Польщі у Західній Україні у 20–30–х рр. XX ст., вважає, що Польща використовувала горілчану монополію як важливе джерело поповнення державного бюджету. Протикорчемні плебісцити реально загрожували нанесенням матеріальних втрат державному бюджету, тому викликали гостру реакцію з боку польських урядових кіл.

П. Федорчак і Т. Федорчак, досліджуючи процес депортації українців з Польщі та поляків із західних областей України (1944–1946), вважають, що це була насильницька депортація двох сусідніх народів, яка проводилася із порушенням прав людини, посиленням міжнаціональної ворожнечі і призвела до значних матеріальних і людських втрат.

До третього тому увійшли матеріали шостої секції «Політика і політична думка в Україні: історія і сьогодення». Її роботою керували Анатолій Круглашов (Чернівці), Леонід Тупчієнко (Київ), Богдан Ярош (Луцьк).

Матеріали секції налічують 33 публікації. Основна увага приділена ретроспективному аналізу раннього абсолютизму в Європі у контексті сучасних досліджень проблем державотворення (Л. Нестеренко), «Історії русів» та її ролі в утвердженні української державницької ідеї (М. Мандрик), політичній концепції київської «Старої громади»: від проросійського народництва до «нової ери» (І. Чорновол), образу М. Драгоманова в історіографії та політичній літературі до початку 1920–х рр. (А. Круглашов), національно-культурному аспекту діяльності громадських об'єднань України в умовах більшовицького режиму у 20–30–х рр. XX ст. (М. Журба), реґіональним формам самоорганізації українців на території нинішніх пострадянських держав (І. Винниченко), демократизації українського суспільства в контексті глобальних процесів (С. Федуняк), сучасній українській політичній еліті (І. Гринчук), проблемам місцевого самоврядування в Україні (О. Мельник та іншим матеріалам.

О. Васюта, аналізуючи «Витоки та розвиток руху «зелених в Україні», вважає, що він був реакцією на значне погіршення екологічної ситуації як у глобальному, так і реґіональному масштабах, реальною загрозою екологічної кризи в Україні, катастрофою на Чорнобильській АЕС.

В. Бусленко, характеризуючи передумови та чинники багатопартійності в західному реґіоні України, зауважує, що важливий вплив на розвиток цього явища мають такі чинники, як соціально-політичний, національно-культурний, психологічний, конфесійний.

Важливу роль у процесі становлення багатопартійності відіграли дисиденти і учасники націоналістичного підпілля, які принесли досвід та традиції попередніх етапів визвольного руху.

«Деформуючий монополізм КПРС-КПУ в розробці та здійсненні аграрної політики в умовах України у 60–70–х рр. ХХ ст.» знайшов своє відображення у публікації П. Панченком і С. Падалкою, які доводять, що компартія володіла монополією у справи розробки аграрної політики, лейтмотивом якої була щонайвища експлуатація сільського господарства і непаритетне, другорядне його становище у порівнянні з промисловістю.

Роботою сьомої секції «Грушевськознавство» керували Галина Бурлака (Київ), Любомир Винар (Кент, США), Ігор Гирич (Київ). Матеріали секції представлено публікаціями, у яких простежуються основні етапи життя і діяльності М. Грушевського, розкрито процес становлення його національно-патріотичних поглядів та ролі в українському суспільно-політичному та науковому процесі. Також публікації охоплюють своїм спектром дослідження вивчення багатої спадщини М. Грушевського: формування світогляду та наукових зацікавлень Михайла Грушевського до 1886 року (В. Тельвак), перспективи джерельних видань грушевськознавства (І. Гирич), ролі М. Грушевського в українській освіті (О. Будзиновський), ранні літературні твори Михайла Грушевського і становлення його особистості (Г. Бурлака), слідами Грушевських (М. Кучеренко), головним засадам громадсько-політичної та наукової діяльності М. Грушевського в еміграції (В. Самчук), М. Грушевський про виховання молоді історією (Д. Мельников), діяльність М. Грушевського в галузі української етнології та етнографії (В. Наулко) та інші.

Засідання восьмої секції «Археологія, етнологія та допоміжні історичні дисципліни» вели Георгій Кожолянко (Чернівці), Всеволод Наулко (Київ), Юрій Шестаков (Чернівці). Матеріали секція включають 33 публікації. Основна увага приділена таким проблемам, як «Комунікаційні магістралі Скіфії-України» (Ю. Болтрик), «Традиції українського родинного виховання у формуванні національної свідомості дитини» (Л. Мафтин), «До питання про ігрову культуру українців» (В. Старков), «Сакральна символіка у старожитностях райковецької культури» (Л. Михайлина), «Християнські язичницькі пам'ятки давньоруської Буковини» (С. Пивоваров), «До питання про етнічний розвиток Русі» (П. Кралюк), «Житлові споруди населення Північної Буковини в ХІІ-ХІV ст. (за матеріалами археологічних досліджень)» (І. Возний), «Поширення печерних монастирів у Середньому Подністров'ї» (Б. Рідуш) «Методологічний інструментарій сучасної історичної науки: актуалізація ролі досліджень» (Ю. Присяжнюк) та іншим публікаціям.

Зокрема Г. Кожолянко зазначає, що духовний світ людини був чітко визначеним, сталим і пов'заним, у першу чергу, з природою, а вже потім з невидимим світом богів і цей світ можна назвати натуральним. На думку автора саме на цій основі і формувалися певні риси вдачі українця, такі як замкнутість, не зацікавлення в розширенні впливу на сусідів, терпимість до різних вірувань сусідніх народів, які часто вели зовсім інший спосіб життя – кочовий або напівкочовий – й мало були зв'язані з землеробством.

Цікавим з точки зору етнології є «Історико-етнологічне дослідження української новорічної обрядовості С. Килимником у період канадської еміграції». А. Кожолянко представляє Степана Килимника, ім'я якого до недавнього часу в Україні було мало відоме з ідеологічних причин. Однак його етнографічна спадщина є важливою складовою частиною української етнографії 50–60–х рр. ХХ ст. Зокрема праці вченого-етнографа, які стосуються календарної обрядовості українців по-справжньому складають енциклопедичну цінність.

Основні сакральні функції жіночої сорочки-морщинки, як частина соціонормативної культури українців Буковинської Наддністрянщини у 20–30–х рр. ХХ ст. досліджено Н. Юсовою. Дослідниця наголошує на тому, що ритуальне функціонування морщинки протягом зазначеного проміжку часу допомагало інтеграції колективу: членами більш глибоко усвідомлювалася солідарність, взаємопов'язаність, що у тій чи іншій мірі постійно переутверджувалося і це відбивалося у збереженні ритуального функціонування весільної сорочки.

І. Чеховський, даючи характеристику витокам культу апостола Андрія як господаря звірів в українців Карпатського реґіону, доводить, що вони сягають ранньохристиянської

традиції. Аргументованим є твердження, що народний культ і постать Андрія, як і обрядовість його дня, серед слов'ян Карпатського реґіону зовсім не пов'язана з його діяннями і постаттю євангельського персонажа. Слов'яни ж шанували його як уособлення чоловічого начала і покровителя хижих звірів, насамперед ведмедів та вовків, до речі у Карпатах лише як повелителя вовків.

Дух христосвідомості в Україні на думку В. Буркала без набуття христосвідомості буде лише набором регламентаційних правил. Український етнос, який містить у собі розщеплені половинки дуальності – прагматичний індивідуалізм й соборність колективної душі, має шанс поєднати у собі їх у гармонійне ціле за умови нарощування потенціалу колективної духовної ноосфери христосвідомості.

Окремо представлено «Оглоблиніану», яка складається з двох публікацій: Л. Винара «Олександер Мезько-Оглоблин: пляни видання творчої спадщини історика». Вчений зазначає, що при УІТ створено «Комісію для видання творів проф. О. Оглоблина». Однак успіх видавничих планів УІТ залежить виключно від фінансової бази і від конструктивної співпраці між «оглоблинознавцями» і академічно-науковими установами.

А. Атаманенко, аналізуючи «Історіографічні аспекти праці Олександра Оглоблина «Люди старої України», зазначає, що зазначена праця О. Оглоблина є збіркою, що складається із 23 різних за розмірами біографічних нарисів, які висвітлюють життя і діяльність представників провідної верстви Новгород-Сіверщини другої половини XVIII ст. Підсумовуючи сказане, дослідниця наголошує, що незважаючи на те, що праця «Люди старої України» не є історіографічною, О. Оглоблин зробив важливі спостереження і висновки щодо відомих сьогодні творів з української історіографії другої половини XVIII ст., що стало помітним внеском в українську науку.

У третьому розділі також представлено документи Конґресу, які включають клопотання підтримане учасниками Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.» за підписом Голови Президії УІТ і голови Наукової Ради при Світовому Конґресі Українців Л. Винара, Генерального секретаря УІТ Олександра Домбровського, голови Українського національного комітету істориків, директора Інституту Українознавства ім. І. Крип'якевича Я. Ісаєвича, голови Литовської асоціації Українців Надії Непорожньої, віце-президента Світового Конґресу Українців Василя Вариги, завідувача кафедри історії України Одеського державного уніiверситету ім. І. Мєчнікова Вадима Хмарського, завідувача кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» Юрія Мицика, голови осередку УІТ Волинського державного університету ім. Л. Українки Світлани Гаврилюк.

Звернення співголів організаційного комітету Л. Винара і Ю. Макара до уряду Литовської Республіки з клопотанням про відкриття у Вільнюському університеті кафедри української мови, літератури та культури з литуаністичною основою для педагогічних та наукових цілей.

Про солідність проведеного Конґресу свідчать привітання, що надійшли на адресу Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.» від авторитетних наукових інституцій, відомих вчених, політичних, державних, громадсько-культурних діячів.

Зокрема від віце-прем'єр-міністра М. Жулинського, директора Інституту історії України НАН України, академіка В. Смолія, члена Координаційної ради Всеукраїнського центру дитячої книги Д. Нитченка, першого космонавта, Героя України Л. Каденюка, голови Київського осередку УІТ М. Брайчевського, Аркадія Жуковського, голови НТШ в Європі, М. Тарнавецького президента Української Вільної Академії Наук у Канаді, М. Плав'юка, голови ОУН, голови Правління Фундації ім. О. Ольжича.

Міжнародний Науковий Конґрес «Українська історична наука на порозі XXI ст.» обговоривши найважливіші проблеми історичної науки, на підсумковому засіданні від 18 травня 2000 року одностайно ухвалив резолюцію (включає 13 пунктів), виконання завдань якої сприятиме успішному розвитку української історичної науки.

В четвертому томі опубліковано ті матеріали, які не увійшли до перших трьох томів, в загальному вони складають 26 публікацій. Діапазон друкованих праць включає матеріали, що стосуються описів шляхетських маєтків Волині другої половини XVI століття

(В. Атаманенко), формування і особливості становлення партійної системи в Україні (О. Бойко), ролі християнства у формуванні світоглядної основи української усної народної творчості (М. Лановик, З. Лановик), структурного поділу єпархіальних та парафіяльних органів Російської православної церкви в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. (І. Шугальова), «українського питання» у клерикальній пресі Наддніпрянщини 1905–1907 рр. (А. Заводовський), легітимації політичної влади в Україні (Є. Юрійчук), виховання молодого громадянина на ідеях Української державності (М. Іванчук) та багато інших. «Гетьманщина в українській історіографії 1910–1930–х рр.: студії політики і суспільства» знайшла своє втілення у дослідженні В. Пришляка, який робить висновок, що тогочасний історіографічний процес визначався супільно-історичними обставинами і загальним рівнем лібералізації всього інтелектуального життя суспільства. Після 1930–х рр. у радянській Україні історична наука потрапила у штучно створені умови, що призвели до її спотворення і відставання.

Г. Купріянович у дослідженні про «Роль православної церкви в українському суспільстві в поглядах митрополита Іларіона (Огієнка): постановка проблеми» вважає, що концепція митрополита Іларіона (Огієнка) не мала характеру практичної програми дій, а була концептуальною схемою ідеального стану, це своєрідна спроба того, щоб показати «як повинно бути».

А. Меляков і С. Посохов у публікації «Масові джерела з історії депортації мешканців східних областей України до Німеччини під час Другої світової війни» проводять диференціацію листів остарбайтерів, серед яких виділяють чотири основних групи листівок в залежності від форми, а також п’ять груп, які сформувалися на основі аналізу їхнього змісту. Ці листи є прямими свідками трагедії й страждань людей, які опинилися у німецькій неволі.

Досить актуальним у сучасних умовах є дослідження В. Макара, яке стосується досягнень і проблем імміграційної політики канадських властей. Дана проблема носить стратегічний характер для майбутнього розвитку Канади. Автором проведено скрупульозну роботу зі збору матеріалу: визначено категорії переселенців, з’ясовано умови і особливості імміграційної політики, проаналізовано проблеми у впровадженні імміграційної політики, прослідковано динаміку імміграційного руху і її відтворено у таблиці. Вчений вважає, що Канада загалом проводить позитивну імміграційну політику, на додаток до належного фізичного стану та перевірки особистості людини, розглядає іммігрантів за потенційною економічною придатністю.

«Регіональні аспекти розвитку як чинник економічного зростання України (на прикладі Чернівецької області)» досліджено І. Бутирською та О. Бурдяком. На думку дослідників, транскордонне реґіональне співробітництво розвиватиметься успішно, коли адміністративна територія буде реальним суб’єктом зовнішньоекономічних відносин, а концепція розвитку реґіональної співпраці, як складової інтеграційних процесів на макрорівні, передбачатиме перерозподіл влади між центром і адміністративними територіями та оперативне реагування на потреби ринку країни і транскордонного об’єднання.

«Релікти вшанування земного вогню в українців Буковини» відображено у публікації В. Грябан. Дослідниця вважає, що священна сутність вогню визначена його небесним походженням, обумовила вірування українців Буковини у святість домашнього вогнища та віру у духів, які в ньому перебувають. Архаїчна семантика культу вогню найбільш виразно відобразились у запаленні живого вогню, який вшановувався нарівні з небесним, оскільки символічно походив від нього.

Н. Стрельчук, розглядаючи «Балканську кризу і проблеми безпеки посткомуністичних країн», зауважує, що стабільність на Балканах буде можлива тоді, коли у свідомості громадян зникне часто перебільшений образ Заходу як ворога та буде подолано рефлекси взаємної ворожнечі, залишені у спадок минулими часами.

М. Ковальський у «Роздумах над станом і перспективами теоретичного джерелознавства», наголошує на тому, що ця сфера української історичної науки залишається однією з відсталих ділянок і галузей національного джерелознавства є наслідком історіографічної ситуації XIX ст., коли джерелознавство в Україні ще тільки формувалося, але й пізніше розвивалося повільними темпами. Ці проблеми виділяються у декілька напря-

мів. Це зокрема інформаційно-еврестичні і бібліографічні; історіографічні аспекти; джерелознавчі напрямки і школи; засвоєння джерелознавчого досвіду; засвоєння і популяризація джерелознавчого досвіду вітчизняної і зарубіжної науки в галузі теорії і методики джерелознавчих досліджень; розробка методики реконструкції (відновлення) первісного змісту (складу) історичних джерел з історії України, втрачених під час або в результаті військових лихоліть.

Наукове чотиритомне рецензоване видання відзначається новизною постановки та вирішення низки проблем, містить оригінальні й глибокі висновки, є суттєвим і солідним внеском у національну історіографію.

Без сумніву, видання приверне увагу дослідників актуальних проблем сучасної вітчизняної історії і політичної думки, історіографії, джерелознавства, археології, етнології, допоміжних історичних дисциплін. Кожен, хто ознайомиться з ним, знайде для себе цікавий цінний фактичний та теоретичний матеріал.

Повертаючись до рецензованого наукового видання, хочемо зазначити, що навіть і у чотиритомнику вирішити і висвітлити усі проблеми української історичної науки, які нагромадилися за десятиріччя, непросто. Тому щира подяка співредакторам Л. Винару і Ю. Макару за зроблений ними серйозний внесок у висвітлення проблем української історичної науки. Науковці, викладачі, аспіранти й студенти одержали ґрунтовне наукове видання, яке допоможе глибше осмислити проблеми української історичної науки.

В цілому оригінальне наукове видання справляє позитивне враження високим теоретичним рівнем авторів, різноманітністю репрезентованих матеріалів. Його вихід є кроком вперед у дослідженні історичних, культурних, політичних, соціально-економічних та інших аспектів української історичної науки.

Підбиваючи підсумки, хотілося б зазначити, що матеріали Міжнародного Наукового Конґресу «Українська історична наука на порозі XXI ст.» є давно очікуваним та корисним дослідженням. Систематизований і правильно методологічно викладений матеріал стане важливим і, головне, реальним засобом української історичної науки, що має не лише світоглядне значення, але й є фундаментом для викладання багатьох історичних дисциплін.

Mykola Alexiyevets, Ivan Zuljack

THE INTERNATIONAL SCIENTIFICAL CONGRESS "UKRAINIAN SCIENCE OF HISTORY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY. CHERNIVCTSI, 16–18TH OF MAY, 2000. REPORTS AND INFORMATION IN FOUR VOLUNES (UKRAINIAN HISTORICAL SOCIETY, CHERNIVTSY OF JURIJ FEDKOVICH RESPONSIBLE EDITORS: L.VYNAR, J.MACKAR. – CHERNIVTSI, RUTA, 2001.

The article analyses the materials of the International Scientifical Congress "Ukrainian Science of History at the beginning of the 21st Century. Chernivctsi, 16–18th of May, 2000.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Микола Алексієвець – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, декан історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Леся Алексієвець – кандидат історичних наук, асистент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Сергій Адамович – аспірант Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Лев Баженов – доктор історичних наук, професор Кам`янець-Подільського державного педагогічного університету.

Стефанія Баженова – кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля при Кам`янець-Подільському державному педагогічному університеті.

Надія Білик – кандидат історичних наук, старший викладач Тернопільської академії народного господарства.

Павло Вівчар – викладач Чортківського інституту підприємництва та бізнесу Тернопільської академії народного господарства.

Володимир Возьний – кандидат юридичних наук, в.о. доцента, заступник директора з навчальної роботи Чортківського інституту підприємництва та бізнесу Тернопільської академії народного господарства.

Володимир Газін – доктор історичних наук, професор Кам′янець-Подільського державного педагогічного університету.

Тетяна Гонтар – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри стародавньої і середньовічної історії Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Василь Губ`як – викладач Теребовлянського училища культури.

Ярослав Дзісяк – аспірант історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Інна Дутчак – здобувач кафедри історії України Чернівецького державного національного університету імені Юрія Федьковича.

Іван Зуляк – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наталія Ігнатенко – викладач Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти.

Леся Костюк – аспірантка історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Іван Куций – аспірант історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Тамара Литвин – старший бібліотекар відділу рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України.

Валентина Микитишин – здобувач кафедри історії України, науки і техніки Національного університету "Львівська політехніка".

Тамара Погоріла – здобувач історичного факультету Полтавського державного університету імені Василя Сухомлинського.

Володимир Пащенко – доктор історичних наук, професор, ректор Полтавського державного університету імені Василя Сухомлинського.

Валентина Петрович – асистентка Волинського державного університету імені Лесі Українки.

Віктор Савенко – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наталія Совінська – викладач Тернопільської академії народного господарства.

Богдан Трофим`як – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Василь Ухач – кандидат історичних наук, завідувач кафедри українознавства Тернопільської державної медичної академії імені Івана Горбачевського.

Ірина Федорів – аспірантка історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Руслан Чигур – викладач історії Тернопільської державної медичної академії імені Івана Горбачевського.

Оксана Шміло – викладач історії Галицького коледжу, пошукач кафедри українознавства Тернопільської академії народного господарства.

Іван Шумський – кандидат історичних наук, асистент Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ЗМІСТ

УДК 93
ББК 63
Н 34

Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія/За заг. ред. проф. М.М.Алексієвця. – Тернопіль. – 2002. – Вип. 2. – 172 с.

Комп`ютерний набір: Юрій Древніцький, Володимир Мізюк, Андрій Кліш
Комп`ютерне оформлення: Богдан Луговий, Володимир Брославський

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу історичного факультету «Літопис»
Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
м.Тернопіль, вул. м.Кривоноса, 2
Тел. (0352) 33–78–88

Здано до складання 24.04.2002. Підписано до друку 5.06.2002. Формат $60 \times 84/18$.
Папір друкарський. Умовних аркушів 16,3. Обліково-видавничих аркушів 21,5.
Замовлення 126. Тираж 300 прим. Свідоцтво про реєстрацію ТР №241 від 18.11.97.

Увага

I. Для публікації матеріалів в журналі необхідно подати до редакції:
- ✓ статтю в редакторі Word (версія не нижче 6.0/95 шрифт Times New Roman) на дискеті (файл називається за прізвищем автора латинськими буквами з вказівкою на версію Word. Наприклад, Strishynec95, Strishenec97. Де 95 і 97 – версії Word. Файл обов`язково у двох копіях 95 та 97 версії) й якісно надруковану на білому папері формату А4;
- ✓ рецензію провідного фахівця з даної галузі наук, як правило, доктора наук, відповідно завірену;
- ✓ виписку із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;
- ✓ експертний висновок про можливість відкритого опублікування матеріалів;
- ✓ відомості про автора (прізвище, ім`я, по-батькові (повністю), місце роботи, посада, наукові ступінь та звання, адреса, телефон)

II. Вимоги до оформлення друкованих праць:
1. Формат сторінки А4.
2. Поля 2х2х3х1.
3. Шрифт Times New Roman, Arial.
4. Величина шрифту – 14.
5. Інтервал: 1, 5 (Ctrl+5).
6. Абзац: 1, 25 см.
7. Рядків на сторінці – 29–30.
8. Символів на рядок – 65–70.
9. Між роками ставиться тире (1917–1920).
10. По тексту використовуються заокруглені дужки, для посилань квадратні.
11. Ініціали (Алексієвець М.М.; М.М. Алексієвець), роки (1917–1920 рр.), а також перед квадратною дужкою посилання (« [14: 23]») ставляться непереносимі пробіли.
12. Посилання на список використаних джерел: [12: 56–57; 14: 23], [14: 23], [14: арк. 23],
    - ✓ де «12» та «14» порядковий номер у списку використаних джерел;
    - ✓ «56–57, 23» – номери сторінок;
    - ✓ арк.23 – вказівка на номер аркуша в архіві;
    - ✓ «**:** » ставиться після порядкового номера у списку використаних джерел;
    - ✓ «,» – між номерами сторінок;
    - ✓ «**;**» – між порядковими номерами різних джерел.
13. Зразок оформлення списку використаних джерел:
    - ✓ Июль-ноябрь 1758 г. Ученая переписка префекта Киевской Академии Самуила Миславского с профессором Христианом Баумейстером // Акты и документы. – Отд. II. – Т. V. – К.: Тип. И. И. Чоколова, 1908. – С. 222–224.
    - ✓ Завгородній Ю. Києво-Могилянська академія в контексті вітчизняного сходознавства: північно-буддистський регіон Далекого Сходу // Києво-Могилянська академія в історії України. Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: НаУКМА. – 1995. – С. 36–37.
    - ✓ Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 54–68.
    - ✓ Українська культура: історія і сучасність / За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – 456 с.
    - ✓ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України). – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 7248.

Мишанич О. В. Література Закарпаття XVII-XVIII століть. – К.: Наукова думка, 1964. – 116 с.